

В
РЯДАХ УПА
Д

В
РЯДАХ
УПА

В РЯДАХ УПА

IN THE RANKS OF UPA

**A COLLECTION OF THE MEMORIES OF FORMER SOLDIERS
OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY**

Edited by

Dr. PETRO MIRCHUK and W. DAWYDENKO

Published by the Society of Veterans of Ukrainian Insurgent
Army in the United States of America and Canada.

New York

1957

В РЯДАХ УПА

ЗБІРКА СПОМИНІВ

був. ВОЯКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

hurton.com vovaniko

Зредагували

д-р ПЕТРО МІРЧУК і В. ДАВИДЕНКО

Накладом Т-в б. Вояків УПА в ЗДА і Канаді

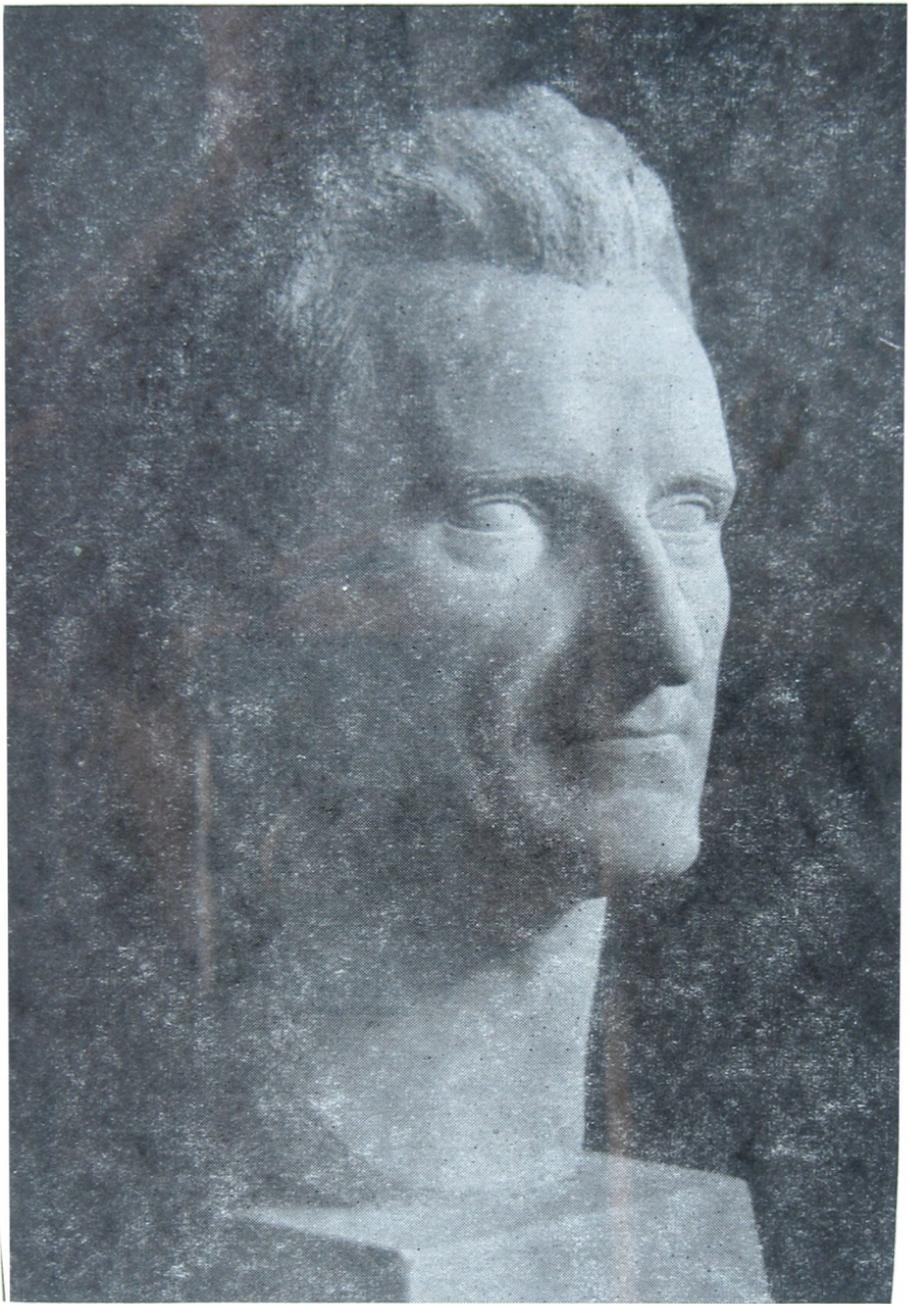

Printed by „Dnipro”, 77 St. Marks Place, New York, N. Y.

СТЕПАН БАНДЕРА

Різьба М. Черешньовського.

ТАРАС ЧУПРИНКА (РОМАН ШУХЕВИЧ)

Різьба М. Черешньовського.

ПЕРЕДМОВА

Вирізками з фільму можна б назвати оці спомини колишніх бійців УПА: вирізками з величного і захоплюючого фільму, що ним є довголітня героїська боротьба Української Повстанської Армії проти брунатно-німецького і проти червоно-московського окупантів.

Зміст цього „фільму” величний, бо ставить він перед наші очі героїську боротьбу горстки — в порівнянні з багатомільйоновими масами гітлерівських і большевицьких орд, — безстрашних бійців УПА проти тих наїзницьких орд. Захоплюючий він безмежною відданістю членів УПА й ОУН справі оборони честі й інтересів Української Нації, одчайдушною мужністю отих незамітних, здавалось, українських інтелігентів, селян і робітників, що залишили свої бюро, плуги чи фабричні станки і пішли „в ліс”, щоб тут з сірих „обивателів” перетворитись протягом ночі в легендарних героїв-багатирів української революції. І часто аж майже казковий зміст цього фільму: бо ж скільки то разів і з яким „знанням справи” переконували нас різні політичні й військові „специ”, що ніякий спротив поневоленого народу могутній гітлерівській Німеччині, ні тим більше, могутній, а ще більш безоглядній большевицькій Москві немислимий, бо, мовляв, жахлива військово-політична машина гноблення обох тих велетів розчавить кожного смільчака, що зважиться протиставитись їм; то як же ж змогли протиставитись їм довгі роки смільчаки, зібрані в лісах під прапорами УПА?

А однак — який же дійсний, який правдивий цей величний, захоплюючий і майже казковий „фільм” — героїської боротьби УПА! То й не диво, що, ставши чинником могутнього духового переродження українського народу, чинником повернення та зміцнення віри у свої сили і гордого національного самопочуття своєї гідності, ця героїська боротьба стала джерелом надхнення і темою нових пісень, легенд, повістей і поем. Як кілька віків тому героїська боротьба українського козацтва.

Але спомини — це не поеми і не повісті. Це лиш коротке, вриване передання звичайними словами того, що пережи-

вав сам учасник тієї епопеї, член якогось відділу УПА. Стиль тих споминів часто позбавлений усяких поетичних засобів; він твердий, шорсткий і простий, як тверде, шорстке й просте само вояцьке життя.

Хоча, — чи ж не мають якраз такі прості й безпосередні розповіді самих учасників та співтворців тієї величної епопеї більше чару, як поетизоване переспівування їх? А, з другого боку, не є це й строго наукова праця, пропущена через млинок наукового критицизму і втиснена в рямці наукової систематики. Хоча це не відбирає їм, оцим споминам, а може якраз ще збільшує, їхню особливу вартість, як джерельних причинків до історії і як тієї канви, на якій фаховий історик ткатиме вміло свою наукову працю.

І тому ми зовсім свідомо не підмальовували цих споминів, не обтинали їх за вимогами науковости, не прикрашували поетичними засобами, а намагались задержати, наскільки це лише було можливим, їхній первісний стиль, їхню форму і навіть особливості вислову кожного з авторів спомину.

**
*

Спомини укладені в збірці один по одному за вимогами хронологічного порядку. Очевидно, настільки, наскільки це можливо, бо ж спомин охоплює часто довший протяг часу і через те закінчується пізнішим періодом, аніж наступний спомин починається. Та назагал принцип хронологічності в розміщенні споминів збережений, і завдяки тому читач проходить думками окремі періоди боротьби УПА рік за роком, так, як вони проходили в дійсності. При закінченні лише треба пам'ятати, що це спомини тих колишніх бійців УПА, що переважно в 1947 і 1948 рр. перейшли рейдуючими відділами на Захід, а тому й немає в цій збірці споминів з боротьби УПА після тих років, хоч відомо, що боротьба УПА не припинилась, а прийнявши дещо інші форми, ведеться на Українських Землях по сьогоднішній день.

Перший спомин — „В лавах УПА на Волині” — дає картину політичної, а вірніше психологічно-політичної дійсності на тому північно-західньому закутку української землі, де зродилась УПА. Без усякого апріорного ідеологічно-політичного наставлення, автор реєструє об'єктивно факт за фактом так, як він їх бачив, починаючи моментом розвалу Польщі у вересні 1939 року. Фотографічне представлення відносин під час приходу большевиків і під час большевицької окупації Західної України в рр. 1939-41 помагає зрозу-

міти чому то Полісся, де за часів польської влади були досить помітні комуністичні впливи, в період німецької окупації стало несприйнятливим на большевицьку пропаганду, вороже поставилось до большевицької партизанки і, замість сподіваного скомунізування, стало якраз закутком, де зродилась Українська Повстанська Армія. Таким же способом фотографування передає автор спомину й самий процес повстання УПА: йому невідомі організаційні заходи ОУН, і він передає нам тільки і тільки те, що він сам, як сірий громадянин, бачив.

„У відділі різунівців” та „З Карпат у Перемищину” — дуже нагадують своїм стилем „Анабазис” Ксенофонта. Це неначе дослівний передрук окремих сторінок із записника боїв і походів. Ми умисне зберегли незмінним такий стиль споминів, бо він найкраще відзеркалює умовини партизанської боротьби: марші, бої, постої, рейди, засідки на ворога і прориви з ворожого оточення, наступи і відступи, безупинну фізичну й моральну напругу вдень і вночі, день-у-день і ніч-у-ніч, — оту сповидну монотонність повторности безлічі моментів, що з них кожен, насправді, є важким іспитом мужности й гарту духа українського повстанця.

„Збройна зустріч з новим наїзником” — це промовиста посвідка зрілості тих, що в рядах УПА складали той важкий іспит мужности й гарту духа: не білими прапорами капітуляції, ні тим більше рабською покорою слухняности зустрічав український нарід нового, червоно-московського окупанта, а зброєю, боем. Велетенська числова й технічна перевага ворога неспроможна залякати загартованого в боях українського повстанця. Хресний вогонь першої збройної зустрічі з новим наїзником ще більше гартує його і він, український повстанець, з ще більшим завзяттям іде на зустріч новим боям.

„Бойове хрещення сотні к-ра Веселого” — клясичний взірець бойового хрещення, що його проходив кожний відділ УПА. Цей спомин інтересний, крім того, принагідними згадками про найтіснішу співпрацю відділів УПА з підпільною сіткою революційної ОУН, завдяки якій частини УПА, перемаршовуючи з місця на місце, не затрачували ніколи організаційного зв'язку з українським цивільним населенням.

„Коли до слова прийшла „людова” Польща”, — прийшлося Українській Повстанській Армії звернути свою зброю ще й проти червоних поляків, в обороні виселюваних з пра-

дідних земель українських лемків і холмщаків. Як невідривну частину єдиної України, захищали т. зв. Закерзоння українські юнаки, що народились в Галичині, на Буковині чи Наддніпрянщині, скроплюючи цю частину рідної землі своєю гарячою кров'ю. І без окремих роз'яснень, серцем відчув кожен український мешканець тієї землі, лемко і холмщак, що той, хто в його обороні готов скласти в нерівному бою своє життя, близький йому, рідний, брат. Тому молоді лемки й холмщаки живо відгукуються на поклик УПА і охоче стають в ряди своєї, рідної Української Повстанської Армії.

„Фрагменти гарячих днів” і **„У Чорному Лісі”** є стилістичним протиставленням споминам **„У відділі різунівців”** і **„Перший рейд куреня к-ра Прута”**. Тут немає вже сухого хронологічного нотування всіх замітніших дій і пригод даної частини, але, замість того, подані вибрані з записника тільки окремі характеристичні моменти, що, зібрані разом, всесторонньо змальовують повстанське життя.

„Найкраща зброя партизанів” дає відповідь на часто ставлене питання, чим пояснити те, що слабі своєю кількістю повстанці не лише вміли успішно протиставитись безмірно сильнішому ворогові, але й завдавали йому раз-по-раз дошкульних ударів. Це несподіване заскакування ворога було тією найуспішнішою зброєю повстанця. Перед війною мілітарні теоретики гітлерівської Німеччини та ССРСР легковажили собі всяку партизанку й рішуче заперечували можливість ведення повстанської боротьби поневолених народів партизанськими методами проти таких мілітарних потуг, як гітлерівська Німеччина й ССРСР. Та дійсність під час другої світової війни переконала кожного, що партизанська тактика, величезна рухливість і несподіване заскакування з сторони невеличких повстанських загонів дається безмірно дошкульніше взнаки регулярному військові, аніж важкі фронтальні наступи вдсятеро сильніших регулярних частин ворожої армії.

Та спомини **„Невдала відпустка”**, **„Змінне щастя партизана”** й **„У засідці та в оточенні”** пригадують, що приходилось не раз і повстанцям бути немило заскоченими. Щастя змінне й для борця за правду. Ворог теж використовує всі засоби. Він теж приготує засідки, пастки й оточення. І повстанцеві треба вміти не лише самому організувати засідки на ворога, але й вириватись із ворожої пастки та засідки. Тим більше, що ворог чисельно й технічно сильніший.

„Несподіваний гість” вносить в одностайне повстанське життя, характеристичне безкомпромісовістю боротьби проти наїзника, новий момент. Питання, як оцінює боротьбу УПА та збройного підпілля в Україні українська політична еміграція, живо цікавило учасників тієї боротьби, але не становило для них ніколи якоїсь окремої проблеми, бо вони були завжди свято переконані в тому, що всі українці на чужині вміють належно оцінити їхню боротьбу й використати створений тією боротьбою морально-політичний капітал для української справи на міжнародному форумі. Тому, коли до рук українських повстанців попало припадково число видаваної в Західній Німеччині української газети „Українські Вісті”, яка непристойно облльовувала протибольшевицьку боротьбу ОУН-УПА-УГВР і тих, хто веде ту боротьбу, то їм важко було повірити, що таку газету видає не НКВД, але таки справді якийсь гурт українських політичних емігрантів. Українські повстанці, що змігли успішно відбивати всякі удари червоно-московського наїзника, мусіли знаходити в собі ще й окремий гарт духа, щоб не піддаватись моральним ударам з рук тих, від яких вони ждали щирої допомоги.

„Ой там під лісом”, „Іх було сімнадцять” і „Я спізнився на один день” ілюструють ту жорстоку дійсність, в якій українським повстанцям приходиться вести свою боротьбу в обороні українського народу: дійсність, в якій безоглядний наїзник топче з глуфом навіть шановані всіми культурними народами основні вимоги гуманітарности, мордуючи безжалісно важкоранених і хворих, лікарів і медсестер, і по-варварськи руйнуючи доценту шпиталі, де лікувались українські повстанці.

„Загибіль ген. Сверчевського” і „Присмиріння Кузмини” документують, що українські повстанці, хоч чисельно і під оглядом технічного вивінування батато слабші від ворога, змігли таки завдати ворогові дошкульних ударів. Ворог відчував на власній шкурі, що за його звірства супроти українського народу треба йому дорого платити, що за неповинну смерть українського селянина впаде на голову злочинця важка караюча рука українського повстанця. Такої кари не уникнув і сам польський міністер, колишній комуністичний „герой” Еспанської війни Вальтер-Сверчевський, що прибув на Закерзоння для особистого керування військовими діями проти УПА з бутними перехвалками, мовляв: за кілька днів не стане в живих на Закерзонні ні одного українського повстанця. Українські повстанці гід-

но привітали чванькуватого червоного генерала і в відповідь на польські перехвалки послали Варшаві свого гостинця — домовину з його трупом.

„До останнього набою,, і „Не скажу”, — два приклади безмежного завзяття та моральної видержливості, — засвідчують, що українські повстанці не дарма виховувались на заповідях українського націоналіста: „Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї,, і „Ні погрози, ні тортури, ані смерть не зневолять тебе виявити тайну”. Поняття „капітуляція” стало для українського повстанця зовсім чужим: він б'ється до останнього набою, а в безвиглядному положенні воліє вмерти, аніж піддатись на ласку ворога. Очевидна річ, що умовини партизанської боротьби створюють часом ситуацію, в якій і український повстанець, — доведений пораненням до втрати притомності, або й несподівано переможений в суматосі бою так, що не стало змоги врятуватись смертю, — попадає живим в руки ворога. Але й тоді він не дає себе залякати ні погрозами, ні варварськими тортурами садистів-катів, ні жахливою смертю в муках, і не пробує рятувати свого життя коштом зради місць постою частин УПА та організаційної сітки революційного підпілля. „Не скажу!” — це єдина відповідь катованого українського революціонера-повстанця, що нею він з погордою плює в лице кровожадного ката.

„Повстанський Свят-Вечір”, „Свят-Вечірня пригода” і „Великдень 1947” говорять про те, що навіть такі великі свята, як Свят-Вечір і Великдень, не обходяться повстанцеві без небезпек, боїв і крайнього напруження безупинного бойового поготівля. Та, разом з тим, ці три спомини інтересні принагідним засвідченням, — а та принагідність ще збільшує вартість такого свідчення, — як сильно прив'язані всі члени УПА та збройного підпілля до української релігійної традиції і до своєї віри взагалі. Це свідчення особливо інтересне для еміграції, серед якої особливого сорту „прогресивні націоналісти” ширять „крайові” „інформації” про те, нібито серед членства УПА й українського підпілля в Краю зобов'язує — релігійна індеферентність.

„З обіймів смерти”, „Щасливе число”, „Повстанцям і Бог помагає” та „Під її покровом” це кілька із безлічі дійсних випадків, коли щаслива втеча повстанця з обіймів смерти видається прямо чудом. Хто сам не переходив ніколи важких пригод, тому може здаватись все те мало правдо-

подібною вигадкою; але хто сам бував „на возі й під возом”, той знає, що життя більш вигадливе, аніж найбуйніша уява поетів та письменників, і різні пригоди, які, якщо б були тільки фрагментом повісти, скептичні критики вважали б надто неймовірними, в бурхливих моментах дійсного життя бувають звичайною пригодою.

„Малий Івась” зворушує своїм бажанням допомагати українським повстанцям і своєю рішучістю в проведенні своєї постанови, не зважаючи на дуже серйозні небезпеки, що чигають на нього у зв'язку з цим. Івась, без сумніву, не виімок: таким є загал української дітвори там, в Україні, де і геройські борці за свободу, і грізні небезпеки зі сторони ворога не є лише змістом повістей чи поем, але хижою дійсністю, яка вже змалечку формує душу тієї дітвори.

Вигадливість, а разом з тим і безмежну відданість справі українського повстанця, який, навіть зв'ялений недугою, думає тільки над тим, як би то ще перед смертю допомогти своїм друзям-повстанцям, презентує читачеві цих споминів повстанець Орест, що з повною погордою до смерті, з власних спонук, прочищує стежку від мін, щоб зробити своїм друзям безпечний прохід на кордоні **„Через долину Смерти”**.

Коротенький спогад про рейд УПА восени і зимою 1947-48 рр. **„Від Сокальщини до Східніх Прус”** звертає увагу на те, що пропагандивні рейди, залюбки практиковані в УПА, скеровувались не тільки на південь і захід, а й на північ та схід, і не тільки більшими збройними загонами, а й зовсім невеличкими відділами. Бо сама вже поява бійців УПА, незалежно від їх кількості, викликала затривоження у ворога й піддержувала на душі поневолюваних.

Спомин **„На Закерзонні зимою 1947-48”** розкриває нам таємницю того, як це могли українські повстанці пробути щасливо важку зиму на руїнах і згарищах Закерзоння, серед виселених з українського населення сіл, в терені, де безупинну сновигали ворожі військові і поліційні стежі та засідки, шукаючи, мов гончі собаки, повстанчих слідів.

„Одинцем у підпіллі”, в чужому терені і серед чужого, ворожого оточення, приходилось зв'язковому українського підпілля виставляти себе весь час на не менші небезпеки, аніж повстанцеві в одвертих боях.

Спомини **„Ціною крові і життя”** та **„Один крок до свободи”** змальовують нам труднощі і небезпеки рейду на захід і переходу через залізну завісу. А **„Перші два дні за залізною**

завісою" дають читачеві цього спомину пізнати, яке враження зробила на рейдуєчих членів УПА перша зустріч з нашою емігрантською дійсністю.

Чи участь у незвичайно важкій боротьбі УПА й ОУН беруть тільки чоловіки? Ні, і ще раз ні! „Зв'язкова Тетяна” такий же неустрашимий член українського революційного підпілля та УПА, як і її друзі-чоловіки. Якої ж це відваги, якої холонокровності і нервової видержливості потрібно молодій дівчині, щоб, несучи в кишені важливу організаційну пошту, з виразом найбільшого спокою на обличчі проходити попри зграю насторожених агентів НКВД, „Смершу” і всіх польських та чеських філій московсько-большевицького НКВД, прокрадатись поміж пазурі тих кровожадних звірів, проходити з підфальшованими пашпортами, або просто прокрадатись „на-зелено” через кордони! І скільки ж то таких зв'язкових ОУН і УПА, молодих українських дівчат, відомих тільки з псевда, загинуло, виконуючи відповідальні завдання, героїською смертю, не видавши нічого й на жорстоких допитах!

Особливе враження робить на кожного читача спомин молодої жидівської інтелігентки, д-ра Стеллі Кренцбах, „Живу ще завдяки УПА”. Який простий і невишуканий стиль цього спомину і яке сильне враження викликає він якраз своєю простотою, щирістю й безпосередністю! Молода жидівочка оповідає лише про свої власні переживання, подає тільки свої власні враження, вона нічого не пропагує, ні словом не заторкує суто політичних проблем. А однак, по прочитанні цієї коротенької щирої розповіді, в кожного читача мимоволі вириває питання: Яка ж це сила пориву і яка віра в справедливість своєї боротьби мусіла жевріти в душах членів УПА й українського революційного підпілля, коли вони, ніби нове об'явлення, зуміли полонити душу молодої інтелігентної жидівки, вихованої батьком-рабіном на чужій, а то й ворожій українству духовості жидівського талмуду.

Розповідь д-ра Стеллі Кренцбах про те, як ставились до неї та до її одновірців в критичних моментах члени УПА і й ОУН, це переконливе свідчення перед світом про те, що проголошений українськими націоналістами клич про рівність і братерськість усіх свободолюбних народів — „Свобода народам і людині!” — це не пропагандивна фраза, а окроплювана кров'ю українських націоналістів-революціонерів істина, що мусить стати основою морального від-

родження людства й основою нового, справедливого ладу в світі.

А всі ці спомини дають, бодай частково, образ тієї революційно-збройної боротьби УПА і збройного підпілля, що вже в часі свого тривання створила героїчну традицію, на якій виховується там, на Рідних Землях, молоде покоління українського народу. Ця традиція революційно-збройної боротьби українського народу під прапорами УПА стає так частинкою духовости українського народу. А тому, якщо українська еміграція хоче зберігати духову єдність з українським народом на Рідних Землях, то мусить і сама сприймати до своєї духовости цю традицію, і своє молоде покоління виховувати на тій традиції, на якій виховується молоде покоління українського народу в Україні, — на традиції геройської боротьби УПА.

Цьому завданню повинні служити й видані на еміграції оці спомини колишніх бійців Української Повстанської Армії.

Д-р Петро Мірчук

В ЛАВАХ УПА НА ВОЛИНІ

Большевики „визволяють” Західню Україну з неволі

Одного дня до села дійшла вістка, що зі сходу ко-
титься червона армія, яка спішить визволяти Волинь від
„панської неволі”.

Поховавши здобуту від поляків зброю, чекаємо, що
буде далі. Минає один день, другий. Нарешті зі села Ку-
пичів над'їздить зв'язковий: „Їдуть!”

А що це випало на саму неділю, люди, святочно пов-
дягані, неспокійно зібрались біля кооперативи. Місцевий
учитель, поляк бігав між зібраними, намовляючи, щоб нову
владу привітали хлібом і сіллю, а дівора щоб принесла
квітів. Та часу не стало. Група вершників у сірих шинелях
увігналасть прямо поміж нас. Не було й часу привітати їх,
бо вони, неначе на команду, ще здалека загукали: „Здраст-
вуйте!” Відказуємо просто: — „Добрий день”.

Найменший з вершників, зі закульбаченим і віспою
переораним носом, заціпливо питає: „А што у вас севодня
вихадной?” Одначе ніхто не розуміє. Люди знизують пле-
чима і щось шепчуть між собою. „А хто ви такіє?” - падає
вже гостріший запит. З гурту відповідає один господар:
„Ми селяни, українці”. „А пачему так харашо одети, па-
чему не работаете?” „Та ж сьгодні неділя”, — відіззався
знову хтось з гурту. „Какая неделя?! Куркулі!! Разойдісь!”
гримнув якийсь старший. Люди слово „разойдісь” зрозумі-
ли і, приголомшені, з похиленими головами, почали поволі
розходитись.

За цей час в село увійшов великий відділ війська. Закурені, погано одягнені. Переходячи через село, вони не розмовляють з населенням, не беруть ні їжі, ні води. Говорять російською і де-не-де українською мовами.

Господаря Сушка Гарасима, який мешкав у сусідстві кооперативи, командир посилає, щоб покликав крамаря. Крамар прийшов, відкрив двері, став за ляду. Командир, одначе, наказує йому йти по горілку, кажучи, що військо дуже помучене і мусить трохи відпочити.

Крамар пішов і, доки повернувся з горілкою, у крамниці запанував чисто советський лад. Вояки докінчували розкрадати товари, залишаючи тільки трохи соли, нафту, цвяхи і збіжжя. Лише дехто жбурляв, бурмочи невиразно якісь прокльони, по кілька забруднених, пом'ятих рублів. З щирою радістю кинулись на принесену горілку й за неї жбурнули теж кілька рублів.

Знадвору чути глумливі крики: „Кто купіл — вихаді!” А хоч в крамниці вже давно пустою світили всі полиці, пильні „бойци” все ще нишпорили по закутках. Довго і мовчки чекав продавець, поки останній червоноармієць таки переконався, що тут вже більше нічого шукати. Були б ще довше ходили, якби продавець не поховав з ляди рублів.

Тим часом перемаршовували нові й нові колони війська, їхали авта, тягнувся відділ важких гармат. До кожної гармати було впряжено по четверо коней. Зупинились посеред села коло крамниці, щоб напоїти коні. Селяни несміливо підходять. Хочуть довідатись правди. Питають, чому коні такі марні, чому посторонки не з ременю, а з клоччя, чому шинелі не підрублені, чому... Один з солдатів відповів: „Ви хахли і не бачили ще добрих коней”. Навколо піднявся придушений сміх. Дехто з селян сердито плює і відходить. А за цей час „бойци” вправно деруть газети і курять грубі цигари з „січки”. Курять і пробують частувати господарів. Побачивши, одначе, здалеку командира, відходять набік.

Так минув день, другий. Військо перейшло на захід. Довідуємось, що по інших селах вітали червону армію промовами, квітами й навіть ставили перед селами вітальні брами. Але це діялось тільки там, де були місцеві комуністи.

Село наше зажурилось, бо кооператива світила пустою. Не стало нафти, соли, сірників.

Нарід валками їде і їде до міста, щоб дещо вимінати. В містах до крамниць не добитись, скрізь повно червоноармійців, які в чергах чекають попід крамницями, купуючи все, що попаде.

З центру району, — з Турійська, — приїхав військовий старшина. Скликав віче. Пояснив, що треба вибрати „сельсовет”, тобто голову сільської ради і членів. На голову „сельсовета” треба вибрати пролетаря, такого, щоб був бідний з найбідніших, який би у діди́ча служив. В селі такого не було, тож військовий дістав якийсь папір і прочитав прізвище одного молодого хлопця з Верби́чанської колонії, який, поскільки його знали, був неписьменний, славився тим, що часто бив свого тата. За нього й проголосували. Яшка (так звали нововибраного голову) виліз на стілець і став вихвалитись перед людьми, як то він за Польщі працював в КПЗУ, як він ненавидів панів. Найшлись і члени „сельсовета”, яких Яшка викликував за прізвищами. Вони також вилазили на стілець і каліченою російською мовою пояснювали людям, що це таке соціалізм та лаяли панів і їхніх „підлизників-націоналістів”.

З цих людей створилась сільська рада, яка отримувала накази з району. Районові партійні керівники з українськими прізвищами були прислані з Москви або з центральних земель України. Тих, що працювали за Польщі при різних урядах, покликали до реєстрації. Кого подобалось — залишали працювати, а інших кудись забирали. Якщо хтось з працівників провинився, такого відразу судили і висилали „на примусові роботи”.

Сільський совет почав переписувати, скільки і якого

хто має маєтку. Ці списки послали в район. Незадовго прийшов розподіл податків. Селяни почули нові назви: куркуль, середняк, бідняк. Господарі, які мали 25 гектарів, звались куркулями, від 5 гектарів середняками. А ті, що мали від 1 до 5 гектарів землі — бідняками. На куркулів наложили податки збіжжям, м'ясом, грішми. Коли селянин сплатив, зараз же накладали такий самий податок наново, мовляв, помилились. Якщо хтось не мав звідки виплатити, тоді приїздили з району з міліцією і все продавали — навіть чоботи з господаря. Або визначували суд, який, звичайно, засуджував „на білі ведмеді”.

Одної ночі приїхала міліція і арештувала молодих юнаків: Братюка Гриця, Омелянюка Олександра, Ткачука Михайла, — їх посадили на фіри і відвезли до міста Ковля.

Родину Омелянюків і Ткачуків вивезли на Сибір. Населення села Туличова провожало ці родини в далеку дорогу. Підводи край села, коло кладовища, стали. Міліція і НКВД обступили арештованих. Чути плач. Нещасливі злязять з фірманок, клякають, підносять руки до неба.

Люди, що були свідками того, також поставали на коліна. Вигнанці брали земельку, зав'язували в хустини.

По інших селах діється те саме. Через село переїзять валки людей, яких транспортують на Сибір.

Людей почали ганяти на різні мітинги. Потворили „десятихатки”, — кожної хати господарі мусять кожного вечора по праці сходитись і слухати, як малописьменний агітатор роз'яснює, що таке советська конституція. На кожного господаря призначено, скільки він мусить заготовити в лісі дерева, скільки має вивезти з лісу на станцію лісного матеріалу, скільки він мусить відробити пішо і з кіньми шарварку при направі доріг.

Господар не має права без дозволу заколотити свиню. Шкіру зі свині обов'язково треба здати, бо зі свинячої шкіри виробляють взуття. Від корови була призначена норма молока для молочарні, не дивлячись на те, чи корова доїться, чи ні. Були пораховані кури, гуси, качки. Від

цього також треба здавати контингент в яйцях. Від кожного пня пасіки було призначено норму меду. У садах всі дерева були перераховані, і восени здавано овочі.

Господареві Олексієві Антонюкові, який мав чотири десятини поля, гарну хату, клуню й хлів, хтось підкинув обрізану рушницю. Його вислали в Казахстан, а жінка і трое маленьких діток залишились без даху над головою, бо будинки забрав активіст Яків Братюк. Проте, люди не дали загинути цій родині.

З району приїздили партійні урядники і закликали нарід писатись в колгосп. Ніхто не хотів про це й слухати, але неохочих вивозили на Сибір і податками змушували писатись в колгосп. Колгоспник мусів писати заяву, підписував різні зобов'язання, здавав реманент, здавав обсіяне поле, а на необсіяне мусів дати збіжжя. Обіцяли, після збору хліба, за один трудовень дати по дев'ять кіло пшениці. В колгоспі не було ладу. Реманент нищився, все розкрадали. Кожний колгоспник мусів відробити стільки трудовнів, скільки йому назначали згори. На роботу закликав десятник, якого звали „бригадір”, — він відповідав за своїх і за виконання роботи. До роботи зобов'язані йти усі, крім дітей і старих. Багатодітна мати відносила дітей до „ясел”, де діти, зашмаркані, брудні, лазили в загороді і бавилися піском, а сама бігла до колгоспу.

У великім радгоспі (державнім господарстві) бувшого польського дідича, в селі Затурцях, працюємо в 1940 р. перед жнивами при будові приміщення для корів. Бригада „плотників” має відбудувати стайню за пляном до визначеного терміну. Майже викінчений будинок на 300 корів ми розбирали три рази тому, що інженер находив в цім будинку якісь недокладності. У цім маєтку була гуральня, різні верстати, молочарня расової худоби тощо. Надійшли жнива, хліб косять комбайнами, звозять фірманками і зсипають під велику шопу, що колись була возівнею. На четвертий день пішов дощ, який продовжувався три дні. Дах шопи був з гонтів з дірами, через які

вода стікала на зерно. Зерно спарилось. Рятування тяглося цілий тиждень, прочищали великі площі, — перевозили на ці площі збіжжя і на сонці сушили. Недалеко був млин, зерно перемелювали на муку, але ніхто не міг розібрати, з якого зерна вона мелена.

В „столовці” радгоспу дістаємо на день три рази їсти. На снідання хліб і кава. Кожному відважують пайку. Хліб, — це зверху запечена шкіра, а всередині тісто. В залі крик, погрози. Завідувач утікає, а через пару хвилин приходить начальник радгоспу, провадяться доходження, кінчається тим, що завідувача змінюють, дають на його місце другого, а порослий хліб, як їли, так і далі мусіли їсти.

„Одноосібник” (було багато таких сіл, в яких не було колгоспів) здавав державі „хлібозаготівлю” відразу по жнивях. Мусів молотити і відвозити на зсипний пункт, де платили за центнар пару рублів по державній ціні. А коли б навесні у цього господаря вийшов хліб і він хотів би купити в державнім зсипнім магазині якогось збіжжя, йому там не продадуть.

В селі Туличові є народня чотириклясова школа. Учить дітей ще польський учитель. Йому до помочі прислали двох учителів з Великої України (вони в Харкові закінчили десятилітку). Молоді учителі не жонаті, комсомольці, хваляться своїм знанням. Був такий випадок: бригада по ремонту доріг ладить дорогу. Дядьки фірманками возять пісок й зсипають на купи. Дорожній бригадир перед вечором міряє, скільки кожний навіз піску, і записує до книжки. Вечером він пішов до учителів, щоб вирахували йому, бо він на „кубометрах не розуміє”, і щоб показали йому, як це робити, тобто вираховувати. Учителі обіцяють це зробити, на другий день кажуть бригадирові, що не мають часу. Один з них признається, що це є „алгебраическая задача” і що вирахувати він цього не може, бо забув „правило”.

В школі дітям кажуть, що Бога немає, священникові заборонено приходити до школи. Дітям пояснюють, що

батьки дітей не мають права бити. Якщо кого батько чи мама наб'є, мають іти жалітись учителям. В класі, замість образу, повісили портрети Сталіна і інших советських вождів. Учителі розпитують дітей, про що батьки говорять вдома, чи не нарікають на Советський Союз.

Церкви усюди оподатковані. Церква вважається підприємством, за яке треба платити податок. Проте на церкві понакладали особливо великі податки, з застереженням, що за незаплатення церкву замкнуть, або зроблять з неї шпихлір на збіжжя. Селяни намагались виплачувати такі податки, даючи останній гріш, щоб тільки церкви не зачинили. Багатьох священників повивозили на Сибір. Часто просто приходили до церкви і виганяли священника. Селянам на мітингах агітатори пояснювали, що Бога немає, що релігія це „опіум народу”. Неділі немає, а є тільки „виходной день”. В цей день, замість іти до церкви, ліпше піти до клубу, де комсомольці уряджують різні реферати, де можна пограти в доміно, шахи, в карти, почитати газети тощо. У місті Володимирі при військових касарнях артилерійського полку була православна церква. Там тепер зробили клуб. На місці, де був вівтар, побудували сцену. .

Люди ходять обдерті, босі. Немає що купити і немає защо. В кооперативах на полицях можна побачити лише водку, махорку, сірники, олівці й зошити. Сіль привозять рідко, цукру зовсім немає. До кооперативи без черги зайти не вільно, — отож треба з вечора або від півночі приходити і ставати в чергу, хоч невідомо, чи щось дістанеш.

В містах те саме. Крамниці замкнені. Лише в одній кооперативній крамниці продають мило і сіль. Стаю „в очередь” . Поперед мене стоїть знайомий, оповідає про своє життя, — на тему, як він учора стояв в черзі по цукор. В оповідання я так був заслуханий, що не зауважив руху, аж доки мене щось вдарило по голові. Дивлюсь, а над моєю головою чобіт: це якийсь чоловік, доставши в кооперативі товар, мусить виходити з крамниці по

людських головах, бо черга від дверей не поступиться і кроку назад. За милом стояв я в черзі до самого вечора.

Советські офіцери спрваджують свої родини зі сходу. В місті на кожному кроці чуєш московську мову. Іде якась жінка, веде двоє малих дітей, збоку іде майор. Навпроти через вулицю переходить обдертий чоловік, який простягає до кожного руку. Дитина показує пальцем на жебрака і щебече: „Папа”, папа, відіш, в Польше тоже єсть колхознікі”.

Як не старались большевики угаїти про те, як у них нарід „заможно” живе, — самі ж таки офіцери і солдати оповідали, що у них страшна нужда, а дехто говорив людям не писатись до колгоспів, бо буде біда.

З приходом „визволителів” один одному перестає довіряти, боячись, щоб не був „сексотом”, бо таких розвелось чимало. Дуже строго наказували населенню виявляти „ворогів народу”. Проте „ворогів” трудно було большевикам виявити. Волиняк чесний, відданий своїй батьківщині, радо приймав таких гостей. Для них усюди був притулок. Ці люди проходили у різних напрямках по зв'язку, — від села до села під охороною досвідчених людей.

Багато цих юнаків згинуло геройською смертю, але живими не здавались. Зимом 1940 року в Звинарськiм лісі, Турійського району міліція і НКВД оточили недалеко села Осекрева лісничівку, з якої підпільник відстрілювався з автомата. Живим себе не дав узяти, — останній набій пустив собі в голову. Увірвавшись в лісничівку, червоні знайшли на підлозі попід від спалених паперів і ще теплий труп героя. Цей труп положили на фіру і везли через села до району. На другій фірі, прикриті соломомою, лежали постріляні НКВДисти.

На границі, понад річку Буг, совети будують укріплення. За сорок кілометрів від границі зганяють людей пішо і з кіньми до праці. Копають широкі і глибокі рови, цементують бункри, возять ліс, матеріял, пісок, залізо. Народу — як мурашні. Кожному дається норма, скільки

чого зробити. Додому ніхто не має права вернутись без посвідки від керівника працею. До роботи на укріплення границі призначались не всі. „Неблагонадъожние” мусіли бути завжди на очах місцевого активу. Будували рівнож леговища. Людям наказували косити зелене збіжжя, скопувати землю, яку фірманками перевозили в призначене місце. Населення, яке жило в смугі будови укріплень, було виселене. Ночувати треба було іти після роботи кілька кілометрів назад до якогось села, або спати в полі під корчем.

Час від часу бачимо, як з заходу надлітають високо літаки, чогось крутяться й пускають білий дим, який дивим білим шнурком тягнеться по небі.

Німецько-большевицька війна

Одного гарного ранку почули ми гудіння літаків, далеко сильні вибухи в сторону Луцька, Володимира й Ковля. Незабаром, піднісши голову, можна було бачити великі з'єднання літаків, які летіли в напрямі на схід; на них вимальовані поламани хрести. Нарід зрозумів, що почалась війна. Не один з полегшею перехрестився. Що буде далі? Селяни скупчуються під повітками, хочуть від когось почути новину. Поспішаючи, вертаються люди з роботи на укріпленнях, оповідають, що вже війна. Недавно сюди прибуло багато війська, моторизованих частин, вихвалялись, що „будем біть врага на ево території” — раптом усе завертає і утікає. Вечорами приходять озброєні червоноармійці, старшини, просять дати їм цивільний одяг. Зоставляють зброю, ідуть далі на схід. Актив села і голови сільрад утікають.

В Ковлі НКВД на в'язничному подвір'ї, пустивши в рух мотор вантажного авта, убиває в'язнів. З луцької в'язниці вдається декому спастися.

Один в'язень оповідав, що коли німецькі літаки збомбардували Луцьк, по коридорах в'язниці почулись крики.

„Ми знали, що вже війна, що людям прийде воля, а нам усім буде смерть. Мене і моїх дванадцять друзів виганяють з камери, кажуть іти до виходу. Виходимо на в'язничне подвір'я. Навколо високий мур, починає світати, стелиться холодний туман. Прощаємось, бо знаємо, що нас чекає. На подвір'ї в'язнів щораз більше. Один з в'язнів підійшов до НКВДиста, впав на коліна, просить дарувати йому життя: „У мене двоє дітей, жінка”. Це не помагає. Кат вийняв наган і стрелив нещасного. Почали з автоматів стріляти і в нас. Крики, прокляття. Помалу приходжу до себе. Чую на собі якийсь тягар, нічого не розумію. Пробую рухати ногами. Не болять, тільки отерпли. Хочеться пити. Немає повітря. Тяжко дихати. На мені лежать мої постріляні друзі. Пробую підвестися. Це мені вдається... Побачив ясне сонечко, купу трупів, між якими я лежу. Щось сильно кольнуло в грудях — це рана. Трохи полежав. Чую крики, бачу, на подвір'я вибігає енкаведист, другий, третій — чоловік з десять. Усі озброєні, щось нараджуються. З муру посипались стріли, посіпаки бігають по подвір'ю, як в клітці. Вийшов німець з автоматом, щось кричить. Енкаведистів німці роззброїли, поклали під муром і з автомата усіх постріляли.

Боюсь рухнутись. Лежу до вечора і, як стало смеркати, вилажу з-під трупів, тримаючись за стіну, хитаючись іду до в'язниці. Далі коридором до виходу, брама відчинена, я — на волі”.

По селах, містечках, містах організується самооборона проти банд, які вночі грабують людей. Село ожило, а ще більше ожило, коли від села до села пронеслась вістка про проголошення самостійної України. Ніхто не працює. Немає колгоспів, немає бригадирів. Святочно повбірані люди ідуть до маєтку, де був колгосп. Повідомлено, що будуть розбирати інвентар, коні, корови, свині, — усе здане до колгоспу. За два роки багато різного реманенту понищилось, проте, розбираючи майно, кожний відшукував своє. Не сварились, а тішились, як діти. Вибрано ко-

місію зі старших віком людей, яка має ділити між населенням посів. Німців не видно. Чорна хмара пронеслась боками.

Сільська самооборона має своє авто, — тягарівку на газ. Пов'язується з іншими селами, з районом в місті Турійську, де є Українська Військова Команда і Український Комітет.

Маємо різного роду зброю, від пістоля до гранати. Виловлюють по лісах місцевих большевицьких активістів. Багато командирів і червоноармійців переховали селяни під час відходу червоної армії. Ці люди живуть у господарів і разом працюють.

По проголошенні самостійности 30 червня 1941 р., на Волині творяться українські уряди і міліція. Закликається населення стати до відбудови краю.

У Ковлі на чолі уряду стоїть Антін Шарунович. Багато народу по установах полагаджують свої справи. Скрізь написи, що мова урядова — українська.

На подвір'ї в'язниці в Ковлі знайдено спільні могили помордованих большевиками. Сюди з'їжджаються люди за 60 - 100 кілометрів. Коли відкрили першу спільну могилу, побачили чорні, напівзогнилі трупи. У деяких руки були зв'язані назад телефонним дротом, або звичайним дротом. У багатьох обличчя покалічені, — без вух, носа. Пізнавали найчастіше по одежі, по сорочці вишиваній. Підраховано кілька соток трупів. У день, коли тлінні останки помордованих мали віднести на міське кладовище, з'їхались до Ковля тисячі людей. В українській церкві проти Володимирської вулиці правиться Богослуження. У всіх на обличчях сум, в очах сльози. Мліють жінки, матері, припадають до трун... Труни несуть на плечах. На чолі походу піднявся жовтоблакитний прапор, перев'язаний чорною стрічкою. На кладовищі викопана великим півколом спільна могила. Нахмарило, став накрапати дощ. Одна по одній спускають труни...

В місті Холмі, в таборі военнополонених большевиць-

кої армії, люди вимирають з нужди, голоду і холоду. Робляться заходи, щоб їх рятувати. Голови сільських самоуправ, районів, усі українські установи складають прохання до німців. Волиняки прямували до Холма, щоб ніби рятувати своїх дітей. Коли хтось кричав з-за дроту: Мамо! — до нього бігла жінка. Тату! — до нього по болоті біг старший дядько. Кидались в обійми, хоч ніколи один одного не знали. Але для німців так стверджувано, що це син, і такого відпустили.

Нова вістка пролетіла по Волині, що німці обурені проголошенням самостійної України. Наказують Проводові зректися проголошення державности. Але проголошення не відкликано. Почалися масові арешти.

Не зважаючи на арешти, розстріли та інші форми німецького терору, Організація Українських Націоналістів створила самооборону і перейшла до наступу. Вислідом цього було поширення організаційного апарату та покриття території організаційною сіткою. Провід Організації у грудні 1942 року видає наказ тереновому проводові Волині переорганізувати існуючі вже дрібні збройні відділи для широкої боротьби народу. З кінцем грудня 1942 р. зорганізовано першу сотню УПА.

Зимою 1942 р. українська поліція повідомила з району Турійська по селах, що має приїхати відділ жандармерії, який буде виловлювати людей на роботи до Німеччини. Хлопці і дівчата усього Турійського району поховались. Надворі мороз до 30 ступнів. Жандарми наїхали до сіл Боблів, Соловичів і інших. Ходили від хати до хати, але нікого не знайшли, хіба старенького дідуса або бабусю. Тоді німці арештують кількадесят старих людей, яких відвозять в район, наказуючи, щоб сини і дочки зголошувались до району, бо в противному разі закладники будуть розстріляні. Ніхто не приходив і не зголошувався. Арештовані ж були під охороною своєї поліції і голови району Тимчука, які подбали, щоб вони не зазнали кривди.

На господарів німці накладають великі податки: збіж-

жя, гроші, м'ясо, молоко, полотно. „Зондерфюрер” або „крайсляндвірт” ходили по господарях і самовільно забирали з комори все, що їм подобалось. Наказано здавати кожухи, вози, коні, сани. Молоти можна лише за дозволом „крайсляндвірта”. Якщо в районі був „штатсгут” (за советів звався „радгосп”), господарі сіл, віддалених до 5 кілометрів, мусіли їздити кожний день відробляти панщину. В разі непослуху „зондерфюрери” били або й убивали людей.

Почалися розстріли жидів. Жиди мусіли носити жовті кружки спереду і ззаду. Часто жидів переховували українці, хоч німці за це суворо карали, стріляючи родину господаря.

Тим часом з Білоруси на північну Волинь перекидають червоних партизанів, які сильно грабують місцеве населення. Приходячи до села, вони починають стрілянину. Нарід утікає до лісу, а червоні кидаються по хатах грабувати. Від часу до часу підмінують залізницю. За кожний такий саботаж німці роблять акції по селах, поголовно вимордовуючи людей, що й було метою акції партизанів.

Восени 1942 р. німці вистріляли на Поліссі майже всіх свідомих українців. Большевицькі банди в бої з німцями не входили. На Поліссі постійно панувала нужда. Поліщуки ходили на Волинь на польові роботи. Вибух війни, що стався якраз у жнива, не дав використати сезон заробітків. Тож на початку 1942 р. харчовий стан Полісся був катастрофальний. Коли німці визначили нові контингенти на хліб і м'ясо, стало ясным, що таких контингентів німцям не прийдеться від поліщука дістати. Революційне Полісся дало рішучу відповідь. В грудні 1942 р. була зорганізована перша поліська сотня Української Повстанської Армії під командою поліщука сотенного Коробки Перегійника, яка розпочала боротьбу проти большевицьких партизанів і німецької жандармерії. Збройні відділи оборони мали бути стягнені на Полісся, як на випадову базу.

Виступ УПА

Одного дня, на наказ проводу ОУН, українська поліція відходить до лісу. З Ковля командант міської поліції виїжджає до лісу, а його заступник випускає в'язнів з тюрми.

В Володимирі, Луцьку, Рівному, Крем'янці, Бересті, по багатьох районах, як Матіїв, Турійск, Любитів, Голоби, Ратно, Камінь-Коширськ, озброєні юнаки розбивають арешти, нищать німців та їх адміністрацію і відходять до призначених пунктів.

Для німців це був несподіваний удар. Вони почали копати навколо міст протитанкові рови і обгороджуватись дротом, будувати бункри.

Поза містами увесь обшир усамостійнився. В терени праця кипить, наново створюються самоуправи, райони, служба безпеки, школи, лікарні, різні верстати; урухомлюють млин. Усюди створюються бойові відділи. З сховищ витягнуто найрізноматнішу зброю. Здобуто багато нової.

З поодиноких революційно-повстанських частин формується Українська Повстанська Армія.

Німці погрожують, що будуть палити села, стріляти населення. Місцеві поляки йдуть до німців в поліцію. УПА намагалась відмовити поляків від того. Випущено багато летючок, писаних польською мовою, в яких закликалось зірвати союз з більшовиками і німцями. Усе було надаремно. Поляки давали матеріяльну поміч більшевицьким партизанам, мали з ними зв'язок, розвідку.

Озброєні німцями поляки потворили різні свої „пляцувки”, як Янова Долина, Антонувка, Пшебраже, Степанська Гута, Засмики, Купичів.

Нічне завдання

О год. 7 вечора, в селі Моковичах, край дороги чекаємо на підводи. Нас коло 30 чоловіка, усі добре озброєні. Чути таракотіння возів по греблі. Над'їздять і стають. На-

раховуємо до 100 возів. Видаються відповідні накази, і їдемо в темну ніч. Їду на першій „фірманці”. Минаємо села, там скрізь своя варта. Гарна ніч. Тихо. Їдемо на північ і через дві години приїздимо до села Літин, де є великий „штатсгут” бувшого польського діди́ча Шумовського. Тут повно фірманок, деякі вже від’їздять. Відчувається порядок. Зголошуємо своє прибуття. Дістаємо вказівки, що маємо забирати. Селяни вивозять усе. Це їхнє добро, — не сміє нічого змарнуватись. О год. 4 ранку ми також вирушаємо назад. Виїхавши за село, побачили велику заграву. Це повстанці вже підпалили забудовання цього маєтку, щоб і сліду не осталося від того місця, де було експлуатовано труд селянина.

Фірман торкнув мене: „Дивіться!” Дійсно, далеко-далеко, скрізь на обрії було видно великі заграви. Це нарі́д підняв збройну руку проти свого ворога.

Господарка УПА

Селяни самі звозять контингент („мали забрати німці, — нехай буде нашим”). З Полісся приходять люди з пилами, сокирами і сховища по лісах будують. З недалекого тартаку возять різний матеріял, з якого в землі будують магазини, засипають зерном, зверху навалюють землю, засаджують чагарником, ліщиною, сосною. До всього є спеціалісти. Будують в лісі цілі колонії, перевозять фірманками будинки.

Від господарчого референта, що має псевдо „Православний”, отримую наказ пустити в рух фабрику м’ясних виробів. Відходжу, захоплений цим завданням. Вже по до́розі укладаю плян, від чого почати. Передусім вибрати місце, щоб не кололо німецьким підшіптувачам очей. У відділі курінного „Шуки” маю дістати кількох м’ясарів. Далі: їхати до села Вербично, замовити будівельників; замовити, порозумівшись з будівельниками, на тартаці ма-

теріал. А ще треба дістати цегли, цементу, котла, машини до мелення м'яса, вагу, ножів, різних баньок, бочок тощо.

Раненько, ще сонце не зійшло, ровером їду в напрямі села Бобли, до якого 15 клм. Цього дня знаходжу підхоже місце в селі В. Це був хутір у лісі. Господар обіцяв мені у всім допомогти. Він має двох синів і доньку, які також були втішені, що допоможуть загальній справі. Від курінного Шуки дістаю двох стрільців, з ними вирушаю далі в дорогу. Через тиждень фабрика збудована. Вона має два відділи: в одному переробляється м'ясо на різні вироби (ковбаса, шинки без костей тощо), в другому переділі — вмурований великий котел, де перетоплюється сало, і вимурована з цегли піч, де вудиться ковбаса і ін. Приступаємо до роботи. На нашу фабрику приїздить друг Православний, Ящур і інші, яким будівля подобається. Друг Явор отримує накази, щоб мені доставляли свині, ялові корови, бугаї і взагалі все, що мені буде потрібне.

Вже на другий день привезли нам 15 свиней та кількох биків. Все переважається. Ведеться докладно книга прибутків і видатків. З биків і корів здіймається шкіра, яку відсилаємо до гарбарні, влаштованої недалеко. Готові вироби складаємо до баньок з цинкової бляхи. Що кілька день приїздив уповноважений, який, написавши поквитовання, баньки з виробами забирає.

Одного разу приїхав друг Православний, який звелів мені виїхати на північній захід і там зробити таку саму фабрику. Через два тижні друга фабричка пішла в рух. Біля неї побудовано миловарню. Мило вироблялось з костей і відпадків тварин. Готове мило складали до скриньок і відставляли до відділу постачання.

Доглядаю праці обох майстерень. Селяни у всьому допомагають. Урухомлено молочарні, по селах установлено сметанкові станції, куди мешканці сіл зносять молоко, сметану, що переробляється на масло. Масло перетоплюється, зливається до баньок і відставляється теж до магазинів або шпиталів УПА.

По селах збирають вовну, звозять до майстерень, де

її приготують до прядіння. Така фабрика була в селі Кусничах, район Турійський. Вовну розвозять по селах, дівчата її прядуть. Готові нитки відсилають до інших майстерень, де сільські дівчата виробляють светри і рукавиці для УПА.

Є кравецькі майстерні, де з фарбованого на зелено полотна шиють однострої. Є шевські майстерні, де шевці зі шкіри, яку доставляють з гарбарень, шиють взуття для стрільців. В кожному селі є „господарчий”, який переводить різні збірки, знає, чого кому бракує, опікується родинами, які потерпіли від большевицького і німецького терору.

Одного вечора приходиться якась жінка, яка хоче бачити мене і зі мною говорити. Господиня заходить до моєї кімнати і говорить про це. Запрошую. Жінка дістає листа і каже, що людина, яка передала цього листа, мене знає і просить, щоб я дав відповідь. Пише жид-лікар, на прізвище Ліпновський, з містечка, що він живий, переховується в українців, що йому не зле поводитьсь, але він вже кілька місяців сидить в льоху і йому хочеться бачити сонце, бути на волі і приносити людям користь. Він довіряє мені своє життя і хоче, щоб його забрали до шпиталю УПА. Цього лікаря дійсно забрали до шпиталю УПА на Поліссі. Д-р Ліпновський був добрим лікарем-хірургом, у потребі ходив по селах і лікував хворих. Згинув від червоних партизанів з двома дівчатами-зв'язковими.

УПА мало свої шпиталі побудовані в лісі. Звичайно на шпиталь вибиралось місце в незагрожених теренах, де недалеко знаходились військові відділи. Лічниці будовано з дерева, до половини в землі, з великими вікнами (були і з маленькими, зараз таки над землею). В середині великі довгі світлиці, попід стінами дерев'яні ліжка, застелені чистою постелевою білизною, табурети, пару столів. Підлога чисто вимита, сестри з червоним хрестом на грудях. Тут же приміщення для лікарів, аптека, кухня. Варять те, що наказує лікар. Лікарі переводять вишколи для сестер і санітарів. Відчувається недостача ліків, які треба діставати з міст, що виконати не легко. Доводиться робити наскоки на міс-

течка, де були аптеки. Лікарів дуже мало, бо німці лікарів-українців забрали ще раніше до лікарень або на фронт, а жидів понищили.

Залізницею Ковель-Володимир німці везуть різні транспорти. Їх не чіпають. Але одного ранку зі станції Турійськ в напрямі на Володимир виїхав бронепотяг, який став обстрілювати з гармат села Бобли, Туронин, Могильно, Кузильно. Було багато ранених і забитих та попалених хат. Штаб УПА вислав листа до гебітскомісара Каснера в Ковлі, щоб таких випадків не повторилось, бо інакше німці цією залізницею не будуть їздити. Це не допомогло. Тоді одної темної ночі з поблизьких сіл покликали селян на кілька годин до роботи. Зв'язковий привів їх на призначене місце, чекають. Червона ракета зависла в повітрі. Це — знак. Вискакуємо на полотно дороги, розгвинчуємо гайки; за пів години все готово. Підносять рейки разом зі шпалами, ставлять ребром і перевертають з високого насипу. Ділимося на дві групи — одна відпочиває, друга працює. Хтось кричить спереду, що вже кінець роботі. Підходимо. Дійсно, хтось уже зробив те саме, що і ми робили. Зійшли з насипу, за корчиками закурили, відпочили і пішли назад.

На другий день виявилось, що на відтинку 30 клм. немає рейок. Зірвано кілька мостів. В двох напрямках з Володимира і з Ковля працюють відділи німців і поляків під охороною бронепотягів.

Три тижні повстанці не перешкоджають в праці, але одного дня займаємо становища, окопуємось. Міни підложені. Чути, як суне паротяг, все ближче і ближче... На закруті побачили чорну потвору. Наказ. Страшний вибух, дим застеляє перед нами все... Чути постріли, крики... Повіяв вітер і ми побачили, що під паротягом вирвано велику яму, паротяг зсунувся з насипу і потягнув за собою увесь потяг. Обстрілюємо тих німців, які вспіли вилізти з вагонів, кидаємося до наступу. Нас було тоді чимало, навіть селяни з сокирами і з вилами. За 10 хвилин усе в наших руках. З вагонів забираємо амуніцію, відкручуємо гарматки, скоростріли зі станками. Полонених німців забираємо зі

собою. Допитавши й накормивши добре, вручаємо їм відозви до Вермахту і відпроваджуємо під саму станцію залізниці. Дехто з німців просив, щоб їх не відсиляли, що вони будуть працювати у повстанців.

Пропаганда революційних кличів

„Воля народам і людині!” „Нехай живуть самостійні держави всіх поневолених народів!” „Смерть катам народів — Гітлерові і Сталінові!” — Це гасла УПА, які стверджували, що Українська Повстанча Армія бореться за самостійність разом з іншими поневоленими. УПА закликала росіян, поляків, білорусів, народи Уралу, Сибіру, Поволжя, народи Азії, узбеків, туркменів, башкирів, татар і інших кидати німців і переходити в її ряди. Видано листівки, змістом яких була історія даного східного народу, пояснення, за що веде боротьбу український нарід.

На ці заклики відгукнулись перші ті, кого волиняки вирятували від голодної смерти в таборах. Вони покидають господарів і масово зголошуються до УПА.

Ці самі люди писали відозви до своїх братів по національності, які перебували на українських землях в окремих, як допоміжні німецькі, військових відділах. Відділи ці зокрема виконували службу на залізниці, як охорона проти партизанки, вони допомагали випомповувати контингенти або ловити людей до праці. Такі відділи часто переходили на сторону УПА зі зброєю, а німецьких старшин роззброювали або стріляли. Літом 1943 р. була в УПА велика кількість бійців чужої національності. Штаб УПА творить з них окремі національні відділи, якими командують їхні ж старшини. В боях ці відділи визначались особливою завзятістю.

По селах створено шкільництво. Діти почали знову ходити до школи. Шкільні інспектори зайнялися перевишколом учителів. Організовано театральні мандрівні групи. Театральні групи мали протинімецький і протибольшевиць-

кий характер, що дуже подобалось селянам. Особливо таким чином ширились повстанські пісні, яких співали навіть малі діти.

Я сьогодні від вас від'їжджаю
Боронити ріднесенький край,
Може вернусь, а може загину, —
Ти за мене, дівчино, згадай...

— співали тоді волинські села.

По селах, в пам'ять поляглих борців, сиплять могили. Селяни вкладають душу в цю працю: роблять проекти могил, вибирають місце, навозять фірманками землю, гарно дернують, ставлять огорожу, зверху вкопують високого хреста. На могилі, звичайно, великий тризуб з написом „Слава Україні — героям слава!” В Туличові теж, серед села навпроти кооперативи, зноситься така могила. В неділю з околиць сіл зібралось багато народу, прийшло два рої стрільців з відділу УПА, які повнять почесну варту. Священик з села Вербично служить панахиду, співає хор. Після посвячення на могилу виходять промовці. Випав гарний день, люди вертаються додому. Стрільців комітет запрошує на обід. У всіх веселий настрій, дарма, що на столах немає горілки, яка заборонена в УПА. Прощаються і з піснею:

Підемо в бій
Всі якстій, —
За красу,
За нарід свій...

відходять. За ними біжать діти. На воротах, спершись стоять жінки, дівчата махають хусточками і плачуть.

Усюди по церквах відправляються служби Божі. Нарід ходить молитися. Святкують національні свята, улаштовують академії на честь Коновальця, Петлюри, Базару й інші. Читають журнали: „Ідея й чин”, „Перець” тощо.

Після посвячення могили в селі Туличові пару тижнів було спокійно. Аж одного ранку, коли була мряка, автами приїхали до села німці. Усіх мешканців села зганяли в одне місце. Хто втікав, або ховався, того вбивали. Відібрали усіх старших віком мужчин і жінок, вивели за село, змусили викопати яму — усіх постріляли і яму засипали. Дітей та людей у середньому віці позаганяли на автомашини і повезли до Ковля. Усю худобу польські фольксдойчі зібрали в табун і погнали в Ковель. Навпроти села Радович невеликий загін повстанців з кулеметів обстріляв цих вислужників. Худоба розбіглася по полях, частину корів повстанці загнали до лісу. Німці й їх вислужники село пограбували й підпалили. Усе згоріло, не лишилось ні одного двору. Чотири дні над селом стояв дим, а на п'ятий день люди, хто остався живий, сходились на свої пожарища. Чувся плач і голосіння жінок. На кладовищі копають ями, де без трун ховають повбиваних і живцем попалених людей. Відкопали теж помордованих за селом. На кладовищі ями притрушують соломою, спускають стареньких, накриваючи рядом, і засипають. Працюють до пізньої ночі, щоб усіх поховати. Вечером по селі виють голодні собаки, нявкають коти. Тих людей, що повезли в Ковель, замкнули до „гетта”, звідки ганяли на різні роботи. Знаходились відважні дівчата і жінки, що носили водку німцям, й так викупляли з „гетта”. Були й такі, що, йдучи на роботу, утікали. Моїй матері також вдалося на шостий день втекти.

Так надійшли жнива 1943 року. Людей із знищених сіл порозміщувано в інших селах. Команда УПА посилає відділи стрільців й одночасно закликає селян на призначений день збирати урожай.

День і ніч пильнує варта. Скрізь розставлені стійки, на дзвіницях, на вітряках, на високих горбах. Посланець на коні або пішки подає вістку. Щоденно змінюється кличка від одної місцевости до другої. Зв'язкова сітка діє постійно по цілому терені. Цілі села йшли на поміч загроже-

ним околицям. Ті, що мали зброю, приймали бій, інші ховались по лісах. Якщо недалеко стояли відділи УПА, то разом робили засідки на ворога.

І ось нова вістка. Гінець на коні дає знати, що на станцію Турійськ прибула велика валка німецького війська, яке їде в напрямі села Радовичі. Люди втікають, ховаються. Німці в селі Радовичах знаходять старого чоловіка, кажуть, щоб переказав людям вертатись і працювати, що вони нікого не будуть зачіпати. Старші віком люди стали вертатись, бо вдома зостався доробок, треба доглядати. Німці пішли далі в сторону села Туличова, перейшли спалене село, вернулись назад і попід спаленим селом розтягнулись фронтом від колонії Зигмунтівка аж до села Літин. Покопали ями, поснували телефон, утворили оборонну лінію. Осідок їхнього штабу був в селі Радовичах на чеській колонії. На другий день зі станції Турійськ привезли парові молотарки і на полях Туличова почали молотити зібране збіжжя. Шість день молотили. Нарешті розвідка донесла, що завтра мають відвозити збіжжя на ст. Турійськ. Прибули відділи самооборони з околиць сіл і зайняли добре уплановані становища. Люди з дальших околиць приїхали „помогти” відвозити збіжжя німцям. Німці раді. Обіцяють платити, аби селяни возили. Люди їхали, наче на ярмарок. Кожний господар мав свої мішки. Німці тішаться, що збіжжя вдасться вирвати від повстанців. Роздають людям різні відозви проти повстанців. Гебітскомісар Каснер приобіцяв шефові цієї акції нагороду, якщо німці вивезуть збіжжя. Фірманки рушили в сторону Радовицького лісу. За селом почався пісок, їхати треба помалу, погоничі ідуть коло возів, ліс тягнеться два кілометри. І ось, при виїзді з лісу, на передню охорону німців погоничі дають кілька серій з автоматів, їм помагають повстанці, які вискакують з корчів. Фіри завертають на бічну дорогу. Задні німці не знають, що робиться спереду. Зв'язковий німець на мотоциклі дістає пару кульок. А над селом рвуться білі димки: це повстанці з двох гармат обстрілюють збірний пункт зі збіжжям. Зчинилась паніка. Від Літинського лісу наступають

відділи самооборони. Лінія ворога, яка знаходилась за три кілометри на південь від місця бою, не покидає своїх становищ, бо боїться нападу повстанців з півдня. Селяни, покинувши фірманки, зі зброєю в руках почали стрілянину, яка довго не триває. Німців розбито. Полонених німців з вермахту, переслухавши, відпускають. Німців, які мали руде вбрання, повбивали.

УПА на Волині

Коли на початку літа 1943 р. УПА витиснула червону партизанку за Прип'ять, нарід узявся до праці з завзяттям. Всі намагаються вимолотити збіжжя і якнайбільше його заховати. Німці спроваджують з Білоруси генерала СС-ів фон дем Баха, який славився як спеціаліст у боротьбі з партизанкою. Цей генерал видає листівки до населення проти ОУН й проти „бандерівців”, в яких дарує життя тому, хто зі зброєю перейде до нього. Акція кінчається тим, що німці пограбували деякі села у відкритім терені, бо до лісу боялись заходити.

Волинь майже вся перебуває під володінням УПА. На північ відправляють велику кількість рогатої худоби, збіжжя, муки. На Поліссі є великі простори лісу, де можна переховати корови від ворога.

Транспорт відбувається підводами. Це виконати тяжко. На переїздах залізниць німці поробили бункри. Переїзд огорожений. Великі стовпи закопані в землю й основані колючим дротом. Ворота ввечері зачиняються, щоб повстанці не їздили. Але через переїзд на залізниці Ковель-Берестя, в напрямі через село Годовичі на село Смідин, треба перегнати 200 штук корів. Провідник групи має 20 людей. Довідався від своїх зв'язкових про кількість німців в заставі. Наказав стрільцям сховати зброю у возики. Наперед виїхало 4 однокінні фірманки. За фірманками дітваки із села і повстанці поперебирані по-сільському, женуть корови. Під'їзять до воріт, провідник злізає з фірманки,

гукає, щоб відчинили. Ніхто не відзивається. Тоді провідник дістає велику пляшку з горілкою, гукає „шнапс” — з бункру вискакує німець, іде до воріт і торгується. Водки він потребує, але перепустити корови і фірманки не може. На цю розмову з бункру вилазить другий німець й каже, що його камрад „дум”. Можете їхати, тільки хутко. Німці пішли до бункру, а фіри й корови подались через переїзд. В тім часі побачили, що надходить потяг. Наказ, і стрільці кидаються в бункер, з якого за кілька хвилин цівки двох кулеметів скеровуються проти потягу. Провідник виходить наперед, вимахує лямпою з червоним світлом. Потяг стає. Вже більше як половина корів перейшла на другий бік. Від потягу чути запити, чому не можна їхати. Провідник відповідає по-німецьки, що має зараз приїхати потяг з робітниками, які будуть ладити залізницю. Остання корова перейшла, останній віз переїхав, тоді провідник зі стрільцями, забравши два кулемети, рушниці й амуніцію, відійшов у напрямі, куди погнали корови.

Визволення з німецького ясиру

На залізничному шляху Ковель-Сарни загін СБ, під командою друга Гонти, заліг у вигідних становищах. Повідомлено, що з Києва везуть людей на роботи до Німеччини. Всі в напруженні чекають, нікому не вільно виходити з лісу, кожний на своєму місці, кожний знає, що має робити. Паротяг дихає чимраз ближче, йому треба тут сунути під гору. Льокомотив рівняється з командиром Гонтою, який в кабінку льокомотиву кидає в'язку гранат. За хвилину — сильний вибух. Ми кидаємося до машини, друг Береза збиває термометер, з якого іде пара. Ще кілька ударів ломом по приладах і все окутано парою. Потяг став. Навколо стрілянина. Німецькі конвоїри, які їхали у переднім і заднім вагонах, виходять з піднятими руками. Їх обшуковують, кажуть рядком сідати в рові. Командир наказує відчиняти вагони, де сидять невільники. Всі — обдерті, чорні — висипали з вагонів. Один питає мене: „Хто ви? Ви зелені, на-

певно зелені, ви бендерівці?! Про вас у Києві багато оповідають". Жінки обіймають стрільців, цілують, плачуть. Командир дає наказ не гаятись, забираємо всіх і все, що можемо нести. Нам помагають визволені. Німців залишаємо в рові, попередивши, щоб не підносили голів, доки не відійдемо. Рушаємо в дорогу, ідемо в темряві, незнайомими дорогами, до найближчого села. Спереду іде місцевий селянин. Три рази ставали відпочивати, перевіряли, чи хто не загубився. В селі усіх людей заквартирували по господарях. На другий день, на майдані, зібрались визволені. Селяни-поліщуки з інших сіл чекали з фірманками, щоб забирати їх до себе. Командир Гонта записував імена. Селяни зобов'язалися цих людей переодягнути й прохарчувати, аж до відкликання.

Ліс має свої права

Йду по зв'язку від села до села. Недалеко село Мацчулки. Від села Осекрова через ліс, вже близько, має бути „Січ". В селі зв'язковий пояснює, якими дорогами я мушу іти, щоб потрапити на „Січ". Прощаюсь і відходжу.

Йду лісовою дорогою. Раптом далі іти немає як. Звали дерев загатили дорогу. Хтось підрізав ці дерева. Треба обходити. Тільки я хотів завернути, як з-за дерева хтось запитав: „Кличка?!" Бачу скероване на мене дуло рушниці. Відповідаю. Виходить юнак, який дає мені інструкції. Йду далі. Чую, як десь далеко співають повстанську пісню:

Хлопці, підемо, боротися будемо

За Україну, за рідні права!

Заслухавшись пісні, співаю її й собі під ніс. „Стій! Обернись!" — Роблю все, що наказують, і бачу замаскований бункер. Хтось питає: „Кличка, псевдо, до кого ідеш, з ким хочеш бачитись?" Тоді кажуть сісти на землю під великим деревом. Треба чекати. Незадовго приходить зв'язок з чотирьох осіб, які мене роззброюють. З ними йду до хати, край села. Там маю чекати. Приходять знайо-

мі, вітаємось. Мені повертають зброю й я вже можу по-
лагоджувати свої справи.

Засідка на шляху Турійськ-Володимир

Коло сіл Кустич-Соловчи ми вибрали за мостом місце, викопали окопчики, залягли. Недалеко грубий паль, — видно, тут проходила якась межа. Від села чути іржання коней, рев корів, що їх пастухи виганяють на пашу. Проміння сонця прорізало мряку. Хтось із стрільців сказав: „Друга, третя, багато автомашин їдуть в нашім напрямі”. Подається команда: „До бою готовсь!” Щільніше прилягаємо. Перша легка машина, не доїхавши містка, підскакує вгору. Стовп чорного диму. „Вогонь!” Заговорили три дьохтярі і один токар. Спереду крики. Подається команда. Червона ракета, одна за одною. „Перервати бій!” Стрільці перевіряють зброю, міняють цівки скорострелів. Повіяв вітрець, і ми побачили на дорозі поперевертані авта, а на сіножаті німців, які перебігають розстрільною просто таки до нас. „Увага, чекати наказу!” Німці зовсім недалеко. Дехто з них скаче до рова. „Вогонь!” — Знову грають кулемети. Час від часу затинаються. Аж зліва почулось голосне: „Слава!!!” Нам прийшла поміч. Здалека бачимо, як перебігають стрільці. Німці схоплюються, відстрілюються, врешті в паніці починають втікати. Втікати не було куди, багато з них попідносило руки, просять не вбивати їх. Стрільці перев'язують ранених. Шістдесят взято до полону, дев'ять забитих. У нас четверо ранених. Збираємо зброю, що їй покидали німці. Повстанці, що прийшли нам на поміч, відходять. Ми займаємо становище за спаленим містком. Коло авт повно людей із села.

Служба Безпеки

З міст Володимира, Ковля гестапо висилає сексотів на села, щоб вивідати про силу УПА, про те, де населення

магазинує збіжжя, яке село має самооборону тощо. Сексоти, поперебирані за жебраків чи утікачів з німецького війська, заходять далеко на села. Селяни нікому не довіряють, про кожного новоприбулого повідомляють місцеву СБ (Службу Безпеки). Такого чоловіка відразу не чіпають, тільки слідкують за ним. Якщо побачать щось підозріле, арештують і, звичайно, на допитах довідуються, чого він тут шукає. Найбільше таких шпигів було з місцевих поляків. Були випадки, що советська розвідка підсилала ніби козаків, які втікали з німецьких допоміжних частин. Дехто з них мав завдання вбити командира УПА, інші мали розкладати відділи УПА, намовляти стрільців, щоб втікали зі зброєю до червоної партизанки, вишукували між населенням прихильників советської влади й подібне. Сексоти казали населенню, що хутко прийде червона армія, яка розправиться з тими, хто тепер не буде їм допомагати. Був випадок, що з господарського відділу, командиром якого був друг Явір, одної ночі пропало кілька стрільців, які забрали два кулемети і рушниці. Перевірили по домівках, списали, кого бракує і звідки вони походять. Справу передали СБ. Через кілька днів вдалось їх зловити, бо вони найперше пішли по домах, а опісля мали зібратись, щоб іти до червоної партизанки.

В обороні населення проти польських банд

Польські численні боївки з опірнього пункту в селі Купичів зайняли і спалили багато сіл (Черніїв, Свинарин, Дажва, Осмиговичі, Літин і ін.). Населення повтікало в незагрожені терени, zostавивши увесь доробок. Служба Безпеки і місцева самооборона постійно боролися проти цих загарбників.

УПА робила різні заходи, щоб якось домовитись, але поляки були настроєні непримирливо.

Села Осерків не можна пізнати. Хати попалені. В одній хаті знайдено повно трупів — жінок і дітей — жорстко помордованих. В іншій хаті старий чоловік і жінка зв'я-

зані разом, поколоті багнетами. В церкві повно трупів. Люди рятувалися до церкви, але поляки й там їх помордували.

Під нашою охороною приїзять люди з інших сіл, копають могили, ховають трупи. Догледівши ще не спалену клуню, забирають на фіри снопи і відвозять до села Твердинь, де безпечніше і можна змолотити. Робимо засідки проти катів-поляків.

Дії УПА

З колонії Засмики поляки роблять свою „пляцуфку”, з якої наскаками нищать населення, провадять шпигунську роботу. Штаб УПА групи „Турів”, знаючи про це із звітів, рішив перевести акцію. З північних теренів стягнуто кілька відділів. Прибув курінь ком. Голубенка. Командир групи — полк. Рудий, його заступник Вовчак. Ком. Омелько. Про плян акції на колонію поляки довідались. Розвідка наша донесла, що з Ковля має прийти на поміч польська поліція. Відділи УПА стояли за кілька кілометрів від Засмиків. 7 вересня 1943 р. наша розвідка доносить, що по шляху від сіл Задиб і Перковичі на село Радовичі посувається велика валка авт з німецькими вояками. Відділ командира Байди розміщений поблизу шляху. Командир Вовчак з почотом прибуває до відділу ком. Байди. Він на коні перевіряє становища, жартує з стрільцями, пстім передає команду командирові Байді, а сам залягає між стрільцями. Коли машини наблизились, ком. Байда дає наказ „Вогонь”. Заклекотіло кільканадцять кулеметів, машини одна за одною зупинялись чи перевертались. Німці зіскакують з авт, розпорошуються, починають відстрілюватись й, опам'ятавшись, ідуть в наступ. Б'ють по наших становищах з міномета, скоростріль. Бій триває понад годину. Наша середина відступає. В той час праве і ліве крило почало сильний вогонь з кулеметів. Німці не можуть порушитись ні взад, ні вперед. Схоплюються, втікають, падають

забиті. На команду стрільці зриваються, кидають гранати, женуться за ворогом, і на наказ залягають, бо ворог, побачивши, що частина їх відрізана, пробує наступати. На поміч нашим приходить сотня ком. Кубіка, яка з кулеметів і міномета змушує ворога відступити і від'їхати до Ковля. Відрізана частина німців, що було оточена відділом ком. Байди, довго відстрілювалася, а вкінці піддалася. Одинадцять німців підійняли руки, рушили в нашу сторону, несучи раних. На їх становищах лежало 5 вбитих, один скоростріл без набоїв, 14 крісів, кілька гранат, револьвер.

8 листопада 1943 року німці наново, маючи панцерні авта, роблять наступ від села Ключьк. Їм помагає бронепотяг на залізниці коло села Бобич, який обстрілює з гармат наші становища. Наші відділи витримали, і перед вечером німці відійшли в сторону Ковля, маючи великі втрати. Ми здобули 56 крісів, 3 скоростріли, пістолі, гранати й амуніцію.

З колонії Засмик поляки фірманками і пішо втікають до Ковля, інші застаються, але не відважуються робити напади на села. Місцеві відділи УПА залишаються в Сви-наринщині, а відділи з півночі відходять на свої терени.

Марш через Полісся

Одного дня командир Гонта наказує о год. 7 ранку збірку. Стрільці вичистили одержу, перевірили зброю, амуніцію. Усі веселі, жартують. Два ряди збірка! Надходить Гонта. „Позір! Право глянь!” Командир здоровить: „Слава Україні!” — „Героям слава!” — відповідаємо. Командир викликає псевда: „Береза, Комашка, Осока, Чумак”... Кожен відповідає голосно: „Є!” Викликав 12 людей, наказав зголоситись до команди відділу. Заходимо до канцелярії, де командир Гонта інформує нас, куди маємо іти і яке наше завдання.

Маємо теренову мапу, вивчаємо напрям, обкреслюємо червоним олівцем загрожені терени. Знаємо кличку. За

годину вирушаємо в дорогу. Беремо зі собою харчі, бо дорога неблизька. Перед полуднем падає дощ, але ми ідемо все далі, серед лісів, невідомими дорогами. В село, де маємо ночувати, прийшли пізно увечорі. Перед селом нас затримала варта. Спитали кличку, привели до села, розмістили по хатах. Вечеряємо вареною картоплею і молоком. Спати йдемо до клуні, чергуємося на варті щодві години.

Над ранком рушаємо далі. З нами йде зв'язковий до хутора, де ми маємо полагодити справи, забрати звіти. Година друга по полудні. Від цього хутора мусимо йти через широке трясовиння. Кожний взяв довгого дрючка, а зв'язковий, знаючи стежку, веде нас через болото. З великим трудом, западаючи по пахви в жовту воду, відмахуючись від сліпаків та іншої мошки, дістаємось на другий бік. Зв'язковий вертається. Його заступає інший. На четвертий день, без великих пригод, оминаючи небезпечні місця (бо скрізь маємо інформації від місцевої сітки), приходимо до призначеного місця.

Через кілька днів зі своїм відділом прибув сюди й командир Гонта. Замешкую з ним в одній домівці. У нас канцелярія, роботи маємо досить. Прибувають зв'язкові зі звітами, часом треба вислати боївку, яка є при нас, як охорона.

У вільні хвилини командир просить заспівати. Найулюбленіша була його пісня:

Ой, три шляхи широкії докупи зійшлися,
З України на чужину брати розійшлися . . .

Чорний Іван, якого знали всі в Турійську, оповідає, як він утікав додому з Німеччини. З нього був веселий, дотепний і хитрий стрілець. Нераз, запикуючись, гукав йому Хвиля: „Заспівай „Іхали цигани””. Часто тягнули вони жеребки, кому сьогодні куховарити . . . У такі хвилини забувалась невблаганна дійсність, і ми почували себе безтурботними дітьми.

Чищення зброї.

Військовий перевишкіл

Одного дня командир повідомив нас, що кілька чоловіка з його почоту мають від'їхати на вишкіл. Називає по псевдах, хто має їхати; мені також це припало. Дає грипси, і з ними від'їжджаємо. По дорозі мусіли ми полагоджувати деякі справи в терені. На третій день приїхали. За селом, коло лісу, великий дім. Це школа. Далеко перед школою стоїть варта. Навколо обкопано стрілецьким ровом. Заходимо до приміщення. Нас розміщують у великій кімнаті, спимо на підлозі. Командир Гонта від'їздить, прощаємось. З'їжджається багато стрільців в різнім віці. На другий день з села привезли дошки, сокири, пили. Робимо ліжка, стільці, вішаки. В кімнаті стоять вже в три ряди ліжка, вішаки на зброю. Скрізь чисто, порядок. Ліжка позастелювані килимами сільської роботи. Вечером, в окремій кімнаті, сідаємо до вечері. До їди не беремось, аж черговий підстаршина подає команду. Усі говорять молит-

ву „Отче наш”. Командант вишколу бере ложку, бажає присутнім „смачного”, тоді беремо ложки й ми. По вечері, в коридорі слухаємо вечірній наказ. По наказі молитва: „Боже Великий”, і всі розходяться. Хто на варту, а хто розбирається і спішить мити ноги. У великих цеберках налита холодна вода. Дижурний наказує кластися до ліжка. Інспекційний старшина перевіряє, чи у порядку розвішена зброя, складена одіж, чи чисто помили ноги (якщо у ко-го брудні, має за пару хвилин зголоситись з чистими но-гами). Потім дижурний заповідає: „Нічна тиша”.

Ранесенько будять вставати, схоплюємося, стелемо ліжка. На свисток усі вибігають у самих лише штанцях і чоботях на подвір'я, на руханку. По руханці збираємося, виходимо на молитву. Потім денний наказ, і снідання. Поснідавши, частина — на варту, решта до кляси. Отримуємо зшитки, сідаємо за шкільні лавки. Нам викладають історію, географію, топографію, ідеологію, безпеку, теоретичні предмети до полудня, а по полудні ідемо зі зброєю до лісу на практичні зайняття: кулемети, міномети, підкладання мін.

Іноді буває перерва в науці, — викликають дати поміч до поблизького села, де червоні бандити грабують насе-лення. З такої виправи часом вертаємо з втратами. Друзів ховали на кладовищі. Зі села сходились люди. На Поліссі нарід релігійний. Дівчата на вишитих рушниках помагають нести труну. Ставлять високого хреста, вбирають мо-гилу вінками, насаджують барвінок і інші квіти.

Не спостереглись, як прийшло Різдво 1943 р. Стрільці приносять ялинку, прибирають світлицю гіллям, дівчата, що працюють на кухні, дістають паперу, роблять прикра-си на ялинку.

На Свят-вечір кожний поголився, почистив одяг. При-везли з села чисту білизну. Усі веселі, жартують. Дехто пише побажання до своїх рідних. Вечером, тільки зірка засяла над лісом, усі заходять до світлиці. Столи накриті білими скатертинами, на столах череп'яні миски. У куті ді-дух і ялинка.

Сьогодні usługують дві дівчини, подають на стіл

страви. Заходить командант вишколу і гості-старшини. Вітає присутніх словами: „Христос рождається”. Говорить промову, говорять також гості-старшини. Починаємо колядку, нову повстанську, яку самі уложили:

Серед недолі, на землі,
Христос родився на селі.
Христос родився, славіте
У ясельцях Дитя Святе

[приспів]

Сім'я вечеря за столом, —
Порожнє місце під вікном.
Христос родився, славіте...
Вечірня зіронька встає,
Мати вечерять подає.
Христос родився, славіте...
На батька зорянім чолі.
Неначе хмари налягли.
Христос родився, славіте...
Сибір, торттури, зойки, зов,
Благання, стогін, лється кров...
Христос родився, славіте...
За загратованим вікном
Співають коляди гуртом...
Христос родився, славіте...
Не плач, матусю, не журись, —
Ще діти вернуться колись!
Хвиля спасіння прийде, —
Родилось бо Дитя Святе...

Все нижче і нижче схиляються голови. Починають нові коляди: „Бог Предвічний народився”, „Нова радість стала”. Командант просить до вечері, бере ложку. На перше їмо „кутю”. Це товчений, варений ячмінь, без меду і цукру. На друге варена квашена капуста, на третє чорна кава з чорним хлібом. По вечері командант складає присутнім побажання. Оповідано один одному свої пригоди з дому, як то колись було на Різдво. Вже пізно, по півночі ідемо спати.

В цій школі учимось аж до нового 1944 року. Прийшов наказ: будемо здавати іспити... Усе заворушилось, треба готуватись. Іспити тяглись недовго. По іспитах складаємо присягу. В цей день приїхав командир Гонта, який поздоровляв нас, що ми добре здали іспити. У викладовій залі вже немає лавок. Заходимо, стаємо в чотири лави. На стіні золотий тризуб. Старшина говорить слова присяги, а ми всі повторюємо. По присязі, старшина кожному зокрема складає побажання. Виходимо на двір.

Настав час, коли ми мусимо роз'їхатись. В школі усі ми зжились між собою, не хочеться розділятись. Всі по-сумніли. Та прощаємось, як рідні брати, і вирушаємо в дорогу.

На Волині

Посуваємось на південь. Надворі мороз. Дні погідні. Пролітає дрібний сніг. Коли їхали лісом, чути було, як недалеко стукав кулемет. Проводир оповідає, що тут недалеко цієї ночі большевики грабували селян. Дійсно, побачили в корчах селян, які, розложивши вогнища, грілись. Були там жінки і діти. Довідались, що до їхнього села пішло багато наших стрільців виганяти червоних. Є надія, що, може, попадемо на наші терени. Надходять погані вістки по зв'язку: на Володимирщині й Ковельщині неспокійно. Перетинаємо дві залізниці й приходимо в село Сьомаки. Тут відпочиваємо і знову в дорогу. Одягнені в короткі кожушки, чоботи, білі плащі, холоду не боїмось. Командир Гонта на збірці повідомив нас, що наша група іде в свої терени. Хоч між нами були стрільці з Галичини, Білоруси й з Великої України, але я ці терени зву нашими, бо звідси походимо я і Гонта.

Перейшли залізницю в напрямі Смідин. Увечорі пізно добиваємось до села Мирович. Стрільці розміщені по хатах недалеко один одного. Добрий дядько А. незадовго справився з розміщенням стрільців. Прийшов і зголосив, що хлопці розміщені, а двоє, що кашляють, будуть спати

Старші кадри . . .

у нього на печі. Жінка його готує вечерю, переварює мед з горілкою для хворих. Стрільці, що мали лізти на піч, перед тим змінили білизну, щоб не напустити „нужі”. Дядько А. вмів лікувати. Запевняє, що на другий день від його ліків „як язиком злиже”. Переказує новини.

Недавно був випадок на передмісті Турійська. Ярмолович Микола прийшов на Різдво у відпустку з відділу, де він був військовим інструктором, до своєї родини. Хтось про це доніс червоним, які оточили будинок. Ярмолович відстрілювався з автомата, але червоні підпалили будинок, з якого Микола і його жінка вискочили, пробуючи утікати. Його раненько разом з жінкою зловили і недалеко села Дольська під лісом обох замучили. Закопали й затоптали місце, щоб ніхто не знав, де спочивають їх тіла. Люди, які жили на хуторах, чули крики мордованих, що лаяли червоних бандитів, закликали темну нічку, щоб почула і педала братам про їхню смерть. На другу ніч тіла мучеників

відкопали, перевезли на передмістя Турійська й поховали на кладовищі.

Новина ця болюче вразила нас, бо усі ми знали Миколу як відважного старшину, який мав щастя з Закарпаття вирватись живим. Згадували за його брата Василя, що був у містечку Матієві командантом поліції, як він тужив за своєю дружиною, яку большевики вивезли на Сибір, як О. К. пішов у ліс, де його убив один з його стрільців сексот-комуніст. Коли поліція пішла в ліс, німці забрали, як закладників, з Турійська Ярмоловича Івана, його жінку, Бартка Юрія і багато інших та розстріляли їх.

Водохрищі святкуємо в селі Кустичах. У школі відправляється служба Божа, зараз же недалеко, на озері відбувається водосвячення. Багато людей. Пускають голубів. Стріляємо з автоматів. Люди просять на обід.

Переночувавши, над ранком, вирушаємо в дорогу, один за другим, гусаком. Йдемо в напрямі до села Осса. В цій селі отримуємо інструкції і відомості, що робиться в терені. Вирушаємо до села Мокович. Терен скрізь загрожений, Зв'язковий подав відомості, що за нами іде великий відділ червоних партизанів і поляків. По селах мало людей, усі повтікали туди, де кватирують відділи УПА (в селах Ізютичах, Твердинях, Осмиговичах, Свічів, Могильно, Хворостів). Цей відділ, який ішов нам по п'ятах, проривається в селі Осса, через застави відділів УПА, іде через шосе Володимир-Луцьк на Завидівський ліс. По дорозі грабує, убиває населення. Зі сходу большевики натискають на німців, які відступають. По селах вештаються німецькі дезертири. На шосі Ковель-Луцьк великий рух. Командир Гонта зі своїм відділом відходить на північ. Я зостаюсь в селі Вороцнені, де маю завдання. УПА пригтовляється до переходу за фронт. По відділах ідуть перевишколи. Німецькі війська все прибувають, їх всюди повно.

Треба маскуватись, переодягатися в цивільну одягу. Маємо багато роботи. Між Волинню й Поліссям діє постійний зв'язок. До цього вибирається відважних, провірених юнаків, жінок, дівчат і старших людей, які ідуть в різ-

них напрямках. Я знаходжусь в селі Береськ, де маю домівку. На північній схід — село Ворончин. Я кожного дня мушу відвідати це село, де також маю домівку. Наша розвідка приносить туди вісті й грипси. Одного разу, коли я прийшов до села Ворончина, там було вже большевицьке військо. Вони прийшли уночі, захопили в полон чимало німців. Господареві, де я мав домівку, казали приготувати на двадцять осіб обід.

Скрізь по хуторах теж большевики. Господар і господиня перелякались, коли мене побачили. Я, свобідно себе почувуючи, носив дрова, підстеляв корів, бо коней забрали большевики. Мого вороного вони теж забрали. Господар закликав мене в комору і передав грипс, що його я прочитавши спалив. Оповідав мені господар, що советське військо питало людей, чому на хатах написано: „Смерть Гітлеру — смерть Сталіну!”

— Гітлеру, то так, а зачєм Сталіну?

Дійсно, по селах на хатах невідомі малярі смолою понаписували:

„Слава борцям за волю України!”

„Смерть московським та німецьким імперіялістам!”

„Хай живуть самостійні національні держави усіх народів Європи і Азії!”

„Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава!”

„Слава українським повстанцям — месникам і борцям за волю України!”

„Смерть Гітлеру і Сталіну!”

Мушу відходити. Господар дає мені з 15 кілограмів жита до мішка. Цілуюсь з господарем, а господиню цілую в руку. Виходжу з комори, кажу голосно, що піду молоти на жорнах. „Тільки не барись!” гукає господар. Вже більш у нього я не був.

Іду назад в напрямі села Береськ. Два рази советські вартові спиняли мене, не радили іти, бо можуть німці зловити. В селі Береськ пробув два дні. Далі тут також не можна було бути, прощаюсь з господарем і відходжу в напрямі на захід. Мандрую через засніжені поля, — від се-

ла до села. Справа Киселиський ліс. Дороги не тримаюся, іду через поля. Стрічаю патрулюючі німецькі панцери. Один з них зупинився. Питають, звідки іду і куди. Відповідаю, що втікаю від большевиків. Пропускають. Виходжу на шосе Володимир-Луцьк. Тут іде і їде багато німецького війська і цивільних людей. Керуюсь до села Микулич, де ночую. На ранок приходжу до села Бискупичі Руські, — тут маю знайомих. Дістаю домівку. В селі спокійно, є повно біженців з сіл, спалених поляками.

По кількох днях вирушаю на розвідку, переходжу в селі Микуличах шосе, іду через Хворостів і Свічів до села Могильно. Там довідуюся, що з Гонтою зв'язок перерваний. Взагалі з Полісся не приїдять зв'язкові. Большевицька армія недалеко цього села за річкою Турія. В селах Могильно, Свічів, на хуторах розташовані відділи УПА. На зв'язку в селі Могильно договоривсь, де мене шукати. Відходжу назад. В селі Бискупичі Руські розташовані відділи УПА. Я помагаю господареві по хазяйстві, щоб дарма хліба не їсти. Помагаю біженцям, буваю з ними по селах, просити харч для коней і для людей. Сніг потроху став розтоплюватись, уночі морозець, а вдень тепло. Подуває весняний вітерець. З близького лісу чути цвірінкання птахів, які звіщають прихід весни. Кілометрів 20 на схід стоїть фронт, вісток з-за фронту ніяких. Німців прибуває щораз більше. Вони знають, що в Бискупичах Руських є відділи УПА.

Одного дня приїдять автом німецькі офіцери. Наша застава край села каже їм стати, питають, що німці собі бажають. Німець в ранзі майора говорить до стрільця, що хоче говорити з командиром, йому кажуть заждати. Дують знати про приїзд німців. Командир з німцями не говорив, а говорив уповноважений від команди УПА.

Мова була про червоних партизанів у Горохівському повіті в Завидівським лісі. Розмови не дали висліді, бо провід Організації й команда УПА з німцями не входили в ніякі переговори. Був наказ, що за переговори з німцями буде кара. Були випадки, що деякі командири йшли на такі переговори, як, наприклад, Антонюк-Сосонко-Кліщ.

За зговорення з окупантом суд засудив його до найвищого виміру кари — розстрілу. Присуд був виконаний.

Німців прибуває щораз більше. В околицях Губинського лісу місцеве населення, під примусом, робить укріплення, копає окопи. Одночасно селянин не дармує. Землю треба обсіяти, посадити картоплю. В домівці місцевої СБ отримую грипс, що маю доносити про німців, які за пару днів займуть це село. Дуже втішений цією роботою, укладаю план майбутньої праці. Договорююсь з одним з членів (псевдо Мамай), що буду присилати до нього звіти. Уночі відділи УПА вийшли з села, а ранком другого дня прибула перша штурм-гешіц батарея. Наказано виготовити спис населення. В селі мають право жити тільки мешканці села, а інші мусять виїхати хто де хоче, або до Німеччини на роботу. Мене і інших, таких як я, записали, як мешканців села. До моєї домівки прийшло шість німців телефоністів. З ними знайомлюсь, usługую їм, щоб здобути симпатію, приніс соломи, води. В селі люди мусять працювати. Щоранку сходяться усі чоловіки до означеного місця, і їх автами возять копати окопи. Мені також довелося разів з сім їздити до роботи. У командира цієї танкової батареї є полонений росіянин на ім'я Коля, працює „пуцером”. Коля знає німецьку мову. З цим хлопцем знайомлюсь, випиваємо по чарці, заводимо дружбу. Від нього у вільний час довідуюсь, які є накази і про що розмовляють німецькі старшини.

Несподівана інтервенція

Невідомо хто перервав телефонний провід цієї батареї до села Микуличі, де стояла 2 танкова батарея. Над ранком німці вислали розвідку, але нікого, звичайно, не знайшли. Скликали селян, допитувались, хто це міг зробити. Покликали і мене. Командир завважив, що я дуже товаришую з його пуцером, тож став допитувати мене. Я все запевняв, що спав у хаті, ніде вночі не ходив, покликувався на свідків. Але це допомогло мені лише настільки, що німці не роз-

стріляли мене на місці. Вони заарештували мене як підозрілого в співпраці з УПА і відіслали на південний Захід. Мій зв'язок з УПА та з українським підпіллям на Рідних землях було перервано.

М. Л. Комар

У ВІДДІЛІ „РІЗУНІВЦІВ”

1. На вишколі

У 1942 р., на заклик революційної УПА, почали творитись в Карпатах збройні відділи Української Народньої Самооборони, що опісля прийняли назву, вживану від початку збройними відділами революційної УПА на Полісся й Волині, — Українська Повстанська Армія. Одним із головних центрів, де збирались відділи УНС і УПА, був великий ключ лісів у Станиславівщині, званий Чорний Ліс. Організатором і командиром тих частин був к-р Різун.

У липні 1943 р. к-р Різун вибрав з-поміж своїх „хлопців” 180 бійців і відіслав їх під командою к-ра Козака на zorganizований в тому часі військовий вишкіл. Місцем вишколу мав бути ліс під Чорногорою у Коломийщині; передбачуваний час тривання вишколу — три місяці.

Сформована в Чорному Лісі група вишкільників створила окремий курінь під назвою „Чорні Чорти”. Нормально вишколюється курсантів спершу теоретично, а тоді щойно практично. Та в наших умовах воно мусіло бути інакше. Ще не дійшовши до місця призначення, де мав відбуватися вишкіл, наш курінь був змушений звести бій з німецькими частинами „кріпо” (кримінальної поліції), гестапо та „щуполіції”. Ворог начисляв 400-500 осіб. Німці застукали нас на постю в селі Кеданче й заатакували з усіх сторін. (Як ми опісля ствердили, нас зрадив перед німцями місцевий вїйт). Після завзятого чотиригодинного бою нам удалося відкинути атакуючого ворога й відступити до лісу. Ворог зазнав дошкульних втрат, але нам

прийшлося заплатити за це всім своїм обозом: він пропав, бо від куль загорілись стодоли, де приміщувався наш обоз, і, прориваючись під ворожим обстрілом до лісу, ми musіли залишити його на поталу ворогові.

В останніх днях липня 1943 р. ми були вже на місці. Тут застали ми вже інших учасників курсу. Командантом вишколу став українець з Закарпаття, колишній старшина чеської армії, Липей. Курсантів поділено на три сотні: 1 — вишкільну, 2 — бойову і 3 — сотню майстрів. Першою була на місці сотня майстрів, зложена з молодих гуцулів, що з запалом взялися будувати бараки.

На другому місяці тривання курсу пробували заглянути до нас німці. Та вони або мали злі відомості про наші сили й наші становища, або надто легковажили собі нас, і тому почали наступати на ліс надто свobodно. Наш курінь засівся в кущах і привітав німців цільним скорострільним вогнем. Виглядало, ніби німці умисне стали об'єктом для нашого практичного вишколу. Під вогнем наших кулеметів вони відступили, залишивши 35 убитими, і закинули свій плян дальшого наступу. З нашої сторони згинув кухар Дуб, бунчужний Іскра та зброяр Чернець.

Наприкінці вересня чота „Скоби” зробила на шляху Космач-Коломия засідку і знищила чотири тягарові авта, повні німецьких поліцистів. Ворога заатаковано так швидко й цільно, що він не мав навіть часу зайняти оборонні становища. Від наших ручних гранат, що ними закидано з обох сторін авта, та від куль скорострільів згинуло коло 70 німців.

2. У Чорному Лісі

По закінченні вишколу відправлено дві чоти — чоту Славка і чоту Юрка, — під командуванням к-ра Благого, назад до Чорного Лісу. Мене приділено до чоти Славка. Ці дві наші чоти стали зав'язком сотні к-ра Благого, що зросла швидко в курінь.

Вже другого дня після нашого прибуття до Чорного

Лісу нам довелось взяти участь, разом з відділом Різуна, що числив 220 бійців, і чотою узбеків, у бою з німцями. Курінь німецької поліції пробував прочистити від українських повстанців ліс, але, зустрівши гостру відсіч і зазнавши болючих втрат, відійшов. Це був перший бій, в якому я мав нагоду бачити командирський хист і бойову одчайдушність к-ра Різуна. Бій тривав понад п'ять годин.

З початком грудня 1943 р. пішла сотня к-ра Благого в рейд на Солотвинщину, а решта відділу к-ра Різуна залишилась у Чорному Лісі. Під час рейду зліквідували ми в околиці Солотвини сильну польську боївку, здобувши один тяжкий і три легкі скоростріли, 20 крісів і багато пістоль, гранат і амуніції. По чотирьох тижнях ми вернулися до Чорного Лісу і знову, не вспівши добре відпочити, попали під обстріл наступаючих на ліс німецьких частин. Цим разом наступала німецька поліція разом з німецькими військовими частинами. Наші становища почала обстрілювати артилерія, і перше стрільно попало в бочку з капустою, викликавши серед нашого вояцтва вибух сміху. Та сили ворога були великі і тому наші частини відступили зручним маневром вглиб лісу, не зазнавши ніяких втрат у людях. Німці знищили лісничівку, де приміщувалась раніше квартира нашого командування і, захопивши як здобич кількох залишених коней, відійшли.

Після лікарського перегляду відіслано 18 стрільців, а між ними й мене, до польового шпиталю в околиці села Тязів. Там пробув я на лікуванні повних два місяці. Коли ж повернувся до свого відділу, то побачив з радістю, що залога Чорного Лісу не змаліла, а, навпаки, помітно зросла. Чота узбеків перетворилась уже в самостійну сотню під команду к-ра Кольцова.

В березні 1944 р. проведено біля с. Ленелів вдалу засідку на німецьку військову частину, що була в перемарші. 280 німців, заскочені українськими повстанцями, здались в полон. Ми забрали 25 возів зі зброєю й амуніцією і всіх полонених німецьких солдатів звільнили. Гиждень пізніше

роззброїли ми в той самий спосіб 60 членів німецького Вермахту під селом Небилівська Слобода.

На початку квітня 1944 р. перевели ми акцію на „лігеншафт” у Пацикові. В перестрілці вбито 6 німців, харчі і худобу забрано, а „лігеншафт” спалено.

В половині квітня 1944 р. ми зударились несподівано з большевицькими партизанами. На два наші рої, — рій Сапера і рій Холодного, — що кватирували в селі Грабівка, наскочила сотня большевицьких партизанів під командою Жоржа. Наші рої відступили з боєм за річку. Большевики вдерлись до села, запалили хати і зловили 22-ох молодих хлопців та двох священиків: усіх їх вони запровадили на поблизький цвинтар і розстріляли. Між розстріляними був от. Микитюк. Заалярмований боєм, прибув на допомогу нашим роям та селові курінь Різуна. Большевиків викинено зі села. Вони втратили в бою 6 партизанів вбитими, а один їхній сержант попав у наші руки живим і на переслуханні видав сітку большевицького зв'язку. З нашої сторони згинув тоді чотовий 1-ої чоти 1-ої сотні Мороз, а к-р Різун був ранений в груди.

З зізнань полоненого большевицького старшини довідуємось, що сотня большевицьких партизанів під командою Жоржа є частиною великого большевицького загону, силою 2.000 партизанів, що ним командує червоний командир Шукаєв. Загін використав замішання, викликане проривом фронту, і продістався до Чорного Лісу.

К-р Різун організує наступ на большевицьких партизанів. Після другого бою завважено, що відділ Шукаєва відходить з Чорного Лісу в напрямі Сколе-Турка. К-р Різун залишає в Чорному Лісі тільки невелику залогу, а сам з відділами к-рів Благого, Яструба і Черника вирушає в погоню за большевицькими партизанами. Та до замітніших боїв з ними не дійшло, бо вони відійшли спішним маршем на Словаччину. Замість сподіваних боїв з большевицькими партизанами, прийшло тоді до кількох боїв з німцями.

Тим часом виявилось, що відділ большевицьких партизанів, який відійшов з Чорного Лісу через Скільщину й

Турчанщину на Словаччину, був лише частинкою того відділу. Головні його сили залишились таки в Чорному Лісі і, після відходу відділів к-ра Різуна в погоню, почали наступати на залишені в Чорному Лісі залоги УПА. Під натиском великих сил ворога, слаба залога УПА відступає з Чорного Лісу до поближких сіл.

В міжчасі вертається зі своїми відділами заалармований к-р Різун. Большевицьких партизанів замкнено щільно в Чорному Лісі, позбавивши їх змоги вийти до котрого-будь села за харчами. Весь травень пройшов у боях з большевицькими партизанами, що закінчились повним винищенням їх.

У червні 1944 р. вирушає три курені УПА під командою к-ра Різуна з Чорного Лісу знову рейдом у Скольщину. В днях 7 і 8 липня зведено в тих околицях на горі Лопаті великий бій з німцями, що наступали силами двох дивізій. Разом з відділами к-ра Різуна брала участь в боях старшинська школа УПА під командою к-ра Поля. Німці зазнали важких втрат і відступили. Відділи к-ра Різуна перейшли в Турчанщину і тут розділились: два курені пішли далі на захід, а один курінь під командою к-ра Різуна завернув у напрямі Станиславівщини, щоб прорватись в большевицьке запілля.

3. Під большевицькою окупацією

Новий , 1945 рік зустріли ми в Товмаччині. Наш курінь під командою к-ра Різуна начисляв тоді понад 300 бійців.

3-го січня 1945 р. зробили ми на шляху Товмач - Париця засідку на большевицький відділ, що начисляв коло 220 вояків. Ворог втратив понад 70 осіб убитими, і кинувся втікати. Але на допомогу йому прийшли нові сили з Товмача, і, після двогодинного бою, ми були змушені відступити в ліс. Большевицька артилерія аж до пізнього вечора обстрілювала ліс, але той обстріл навмання не наніс нам втрат.

На самий Свят-Вечір 1945 повернулись ми до Чорного Лісу. На Святу Вечерю вибрались ми до села Рибне біля

Станиславова. Та коротко перед нашим приходом до села зайшов туди з другої сторони сильний відділ большевиків і заквартирувався по хатах. Ми підходили до села закритим яром, і як тільки шпіца нашої колони вийшла біля перших хат на чисте поле, з першої хати посипались на нас кулі большевицьких скорострілів. Від них згинуло троє стрільців і чотовий, а к-р Різун був важко ранений в обидві руки. Стрільці пішли в наступ і по короткому бою викинули большевиків з села. Переночувавши, ми відійшли на Різдво до села Майдан, а звідти вернулися в Чорний Ліс.

10 січня 1945 р. большевицькі літаки почали бомбити Чорний Ліс. Ми поділились на невеликі частини і відійшли до поближких сіл. Тільки поодинокі стрільці ходили по черзі до Чорного Лісу, щоб палити вогні і викликати в большевиків враження, ніби наші сили перебувають там. Підступ вдався знаменито, і большевики на протязі двох тижнів бомбили безперервно порожній ліс. А в міжчасі курені Прута і Чорного зробили вдалий наскок на Грушівку і знищили будинок школи, де заквартирувалась частина НКВД.

20 березня 1945 р. проведено добре зорганізовану й удачу бойову акцію на с. Посіч, де заквартирувалась була сотня НКВД. Акцією керував к-р Прут. Большевиків розбито дощенту: спалено 14 авт, захоплено дві гарматки й багато зброї, амуніції та харчів, в полон захоплено живими 25 енкаведистів.

Курінь Хмари вирушив в останніх днях березня 1945 р. в рейд за Дністер. Курінь провів по дорозі кілька успішних акцій, але в бою 6 квітня біля с. Петрилів к-р Хмара був важко ранений і відійшов на лікування, а командування куренем перебрав к-р Чорнота, дотеперішній сотенний. Командирами сотень куреня Чорноти стали: 1-ої сотні к-р Сапер, 2-ої к-р Явір, а 3-ої к-р Вовк.

4. В курені Чорноти

З кінцем березня повернулись ми до Чорного Лісу. Великодні Свята 1945 р. відсвяткували в одному з наших сіл між Станиславовом і Галичем. Зараз по святах к-р Чорнота розділив свій курінь на сотні і вислав кожна окремо в рейди: сотню Сапера — в Галицький повіт, сотню Вовка — за Дністер, а сотня Явора залишилась покищо в Чорному Лісі. Рейди мали пропагандивний характер. Ми заходили до сіл і скликали там мітинги, на яких наші політвиховники з'ясовували населенню положення та цілі й методи нашої боротьби. Під час рейду приходило досить часто до сутичок з відділами НКВД. Сотня Сапера зайшла одної ночі до Галича й обстріляла будинок НКВД, вбивши при тому кількох енкаведистів. По кількох тижнях вернулись ми в Чорний Ліс.

У липні 1945 р. пішов к-р Чорнота знову з сотнями Сапера і Вовка в рейд за Дністер. Ранком 7 липня, коли ми відпочивали в лісі між селами Яблонів-Загір'я, заатакували нас большевики. Ворог був сильний і після двогодинного бою ми відступили через села Хохонів-Дитятин в лісі. Звідси мали ми перейти в Медуський ліс, але виявилось, що большевики бльокують в тій околиці великими силами Дністер, і тому ми завернули в Дубовецький ліс, а далі в Кінчацький. Тут зустрілись ми з куренем к-ра Чорного, що оперував в Товмаччині. 25 липня почав наступати на ліс невеличкий загін НКВД, не орієнтуючись, мабуть, що в лісі перебуває два наші курені. Загін НКВД розгромлено. Але на допомогу їм прийшли зараз же свіжі сили большевиків. Ми залягли в колишніх австрійських окопах і прийняли бій, що тривав аж до пізнього вечора. Большевики підсунулись були аж під наші окопи так, що, обкидуючись ручними гранатами, ми перегукувались, закликаючи їх, а вони нас до здачі. Щойно вечірній сумерк перервав бої. Большевики відступили до сіл. Відв'язавшись від ворога, ми подались до Чорного Лісу, а курінь к-ра Чорного в Товмаччину.

По короткому відпочинку, вирушає курінь к-ра Чорноти

у рейд в Перегінщину, а повернувшись з нього, в околицю сіл Павелче - Тязів - Сілець - Козина. Після цього приходять рейд Стебник - Іванівка - Радче - Старе Листя.

В жовтні 1945 р. прибув до Чорного Лісу з рейду по Словаччині курінь к-ра Прута.

8 жовтня 1945 р. сотні Сапера й Вовка зробили засідку на загін НКВД при дорозі Посіч-Завій. Від наших куль згнуло 15 енкаведистів, а 9 попало живими в полон. Цілий той загін НКВД складався виключно з москалів.

Тиждень пізніше сотні Сапера і Вовка зліквідували в тій околиці большевицький відділ, що наглядав над вирубом лісу. 1-ша чота Кори засілась зі скорострілами при шляху Калуш - Завій, а решта сотень пішла у ліс і вигнала большевиків прямо на засідку. Взятий у два вогні, ворог залишив на полі 65 своїх солдатів вбитими.

В грудні вирушив наш курінь у рейд на Закерзоння, але через сильну бльокаду околиць большевиками не зміг прорватись за Сян і завернув на схід. На самий Новий Рік 1946 застукали нас большевики при вечері в селі Бубнище коло Сколього. Відбиваючись, ми відступили з села в напрямі Розгірча.

В бою ми провели і Йордан. Відступаючи в ліс, зустрілись з куренем к-ра Середнього і спільними силами перейшли в протинаступ. Ворога відкинено, але це коштувало життя трьох стрільців з нашого куреня і вісьмох з куреня к-ра Середнього. По бою курінь к-ра Середнього залишився в тому терені, а ми подались в Чорний Ліс. По тижневі добились туди, звівши по дорозі три бої.

Та Чорний Ліс був все ще об'єктом большевицьких атак. Вже другого дня після нашого прибуття туди з'явились над лісом шість большевицьких літаків і обкидали ліс запальними бомбами. Ми мусіли перейти в околицю села Гринівка і при переході звести одногодинний бій з большевицькими заставами. В тому бою загинуло 14 наших стрільців, між ними наш кулеметчик югославець Славко. Натиск ворога кріпшає, бої наших відділів з большевика-

ми розгоряються то тут, то там майже щодня. 17 лютого 1946 р. в бою біля села Грабівка загинув преславний командир Різун, а з ним теж політвиховник ВО „Чорний Ліс” Боян і двоє стрільців. Командування „Чорним Лісом” перебрав по смерті к-ра Різун к-р Прут. Та вже 1 березня 1946 р. впав в бою і він в околиці с. Пациків. Велика бльокада тривала ще шість тижнів, і щойно в половині квітня 1946 р. дивізії Червоної Армії почали відходити.

5. Відплата

Безупинні бої відділів УПА з кільканадцять разів численнішим ворогом в періоді „великої бльокади” 1945 - 46 рр. коштували УПА багато жертв. Найболючішими з них була загибель преславного командира „Чорного Лісу” Різун - Грегота та к-ра Прута.

Та ворогові прийшлося швидко скласти належну заплату за той свій успіх. 3 травня 1946 р. попав у засідку УПА в околиці Тязева й загинув сам командувач бойовими діями проти УПА генерал військ НКВД Москаленко, а з ним і два майори, найближчі його співробітники.

Відплата УПА за смерть своїх командирів і бійців була для ворога дошкульна.

По смерті к-ра Прута командування „Чорним Лісом” перебрав к-р Грім. Курені розділено тепер на сотні так, що кожна з них мала оперувати далі самостійно. Втрати УПА вирівнювались швидко новими добровольцями.

Знищити УПА при вжитті соток тисяч бійців Червоної Армії, що користувалась тяжкою артилерією й літаками, большевикам таки не вдалось.

БОЙОВА ЗУСТРІЧ З НОВИМ НАЇЗНИКОМ

Осінь 1944 р. зустріла нас вже на східньому боці фронту, в большевицькому запіллю.

Відділ УПА „Галайда”, до якого я належав, під командуванням к-ра Скали, заквартирувався в лісі біля села Соколя над Богом. В найближчих днях до нас долучився відділ Летуна та місцевий куц і надрайонова боївка СБ. Тут, у цьому лісі, повинні ми були перебути найближчу зиму і тому й узялись відразу до будування відповідних землянок, в яких ми перебули б не тільки час сніговій, але й період дощукульних осінніх сльот. Місце було для цього дуже пригоже і хлопці взялись з запалом до праці.

Але ми дещо злегковажили собі факт, що населення тутешнього терену під національним оглядом аж надто мішане. Звичайно, харчі треба нам було організувати в поближких селах. При тій нагоді помітили нас большевицькі сексоти, що їх несподівано багато з'явилося серед місцевих поляків. Вони й донесли до НКВД, що в лісі заквартирувався відділ УПА.

У неділю раннім ранком донесла наша розвідка, що на наш ліс іде облава відділів НКВД. У нас заряджено негайно гостре поготівля: з усіх сторін нашого табору виставлено роями застави, в поближкі присілки вислано розвідників, решта стала приготувлятися до бою.

Мій рій зайняв становище як застава на краю лісу, а мені доручено піти до недалекого присілка й розвідати про большевиків.

Сіріло. Без пригод пройшов я поле і присілок. Зайшов до першої хати і попросив хліба. Господиня відповіла привітно, що дуже радо дала б хліба, але не має, тому просить заждати на вареники, які вона швидко зварить. Я подя-

кував їй за добру волю, вимовляючись, що мені ніколи ждати, бо на мене жеде за селом товариш, і пішов далше. Зайшов до другої хати. Господиня — полька, але поставилась до мене прихильно: вийняла зі сховку бохонець хліба, розкряяла його надвое, подала мені половину, залишаючи другу половину для своїх дітей.

Коли я вийшов з хати, підбігло до мене п'яти-шестирічне дівчатко, донечка господині з першої хати, і сказало, щоб я скоро втікав, бо зза Буга йдуть большевики. Це господиня українка з власної ініціативи провела вже в міжчасі розслідування терену, спостерегла, чи довідалась, що зза Буга надходять большевики, і негайно остерегла мене.

Я з успіхом повернувся в ліс і позвітував ройовому. Він звинно видряпався на вершок найвищого дерева і став розглядати далековидом вказаний відтинок терену. На щастя, терен у цьому місці був досить відкритим і ройовий скоро ствердив, що інформація правильна. Негайно залярмовано командування нашої частини. Наш рій відтягнуто з надто висуненого становища й долучено до решти. Знаючи, звідки йтиме головний наступ большевиків, наше командування перегрупувало рої. Підтягнуто кулемети. Ми залягли в нашвидку приготованих становищах, з готовими до стрілу крісами та скорострілами в руках.

Ми добре замаскувались в кущах, обсіпаних пожовклим листям, що його саме пострушували зі себе дерева. Большевикам же треба було проходити від шляху чистим полем.

Поміж дерева побачили ми вкоротці розстрільну. Підходили поволі, обережно. Їхні гранатомети заграли, обпльовуючи наш ліс гранатами. Та большевики, видно, не припускали, що ми на самому краю лісу. Їхні гранати зі свистом пролітали понад нас і розривались у лісовій гущі. Ми не відповідали зовсім. Ждали.

А большевицька лава підсувалась розстрільною все ближче. Ось видно вже поодинокі постаті: пізнаємо, що це не звичайні фронтові частини Червоної Армії, але самі спец-відділи НКВД. Значить, — бій буде безпощадний.

У нас гробова тиша. Строгий наказ: видержати нерво-

во і, не зраджуючи нічим наших становищ, підпустити во-рога якнайближче. Щоб — не марнувати набоїв.

Большевицька лава на хвилину задержалася, а тоді починає з шаленим вереском бігти до лісу. „Вперйод!” „За Сталіна!” „За родіну!” — розлягається по лісі, як виття голодних вовків.

Вони вже зовсім близько. Вже можна розпізнати поодинокі обличчя!

Рука нервово дригає на прикладі кріса...

І тоді — наш командант вистрілює ракету, умовлений знак для відповіді.

Гримнула з кущів крісова сальва, заторохкотіли наші скоростріли. Большевицька лава хитнулась і, як скошений покіс, упала додолу: одні — вбиті, другі — ранені, інші — залягли. Як косою втяв вигуки „За Сталіна!”, а замість них — понеслися стогони і зойки ранених.

Але большевицькі лави густі. Наш несподіваний і цільний удар з близької віддалі завдав їм великих втрат. Та вони тільки задержались, перемішались і, залишаючи своїх вбитих і ранених на місці, сунуть знову в наступ. Цим разом вже криючись, в лежачій поставі. На допомогу їм підсувається танкетка. Один з наших рйових зірвався, щоб відступати перед переважаючими силами, за ним ще кілька. Та їхні сусіди схопили їх за ноги, ті падають і, опанувавши свою схвильованість, займають знов свої позиції і б'ють по большевицькій лаві.

Большевицька танкетка вривається між нас у кущі. Та ми приготовані й на зустріч з танками: танкетку вітають своїми гостинцями наші „панцерфавсти”, приложені майже до самої стіни танкетки, і вона швидко втихає. Її загибель приходить на очах наступаючих большевиків, і це їх міцно депримує. Їхнє командування вистрілює ракетні знаки по підмогу. Большевицька лава задержується нерішуче на місці.

Цей момент рішив використати наш командир. Падає наказ:

— Гранати!.. У наступ, на прорив!

Замість крісових сальв, гримають вибухи ручних гранат.
— Слава!...

І наші лави йдуть клином у наступ. Гранатами й багнетами промощуємо собі шлях. Нам помагає те, що ворог, наступаючи на ліс, розтягнув свої сили на велику довжину і тим послабив силу свого обруча. Розриваємо його в кількох місцях. В наші руки попадає два ворожі тяжкі скоростріли. Біля них вже наші скорострільчики: „пульомйоти” грають далі, але вже на обидва крила большевицької розстрільної.

Большевики дезорієнтовані. Більшість з них обстрілює ліс прямо себе. Ніхто з них не зважається схопитись і йти на допомогу тим, крізь ряди яких ми пориваємось. В клетоті боротьби вони не в силі зорієнтуватись, що ми всі пішли на прорив з лісу клином. Ліс клекоче таємничо відгомоном бою на його передпіллі, лякаючи большевиків, що леда хвиля на них піде наступ повстанських частин теж з інших закутків лісу.

Ми щасливо прорвалися. Переглядаємо свої ряди. Прощаємо тих, що загинули в бою, — між ними й двох друзів неукраїнців: серба скорострільчика Мороза і німця, що залишився для нас Алексом і тоді, коли навчився зовсім поправно говорити по-українськи. Наші втрати в порівнянні з кривавими втратами ворога — неймовірно малі. Та все таки — за кожен більший бій платиться кров'ю і життям . . .

Ворог ще не прийшов до себе. Жде на підмогу.

Та нам ждати нічого. Перевага ворожих сил величезна і в поединку на чистому полі нам прийшлося би класти незмірно більшу данину крові й життя друзів.

Розділюємось на менші відділи і, використовуючи час, поки ворог переконається, що ліс вже порожній, відмаршовуємо в інші околиці.

Хресний вогонь першої зустрічі нашого відділу зі спец-частинами НКВД — за нами. Ідемо назустріч новим боям.

С. З. Туча

БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ СОТНІ КОМАНДИРА ВЕСЕЛОГО

В той час, коли на заході тріщав німецький фронт, коли під ударами альянтів валився німецький „Третій Райх” Україну заливала червона повінь. Ще із-за Карпат чути було гарматну канонаду, — ще не застиг у смертних судорогах брунатний наїзник, — а вже знайшлася Україна в війні з новим окупантом — червоною Москвою.

Вже від перших днів нової окупації в большевицькому запіллі діяли загони Української Повстанської Армії. Одною із тих численних сотень УПА була сотня командира Веселого. Ця сотня належала до перших, що занесли полум'я повстанської боротьби на найбільш висунені на Захід окраїни — на Лемківщину.

Як учасник тієї сотні, я хочу своїми спогадами пом'янути тих друзів, які, в рядах сотні із своїм командиром на чолі, відійшли у вічність, загинувши смертю Героїв Української Революції.

Сотня командира Веселого входила в склад куреня Рена. Командир її сот. Веселий, це колишній старшина I-ої Української Дивізії УНАрмії, якому вдалося з кількадесятьма вояками після бою під Бродами прорватись з оточення та з повним вирядом перейти до УПА. Тут одержав він псевдо „Веселий” ізза веселої вдачі, за яку його стрілецтво дуже любило.

Лізньюю холодною осінню 1944 р. наша сотня одержала наказ: вживаючи всіх можливих засобів, щоб вдержати повний склад та бойову готовість, перейти на новий терен дії, призначений їй Командою УПА — на Лемківщину.

Рейд почався в другій половині жовтня, а закінчився в кінці грудня 1944 р.

Крізь застави Ч. А. та військ М. В. Д. сотня продерлася щасливо, маючи лише кількох ранених друзів. Їх перет-

ранспортовано в безпечніший терен і віддано під опіку Українського Червоного Хреста.

Для більшості стрільців Лемківщина це була незнана земля. Подоляки, волиняки й наддніпрянці уявляли собі цей обшир сильно спольонізованим. Дехто з друзів навіть неохоче вирушав туди, але наказ для вояка святий.

**

Перші дні перебування сотні на Лемківщині були важкі, криваві.

При переправі через Сян, в селі Хміль, сотня зударилась з великою кількістю військ М. В. Д., які стаціонували в селі Бандрів, і змушена була відійти в гористий, покритий лісом терен. Тому, що прискішений марш втомив стрілецьтво, довелося зарядити відпочинок. Командир сотні й командири хот вибрали місце відпочинку на одному верху, в околицях сіл Царинське, Проісне і Древник. Стрілецьтво докраю виснажене маршем, прийняло із вдоволенням наказ. На вершкуні гори найдено два господарства, у яких заквартирувалась більшість складу сотні.

Проте відпочинок був короткотривалий.

Ворог, у складі коло двох батальйонів, якому показав дорогу польський „сексот”, по двох годинах часу вже був на місці нашого постою. Господарство, де примістилась чота хот. Вовка та 2 рої частини Прикуп, було окружене з усіх сторін. Короткий вигук заалармував відпочиваючих стрільців. Через хвилину друга й третя чоти знайшлися під градом куль, які посипались з ворожих кулеметів. Ворожі крики „здавайсь” були приглушені повстанським „на прорив!” Заклекотіла зброя повстанців. Стрілець Циган тримав міцно свого „Дехтярьова” і холоднокровно обстрілював ворога. Та не довго прийшлося йому обороняти своїх друзів. Цей син Зеленої Буковини згинув прошитий ворожою кулею таки в лемківській „хижі”. Разом із ним впали інші друзі, згинула також господиня, тримаючи на руках маленьку дитину. Господарство селянина — лемка замінилось в згарище, де спопеліли тлінні останки кількох наших побратимів.

Проте, перший сніг 1944 року наситився і кров'ю ворога; за напад на нас він заплатив дорого. Після півгодинного кривавого бою, наша сотня вирвалась з оточення і зайняла становища на горі Магура, в околиці сіл Проїсте і Дверник. Надворі темніло. Мороз кріпшав. Стрілецьтво піднімалось із своїх снігових становищ і, несучи та підтримуючи ранених друзів, посувалось в напрямі Царинське.

Мешканці того малого лемківського села вже знали про прихід сотні, а теренова сітка ОУН приготувала бойовикам вечерю. Гостинна вечеря була скромна. Бо й чим іншим наші селяни мали кормити своє військо, як не „стульниками”, чи капустою? Під час переходу фронтів ворог пограбував усе. Селяни, які напевно уперше на свої очі мали змогу приглядатись засмаленим обличчям повстанців, раділи і щиро віддавали може й останній кусок хліба своїм дорогим гостям.

**
*

Після короткого постою в селі Царинське, сотня вирушила в напрямі сіл Затварниця і Сухі Ріки. З кожним днем стрілецьтво бачило все нові і щораз більше вбогі села Лемківщини. Кожний перехід сотні в інше село, це була нова зустріч з приязню, любов'ю селян-лемків.

Мережа ОУН була досить густа та діяла ще до приходу сотень УПА. На тих теренах вже діяли боївки С. Б., стоячи в обороні покривджених лемків. Одною з них була заслужена боївка С. Б. Шугая. Шугай, як і його стрільці, це були сини Лемківщини, в яких заговорила кров їх вільних колись предків. Вони вхопили зброю, щоб боронити свою бідну, але рідну землю.

**
*

Для більшості стрільців Різдво 1944-го року було першим у підпіллі. Дехто святкував його вже в рядах Української Народної Самооборони (УНС) в німецькому запіллі.

В навечер'я Різдва сотня перемаршувала до с. Кольниця. Тут затрималась на кілька днів. Вбоге, мале сільце з усіх сторін оточене густим, смерековим лісом. Люди надзвичайно ширі. Своїх воїнів, про яких уже багато чули, гостили

тим, чим хата „багата”. Сотня в складі трьох чот розташувалася в горішньому кінці села. В долішній кінець вислано заставу в складі одного роя, а бічне забезпечення мала перша чота, яка, після цілої доби вартівничої служби, мінялась з другою, а далі з третьою чотами. Окрім того кожний рій виставляв свою алярмову стійку.

Передріздвяний настрої стрільців був різний. Одні були мовчазні, сумні, інші безжурні — веселі.

З появою першої зірки господарі вносили до хат дідуха, поздоровляючи присутніх стрільців нашим традиційним „Христос Рождається”...

Стрільцтво, одягнене „по-святковому”, засідало до вечері.

Коли вже всі були готові вечеряти, в хату увійшов сотенний політвиховник Кривуля (наддніпрянець, згинув в бою над Ветлиною, 1945 року), поздоровляючи стрільців з празником. Всі мовчали. По короткій перерві політвиховник зворушливим голосом прочитав відозву Проводу ОУН до стрільців та командирів УПА з нагоди Празника:

„Доля судила нам, Друзі, бути в рядах Української Повстанської Армії і може вперше, в умовинах важкої, підпільної боротьби, святкувати це Велике Свято.

„В цей Свят-Вечір народження Божого Сина стісномо ще міцніше свою зброю й у стіп Народженого Спасителя присягнімо, що кривди, заподіяні нашому народові, ми пімстимо на ворогах!

„Ми, воїни Божої Правди і поневоленої від віків Батьківщини — України, готові на Твій поклик, Боже!...

„Так, як Ти, Ісусе, народився на те, щоб пізніше за Правду для людей на хресті вмерти, так і ми готові за правду вмерти. Ми готові скласти свої голови, щоб своєю кров'ю й життям окупити нам Волю”!

Батьком цієї стрілецької сім'ї був під час Вечері найстарший віком роевий Нагірний. Першою із колядок пролунало „Бог Предвічний”.

**
*

По кількаденному постюю в селі Кольниця, сотня перей-

шла до села Смерек, яке більше відповідало для постою на довгий час. Село Смереки також з усіх кінців було окружене густим, смерековим лісом. Тут, по короткому відпочинку, сотня приступила до військових зайнять. Вільні від вартівничої служби частини кожного дня виходили поза село і відбували стрілецькі вправи. Коли ж зі сторони ворога сподівалися наскоку, тоді по роях, чи навіть по чотах спеціальні інструктори переводили навчання по хатах.

В сотні ком. Веселого була деяка скількість учасників підстаршинської та старшинської шкіл УПА з 1944 року (вишкіл відбувся на горі Магура, в околиці міст Долина — Болехів). Тож організовано з них групи інструкторів, яких завданням було вишколювати новобранців, що мали стати резервою пробоевих частин УПА на майбутнє, а в той час входили в склад Самооборони (пізніші „Самооборонні Кущові Відділи”). Такі відділи Самооборони були зорганізовані майже по всіх довколичних селах: Ветлина, Прислуп, Дворець, Луг, Смереки, Береги, Кольниця та інші. Ново-зорганізовані відділи рекрутувались переважно з молоді, але до них зголошувалися і старші, що мали силу та відвагу взяти в руки зброю.

Як молодь лемківських сіл захоплювалась боротьбою, свідчить хоч би факт, що після кількатижневого військового вишколу, коли сотні Веселого довелося звести нерівний бій з большевицькою „Червоною Мітлою” (назва „Червона Мітла” була прийнята тому, що завданням її було „почервоному” вичищати терен від „банд бандеровців”), то ці вишкільники, нарівні із загартованим бойовиком УПА, гідно відбивали ворожу атаку. Вчорашні „цивілісти” вже по кількаденному вишколі маршували в похідних колонах і під рівний вояцький крок співали „При УПА служили, кулемет носили”.

З приходом весни 1945 року нашу сотню навістила страшна недуга — тиф... Спочатку на цю недугу захворіло кілька стрільців, а далі вона розповсюдилась на всю сотню. По двох тижнях захворіло більше, як 30 друзів. Щоб запобігти дальшому поширенню недуги, штаб куреня та

сотні робив усі можливі протизаходи. В місцевій школі старанням сотенного лікаря Гоцула (згинув в бою під Ветлиною) зроблено для стрільців купіль. Всі їхні речі: убрання, плащ, палатки, шинелі мусіли бути продезинфіковані. Хворих стрільців приміщено в окремих хатах. Ними опікувалися наші медсестри — подруга Олеся зі своєю товаришкою. Сотенний санітар (псевда не пригадую), який жертвенно ходив за хворими, вкінці захворів сам і по кількох днях помер. Помер від тифу найстарший віком між нами, 55-літній бунчужний (псевда не пригадую) і з ним молодий стрілець, син Поділля, друг Черемшина.

Таким чином із рядів нашої сотні важка недуга забрала тільки трьох дорогих друзів. Всіх інших вдалося врятувати.

Це діялось при кінці лютого та на початку березня 1945 року.

Морози слабли. Сонце підходило чимраз більше угору. Одного такого передвесняного дня, у вечірніх годинах село Смерек прощало сотню, що відходила в інше місце. Марш був недовгий. У віддалі коло п'яти кілометрів від Смерека простягнулось мале сільце Струбовиська.

І тут гостинні лемки прийняли нас, чим тільки могли... Населення було тепер певним, що може спокійно спати, бо знало, що озброєні польські грабіжницькі банди не відважаться „відвідувати” їхні комори. (В той час із частини польського населення рекрутувались озброєні банди, що грабували наші села).

Березень 1945 року був погідний.

Звичайно в передполудневих годинах в сотні провадили навчання з теорії, а в пополудневих, якщо розвідка доносила про спокій в терені, сотня виходила поза село, де відбувались вправи з польової служби, впоряду тощо. Після таких вправ — вечеря, варена нашими кухарями, кожному стрільцеві незвичайно смакувала.

Не обходилося і без частого „гострого поготівля”, чи „алярмів”. Звичайно вони були тільки пробні, але для стрільців це було менше приємно, коли після денних вправ, зас-

нувши солодким сном, на наказ роевого мусіли вставати, по алярмовому збиратися і в повному бойовому виряді виходити на збірку. Та — „війна війною”.

**
*

Друга половина березня 1945 року проминула спокійно. Дні все ще були гарні, погідні. Сніг почав уже танути. Кожному хотілося весни, бо в терені ставало чимраз небезпечніше. Хотілося, щоб біла плахта снігу, що покривала землю, зникла і дала змогу вільно порушатися в терені.

В ніч із 22-го на 23-го березня 1945 року трохи не так, як завжди, лягалося спати, бо ще у вечірніх годинах 22-го березня сотенна розвідка донесла про небезпеку. Спеціальні розвідчики повідомили, що до районного центру прибули відділи М. В. Д. в числі коло 1.500 осіб. Командир сотні зарядив гостре поготівля. Всі застави негайно зміцнено. Вичікувано ранку. Години тягнулися довго. Кожному хотілося, щоб те, що розіграється завтра, сталося вже тепер. Проте між стрільцтвом панував спокій.

Зближався ранок 23 березня. Надворі вже почало благословити на світ, коли стрільці з підслуху заалармували сотню, повідомляючи, що з Тісної ворог в числі коло 300 солдатів підходить в напрямі постою нашої сотні. По короткому обговоренні положення, командир рішив оборонний бій. Стрільців, які після тифу були ще дуже ослаблені, відтранспортовано до сіл Дверник, Луг і Кобильське. Коло години 4.30 командир сотні зарядив тривогу. Кілька хвилин після того ціла сотня в повному бойовому виряді залишила теплі лемківські „хижі”, займаючи становища на узгір'ю, що тягнулося понад селом.

Біля год. 5-ої ранку наші вояки вже лежали у своїх снігових становищах, вичікуючи ворога, що мав прийти зі сторони села Присліп.

Сотню розподілено так: перша чота ком. Корба — оборона та забезпечення від лісу; друга чота — праве крило оборонної лінії, забезпечення від шосе; третя чота ком. Прикуя — середній відтинок оборони; четверта чота, чот. Граня — сполука між I-ою й III-ою чотами.

Морозний ранок минав. Сонце підходило вгору, а ворог не показувався. Підсувався обережно. Значить — про розташування сотні був добре поінформований. Довге вичікування ворога бентежило стрільців. Деякі вже перестали вірити в можливість бою. Біля год. 2-ої зі сторони села Прислуп завважено групу утікачів. Вони розповіли, що ворог уже близько. Виявилось, що це були члени місцевої сітки О. У. Н.

По бойовій оборонній лінії від стрільця до стрільця проходили накази командира сотні: „Стрільці! Стріляти тільки на знак ракети. Ворога підпустити на близьку віддаль, міряти цільно, щадити набої!...”

**
**

Година 2-га перед полуднем. Верхи, покриті білою плахтою снігу, стали міняти свої кольори з білого на чорний, такою масою підсувалась від сторони с. Прислуп в напрямі нашої оборонної лінії червона саранча. Спочатку вони повзли, закрадалися, примінювали різні пози, а потім, осмілившись, вже скупченою масою стали підходити до нас. Повстанська сотня спокійно вичікувала наказу свого командира.

„Бойці М. В. Д.”, наблизившись до нас на віддаль коло 500 метрів, відкрили кулеметний вогонь. Спочатку затуркотів один „Дехтярьов”, потім другий, третій. Ритму тій кулеметній оркестрі додавали легкі та важкі міномети, які обстрілювали наші становища й село. Стрільці прислухувались спокійно тій музиці. Їхня зброя ще мовчала. Згідно з наказом, ворога належало припустити на близьку віддаль. І дійсно — ворожі лави все ближче підсуваються до нас. Ворог чується цілком певний.

По нашій оборонній лінії проходять далші накази. Зорці звітують про віддаль ворога: „триста метрів... ліве крило ворожих військ 250 метрів... вже лиш 200 метрів”.

Повітря прорізав ракетний постріл. Це був наказ командира відкрити кулеметний, автоматний та крісовий вогонь. Тепер заговорила зброя повстанців! Ворожі лави відразу прорідшали, а озвірілі крики „за родіну, за Сталіна” вти-

хали. Замість „вперйод!” почулося — „давай назад”. Перші ворожі лави в безладді відступали. Чути було крики, грубу московську лайку, прокльони на адресу „проклятих бандьор” та зойки ранених.

Але хід бою не показував, що це мав би бути кінець. Ворог дав підкріплення і в силі 300 вояків почав наступати на нас із верху гори з с. Присліп.

Наші кулемети відбили перший наступ ворога, завдавши йому поважних втрат вбитими та раненими. Проте, червоні все сильніше розгортали свої наступаючі лінії, скріплені свіжими, киненими в наступ військовими частинами М. В. Д. Розпечені цівки кулеметів доводилось постійно міняти й вони далі сіяли знищення по наступаючому ворогові. Озвірілі крики „здавайсь” мішались з нашими „слава-а!”

На боевищі лежали десятки ворожих трупів. Серед нас теж були жертви. Ворог чимраз більше скріплював свої сили і вперто, застелюючи поле бою трупами, атакував!

Ліве крило нашої оборони, на якому залягла чота чот. Граня, було найбільше атаковане. Тоді сотенний дає наказ чоті перейти в протинаступ.

Сміливий чотовий Грань, якому колись самому доводилось бути сержантом в „доблесній армії”, веде свою чоту в протинаступ. Роевий І-шого рою Грім, своїм грімким голосом та своєю вояцькою поставою, заохочує до ще більшого завзяття. Повстанські лави підповзають до ворога. Кулемети й автомати сіють градом куль. Ворог не видержує, хоч він у декілька разів численніший. Червоні охоплені панікою, а цільні серії повстанських кулеметів приспішують їхній відступ.

Біля год. 15-ої починається третій та найсильніший наступ всіх сил ворога. Всі резервові роти, які тільки мав ворог, сконцентровано і спрямовано на оборонну лінію сотні.

На наказ сотенного Веселого, сотню скріплено новиками „Самооборони”, коло 50 осіб, озброєних в кріси та кулемети. Молоді сини Лемківщини, які тільки вчора вишколювались на вояків, сьогодні лежали разом із нами грудь при груді, в одній бойовій лінії, обороняючи честь

Медсестри УЧХ при УПА відпочивають на поляні в Карпатах, вийшовши з підземних кріювок.

своєї лемківської землі. В ході бою виявилось, що молоді вояки тримаються дуже добре. Весь цей самооборонний відділ, під команду свого інструктора підстаршини Дороша, зайняв оборонні становища на узбіччі правої сторони села, вздовж шосе, що вело до с. Кольниця.

Поновлену вже третій раз атаку ворог починає сильним гранатометним та кулеметним вогнем. Найсильніший удар зосереджує на ліве крило сотні, тобто на чоту Граня.

Використовуючи мішаний терен, стріляючи при тому із всієї зброї, ворог присувається все ближче становищ нашої сотні. Загальне число М. В. Д-стів, кинених проти нас, яких — 1.200 чоловіка. Всі озброєні „до зубів”.

Коли бій став доходити до кульмінаційної точки, почало горіти село. Ворог запалив його запальними кулями, думаючи викликати паніку серед нас. Але повстанці лежали далше в своїх снігових окопах. Крик жінок, дітей, рев худоби, скавуління собак, що доходили до наших лав із го-

ріючого села, додавали ще більшого завзяття та жадоби помсти за заподіяне лихо.

Ми мали чимраз більше пораних. Ворог був на віддалі всього кількадесяти метрів. Його крики „здавайсь, бандьора!” було чути зовсім виразно. Далі віддаль між ворогом і нами ставала ще ближча. Роздалися вибухи ручних гранат. Вив'язався рукопашний бій. Ворог оточував праве крило оборонної лінії — чоту Вовка.

Третій рій чоти загрожений повним знищенням... Загартовані в боях вояки, а з ними ройовий Сова, піднялись на останню смертельну прю.

Чотовий Вовк, поранений важко в груди, притулив свою голову до снігу так, немов би клався на відпочинок... Притишеним голосом просить: „Брате, не лишай мене живим”... Ще прошепотів: „Україна... Мамо... Боже”... і замкнув очі на вічність... Був він сином золотого Поділля, села Богданівки.

Командир сотні Веселий, який був на середньому відтинку оборонної лінії, побачивши критичне положення правого крила, знаком ракетного стрільна дав наказ до відступу.

Відступ, чи радше прорив з оточення нелегкий. Москалі побачили, що оборонна лінія повстанців подається дозаду і натискають ще шаленіше. Стрільці, повзучи по снігу назад, втримують при тому сильний оборонний вогонь.

Найтрагічніше те, що роевий Сова із цілим роєм не всіли продертися з оточення. З криком „слава” один за одним стрільці цього рою падають, підкошені кулями з ворожих автоматів.

Запасний рій роевого Словака, що його кинено на допомогу оточеним друзям, атакував збоку ворога, але цей труд — даремний. З рою Сова продирається тільки один, друг Ярослав, а всі інші вмирають смертю героїв, разом із своїм роевим, другом Совою.

На лівому крилі оборонної лінії положення не було так критичне. Одначе, щоб не допустити до повного знищення сотні, треба було чимскорше відступати. Від сторони

лісу ворог успів зайняти всі верхи, а це грозило оточенням цілого відділу і замкненням його в китловині горючого села.

**

Оборонні лави сотні разом з кущовим самооборонним відділом, яким командував підстаршина Дорош, відступали в горішній кінець села.

Через кілька хвилин перша і друга чоти сотні зайняли оборонні становища на верху, від села Смерек, ведучи безперервний вогонь, щоб уможливити третій чоті в належному бойовому порядку продертися через горюче село до друзів. Атака ворога була й далі завзята, однак вогонь повстанських кулеметів не дпускав його до села.

Під вечір, коли останні проміння сонця освітлювали побоевище, сотня, на наказ командира, залишила свої останні снігові окопи, подаючись в ліси Бескиду.

По перевірці стану сотні виявилось, що між нами не було більше в живих 28 друзів.

Втрати ворога були великі. Як повідомили пізніше селяни, що їх змусили збирати з побоевища трупи, ворог мав коло 150 вбитих, а ще більше ранених.

За шляхетну повстанську кров червоний хижак заплатив дорого.

У ЧОРНОМУ ЛІСІ

Яке голубе небо над хмурым Чорним лісом, яка безкрая глибінь далечини, просторів!

Тікають сірі тумани тривожної ворожої ночі і над рідними горами сходить сонце. Над головами бійців хвилює зелене верховіття столітніх ялиць. Твердо верстаючи шлях, ступає постать командира Різуна, веде вояків УПА в нерівні бої з ворогом України.

Ось ідуть вони:

Під шум лісів, під шепіт трав,

Ідуть борці сталевих лав...

Спереду Черник, Чорний, Хома. Далі вояцтво із зброєю в руках:

Це йдуть повстанці України

У бій за рідний край,

А місяць стеле їм дорогу,

Співає з ними ліс і гай!

Нічний алярм

Луна відгукує:

... По світу мандруєм,

І ніг вже не чуєм,

Бурлацькая кров в нас пливе...

Ніч прикрила темрявою світ. На небі мерехтять зорі, зідхає ліс вечірню молитву, пронизливо скиглять сойки, пугутькають сови, наче б зло віщуючи. Тишу мережить дзюрчання гірського потічка. Гасне вогонь багаття.

Я на становищі з кулеметом. Надслухую. З півночі шелест. Тріскотить крихке ріща.

І знову тиша. Звірина? Ні. Хтось таки йде...

Дивлюся на годинник: п'ять по пів на дванадцятю. Може стежа?

Але чому з півночі?

Хто б там не був, відтягаю легко замок. Палець над спусковим механізмом. Чекаю. На поляні з'являється постать схожа на жіночу. Але ще задалеко. Підпускаю ближче — і:

— Стій! Кличка!

— Корч!

— Відгук?

— Корінь!

— Гісевдо?

— Марта!

Марта — це наша санітарка, що від'їхала перед вечором з раненими до села, щоб передати їх до санпункту і ранком долучитись до сотні.

— Що тебе поночі пригнало?

— Не питай! Алярм! Де спить сотенний?

— Яких двадцять метрів уліво, над головою світить порохно.

— Гаразд!

— Чекай, не лізь на кулемета!

За кілька хвилин на поляну виходить сотня. Тиха команда:

— Збірка! Готово!

В темряві

Йдемо. Хрупотить під ногами ламке ріща, в обличчя — колюче гілля молодняка, темрява засновує очі. Тиха команда: „Стати!” — переходить по зв'язку. Дійшовши, наказ вертається.

Ми на краю лісу. З-поміж дерев видно гористу околицю.

В далечі блимають світла — наче б село. З тихого шепоту зв'язкового довідуюся, що блимання світел — це справді те село, з якого маємо вибити червоних партизанів, що напали безборонну людність і грабують її. Раніше про

це не міг дізнатися, бо стояв на стійці, а під час маршу не говорять. Дізнавшись, про що йде, оживляюся. Бере мене нетерплячка, чого це не йдемо далі, чому стоїмо, на кого ждемо? Поволі минає хвилина за хвилиною.

— Іти даліше! Ну... йдем!

— Наказ дійшов. Пішли!

Виходимо з лісу. Назустріч нам дозрілі нескошені ниви. Вітер доносить до нас все виразніше викрики сталінських посіпаків, ридання жінок, плач дітей.

Грабують, може й знущаються з жінок, людожери!

Придаємо ходи без наказу. Вже недалеко. Ось потік: одні переходять кладкою, інші лізуть у воду. Я за останніми — лише б скорше. Вода неглибока, до поясу. Але ж холодна, гірська!

— Нічого! Зогріємося в бою!

Ще яких чотириста метрів. Йдемо розстрільною. Розподіл знаємо. Терен добрий.

Ніхто з друзів не говорить. Приспішені живчики, у жилах грає кров, в кожного нерви нап'яті докраю. Кожен пристає, надслушує, вдивляється у село, йде далі... Ще сто метрів, ще п'ятдесят, ще... і ждемо першого стрілу, вибухів гранат..

Ось переді мною двоє. Прилягаю. Увага!

В обороні села

Свист, крик, стріли, розриви — все то зливається в один могутній гомін. Палає бій. Б'ють смертоносні жужлики, безупинно клекочуть кулемети. Мерехтливі зорі засновує курява й дим. В очах чорніє.

Бах! Червона ракета. В її вогняному сяйві зринають криті соломою хати, садки. Ворог стривожений — ми бачимо його.

За хатами гасне промінь ракети. Знову поринаємо в море темряви.

— Наступати!

Із становищ зриваються друзі з громовим окликом: Слава!

На ворога ллється гураганний вогонь. Він не видержує, тікає... Ми йдемо в погоню. Переступаємо ворожі трупи. Ранені благальним голосом прохають пощади, рятунку. Ранених не вбиваємо: зараз одержать санітарну допомогу.

Сіріє. Загоряється світанок, зринають перші промені сонця. Гаснуть останні зорі. Птаство починає ранні співи, привітно шелестить листя дерев. Село свободне. На полях вмовкають стріли. Ворог розпорошений. Перша і друга чоти вертаються із співом в село. Друга чота ліквідує недобитків.

Із хат вибігає дітвора, а далі хто живий. Вітають нас тепло, дякують, виносять їжу.

М'якшають наші серця. В очах волога роса радості, співчуття відданості.

КОЛИ ДО СЛОВА ПРИЙШЛА „ЛЮДОВА” ПОЛЬЩА...

Німецько-большевицький фронт покотився на захід і ми опинилися в большевицькому запіллю: за офіційною большевицькою термінологією — на східньому пограниччі „Людової Польщі”, а по-нашому — на західньому пограниччі України, в районі Ярослав — Любачів — Яворів. Нашою випадовою базою став Сінявський ліс. Тут перебули зиму 1944/45 р. три сотні „Месників”, що ними командували командири: Шум, Баглай і Калинович, а також 5 відділів місцевої сітки СКВ (Самооборонних Кущевих Відділів), кожний силою приблизно по 60 осіб та коло 40 осіб СБ, разом — кругло 900 повстанців.

А мусіли пробувати в тому часі більше в лісі, як в селі, члени СКВ та Служби Безпеки ОУН тому, що вслід за Червоною Армією прийшли сюди спец-відділи НКВД, що звались „Червоною Мітлюю”, з метою — прочистити терен від „бандеровців”. Ті сильні відділи НКВД переводили всю осінь 1944 р. безупинні облави на села, і тому членам українського підпілля зручніше було в лісі, разом з іншими повстанцями, аніж поодинці у селі.

Спроби „Червоної Мітли” прочистити від повстанців Сінявський ліс скінчилися повною невдачею, і напровесні 1945 р. большевики, задовольвшись грабіжжю цивільного населення українських сіл, відтягнули свої поліційно-збройні частини по той бік „лінії Керзона”.

Села відітхнули, та не на довго. На місце московсько-большевицьких поліційних частин прийшло польське комунізоване шумовиння — „Міліція Обивательска”. Ця банда стала грабити українське цивільне населення та бешкетувати ще краще від москвинів. Їхні розбої були тим дошкуль-

ніші, що їм давали повну піддержку місцеві поляки, виявляючи свідоміших українських громадян і їхні сховища.

Так стали тереном варварських злочинів збольшевичених поляків, тереном грабежі, мордів і насильств, села: Цівків, Мещаниця, Уладів, Новий і Старий Люблинець, Нове Село, Дахнів, Футори, Новий і Старий Диків, Суха Воля, Старе Село, Старі Олешичі і містечка Чесанів, Олешичі й Любачів. До командування нашого відтинка УПА приходили все нові вістки про варварське знущання розбещеної польсько-большевицької босячні над українськими селянами, і ми рішили перевести відплатну акцію.

27 березня 1945 р. всі згадані вище наші збройні частини одержали наказ приготувитись до бойової акції вечором наступного дня. Стрілецтво зраділо, бо в кожного накипіло серце жадобою помсти за невинно помордованих наших селян, жінок і дітей.

В призначений час приступили ми до наміченої акції. Повстанські сили було поділено на поодинокі відділи і кожний з них одержав доручення знищити найближчої ночі подану йому станицю польсько-большевицької поліції. Величина поодиноких наших відділів була різна, відповідно до сил ворожих станиць, що про них було перед тим дбайливо зібрано якнайдокладніші відомості.

Відділові, до якого я належав, призначено „зробити порядок” в Старих Олешичах. Туди добились ми коротко після півночі. На пів кілометра від поліційної станиці ми задержались і приготувались до наступу. Першим відізався наш гранатомет. Стріл попав у риг станиці, розірвав частину будинку і понищив вікна. Зі станиці понеслись крики: „Хлєпци, алярм! Бандеровци!...” Крізь вибиті вікна посипались в нашу сторону стріли з машинових крісів. По блисках вогників видно було, що вони стріляють в усі сторони, навмання, не орієнтуючись в положенні. Ми відповіли гураганним вогнем з усієї нашої зброї. Станиця загорілась, нам видно все, що там діється, як на долоні. Польські бандити, що, рятуючись від вогню, пробують тікати дверми і крізь вікна, попадають відразу під наші кулі і швидко падають

один за одним, одержавши поціл. Це триває якої пів години. Полум'я бухає вже крізь вікна, зі станиці не вискакує більше ніхто. Обережно підсуваємось до станиці. Заглядаємо крізь вікна в середину. Частина даху вже впала, скрізь горить: підлога, стіни, меблі. То тут, то там шкіряться викривлені смертельним жахом обличчя польських міліціонерів, що не встигли втекти зі станиці і впали жертвою вогню.

В мурованому магазині помітив хтось залізну шафку з паперами. Кілька наших хлопців вскакують туди і виносять її надвір. При сьйві пожарища розглядаємо їх: поліційний архів, з реєстром сексотів цілої округи включно. Значить, зможемо відразу розчислитися за їхню юдину роботу із усіма донощиками...

Тієї пам'ятної ночі з 28 на 29 березня 1945 р. були цілком зліквідовані всі польсько-большевицькі поліційні станиці в нашому районі за виїмком лише Любачева, Чесанова, Олешич і Старого Дикова.

Злочинна гульня польських бандитів урвалась. На зміну зліквідованим нами міліціонерам не приходив ніхто. І навіть залоги в Любачеві, Чесанові, Олешичах і Старому Дикові принишкли. Присмирніло зовсім цивільне польське населення. Частина УПА стали заходити вже в білий день до сіл, сітка ОУН перебрала в свої руки всю адміністрацію терену, що перетворився в „Упівську Республіку”. Дорученням нашої адміністрації стали підчинятись без найменшого спротиву й поляки. Чимраз частіше стали приходити до наших властей також місцеві поляки з проханням розсуджувати їх різні родинні та сусідські маєткові спори. Все населення відітхнуло з полегшею.

Так було аж до кінця серпня 1945 р.

Та 25 серпня наша розвідка повідомила, що в наш терен вислано дві дивізії польсько-большевицького війська. Дехто прийняв цю вістку з недовір'ям. Але наше командування стало приготуватися до нових завдань. Для всіх членів УПА й ОУН заряджено гостре поготівля.

Вістка виявилась скоро правдивою. З вересня перейшли через Сян в околицях Ярослава дійсно дві польські дивізії і посунули на північний схід.

Відзначення річниці „1-го Листопада” — 1945, р. село Грозьова, (Бірчанщина). Стоять зліва: к-р Бурлака, сл. пам'яті підполковник Коник, політвиховник Вадим - Мирон.

Всі наші збройні частини негайно стягнуто в ліс. Перевага ворога була тридцятикратна і про відверті бої не могло бути мови. Наші різnorodні магазини в лісах одержали відповідні залоги, решту розчленовано на невеликі відділи й розкинено в лісі по всьому терені.

Ворог, перейшовши Сян, став розпливатись на села. Командування дивізії примістилось в Любачеві й Олешичах, в кожне село вмаршувала відповідна військова частина. Кругом кожного села, головно ж на дорогах і стежках, що вели до лісу, виставлено міцні застави, що спрямували дула своїх скорострільів і гармат на ліс і на село.

По зв'язку довідалися ми швидко про заміри ворога: це

приїхали московсько-большевицькі комісари з польською міміцією виселювати під охороною польського війська все українське населення на той бік лінії Керзона. Большевицькі комісари скликають в кожному селі мітинги і переконують, що всім українцям треба негайно переселитись „з Польщі в Україну”, щоб, мовляв, жити свobodно в своїй державі і не мати більше до діла з поляками. Вслід за тим, польська поліція наказує, щоб кожна українська родина була до 24-х годин готовою до виїзду і ждала дальших наказів. Хто не має власних коней, той, нібито, дістане поліційну підводу, щоб міг забрати собі якнайбільше свого рухомого майна.

Переселення всего українського населення з Закарпаття мало мати характер добровільної акції самого населення. Того, видно, було потрібно большевикам для пропаганди. Тому кожному селянинові пропонували для підпису заяву про добровільне зголошення на переселення.

Покидати свою прадідну землю не хотів ніхто. Але, бачачи безвиглядність положення, дехто погодився на виїзд. Таких почали перевозити на збірний пункт, і при тій нагоді виявились всі большевицькі „благодаті” переселювання. Людей впахали без розбору на фіри, скільки влізло, а речі відбирали від них і грабили. Убрання, взуття і навіть харчі переходили на очах селян в руки польських розбишак. Хто пробував боронити свого майна, того важко побивали. Молодих жінок і дівчат насилувало здичавіле польсько-большевицьке шумовиння на очах мужів і батьків..

Така поведінка польсько-большевицьких міліціонерів та жовнірів супроти населення скріпила наставлення загалу проти виїзду. І ось тоді переконування за добровільний виїзд прибрало властиві большевицьким звірям форми: голв родин зганяли до stodil і там „переконували” кожного зокрема так, що вони повертались з такого „мітингу” з обличчям у крові і синяках, збиті й не раз з полломаними ребрами. Ясно, що після такої „аргументації” селяни підписували заяву про „добровільне” зголошення на переселення, а хто таки вперто відмовлявся, за того підписували самі міліціонери.

Від'їзд усіх переселенців мав відбутися одночасно, 7 вересня. Покищо звозили всіх на збірні пункти й саджали в вагони. Останнього дня виганяли з хат вже всіх українців, що ще були залишилися, не дивлячись зовсім на те, чи вони підписали заяву чи ні. При тому оргії побивання людей, грабежі всього майна та знасилувань дійшли до вершка. Дехто пробував тікати ніччю в ліс. Але для жонатих це не мало глузду, бо міліціонери забирали жінку й дітей, і почуття відповідальності за їхню долю змушувало батька повернутись до них...

Так викинено зі сіл нашого району все українське населення, перевезено фірами на залізничні станції і приступлено до формування транспортів. Це затягнулось на кілька днів, бо забракло вагонів. Станції в Олешичах, Любачеві, Новій Греблі та Горішній і Долішній Башті та площі кругом них перетворились в імпровізовані концтабори: кругом — обруч міліціонерів та жовнірів з машиновими пістолями й багнетами в руках, в колі ж стояли, сиділи й лежали на голій землі люди, — чоловіки, жінки і діти, немічні, хворі і важко побиті...

В лісі ні міліція, ні військо не запускались. Нас, значить, збройних повстанців, вони не зачіпали. Та це нас зовсім не заспокоювало. Ми знали докладно про всі звірства, поповнювані польсько-більшевицькими виродками на українському цивільному населенні, насильно викидуваному з його прадідної землі, і в нас все міцніше зростало бажання виступити в обороні наших братів і сестер, не дивлячись на величезну перевагу ворога. Від нас пішли гінці до вищого командування УПА зі звітами про ситуацію в терені та з нашими пропозиціями і плянами протидії.

Гінці повернулися з апробатою наших плянів.

Вечором 14 вересня вирушаємо на акцію. Завданням нашої частини є — зліквідувати штаб дивізії і міліцію в Олешичах, та звільнити станцію. Під самим містом наша частина розділюється на групи, кожна група одержує окреме призначення, одна група обсаджує міст між Диковом і

Олешичами, щоб зірвати його, якщо б надходила ворожа відсіч.

Кілька хвилин після другої години ночі дзвінко прорізав тишу вибух гранати. Це був сигнал до одночасного наступу на всі пункти. Місто заклекотіло від гупання гранатометів та дріботливого тахкання важких і легких скорострільів.

Ворог цілковито заскочений. Він навіть не припускав можливості такого нашого кроку. У штабі всі преспокійно спали. Сполохані з ліжок ревом боротьби польсько-большевицькі штабовики вибігали під градом куль в білизні, повіваючи на бігу своїми білими сорочками і підштанками, наче білими прапорами для здачі. Сторожа переселенців тікає з поспіхом до будинку командантури двірця і звідти обороняється. Від куль загоряється приміщення штабу дивізії, командантура міліції, командантура двірця, військова казарма. Над містом зноситься луна пожегу.

За міста зголошується ворожа артилерія. Але вона б'є по місцях пожегу, отже — по своїх власних частинах. Важкі гарматні стріли ворожої артилерії докінчують нашу роботу нищення приміщень штабу дивізії, міліції, командантури, двірця, казарми... Військова залога ворога пробує вирватись з казарми і навмання обстрілювати нас гарматками і скорострільами. Та ми — в теміні ночі, а їх кожен рух, освічений пожегою, видний для нас, як на долоні. Заховавшись за хати, дозволяємо їм вибігти з казарми й устави́тись до наступу. А тоді — сипемо по них з усіх сторін градом куль...

Починало сіріти. Бій затихав. Допомога, яку, певно, штаб ворога викликав з Любачева, Дикова й Нової Греблі, не приходить, бо там — така ж сама розправа українських повстанців з польсько-большевицькими бандитами. А зі сіл, де заквартировано головні сили ворога, теж не надходить підмога, дожидаючи, мабуть, ранку, щоб зорієнтуватися в ситуації.

Одержуємо наказ до відступу. На світанку оглядаємо наслідки нашої акції: розбиті приміщення штабу дивізії, міліції, командантури, станції, безліч трупів ворожих міліціо-

нерів, жовнірів, старшин, між ними й членів штабу. Але немає часу приглядатися їм. Треба спішитись. Для нас важна тепер — зброя й амуніція. У кожного з наших — на плечі вже новий автомат, візки завантажені скорострілами, гранатометами й амуніцією.

Зрозуміло, що є вбиті й по нашій стороні. Забираємо їх, щоб похоронити у братській могилі. Раненими, — а між ними майже всі члени нашого штабу з сотенним командиром включно, — заопікувались санітари.

Наша група з Нової Греблі повертається до лісу теж з полоненими: вони приводять польського поручника і 6-ох стрільців та одного русского енкаведиста. Після допиту післали ми останнього „в посольстві до Леніна”, а з польськими жовнірами провели пропагандивні розмови, з'ясовуючи їм, хто ми такі і за що воюємо, і вечором відпустили їх. Опісля ствердили ми, що ті, повернувшись до своїх частин, провели там не абияку пропаганду в нашу користь.

Наша дошкульна научка ворогові не лишилась без наслідків. Безпосередньо по нашому виступі, користаючи з замішання, великі частини селян повернулись домів. Їх не спляли, бешкетування перервалось. Ті, що повернулись, заходились приводити до порядку свої пограбовані й поруйновані мешкання. Їм ніхто не перешкоджав утому, а сусіди — поляки стали навіть приязно помагати.

По двох тижнях військові залоги відтягнуто за Сян. Першу фазу переселювання закінчено.

Та, власне, тільки першу фазу. По піврічній перерві переселенчу акцію відновлено. Почалась вона тим, що на сам Великдень 1946 р. польські священники в асисті сильних відділів польської міліції забрали з українських церков ризи, ікони і всі інші церковні речі, а церкви обернено в магазини. Українських священників, якщо вони ще залишились і не перейшли в стан світських людей, всіх заарештовано й вивезено. Почалась нова фаза виселювання, зразу на схід, а вкінці, в 1947 р., „на польські „земі одзискані”.

Та за кожним разом мусів ворог дорого платити за свої злочини. Ми ж — своєю кров'ю, кров'ю і смертю в бо-

ях синів цієї землі, задокументували перед світом, що українське населення Холмщини і Лемківщини залишало свої прабатьківські землі тільки у висліді ворожого злочинного насилля, а тому й зберегло за собою й за своїми нащадками святе право — повернутись у слушний час на свою рідну землю.

I. Соя

ФРАГМЕНТИ ГАРЯЧИХ ДНІВ

Таких відділів УПА, як наш, було багато. Всі вони підлягали одному Головному Командуванню і діяли за основним пляном. Та в умовах партизанської війни кожен відділ мусить діяти в більшості самостійно. Тому, мої спомини про відділ УПА, до якого я належав, це тільки фрагменти з дій УПА.

Але — фрагменти помагають краще бачити і розуміти цілість.

I. Наскок на колгосп

Осінь 1945 р. Наша сотня під командуванням к-ра Глухого кватирує разом зі сотнею к-ра Чорноти в лісі біля села Поляни, між Жовквою і Львовом.

На початку жовтня ми одержуємо наказ курінного к-ра Гонти — перевести наскок на колгосп у селі Бірки Домініканські.

Наскок переводимо силами обох сотень. Під вечір вирушаємо з нашого місця постою й маршуємо лісовими стежками, а далі й полями до цілі наскоку. Біля села Рокитно задержуємось і розділюємось: сотня Глухого повинна наступати зі сторони Рокитна, а сотня Чорноти — від села Бірки Янівські.

Нам відомо, що канцелярія колгоспу приміщується яких 300 метрів від самого колгоспу в хаті господаря Новика. Сотенний Глухий виділює зі свого відділу стежу і дає їй доручення — захопити канцелярію. До тієї стежі приділено й мене.

Заходимо в село і підкрадаємось під хату, що її показує один із місцевої сітки ОУН. Там ще світиться: при те-

лефоні сидять два енкаведисти, граючи в карти. Злегка стукаємо і відчиняємо двері. Енкаведисти недбало повертають голови. Але, побачивши нас в дверях і почувши наказ: „Руки вгору!” вони злякано зриваються і без усякого спротиву підносять руки вгору. Виводимо їх, без зайвого шуму, з хати і попереджаємо, щоб вони якнайспокійніше йшли, куди їм скажемо, бо при найменшій спробі втечі, або піднесенні алярму пішлемо обом в потилицю серію з наших автоматів. Один із наших друзів згортає в торбу всі папери і забирає зі собою: в лісі розглянемо їх.

Діставши так „язика”, повертаємось до сотенного. К-р Глухий доручає допитувати про розположення колгоспу кожного енкаведиста зовсім окремо, щоб потім порівняти їхні інформації. В обох енкаведистів, як виявляється, язика справді добрі. Без опору дають нам інформації. З їхніх виказок видно, що обидва москвини, хоч говорять поправно українською мовою. Підходимо під колгосп, що був колись панським фільварком. Використовуємо добуті інформації й без труду дістаємо в свої руки большевицького стійкового, що стояв у будці при головній брамі. Він, переляканий, інформує нас, де спить залога, і відчиняє нам браму. Виявляється, що тут міститься теж районна станція НКВД, яка й повнить одночасно ролю залоги першого в окрузі, „найкращого колгоспу”.

Заскакуємо енкаведистів сонними. Будимо їх, вдаряючи пістолями, і під дулами виводимо на двір. Аж дивно; як це все переходить без одного пострілу! Видно — нікому з москвинів і на думку не приходила можливість наскоку УПА.

Забираємо всю зброю, харчі, обув і білля, перетинаємо в кількох місцях телефонічну сполуку, дбайливо згортаємо в свої торби для пізніших студій всі урядові матеріяли НКВД і, замаївши колгоспний садок кільканадцятьма енкаведистами, вертаємось поспішно в ліси. Наше завдання виконане блискуче і немає ніякої потреби ждати на зустріч з більшими відділами НКВД, що, в випадку алярму, повинні над'їхати з Жовкви або зі Львова.

НКВД довідалось про наш вдалий наскок, видно, не

Повстанський швець у відділі к-ра Крилача за працею.
Осінь 1946, р. (Ліс над селом Брилинці.) Перемищина.

скоро, бо щойно другого дня приїхало туди кілька сотень НКВД з танками і перевели акцію на ліс біля сіл Зашків — Завадів. Та день і дві ночі, що залишились нам між наскоком і большевицькою облавою, дали нам змогу повернутись неспостережно в Рокитинські ліси і затерти за собою всі сліди.

Колгосп у Бірці Домініканській залишено після нашого наскоку вже на довший час без енкаведівської залоги. В фільварку заквартировано військову частину, а за трактором, що орав поле, їздив — важкий кулемет, що не так захищав трактора і тракториста, як пригадував безперервно большевикам, що вони — чужинці, в країні, де діє УПА.

2. Великдень 1946 року

Великдень 1946 р. застав нас ще у Рокитинському лісі. У великодню суботу прийшли до нас вислані організаційним

зв'язком дівчата й принесли приготовані для нас на Великдень харчі. Передають осторогу сітки, щоб ми тепер до сіл не заходили, бо большевики вислали до кожного села по кільканадцять енкаведистів і зарядили поготівля своїх частин, сподіваючись, що на Великдень ми покажемося у якомусь селі і вони, заалярмовані, зможуть застукати нас облогою при столі. Визнаємо осторогу правильною і поставляємо відсвяткувати Великдень у лісі.

Ранком у неділю зібрались ми на прогалявині між дубами на молитву. Пан-отець посвятив писанки і харчі в кошечках, що принесли нам дівчата, заспівали ми тихо „Христос Воскрес” і — не одному з нас стали сльози в очах. Сотенний виголосив бадьору промову. Поснідавши з нами, дівчата вернулись до села.

В обід прийшов до нас зв'язковий з Рокитна і повідомив, що енкаведисти позаходили до кількох дівчат, які повернулись з Німеччини, і п'ють, як шевці. Сотенний Глухий зарядив збірку:

— Що ж, підемо, хлопці, й ми у відвідини.

Він розділив відділ на кілька підвідділів, призначив кожному з них село і доручив зліквідувати там всіх енкаведистів і „стрибків”, що їм якраз сьогодні, як нас поінформовано, большевики роздали кріси та по 25 набоїв.

Мені припало йти з підвідділом до села Зілів, за сім кілометрів від Львова. Надівши цивільне вбрання, ми заховали свої машинні пістолі під плащі, заткнули за пояс під маринаркою ручні гранати і почимчикували „в гості”. На місці сконтактувались нашвидку з місцевими членами ОУН, які й дали нам потрібні інформації і вказівки.

В селі було вісім енкаведистів і дванадцять „стрибків”, зорганізованих з-поміж місцевих хлопців. Четверо енкаведистів пішло під церкву дивитись через паркан, як дівчата виводять гаївки. Тих ми застукали несподівано: почувши дуло пістолі на карку, вони без спротиву дали себе роззброїти і відпровадити за село. Решта чотири сиділи в одній хаті за столом, де дві дівчини, що вернулись з Німеччини, вгощали їх, шкірячи до них зуби. Ми ввійшли в

хату і наказали всім підняти руки вгору. Москалиська кинулись до зброї, а один шпурнув у нас гранату. На щастя, граната не зачепила нікого, вилетіла крізь відчинені двері і вибухла на подвір'ю, не пошкодивши нікого. У відповідь на те, ми пустили кілька серій з наших автоматів, і всі чотири большевики, а з ними й обидві дівчини, зісунулись скошені на долівку.

„Стрибків” ми швидко повідшукували, бо мали їх список. Кожен із них, переляканий на смерть, віддав кріс і набої, присягаючись, що ніколи вже „стрибком” не буде. Згідно з тодішнім наказом, ми не повинні були ліквідувати „стрибків”, а тільки дати кожному з них для опам'ятання по двадцять п'ять буків. Ми виконали наказ.

Наш підвідділ повернувся з „гостини” без найменших втрат. Але не всім підвідділам так пощастило. Декоtrim довелось звести менше щасливі бої. В таких боях загинув один із наших друзів у селі Жорницька, а один в Лозині біля Львова, кілька було важче ранених. Та за те заплатив ворог загибіллю понад тридцяти своїх енкаведистів.

3. Большевицькі шпигуни

Але й ворог вживав різних підступів у боротьбі з нами. Большевики залюбки посилали на села своїх добре замаскованих розвідників, а до нас підсилали своїх агентів.

Одного разу зайшов я з доручення до села Рокитно. І ось, коли я говорив з господарем, підбігло до мене його дівчатко:

— Друже командир, — каже воно, — там он крутиться якийсь дивний подорожній, що дуже цікаво усім приглядається і про все розпитується.

Я вийшов на дорогу і побачив якогось бідняка з торбою через плече. Побачивши на мені німецьку уніформу, він усміхнувся до мене і привітав: „Гутен таг!” Він мені видався дійсно підозрілим і я, вихопивши пістоль, наказав:

— Руки вгору!

Він слухняно підняв руки вгору. Мені було незручно

робити з ним щонебудь тут і я наказав йому іти поперед мене до лісу.

— Хто ти такий, звідкіля? — спитали ми його.

— Русский чоловік, з Німеччини вертаюсь, на роботах був.

Ми перешукали його кишені й торбину, та не знайшли нічого підозрілого. Він посміхався невинно. Та цей усміх дратував нас, і ми старанно перешукали все його убрання й взуття і знайшли в піджаку зашитими два листи, писані шифром. Це був багатомовний доказ, тож ми узяли тепер нашого „поворотця” на властивий допит. На допиті він скоро признався, що є большевицьким розвідчиком, і подав, що крім нього вислано ще шістьох таких самих „поворотців з Німеччини”. Він подав їхні прізвища, описав їхній вигляд і назвав села, до яких вони пішли. Ми вислали негайно туди своїх людей, і дійсно в скорому часі віднайшли всіх шістьох большевицьких розвідників. Заскочені тим, що ми знаємо їхні прізвища та їхні завдання, всі вони признались на допиті і виявили нам багато інтересних інформацій про большевицькі методи розвідки й провокації. Завданням цих сімох розвідників було ходити поміж людей в селі, встрявати, ніби нехотя, в розмови про тутешні відносини, про большевиків, про УПА і в той спосіб пізнавати наставлення населення в загальному та поодиноких людей, а головне пронюхувати, хто в селі має якісь зв'язки з повстанцями.

Про диявольські ж методи большевиків завдавати нам несподівані удари знутри говорить такий випадок:

В 1945 р. зголосився до нас один червоноармієць, згідно з його заявою — українець. Ми прийняли його до свого відділу. Він пробув з нами цілий рік, виявляючи себе добрим вояком і завзятим ворогом большевиків. Своім скорострілом скопив він у різних боях чимало большевиків. З огляду на його відвагу, його приділено в 1946 р. до спецбоївки, що нею командував к-р Кармелюк. Тут виявив він себе теж добрим бійцем.

Одного разу запропонував він Кармелюкові зробити

одчайдушний наскок на канцелярію колгоспу в Бірках Янівських біля Львова. Його плян подобався Кармелюкові. Він покликав ще бунчужного Крука, і вони втрійку, перебравшись за большевицьких старшин, пішли до колгоспу. Першим ввійшов до канцелярії к-р Кармелюк, другим колишній красноармієць, третім бунчужний Крук. І ось, зовсім несподівано — наш красноармієць ударив ззаду рукою пістолі к-ра Кармелюка в пульс і крикнув: „Беріть!” Енкаведисти, що сиділи в канцелярії, як на умовлений знак, кинулись на Кармелюка, що від удару впав зомлілий на землю. Бунчужний Крук зорієнтувався у зраді в одній секунді і заки красноармієць вспів обернутись і стрілити в нього, він звалив його пострілом в бік. Енкаведисти на мент відскочили. Кармелюк опритомнів і, бачачи безвиглядність свого положення, щоб не дати себе большевикам у руки живим, вспів ще повернути пістолю і пострілом у голову відібрати собі життя. Крукові вдалося вискочити з засідки і, хоч одна куля таки поцілила його, він добіг до лісу та залярмував боївку.

Алярм прийшов саме в час. Припущення Крука, що його постріл в красноармієця не був смертельним, виявилось правильним. За кілька годин з'явився у лісі відділ НКВД, наведений тим красноарміємцем прямо на криївку спецбоївки. На щастя, там вже не було нікого й нічого і большевики, висадивши в повітря порожню криївку, відійшли з нічим.

Тіло погібшого к-ра Кармелюка виставили большевики на публічне видовище, у Львові, посилаючи своїх сексотів з різних околиць пізнавати, хто це був в дійсності той одчайдушний командир спецбоївки УПА, відомий усім тільки під псевдом „Кармелюк”

4. Особливий пропагандист

Перед Зеленими Святами 1946 р. одержали ми повідомлення, що до села Рокитно приїжджає в неділю большевицький районний пропагандист, щоб провести під церквою

мітинг в справі заложення колгоспу. Священикові доручено скоро закінчити Службу Божу, щоб ще перед обідом міг відбутися мітинг.

Ми прийняли запрошення нашої підпільної сітки прибути на мітинг.

В неділю вранці прибув пропагандист в асисті вісьмох енкаведистів. Нас, упістів, прийшло тридцять, перебрали у цивільне. Ми обережно замішались між людей і підійшли по-трое до кожного енкаведиста, які нічого не підозрівали. Як тільки скінчилось Богослуження, голова сільради повідомив усіх, що зараз відбудеться тут же, на церковному подвір'ю, мітинг в справі колгоспу.

У тому моменті ми, як це було умовлено, вихопили зброю і звеліли енкаведистам підняти руки вгору. Сім виконали наказ, восьмий пробував боронитись, але його відразу зловлено за руки і роззброєно.

Без спротиву віддав свою зброю й пропагандист і — запропонував нам, що він виголосить зараз людям доповідь на тему, за що бореться УПА. Нам сподобалась пропозиція і ми її прийняли. На диво, — большевицький пропагандист виголосив дійсно гарну й переконливу промову так, що й наш політвиховник не сказав би кращої! В нагороду за те ми відпустили його живим, давши ще на дорогу паку нашої пропагандивної літератури.

Ми ствердили опісля, що він ту літературу роздав українцям красноармійцям.

Але й большевицьким пропагандистом залишився.

5. Через лінію Керзона

Закерзоння, червень 1947 року.

Командування нашим відділом перебрав к-р Бриль, бо дотеперішній наш командир хорунжий Мрія одержав наказ перейти в Сокальщину, щоб обійняти там призначений йому пост. Значить, хор. Мрії треба перейти з „людової” Польщі до УССР, через лінію Керзона.

К-р Бриль призначив для охорони хорунжого Мрії під час переходу через кордон дев'ять стрільців і мене з найно-

вішим чеським кулеметом десятого. По обіді вирушили ми з нашого місця постою біля села Мочули і коло півночі добились до визначеного місця відпочинку. Тут у лісі проспались, а ранком взялись до студіювання того відтинку прикордонної смуги, де нам треба було проходити кордон. Це — околиця Краківця в Перемищині.

Нав'язання зв'язку з місцевою сіткою ОУН прийшло гладко. Нас переводитиме сам районний провідник д. Будак. Весь день відпочиваємо в лісі, набираючи сил до важкого переходу, а на ніч заквартировує нас районний Будак в селі, бо звідси вигідніше виходити. За дня приглядаємось з лісу недалекій лінії кордону: вона на цьому відтинку „суха”, проходить полем, перетинаючи село, у формі свіжозаораної смуги, вздовж якої побудовано в певних відступах бункри для кордонних застав. Районовий усміхається: він знає тут кругом, по обох сторонах кордону, кожную грудочку землі.

В селі квартирує польське військо, а з другої сторони долітають голоси москвинів. Та ми без пригод виходимо опівночі з села і, скрадаючись з найбільшою обережністю, прямуємо до кордону, що його повинні перейти за кількисот метрів від села. Ніч була погідна, місячна. Районовий поінформував, що за 150 метрів ліворуч нас — погранична застава, а приблизно 200 метрів праворуч нас — сел. Він іде попереду, за ним повземо нескошеною сіножаттю всі ми. Районовий задержується і застромлює в землю лозиний каблук: тут проходить поміж траву алярмовий кабель. Перестерігаючи один одного, ми всі переступаємо його уважно і повземо далі. Ось уже свіжозаорана й заско-роджена смуга, шириною яких десять метрів: кордон. Пере-ходимо її назадгузь, щоб залишити тут наші сліди так, ніби ми переходили з УССР на Закерзоння. Кругом тиша. Кордонна смуга за нами, ми вже в УССР.

Та в тому моменті — з'являється перед нами здоровенна поліційна собака. З роззявленою пащею кидається вона на нашого провідника, друга Будака. Той, не довго думаючи, пускає в собаку серію з свого автомата. Та собака ще

жива: вона пробує тікати і зачіпає алярмозий кабель. В мент спалахує зо двадцять ракет і з бункрів починають сікти скоростріли. Ми біжимо вперед, обстрілюючи найближчу большевицьку заставу. В селі озиваються дзвони, чути вигуки большевицьких бійців. Біжимо в напрямі лісу. Але по дорозі до лісу нам треба перебігти шосе. З правої сторони цвинтар, та звідти обстрілюють вже нас большевики. Друг Будак вискакує на шосе, попадаючи під світло рефлекторів та ворожий обстріл. Він ранений, але не звертає на це уваги. Повертається і показує нам місце ліворуч, де шосе похилюється і творить забезпечення проти ворожого обстрілу. Мов найкращі спортсменці, перебігаємо в рекордово скорому темпі шосе, разом з нашим районним, що набігу зав'язує пострілену руку.

На мить залягаємо в рові. До лісу треба пробігти ще добрий кілометр чистим полем

— Бігом у ліс, поки большевики ще не зорієнтувались, що ми всі по цей бік шосе, — радить друг Будак. Такої самої думки й к-р Мрія. Отже, — бігом вперед!

Оподалік нас веде до лісу доріжка. Та нам вже блимають світла большевицьких авт. Нам треба бігти пасовищем.

Терен міцно моклякуватий. Це утруднює наш біг, та з другої сторони захищає нас перед большевицькою погонею автами, які тут відразу загрузнуть.

Рефлектори блимають в усіх напрямках. Нас не помітили ще покищо лише тому, що їхня увага скупчена по той бік шосе, на те місце, куди вернувся з шосе Будак. Та ось вони таки побачили нас. Цівки большевицьких скорострілів повертаються в нашу сторону.

На щастя, — ми вже добігаємо до лісу.

З доріжки пробує одно авто завернути в нашу сторону й відтяти нам таки дорогу до лісу. Але воно грузне в болоті, а пішком не пробує перетяти дорогу ніхто з большевиків. Щасливо вскакуємо в ліс. Без втрат.

Про втому не думає ніхто. Прискореним маршем прямуємо лісом в напрямі села Поморянці, щоб якнайдалше відбитись від місця зустрічі з большевиками.

Сіріло, коли ми входили до села. Село ще спало. Буда-к привів нас до знайомого господаря. Той запровадив нас до своєї стодоли і, поінформувавши, що скрізь повно большевицьких патруль, сказав нам:

— Мені не шкода ні майна, ні життя, лише ви не здайте-тесь живими!

Ми порадили йому взяти на фіру мішок якої городо-вини і їхати до міста, щоб розвідати про ситуацію. Та тільки він виїхав з села, як його завернули большевики до до-му: скрізь розшуки.

Що ж, здаємось на Божу волю. Іти тепер кудинебудь — неможливо. Приготовились до останнього бою і ждемо в стодолі, заглядаючи крізь дірки, що діється кругом нас.

Перед обідом зайшло на подвір'я сім москалів.

— Чи є в вас „бандьори”? — спитав один господаря, а другий зараз же звернувся до господині:

— Мамаша, давай кушать!

І пішли в хату. Господиня дала їм їсти. Вони забрали ще після їжі два баняки та сирі картоплі в наплечники і відійшли, не заглядаючи до стодоли. Під вечір розшуки в селі закінчились.

Ніччю перейшли ми до села Наконечного, де сконтакту-валися з місцевим кушовим і одержали від нього нового провідника. На відпочинок задержались у лісі.

Та о 10-ій годині ранку кушовий повідомив нас спеці-альним гінцем, що на наш ліс іде облавою із 50 больше-виків. Ми постановили прийняти їх боєм. На краю лісу зробили засідку і, підпустивши ворога на зовсім близьку віддаль, привітали його скорострільним вогнем. Шість большевиків упало мертвими, решта кинулась в переполоху до втечі. Вони втекли аж до села, мабуть по підмогу. Ми не ждемо, і вирушаємо поспішно в дальшу дорогу в напрямі Янова.

По двох днях ми прибули в призначене місце. Кілька днів відпочивали. Передали до Головної Команди УПА і до Проводу ОУН пошту з Закерзоння. А тоді, одержавши пош-

ту для Закерзоння, попрощались з нашим колишнім командиром Мрією і вирушили в поворотну дорогу.

Тиждень пізніше ми були вже знову на Закерзонні. К-р Бриль зразу не вірив, що дійсно були аж під Львовом. Щойно коли ми передали йому пошту від Головного Командування УПА і від Проводу ОУН та окрему записку від к-ра Мрії, переконався, що дане нам завдання ми дійсно виконали як слід.

Виконали, без сподіваних втрат в людях. Бо серед безустанних небезпек, де щокроку чигала на нас смерть, ми навчились ходити поміж усі небезпеки, як лис поміж наставлені скрізь пастки.

З КАРПАТ У ПЕРЕМИЩИНУ

Гірськими потоками стікають весняні води з Карпат до річки Волосянки, що випливає зі села Волосатого і впадає до Сяну. Господарі приготуються до весняних праць на ріллі. В кожному селі тих гірських теренів видно людей зі зброєю в руках, убраних у різні військові уніформи. Тут і там стоять на шпильях гір військові стійки. Це добре вишколені вояки УПА стережуть населення і своїх друзів перед несподіваним наскоком ворога. Бо треба згадати, що в тому часі погран-застави НКВД дуже часто переходили через ріку Сян і грабували в населення худобу, одяг, харчі тощо. При тій нагоді звичайно забирали зі собою господарів і включували їх в ряди Червоної Армії, або заповняли ними тюрми Самбора, Дрогобича та інших українських міст.

Між відділами УПА, що оперували на цьому терені, і більшовиками приходило часто до збройних зударів. Наші відділи відбирали від тих бандитів у круглих шапках пограбоване майно й повертали його лемкам. Господарів, забраних енкаведистами в московсько-більшевицький полон, бійці УПА визволяли, як колись козаки татарських бранців, і визволені лемки повертались до своїх хат, щиро дякуючи братам з УПА за визволення.

На гірських полянах за кожним селом видно гурти молоді та молодших господарів, що переводять військову муштру. Це інструктори УПА, або як їх називало місцеве населення „вишкільники”, вишколюють членів Самооборонних Відділів. Одним словом, — куди не глянеш, скрізь видно озброєних людей. Ці терени перейшли в висліді польсько-московських торгів українськими землями у склад

польської держави, але польського поліція з МО („Міліція Обивательська”) або з УБП („Уржонд Безпеченьства Публічного”), як і вояка з ВП („Войско Польске”) тут у тому часі ще не було видно. Напади на цивільне населення робило тоді польське комуністичне шумовиння та московські большевики, що переходили для того сюди з ССР.

Тут оперували наші три відділи УПА к-рів Бурлаки, Біра і Ластівки. Весною 1945 р. почали творитися на цих теренах нові відділи УПА, головно з місцевого населення, і к-р Бурлака одержав наказ перейти зі своїм відділом у Перемищину, бо там розгулялися банди МО та УБП.

Маршуємо в напрямі Перемишля. Першою нищимо станицю МО в с. Тиряві Сальній, пов. Ліско. Міліція з цієї станиці залюбки займалася грабунками та мордуванням місцевого українського населення і тому місцевий провід ОУН рішив покінчити з цією бандою. Тут здобули ми зброю, амуніцію та інші трофеї.

Зі здобутими трофеями повернули ми до села Завадки, а потім до Тростянця, пов. Перемишль. Місцеве українське населення приймало нас з великою прихильністю і радістю. Стрільцями й командирами піклувались усі, як рідні батьки. Селяни оповідали нам про свої останні переживання та про терор польських комуністів. З появою збройних відділів УПА їхнє положення виразно змінилось. Польські грабіжники та горлорізи з МО, УБП і ВП перестали нападати на українські села, бо де лише вони появлялись, приходилось їм зустрічатися з українськими повстанцями, а це вже їм зовсім не смакувало.

В селі Тростянці перебули ми, відпочиваючи, два дні. 1 червня 1945 заквартирувались ми в селі Лівка, пов. Перемишль. Наша інтендантура зайнялася організуванням харчів для відділу, а стрільці й командири розмістились на відпочинок по хатах. З господарями нав'язалась відразу щира приязнь: пішла жива виміна інформацій, товариська гутірка з дівчатами, співи. Увечорі, коло 6-ої години, наша застава придержала двох вершників на конях: один з них був у польському старшинському мундурі, озброєний ав-

Відділ к-ра Бурлаки в часі „Водосвяття” в селі Берендьовичах,
Перемищина, 1947 р.

томатичною зброєю, другий теж озброєний, але в цивільному. Вони питали в застави за командиром відділу, але застава не пропустила їх самих, а привела до нашого командира. К-р Бурлака, побачивши придержаних їздців, підірвався по-військовому „на струнко” і зголосив тому, у військовій уніформі свій відділ, що перебуває оце в селі на постої. Ми зорієнтувалися, що це мусить бути якийсь вищий старшина УПА. А він зіскочив з коня і з усмішкою на лиці привітався з к-ром Бурлакою. Другий їздець забрав від нього коня. К-р Бурлака запровадив гостя до хати, де примістилась команда нашого відділу, і, зарядивши „струнко!”, представив нашій команді гостя: це був відомий нам усім із псевда старшина УПА пполк. Коник. Привітно усміхаючись, гість вітається з усіма присутніми. По короткій розмові к-р Бурлака заряджує збірку цілого відділу. Збірку проведено на поляні під лісом. Відібравши звіт від бунчужного, к-р Бурлака передає звіт пполк. Конику, а той після відібрання звіту проходить рядами і дружньо віта-

ється з кожним стрільцем. Після цього к-р Бурлака подав до відома, що згідно з одержаним наказом наш відділ розділюється на дві частини і кожна з них оперуватиме самостійно; командування першою частиною перебирає чотовий Левко, другою чотовий Бартель, а к-р Бурлака одержить нове завдання. На цьому закінчилась спільна збірка нашого відділу, що, прибувши на новий терен, у Перемишину, розділився на два окремі відділи.

Вечоріло. Кожен із двох нових відділів зарядив свою збірку окремо. Відділ чот. Левка залишався в цій околиці, відділ чот. Бартеля, до якого приділено й мене, повинен перейти в четвертий район. Негайно збираємось до відмаршу. Разом з нами йде теж наш дотеперішній командир Бурлака. Проводять нас місцеві хлопці зі Самоборського Куща, приділені нам як зв'язкові.

Проходимо то лісами, то широкими полями. Терен незнаний нам, а все таки рідний і близький. Наші зв'язкові висловлюють радість з нашого приходу сюди: „Тепер, — кажуть вони, — ми зміряємось з тими героями з МО та УБП, що то так люблять воювати з безборонним цивільним населенням!”

Заходимо на квартиру до села Жогатин. Харчові місцевої сітки ОУН та дівчата живо зайнялись зорганізуванням для нас харчів. Не встигли ми ще добре почиститись та помитись, як вже повідомлено нас, що сніданок готовий. Дівчата запровадили нас до двох просторих кімнат і попросили до сніданку. Чисті кімнати, старанно застелені білими скатертями столи, теплий сніданок і, головне, щиро-сердечна привітність господарів приємно вразили кожного із нас. Ми поснідали і в дружній розмові провели тут час аж до обіду.

По обіді прибув до нас сотник Громенко, в якого ми повинні були зголоситися. Він людина молода, низького росту, але відразу впадало в вічі, що це людина з добрим військовим вишколом та досвідчений командир. Дружно привітавшись з нами, к-р Громенко сповів нам про ситуацію в цьому, новому для нас терені та згадав про співпра-

ця з польською протикомуністичною військовою організацією, Армія Крайова, званою коротко АК.

Згідно з наказом к-ра Громенка приступили ми вже в найближчих днях до праці на новому терені. Робимо щовечора зібрання з населенням дооколичніх сіл, переводимо перевишкіл своїх вояків, будуємо криївки та магазинуємо харчі. Ворог показується в терені чимраз рідше, а як появляється, то старається чимскорше відійти, щоб не зустрітися з нами. Одним словом, — в терені самостійність. Наша адміністрація терену вив'язується зі своїх завдань задовільно, полагоджуючи не тільки всі справи, зв'язані з перебуванням УПА в терені, але й щоденні проблеми місцевого населення.

Польські комуністи мали свою випадову базу в Бірчі пов. Перемишль. Всі інші станиці польської МО в повіті ми розігнали.

Кожної неділі приходили наші бойові частини організовано на Богослуження до котрогось із українських сіл, або відправляли польове Богослуження в лісі.

Так минав нам день за днем аж до 18 липня 1945. Того дня з'явилися в нашому терені перші відділи Червоної Армії, що після закінчення другої світової війни поверталася з Заходу до ССРСР. Згідно з наказом Головного Командування УПА та Проводу ОУН, ми не входили в бої з частинами ЧА, але організували проведення між членами ЧА відповідної пропаганди, роз'яснюючи їм, за що ми боремося та остерігаючи їх, що большевики в нічому насправді не змінилися. Таку роз'яснювально-пропагандивну акцію вели ми й серед вояцтва ВП, поширюючи між ними звернення УПА: „До офіцеруф і войска польського” і „До жолнежи Войска Польського”. При особистих зустрічах з ними пояснювали їм, що ми не воюємо з польським народом і тому не хочемо воювати із польським військом, якщо воно не займатиме українського цивільного населення, але ми б'ємо і будемо бити кожного, хто буде грабити наше населення і старатися поневолювати нашу країну. ЧА, а також ВП не мали ще тоді наказу вступати з нами в бої

і тому перемарш ЧА проходив назагал без збройних сутичок.

В дні 31 серпня 1945 відсвяткували ми Свято Зброї. К-р Громенко зробив збірку свого давнішого відділу і познайомив його з нашим відділом чот. Бартеля. В склад почоту цілого відділу входили: к-р Громенко, сотенний політ-виховник Лагідний, бунчужний Соколенко, сотенний санітар Н., перший чотовий Бартель, другий чотовий Чайка (що впав рік пізніше, в дні 24 липня 1946 р. в бою в селі Явірнику Руському, нагороджений срібним хрестом II класу, зі справедливо здобутим ступнем поручника УПА) та третій чотовий Залізник. Відділ був озброєний ручними кулеметами, крісами, гранатами і мав три міномети, одну гранатку і три „шусбрехери”. Хлопці всі здорові і добре одягнені.

Та швидко положення змінилося. Польське військо стало за вказівками своїх комуністичних комісарів все більше брати участь в тероризуванні й грабуванні українського цивільного населення, а це, очевидно, мусіло привести до того, що ми стали частувати ВП вже не самою пропагандивною літературою, але й кулями. Московсько-большевицькі комісари підсичували злочинну гульню польської солдатески і польського шумовиння проти українського населення, а одночасно намовляли всіх українців до виїзду до УССР, прикидаючись ехидно їхнім оборонцем. „Бачите, як ті сукині сини полячки збиткуються над вами, — говорили вони українським селянам. — Тут їх влада і ми нічого вдіяти не можемо. Ви переїжджайте всі на Україну, там наше право і там ми полячкам віддячимося!”

Пропаганду за виїзд всіх українців з Закерзоння до УССР стали вести організовано і вперто й поляки. Польські політруки стали приїжджати під охороною ВП до наших сіл і проводити відповідні „роз’яснювальні” збори. Але „роз’яснювальна” пропаганда не мала успіху і селяни відверто заявляли, що тут їх прадідна земля і вони її кидати, даруючи польським зайдам, не думають. Ніякого успіху не мали й намагання польських і московських агіта-

торів наставити місцеве українське неселення проти УПА й ОУН. Селяни посміхались з „аргументації” комуністичних політруків, бо добре бачили на власні очі, хто їх грабує і тероризує, а хто захищає. І в усіх адміністраційних справах населення терену зверталось далі тільки до нашої сітки.

Але наше намагання виминати боїв з ВП стало ризувалювати поляків, і то чимраз більше. Села заповнялись все більше кватирантами ВП. Кількість польського війська доходила до 200 - 300 жовнірів у кожному селі, причому ВП розпоряджало теж тяжкою артилерією і танками. В другій половині серпня 1945 над лісами появились польські літаки, що стали скидати летючки з закликом до УПА здаватись та бомбардували підозрілі смуги лісів. Наша розвідка устійнила, що на 20 серпня 1945 ВП приготовляє велику облаву на лісовий масив. Супроти цього наш командир, намагаючись не ламати наказу, щоб не входити в більші бої з ВП, зарядив кілька днів перед 20-им серпня збірку цілого відділу і, поінформувавши усіх про ворожі пляни, доручив усім розділитись на чоти й скритись на час облав по криївках. Це було виконано. В загальному, відділ виминув таким способом небезпеку, але дві криївки ворогові вдалося таки викрити і з 21 бійців УПА, що перебували там, тільки двом вдалося прямо чудом прорватись; решта 19 загинула в важкому і надто нерівному бою.

По закінченні облоги к-р Громенко зарядив нову збірку цілого нашого відділу і на ній подав стрільцям до відома, що, згідно з новим наказом командування УПА, відтепер наш відділ оперуватиме цілістю і в випадках потреби прийматиме бої з ВП.

Тим часом виселенча акція стала набирати все більшого розмаху, переминюючись з „добровільної” в виразно примусову. Ранком 1 вересня 1945 р. відділи ВП обступили села й почали силою викидати все українське населення. Населення втікало в ліси й шукало там захисту в ярах та дебрах. Були теж випадки, що селяни сідали на порозі своїх хат і заявляли, що не вступаються, хоч би їх і по-

стріляли. В деяких селах поляки дійсно застрілили по кільку або й кільканадцять опірних селян, щоб стероризувати решту. Вигнаних так з їхніх хат зганяла польська поліція з усіх сіл до Бірчі і звідти найбільш опірних відставляла до тюрми, а решту відразу перевозила транспортом через Перемишль до УССР.

Для скріплення терору супроти українського населення на Закерзонні польська влада тихо апробувала грабіжницьку діяльність цивільного польського шумовиння. Такі грабіжницькі банди польських цивілістів мали не тільки запевнену безкарність своїх злочинів, поповнених супроти українського безборонного населення, але й охорону польської поліції та польського війська перед збройними частинами УПА. За весь час тих подій не було ні одного випадку, щоб польська влада виступила проти тих польських розбишацьких банд, або щоб притягнула опісля до судової відповідальності когось із членів тих банд за грабіж і за вбивства українських жінок і дітей, хоч зідентифікувати злочинця було в більшості випадків легко. Коли така озброєна банда впадала до села й починала грабити й мордувати українське безборонне населення, то і польської поліції, і польського війська „не було в тому часі в тій околиці”; але, як тільки відділ УПА або озброєний Самооборонний Відділ починав бій з бандитами, то відразу, як з-під землі, з'являвся там сильний відділ польського війська або польської поліції і ставав в обороні польських напасників.

В такій ситуації ми почали свій збройний виступ проти ВП (польського війська). На кожному кроці, де лиш могли і коли це лиш було можливим, ми, стосуючи партизанську тактику боротьби, наносили частинам ВП дошкульні удари. Кожний кущик, кожен бур'ян, а тим більше кожен ліс стали для вояка ВП пострахом. „Холера з тимі бандеровцями, — говорили самі між собою жовніри ВП. — Оні вшендзе сом, зо вшисткіх строн бійом, нікт їм ради не дал і не да”. В кожній порі дня зривалась несподівано то тут, то там стрілянина. Алярми стали для відділів ВП нормальним явищем. Нераз

видно було, як вояки ВП без зброї і без шапок тікали зі сіл до своєї твердині Бірчі. Ми захищали наше населення, не жалюючи ні крові, ні жертв. Ліквідували розбишацькі банди, розганяли охорону ВП, що ескортувала населення на Схід. Відпочинку для нас не стало: ми постійно ганяли за відділами ВП і гнобили їх безупинно несподіваними наскоками. ВП мусіло все бути в гострому поготівлі, сподіваючись кожної хвили наскоку „бандерівців”. Села, в яких поляки кватирували, обкопувано оборонними ровами, і всю ніч спали в тих ровах при зброї сильні застави. Проте, ні ті оборонні рови, ні сильні застави, ані далеко висилані підслухи й стежі не забезпечували поляків перед несподіванками. З нами щиро й незвичайно жертвенно співпрацювало все українське населення, і завдяки тому ми були завжди дуже докладно поінформовані про кожен рух ворога, про його кількість, розташування, вислані ним стежі тощо, і за-скакували ворога все зі сторони, з якої він не сподівався.

Та все таки польським комуністам удалося викинути якусь частину українського населення на схід за лінію Керзона. Польське військо намагалось перебрати все залишене вивезеними українцями майно, а їхні господарства передати спровадженим з Польщі полякам. Проти цього вели ми енергійну протидію: все те, що можна було перевезти і скрити в лісах, ми забирали, перевозили і ховали. Спроваджених сюди польських селян взивали ми добровільно вибиратись з заграблених насильно українцям хат, бо вони, мовляв, будуть спалені. Наші заклики були завжди успішними: перелякані польські колоністи негайно вибирались.

З низки акцій проти ВП одною з важніших була акція, проведена відділами УПА ніччю з 21 на 22 жовтня 1945 р. Тієї ночі курінь під командуванням к-ра Прута і відділ к-ра Крилача провели сміливий наступ на Бірчу, відділ к-ра Бурлаки наскок на частину ВП, закватировану в польському селі Воля Оринецька, а два відділи під командуванням к-ра Громенка на польський військовий відділ, що кватирував у польському селі Кузьмина. Акція, що почалась в усіх місцях

одночасно, коротко перед північчю, пройшла успішно. Ми здобули велику кількість зброї, кріси, автомати й кулемети, амуніції та іншого військового знаряддя. В боях, як ми пізніше устійнили, згинувло 130 жовнів ВП і УБП. 10 польських вояків забрали ми в полон, але всіх їх опісля звільнили згідно з наказом командування УПА. З нашої сторони згинув тоді в бою к-р Барон і ще троє стрільців, а наш командир Громенко був важко ранений. Легко ранених було серед бійців УПА більше. Всіх наших вбитих і ранених забрали ми при відступі зі собою й відставили ранених до сан-пункту, де наш командир перебув важку операцію. Величезну різницю у втратах осягнули ми завдяки тому, що заскочили ворога скрізь несподівано і були скриті в темряві ночі й під час бою швидко пересувались з місця на місце, а ворог, змасований на ночівлі, був знаменитим об'єктом для нашого цільного обстрілу, тим більше, що, не орієнтуючись зовсім у тому, звідки і якою силою ми наступаємо, він боявся розпорозуватись.

У висліді того, що наш командир Громенко мусів відійти на довший час на лікування, командування нашим відділом перебрав к-р Бартель. Без улюбленого к-ра Громенка ми лишились, як діти без батька, але бажання помститись за його поранення ще більше додавало нам завзяття.

Ніччю 29 листопада 1945 провели ми ще одну ширше закроену відплатну акцію: відділ к-ра Яра провів акцію на село Гуту Березну, відділ к-ра Бурлаки на села Корінець і Воля Корінецька, а наш відділ на села Рудавку і Стару Бірчу. Після доконання тих окремо проведених акцій, підійшли ми, згідно з пляном, під саму Бірчу й знову заатакували цю польську твердиню одночасно з усіх сторін. І цим разом наша акція пройшла з повним успіхом, заскочений ворог поніс знову великі втрати вбитими і раненими.

А тим часом насувалась зима. Ми, хоч зайняті безупинно бойовими акціями, успіли приготувитись до зими. Квартируємо далі засадничо на селах, і тільки тоді, коли ворог виходив в терен більшими силами, ми відходили заздалегідь у ліс, щоб у бою не наражувати непотрібно на небез-

пеку цивільне населення. Бойові зустрічі з ворогом скріпились. ВП і УБП завзялись винищити цієї зими все українське населення, якого їм не вдалось переселити на Схід. Польський терор супроти українського цивільного населення зріс.

5 січня 1946 р. приїхав до нас командир полк. Коник. Він перевів відправу з командним складом частин УПА, що оперували тоді в Перемищині, і поінформував її учасників, що наступного дня повинна бути проведена ще одна більша акція на твердиню польських бандитів Бірчу.

Наступного дня був Свят-Вечір. Землю вкрила біла плахта снігу. Місцеве українське населення приготувалося до традиційного святкування Різдва Христового. Але багатьом із них приходилось зустрічати Свят-Вечір півнагими в лісі, при малому вогнику, рятуючи там своє життя перед бандами ВП і УБП, що зруйнували їхні хати.

Лісом, снігами й ярами, незаметно для ворожого ока, підсувається наш відділ стрілецьким рядом в напрямі села Брижава до присілка Буковина, і об звідси разом з відділом к-ра Яра йти на Бірчу. На краю лісу зустріли ми населення цього присілку, що втекло сюди перед ВП і УБП. Разом з ними входимо до присілка й заквартируємося по хатах для коротенького відпочинку.

Зближається вечір. Господарі, що повернулись з нами до своїх хат, готуються до Вечері, сподіваючись, що ми святкуватимемо разом з ними. Вкоротці приходить відділ к-ра Яра й теж розміщується по хатах на присілку. К-р Коник видає наказ, що зі села відходимо в 6-ій годині вечора. При появі першої зірки поділились ми всі з господарями кутею, нашвидку кінчаємо Вечерю й відходимо на збірку. Збірка відбувається на поляні лісу. Після звітування промовив до стрільців і старшин к-р Коник: він пригадав, як то святкувалося Свят-Вечір тоді, коли ми були як малі хлопці ще з батьками, як святкують наші батьки та весь український народ сьогодні і як оце доводиться сьогодні святкувати нам, зі зброєю в руках. Гарна і щира промова глибоко зворушила всіх нас. Розбурхані спогади і думи про те, як і чому саме ми святкуємо отак сьогоднішній Свят-Ве-

чир, не втихають у наших душах ще й під час нашого маршу в напрямі Бірчі.

Підходимо під саму Бірчу й залягаємо в снігу, чекаючи на знак до наступу. Разом з нашими двома відділами мають наступати з інших сторін на Бірчу теж відділи к-рів Бурлаки і Ластівки. Ми свідомі того, що здобуття Бірчі є справою нелегкою: згідно з інформаціями, що їх ми мали, в місті квартирувало тоді 800 жовнірів ВП і кілька відділів УБП. Та ми вже давно привикли до того, що нам приходиться атакувати ворога, чисельно багатого сильнішого від нас.

Наступ починається о год. 3-ій по півночі. Чотири відділи УПА заатакували місто одночасно з усіх сторін і після гураганного обстрілу вдерлись до міста. Ворожі стежі й застави, розставлені кругом міста, були заскочені і їхній спротив був зламаний вже по кільканадцяти хвилинах. Наша неждана поява на вулицях викликала серед ворога переполох. Жовніри ВП, сполохані зі сну, бігали, як приголомшені, не знаючи, що з ними діється. Наше вояцтво густо встеляло вулиці Бірчі ворожими трупами. Та над ранком наспіла ворогові сильна відсіч з Перемишля, і ми мусіли відступити перед надто сильною перевагою з міста, тим більше, що „ніч — наша мати”, а вдень ворог легко може побачити свою чисельну перевагу, наші становища та кожен наш рух.

Ворог мав знову важкі втрати вбитими. Але цим разом трийшлося і нам дорого заплатити за сміливий наскок. Ми були приготовані на те, що в бою з таким сильним кількісно ворогом прийдеться наложити головою й не одному бійцеві УПА, та ніхто не припускав, що між ними будуть наші улюблені командири пполк. Коник і пор. Орест...

Ми відійшли до села Поруби, повіт Березів, щоб там провести дальші дні Різдвяних Свят, відіславши своїх ранених до сан-пункту. Та свята проходили вже для нас в сумі, бо смерть двох наших командирів вкрила всіх нас жалобою. Кожен із нас думав тепер більше про помсту на ворогові за їхню смерть, як про свята.

На нагоду відплати не треба було довго ждати. Третього дня свят заалармовано нас вісткою про напад поляків

на українські села П'яткову і Жогатин. Польські напасники чкурнули до Бірчі, як тільки помітили, що ми надходимо, та наступаючи їм на п'яти ми вспіли ще прорідити їхні ряди.

Наша успішна протидія та болючі удари, що їх ми носили польським розбишацьким відділам, змусили поляків припинити їхні напади на українські села, чи, як це вони вияснявали між собою, відложити їх до весни. Положення українських селян завдяки тому знову полегшало. Повернулась і нам більша свобода рухів. Ми знову кватируємо свobodно по хатах, переводимо перевишкіл свого вояцтва та вишкіл нових членів СКВ, підготовляємось до нових боїв. Після акції під час Різдва Свят на Бірчу повернувся до нас к-р Громенко, хоч ще не зовсім здоров, і знову обняв командування нашим відділом.

Зимою 1945/46 поляки припинили свої більші акції проти нас, вважаючи, що зима більше сприяє нам, як їм. Українські партизани, — казали вони, — привикли до снігів і морозів, а польський жовнір, зле одягнений і в поганому взутті, не видержує тяжких маршів сніговими бездоріжжями та лежання в снігових становищах під час дошкульних морозів. Багато з них дійсно повідморожувало собі ноги, руки або обличчя. Положення повинно змінитися в нашу некористь, на думку поляків, з приходом весни.

Але, як тільки прийшла весна, поляки переконалися, що вона ще більше сприяє нам, а не їм, як зима. Тепер ми можемо свobodно перебувати весь час в лісах і повністю затирати всі сліди за собою так, що ворог абсолютно не спроможний розвідати, де ми в даний час перебуваємо, скільки нас, де наші магазини. Бачачи це, поляки кинулись організувати між українським населенням сітку донощиків. Та українське населення твердо протиставилось тому, а ті одиниці, що ломались і йшли на службу ворогові, були завдяки щирій співпраці з нами всього українського населення скоро викриті й унешкідливлені.

Літом 1946 р. поляки провели знову силами польської поліції та польського війська ширську акцію проти нас, яка тривала два тижні. Це привело до низки боїв. В одному з

них, в Явірнику Руськім пов. Перемишль, 20 липня 1946 по-ложив свою буйну голову чотовий нашого відділу пор. Чай-ка. Та якихсь більших успіхів не досягнув ворог і цим разом. Партизанська тактика, що в ній усі ми поробилися вже мист-цями, давала нам величезну перевагу над ворогом. Коли ми зустрічались з переважаючим чисельно ворогом, ми зни-кали неспостережно з його очей і ударили несподівано зі сторони, з якої він найменше сподівався. Добре зорганізо-вана між населенням сітка ОУН прекрасно інформувала нас про кожен крок і про кожен плян ворога, і це давало нам змогу влаштувати ворогові на кожному кроці дуже не-приємні й болючі для нього несподіванки. Це страшенно де-примувало польського жовніра. „Ми їм teraz гузік зробіми, — говорили вони огірчено. — Teraz кажди кшак у нас не-сподзяне стшеля!..”

По двох тижнях безуспішних операцій ворог почав від-тягати свої військові частини, і з початком вересня їх було вже в нашому терені зовсім мало. Ми стали тепер приго-товлятися до зими, магазинувати харчі й будувати криївки, беручи до уваги розкриті нами ворожі пляни бльокувати найближчої зими великими військовими силами всі україн-ські села й унеможливити так нам організування харчів. Во-рог сподівався, що при застосуванні такої тактики під час найближчої зими голод і морози виженуть нас з лісів їм у руки.

16 листопада 1946 р. п'ять відділів УПА провели під командуванням к-ра Байди більшу акцію на містечко Динів пов. Березів. Польське населення того містечка під час об-лав, проводжуваних польським військом, роззухвалилось і стало грабити й мордувати українське населення поблизьких сіл. Місцевий провід ОУН розліпив у місті відозви до поль-ського населення, остерігаючи його перед наслідками їх-ньої розбишацької акції, а коли це не помогло, то поро-зумівся з командуванням УПА, щоб провести проти Динова відплатну акцію.

Вечором згаданого дня зібрались усі п'ять відділів УПА в лісі біля с. Делягова, і тут командири уклали подрібний

плян наступу. Почав падати зливний дощ. Але це не спинило нас від акції. Грузьким болотом маршуємо в напрямі містечка, переходимо вбхід холодну річку, кожен відділ займає призначене становище і в визначений час починаємо з усіх сторін наступ.

Акція пройшла з повним успіхом. Ми зліквідували всю залогу польської МО („Міліція Обивательська”) та ОРМО („Охотніча Резерва Міліції Обивательської”) і зруйнували їхні приміщення, забрали всі документи тих станиць польської поліції і, що для нас було найвартіснішим, забрали з аптек весь запас так потрібних нам медикаментів.

В відплату за цю нашу акцію перевів ворог тиждень пізніше силами ВП більшу облаву на ліси, в яких ми тоді перебували. Ми сподівались такої облави і зайняли заздалегідь оборонні становища в Делягівському лісі на верху, що його ми прозвали „Синай”. Це було найдогідніше місце для оборони, і ми постановили прийняти тут оборонний бій. Але до бою не прийшло. Ворог або не відкрив нас, або не хотів бачити і, погерцювавши по лісі кругом „Синаю”, відійшов.

З початком зими 1946/47 ворог дійсно почав бльокування всіх сіл. Та ця заздалегідь розкрита нами акція не могла дати ворогові бажаних йому успіхів. Ані зліквідувати тут УПА, ані навіть нанести відділам УПА поважніших ударів ворогові не вдалось.

Весною 1947 р. проведено перегрупування частин УПА. Почались нові бої. Та нашому відділові призначено пройти рейдом у західню зону Німеччини, щоб своєю появою там переконати чужих і своїх невірних Томів про існування збройної боротьби українського народу проти червоних окупантів в обороні своїх прав і своєї землі, і ми вирушили в далекий рейд.

НАЙКРАЩА ЗБРОЯ ПАРТИЗАНІВ

Гарна зброя — машинова пістоля. Добру службу робить — важкий кулемет. Рятує повстанця від танка — „панцерфавст”. Але найболючіше дається ворогові взнаки у партизанських боях з повстанцями — засакування. І командир, і рядовик регулярної армії сто разів більше волить мати перед собою сильну частину ворожої регулярної армії, як кількох одчайдушних партизанів, що невідомо де зачайлись і невідомо з котрої сторони заатакують. Та ще й у загадковий спосіб зникнуть, коли, здавалось, мається їх вже, як горобців, у долоні. Така безупинна непевність страшенно депримує ворога.

А партизанам — вона дуже-дуже стає в пригоді.

Ілюстрацією цього може бути хоча б наша перша зустріч з поляками в околицях Нового Санча.

Коли польські большевики посилили военні акції проти УПА в 1946 році, то відповіддю на це зі сторони командування УПА було — територіяльне поширення наших дій. В цьому пляні зорганізовано на західніх окраїнах Лемківщини новий підрайон і відкомандировано туди дві наші боївки: боївку Гуцула, до якої я належав, і боївку пров. Горислава. Обидві вони мали по 15 чоловіка. Третя боївка силою 10 осіб зорганізувалась на місці з тамошніх українських юнаків. Команду над тими трьома боївками перебрав пров. Горислав.

22 червня 1946 р. к-р Горислав передав нам на збірці наказ: відділ має перевести акцію в селі Лабова на гмінний уряд, пошту і надлісництво та забрати з усіх тих станиць польсько-большевицької окупаційної адміністрації всі урядові документи.

На поліційній станиці перебувало 12 „міліціонерів” отже зліквідувати їх нашому відділові не буде так важко. Небезпека для нас криється в тому, що село Лабова віддалене тільки 8 кілометрів від Нового Санча й через село проходить головний шлях Новий Санч — Криниця. А це значить, що з Нового Санча може прийти дуже скоро грізна військова відсіч, і, якщо й спізниться, зараз же після акції насяде нам на карки.

Маючи це на увазі, наш відділ розділюється на три групи: дві групи йдуть на застави при шляху з обох сторін села, третя під проводом к-ра Горислава йде в село. Мені припадає місце в третій групі. На-зорі входимо обережно в село і неспостережно підсуваємося аж під станицю МО. Вона примістилась в мурованому будинку, навколо якого викопано окопи. Ми приготовані на те, що міліціонери будуть завзято боронитись, тому й узяли зі собою „панцерфавсти” для розбивання мурів.

Та більш корисним для нас від „панцерфавстів” виявилось — заскочення ворога. В цій околиці поляки ще не сподівались наших зачіпних дій. Над ранком вони всі смачно спали, чуючись безпечними в мурах будинку. К-р Гуцул з кількома стрільцями вскакує до середини, решта нас залягає кругом будинку. Та до бою тут не приходить: заскочені й розгублені міліціонери не пробують боронитися й здаються без одного пострілу. Таке ж заскочення ворога помагає нам ліквідувати без бою й усі інші станиці польської адміністрації в Лабовій.

Раптом чуємо стрілянину. Це б’є одна з наших застав. Зв’язковий повідомляє, що розбито військове авто, яке їхало з харчами до Криниці. Обидва польські вояки, що охороняли вантаж, забиті. Але стрілянину чули, мабуть, у Новому Санчі, тож треба нам спішитись.

Ручними гранатами розбиваємо й запалюємо будинок МО і з наплечниками, заладованими поліційними документами, відступаємо в ліс. Світає. До лісу „Рунок”, де ми повинні закватирувати, не близько. Але погоні за нами покищо немає.

Вже під самим лісом зустріли ми трьох людей у ци-

вільному одязі, але озброєних. Побачивши нас, вони кинулись тікати. Двох із них ми зловили, третій утік. Виявляється, що це була розвідча стежа польського війська.

Ми ввійшли в ліс, розложили на поляні вогонь і посідали. Відпочити лягли в повному поготівлі.

Прошло ледве кілька годин, як нас заалармовано, що зближається ворог. Негайно приготовляємося до бою. Терен ми вивчили вже давніше і знання його використовуємо тепер. До вогнищ докидаємо дров, оподалік залишається кілька стрільців, а решта нас просувається лісом поза горб на правий ріг лісу, що клином врізується в полонини.

З засідки бачимо добре всі рухи ворога. Він підсувається до лісу нашою ранішньою маршрутою, керуючись, видно, інформаціями свого розвідчика, що втік нам з-під рук. Їхнє припущення про місце нашого таборування підсилює дим, що зноситься над ліс з наших вогнищ. Підніжжям горба вони підсуваються ближче і починають обстрілювали поляну. Звідти відповіли стрілами тих кілька наших друзів, що залишились там для маскуваннн наших рухів. Ворог підтягає гарматки і, орієнтуючись на дим з вогнищ, обстрілює поляну.

Тоді приходить момент нашого наступу. Падає наказ: „Вогонь! Вперед!” Ворога маємо перед собою на відкритій полонині, як стадо зайців. Засипаємо його скорострільним вогнем і, вибігаючи з лісу широкою рзстрільною, біжимо в наступ.

Ворог зовсім заскочений. Атаки звідси він, видно, не припускав. Думаючи, що це якась наша відсіч, а головні наші сили на поляні біля вогнищ, поляки не пробують приймати бій з нами, але кидаються в переполоху до втечі, щоб не потрапити в оточення. Гарматки замовкли, їхня обслуга тікає панічно разом з іншими. Наші гарматчики переймають гарматки в свої руки, повертають дула і, обстріляючи з них тікаючого ворога, збільшують його переполох і замішання.

Бій скоро затихає. Ворог скрився в селі. На побоевищі валяються забиті польські вояки, догорають важко ра-

нені. Та нам треба спішитись, щоб ворог не зорієнтувався, що нас у дійсності так мало. Забираємо здобуту зброю і зникаємо в лісі.

Від польського підстаршини, що його ми захопили в полон живим, довідуємось, що на ліс наступала повна бойова сотня польського війська, силою 160 вояків. Значить, їх було рівно чотири рази стільки, як нас. Але найуспішніша зброя партизана — несподіване заскакування ворога — виявилась помічнішою для нас, як для них гарматки. Заскочений, дезорієнтований і розгублений ворог, не дивлячись на свою чотирикратну перевагу, утік в перебрелі перед нами, встеливши під час панічної й хаотичної втечі полонину своїми вбитими й важко раненими.

НЕВДАЛА ВІДПУСТКА

В січні 1946 р. я одержав від свого командира на моє прохання відпустку до родини на Різдвяні Свята.

Радість огорнула мене, коли подумав, яку велику несподіванку зроблю родині, що давно не бачилась зі мною. Яка велика втіха буде, коли, при Святій Вечері, вони згадуватимуть мене і в ту ж хвилину я застукаю у двері, стану на порозі і привітаю засумованих.

В шумі лісових смерек розтанули прощальні святочні привіти моїх друзів. Притиснувши автомат до грудей, я подався в напрямі мого рідного села Воля.

Смеркало. На землю падав пухнастий сніг і закривав мої сліди. Пізно вночі я прибув до свого села. Скинув шапку і перехрестився, дякуючи Всевишньому за щасливу дорогу. В селі було тихо, тільки де-не-де забреше собака. Для певности, щоб не вскочити часом поночі в засідку, я рішив піти до одного поляка, недалекого мого сусіда. Цей поляк був „своїм чоловіком”, як у нас, у лісі, казали. Зайшов до нього, переспав кілька останніх годин ночі, а рано пішов до сестри.

В сестри переодягнувся на „цивільного” та приховав зброю.

Було коло години 9:30 рано, як у хату вбіг задиханий 11-літній хлопець сусіда, який знав мене дуже добре. Переляканим голосом він ледве вимовив:

— Поляки! Лісовий, тікайте!

Я не знав, що почати. Поляки вже були близько. Щоб приймати з ними бій, їх було забагато. Мені самому всеодно, та шкода стало сестри і маленької дитини. Треба було втікати надвір, а там воно якось буде. Я вибіг, але тікати було запізно.

Окружний провідник ОУН проф. д-р Зрив (Полтавець)
серед старшин УПА сотень Бурлаки і Крилача.

На подвір'ї обскочили мене поляки на конях і закричали:

— Стуй, ренце до гури, мами єдного бандеровца!

Обшукали мене, та, на моє щастя, я зброї коло себе не мав. Зв'язали ззаду руки й повели до майора. Майор запитав мене про ім'я і прізвище. Я подав, але не своє дійсне. Тоді він сказав, що я мушу показати „бандеровске магазини”. Я відповів, що про такі я не знаю. Тоді він спитав мене, чи знаю таке псевдо — „Лісовий”. Це було якраз моє псевдо. Але я зробив байдужо-здивовану міну: „Ніколи не чув” — кажу. Відтак запитав мене той майор, чи не знаю такого чоловіка, — і подав моє правдиве прізвище. Я відповів, що знаю, але вже більше як три місяці не бачив того чоловіка. Майор сказав, що він вже більше як півроку шукає „тего бандеровца”.

Потім приступив до мене лейтенант — росіянин зі своєю лайкою: „Ну, ти, сукин син, окончил свою работу для

своєю хахлацкой України, сейчас нада работать для рускаво народа! Что малчіш?" Я справді мовчав і чекав, що буде дальше. З наказу майора дали мені на плечі радіоапарат, що важив 18 клг. та із зв'язаними руками повели селом. У селі люди пізнавали мене, але всі, побачивши, зникали.

Привели мене під хату сестри, самі пішли до середини і спитали сестру, чи вона знає „того бандеровца”. Сестра сказала, що не знає. Тоді привели мене в хату й запитали, чи я знаю цю жінку. Я тоді не знав, що сказала сестра і відповів, що знаю. Я ще не скінчив, як один поляк вдарив сестру по плечах крісом. Сестра похитнулась, і маленька дитина впала їй із рук. Із страху й болю сестра не могла ні плакати, ні говорити, навіть тоді, коли грабували її хату.

Потім поляки привели мене до мого батька. Старенький, сивоволосий, 75-літній батько, побачивши мене, не сказав ні слова. Коли сержант запитав батька про сина, він відповів, що вже більше як рік не бачив сина: „Він мені непотрібний, а вам, як потрібно, то шукайте собі”. На таку відповідь сержант вдарив батька в лице. Інші почали теж знущатися над стареньким, а їх у хаті було більше, як десятеро. Так хотілось закричати: „Я тут, — катуйте мене, залишіть невинного батька!” Та я знав, що це батькові не допоможе, а, навпаки, тоді вони стали б ще гірше катувати його за те, що не виявив їм мене. Тому я стояв непорушно, заціпивши зуби. В душі молився до Всевишнього, щоб дав сили видержати ці знущання.

Коли батько впав непритомний, мене забрали з хати й повели на третє село — Горянки. Про втечу й думати було годі. Я мав зв'язані руки і тягар на плечах, а поляків була ціла сотня, що нею командував майор Міхальський. Це був польсько-большевицький „спецвідділ у боротьбі проти повстанців”.

Над вечір ми прибули до села Горянки і там поляки заквартирувались. Мене передано під охорону одній групі вояків. Вони разом зі мною помістились в хаті знайомого мені господаря. Господарі, звичайно, до мене не признава-

лися. Увечері поляки дали мені повечеряти й сказали, щоб я приготувався до протоколу, бо все таки вони не знали, хто я такий. У кімнаті приготували стіл. До ніг стола прикріпили шнури, щоб ними можна було прив'язати мені руки й ноги. Я лише подумав, що цей стіл я собі запам'ятаю цього вечора. Проте пізніше прийшло повідомлення від майора, що він не може бути вечором, бо дуже зайнятий і прийде аж ранком.

До хати нанесли соломи, розстелили на долівці, а мені сказали роздягнутися до білизни й покластися спати. Я виконав цей наказ й положився на долівку, що була вкрита соломою. Коло мене лежала моя охорона в мундурах і при зброї. Один із них сидів і тримав автомат наді мною, сказавши, що коли зроблю хоч один рúх, він стрілятиме.

Я зробився слухняним, ще більше, як був перед тим; обдурюю свого вартового, що сплю. Зробив маленький рух, ніби спросоння, мій вартовий засвітив мені лямпою в очі. Я захропів, вдаючи сонного. Та хіба можна було мені спати, знаючи, що завтра рано йду на катування, муки й смерть?.. В голові роїлись думки, але, всеодно, нічого не залишилося тільки смерть. Я погодився з думкою, що треба вмерти, але хотів вмерти легшою смертю. Як вмерти, я вже обдумав: треба скочити у вікно, тоді мій вартовий потягне по мені автоматом. Надходили останні хвилини мого життя. А так хочеться жити! В душі попросився з родиною, з друзями та проказав тихо молитву. В той час прийшла зміна вартового. Чую, як попередній вартовий положився на долівку разом із автоматом.

Я розкрив одно око. Бачу, новий вартовий лише з крісом. Блиснула думка: скорше на двір, а там життя або смерть. Я ще полежав з пів години. Чую, всі сплять. Бачу — мій вартовий тримає кріс наді мною. Вдаючи, що пробудився зі сну, я простягнувся, захарчав і попросив вартового, щоб дозволив мені вийти на двір полагодити потребу. Вартовий встав із крісла, засвітив лямпку, а тоді сказав мені вставати. Я встав. Він приложив мені кріс до

плечей і вивів за поріг хати. При тому остеріг, що як тільки буду пробувати зробити крок, щоб утікати, він стріляє. На момент виходу з сіней я розчисляв. Вийшовши надвір, я наглим рухом скрився за одвірок. Вартовий вибіг за мною.

В цю ж хвилину я кинувся на нього, вибив йому з рук кріса, відскочив кілька метрів й побіг, не зважаючи на сильний мороз та великий сніг. Я був босий і тільки в підштанках та сорочці. Коли відбіг з двісті метрів, за мною посипались постріли з крісів і автоматів. Спалахнули освітлюючі ракети. В селі зчинився крик. Я зібрав останки сил та намагався якнайшвидше відбігти від села.

Коли постріли втихли, я присів на горбку під лісом; від села було з два кілометри. Я сам собі не вірив, чи це справді я живий, чи це тільки сон? Перехрестився, глянув на ноги... але вже не відчував, чи маю ноги. Віддер від сорочки рукави, позавивав трохи ноги й пішов лісом в напрямку села Березниці, куди було 9 кілометрів.

В лісі прийшлося трохи блудити, та все таки я дійшов до села о 1-ій годині ранку. Зайшов до першої хати край села. Там мені дали одяг, черевики, шапку, я напився теплого молока й пішов до свого батька.

Прийшов під свою хату, прислухався й почув болючий стогін батька. В хату я не заходив. Постояв кілька хвилин і пішов до сестри.

Прийшов під її хату й застукав у вікно. На знайомий стукіт, вона відчинила двері й кинулась мені на шию, промовивши: „Ти живий!“ В сестри я довго не задержувався, взяв пістоль, набої, попрощався й пішов до села Березки.

В селі Березці був наш маленький санітарний бункер, де лежав мій друг, Веселий. До бункру я прийшов біля 7 години ранку. Щойно там розмірзлися мої ноги і я відчув страшний біль. Наступного дня приїхав до мене рай. провідник ОУН, Пугач. Я здав йому звіт, як попав до поляків і як від них утік.

Провідник похвалив мене за втечу, однак зганив за мою необережність.

Пів зими я лежав в бункрі разом з другом Веселим. Він теж мав хвору ногу. Відморожені ноги я вилікував скоро. А коли зашумів ліс, запахло весною, я сидів знову на поляні разом з моїми друзями і чистив зброю, готуючись до боїв з ворогом.

К. Бурій

У ЗАСІДЦІ І В ОКРУЖЕННІ

Біля містечка Добромиля на Лемківщині пишається висока гора „Гербурт”, вкрита гарним шпильковим лісом. Ця гора має велике стратегічне значення, бо панує над всією околицею, даючи зі свого верха можливість обсервувати терен на яких тридцять кілометрів в кожную сторону. Тож не диво, що наша теренова боївка вибрала осінню 1944 р. якраз її для збудування нашої криївки — бункра. В ньому думали ми перебути зиму, а літом скриватись у ньому в випадку небезпеки.

З початком вересня приступили ми до будови. Ми сподівались, що бункер буде готов за два-три тижні, але ґрунт виявився такий твердий, що нам довелось витратити на збудування запланованого бункра повних шість тижнів мозольної праці. Та закінчивши нашу роботу, ми були вповні вдоволені нею. Бункер був знаменитий! Розміром був він на чотири метри довгий, чотири метри широкий, а два метри високий. В ньому примістили ми чотири трійповерхові ліжка, дві лавки і столик до писання, а по кутах наш районний архів, запасну зброю та амуніцію. Вхід до криївки був влаштований так майстерно, що й самі ми не раз не могли її відшукати. З криївки був випущений попри ялицю тоненький дріт і прив'язаний до її верха: ввійшовши зимою до бункра й закривши входове вічко, ми шарпали за цей дріт і в той спосіб потрясали верхком засніженої, звичайно, ялиці, а вона притрушувала нам рівномірно вхід так чудово, що всякий слід за нами зникав. Далі ми змайстрували два спеціальні столики, так, що їхні ніжки мали вигляд заячої лапки, і на цих двох столиках кожен із нас входив і виходив з бункра. Нераз большевиць-

кі горлорізи переходили понад нашу криївку, шукаючи за „бандьорами”, а ми найспокійніше відпочивали собі під ними.

2-го лютого 1945 р. наш зв'язковий приніс спішне повідомлення від командира сотні УПА Бора, що був військовим зверхником нашої боївки, щоб ціла наша боївка прибула цього ж таки дня на годину 11-ту ранку на визначене в повідомленні місце. Негайно вибрались ми в дорогу, і, хоч сніг був повище колін, а мороз не дозволяв відкрити під час маршу рота, прибули на місце своєчасно. Тут ждали вже дві чоти сотні к-ра Бора (друга половина сотні перебувала в той час десь в іншому терені), — 85 вишкolenих і загартованих в боях бійців. К-р Бір пояснив нам, що він одержав певне і перевірене повідомлення, що дорогою недалеко звідси переїжджатиме десь коло години 1-ої з Хирова до Старого Самбора весь большевицький адміністративно-партійний актив округи. Ми, значить, повинні привітати їх тут гідно від Української Повстанської Армії.

Не гаючи часу, ми вибрались в дорогу. К-р Бір вибрав на засідку вимріяне для цього місце: ліс, що перетинає шосе Хирів-Старий Самбір. По обох боках дороги в цьому місці високі і стрімкі береги, пориті на верхах стрілецькими ровами з минулої війни. В тих ровах засілись обидві чоти, а наша боївка, що складалася з 12 осіб, замкнула вихід дороги з лісу. Саму дорогу на цьому відтинку заміновано десятьма мінами; майстром в цьому ділі був недавній підстаршина Галицької Дивізії, а тепер стрілець УПА Борсук.

Півтори години пролежали ми на позиціях, вичікуючи гостей. Ноги чуть-чуть не позамерзали. О пів до другої почули ми врешті дзвінки саней та гуркіт моторів двох лімузин і одного тягарового авта. Ми підпустили ворога аж до середини дороги, де починалось заміноване поле. Тоді, на знак к-ра Бора, заграли враз наші крайні скоростріли по тилах ворога. Ворог рвонув вперед, щоб швидше проскочити лісову смугу. Але напоровся на міни. Заграли наші скоростріли з боків і спереду. На доріжці зчинилось справ-

жне пекло. Тікати було нікуди й боронитись ніяк. Міни зривались одна по одній, а кулі з скорострілів сипались градом з усіх сторін. Для довершення нашого діла ми закидали ще валку з горбів ручними гранатами. Не пройшло й годинки, як „робота” була скінчена: живим не залишився ні один учасник валки.

Ми зійшли вниз і розглянули наслідки нашого „вітанья”. 34 старшини НКВД та 9 членів їхньої охорони лежали покотом. Нашою здобиччю стало 27 автоматів, 4 скоростріли, 43 пістолі, 1 „Максим”, багато амуніції і 112.000 карбованців. По нашій стороні було троє важко ранених, в тому двоє з нашої боївки. На місці кривавої розправи з ворожими ватажками залишили ми шмат паперу з написом великими й товстими літерами: „Така кара чекає кожного, хто йде на українську землю грабувати й знущатись над українським народом. — Українські повстанці”. Забравши трофеї та своїх ранених, ми повернулись в свою околицю. Двох ранених з нашої боївки забрано до повстанського шпиталю, а решта нас десять відмаршувала до нашого бункру.

Повернулись ми голодні, як вовки, і втомлені довгим маршем. Підкріпились, запили гарячим чаєм і пішли спати. Не треба й згадувати, що спали всі, як побиті.

А тим часом несподівана пригода знайшла нас і під землею. Стійковий Тур відчинив собі ранком вхідове вічко, щоб напустити нам свіжого повітря, і побачив за яких двадцять кроків трьох большевиків. Недовго думаючи, він гукнув нам, що коло бункру большевики, а сам сипнув по них зі свого автомата. Звичайно, всіх трьох їх він скопив вмиль, але це було якраз початком лиха. Тих троє большевиків були передньою стежею большевицького куреня, що переводив тут облаву, шукаючи за спричинниками вчорашньої масакри большевицьких вельмож. Усі ми були вже загартовані в боях, а все таки, — ніде правди діти — нас охопила паніка. Ми зривались зі сну, бігали по криївці, шукаючи свого убрання і зброї, перевертали все й перемішували в нервозному поспіху. Та по кількох хви-

линах ми прийшли до себе. Одчайдух Голуб-Войтечко перший вискакує з криївки і, ставши побіч вічка, молотить по большевиках зі свого скоростріла, щоб дати змогу всім нам повилазити з бункру. Ворог, заскочений тією стріляною й не знаючи, скільки нас, займає оборонну поставу, залягаючи розстрільною кругом бункру. Ми нашвидку палимо архів, нищимо писальну машинку й вискакуємо один за одним та залягаємо, щоб оборонятись і при тому зорієнтуватись як слід в розміщенні ворога. Ворог обстрілює нас густо, і вже по кількох хвилинах ми маємо першого раненого: стрільцеві Їжаківі розірвала куля два пальці лівої руки. Та ми побачили це скорше, як він сам. Не зважаючи зовсім на поранення, Їжак не випускає й на мент автомата й відстрілюється безперервно. Обкинув я поглядом усіх нас, щоб переконатись, чи всі вже вибігли з бункру, і бачу несамоовиту сцену: стрілець Відвабний лежить у снігу босий і простоволосий, без плаща й без убрання, а тільки в білизні й тоненькому светері, в якому спав. Вибіг, як зірвався зі сну, і тільки автомата з торбою набоїв не забув забрати з собою.

По ворожому стрілі пізнаємо, що ворог не встиг ще обсадити схилу гори, що сходять стрімко в дебру в напрямі передмістя Добромиля Гучок. Тож на команду зриваємось усі й відступаємо в тому напрямі. Ворог поволі посувається за нами. Відвабний дістає постріл в рам'я. Двоє друзів підхопили його, і ми відступаємо далі. Схил гори заслонив нас на якийсь час перед ворогом і завдяки тому ми змогли відв'язатися від нього. Збігаємо ярком на діл і бачимо перед собою — річку. Та це ще не таке лихо. Гірше, що над річкою стоїть кілька большевицьких вояків. Ми вхопили за зброю і — в тому моменті бачимо щось неймовірне: большевицькі солдати покидали на наших очах зброю в сніг, а один з них гукнув нам чистою полтавською говіркою:

— Не гарячіться, друзі! Переходьте попід ліс праворуч, там немає нікого. Ми у вас стріляти не станемо.

Ми задержались на мент недовірливо: чи не підступ це

якийсь? ... Але ні, вони всі зброю відкинули, а кругом більше не видно нікого.

— І в ваших грудях б'ється українське серце! — шепнув я з вдячністю, переходячи попри них. Не відповіли нічого, тільки цікаво оглянули всіх нас.

Лісовою стежкою зайшли ми в якийсь сад. Десь далеко клекотіла стрілянина: це, видно, котрийсь із відділів УПА зводив бій з ворогом. Ми були вже поза ворожим перстеном. Задержались і кинулись до Відвабного, щоб допомогти йому. Поскидали, що хто міг, і сяк-так убрали його, завиваючи босі ноги шаликами. Він, ранений і перемерзлий, затратив дещо змисл критичного думання і натискав руками свої пальці на ногах. З них поробились льодові соплі, які під натиском рук відламлювались, як патички. Ми відірвали його від тієї макабричної забави й пообмотували йому ноги.

Тимчасом вернувся з розвідки стрілець Нестор і приніс нам потішну вістку: господар, що в його сад ми оце зайшли, це наш симпатик і його добрий знайомий.

Зайшли до хати. Господар привітав нас радо, хоч знав, що за допомогу українським повстанцям большевики карають дуже жорстоко. Господиня кинулась приготувляти нам теплу страву, а господар тим часом поінформував нас про положення. Ми довідались, що в цій околиці переводить ворог великі облави силами трьох дивізій спец-частин НКВД, званих „Червоною Мітлюю”.

Погостили нас, господар запряг санки й відвіз, не зважаючи на дуже серйозну небезпеку, обох наших ранених друзів до села Ляцко, де містилася наша санітарна станиця. Він щасливо доїхав туди й віддав обох під опіку санітарки полтавки Степової. (Від неї це ми й навчилися відрізнати полтавську вимову від всіх інших).

Від нашого господаря довідались ми теж про парадний похорон, що його справили большевики своїм, зліквідованим нами, вельможам. Дивитись на той похорон большевики зігнали наших селян з усіх доколичних сіл. Це, ніби, мало бути відданням нашими селянами пошани загиблим енкаведівським ватажкам. Та в дійсності воно повер-

нулось тільки на пропаганду для нас, бо, переповідаючи подію, всі подивлялися силу й сприт бійців УПА, що зуміли так майстерно послати чортові в зуби самих асів НКВД з цілої округи.

Стрілець Відвабний повернувся зі шпиталю щойно літом. Очевидно, без усіх пальців на ногах. Та він цим ні трохи не переймався. „Стріляється ж пальцями рук!” — сміявся він. І, навіть при найбільших невігодах партизанської боротьби, ніколи не давав пізнати, що він — частинний інвалід. А коли хтось часом згадував про це, він махав легко-важно рукою:

— Що ж, війна не матінка, не милує. Так мусить бути!

ЗАСІДКА I — ПРОРИВ З ОТОЧЕННЯ

Це було весною 1946 р. на Лемківщині.

Акція примусового виселення всього українського населення Лемківщини в повному ході. Польське військо, забезпечуючи цю поліційну акцію, безупинно наступає на п'яти. А ми відбиваємось від польського війська й атакуємо раз-по-раз польську міліцію, щоб спаралізувати її виселенчу акцію.

Погідний весняний ранок одного з тих пам'ятних днів застає нас на горі Камінь біля села Пробишів. Гора панує над тереном і з неї вигідно обсервувати всю околицю. Хлопці стомлені, бо довго в ніч наш відділ маршував; поспали б ще. Та провідник боївки д. Макаренко наказує бути всім на сторожі, бо терен надто небезпечний. Розставляємо стійки, решта береться до голення, миття та варення чаю з липового цвіту на сніданок.

Враз озиваються від сторони Вислока стріли. Сстійковий махає до нас остерігаючо рукою. Перериваємо свої зайняття, кожен хапає в руки свої речі, і сходимо до стійкового. Дехто докінчує на-ходу голитись, щоб, як прийшлося би загинути, не ставати перед святим Петром півголим. Сстійковий інформує нас про вислід обсервації: з Вислока йде в нашу сторону більше як сто польських жовніврів, ескортуючи переселенців, з другої сторони зближається до нас якийсь наш відділ. Контактуюємося з нашим відділом і довідуємось, що це одна із сотень к-ра Хріна під командою к-ра Омелька. Прилучуємося до них і інформуємо про наближення з другої сторони польської частини, що ескортує групу переселенців. Вони вже знають про неї: це ж якраз їхня патрулька мала перестрілку з тим відділом поль-

ського війська. Устійнено, що польський відділ числить 150 жовнірів. Значить, нашими силами можна з ним справитись, але треба матися на острозі, бо десь тут в околиці є ще й інші відділи польського війська.

На схилі гори над дорогою приготуємо засідку. Нашвидку залягаємо в кущах, бо валки вже недалеко. Ось вони вже звертають під нашу гору: спереду і ззаду польське військо, посередині валка возів з людьми, корови, піхотинці. З нетерпеливістю чекаємо умовленого знаку до атаки.

Врешті — гупає наш гранатомет, як умовлений сигнал. Градом посипались кулі з наших скорострілів. Серед ворога замішання: одні кидаються стрімголов до втечі, інші залягають і починають відстрілюватись. Переселенці розбігаються. Поляки скоро зорієнтувалися у невідності свого положення і поспішно, відстрілюючись, відступають до обезлюдненого села Пробишів. Ми підсуваємось за ними й обстрілюємо їх в селі. Поляки не чуються безпечно теж у селі й починають відступати зі села далі.

Та враз ми почули стрілянину позаду себе.

— Це, певно, прибула нам на поміч наша чота, що залишилася була з новобранцями, — каже хтось зі сотні Омелька.

Та кулі ззаду сипляться по нас. І швидко справа вияснюється. З лісу висувається проти нас густа лава польського війська. Ми опинилися між двома вогнями.

Ворог, що вийшов з лісу, вдвоє сильніший від того, що в селі. Тому вибираємо шлях відступу попри село. Збігаємо схилом гори, обстрілюючи далі село. Поляки відступили зі села зовсім. Ми вбігаємо між хати, але задержуватись тут немає глузду: нам треба далі відступати в ліси. Та найгірше, що між селом і лісом, до якого ми повинні відступити, смуга чистого поля. Але нема іншої ради. Прилягаємо до землі і, відстрілюючись на обидва боки, повземо до лісу. Мій кулемет важкий, спиняє в ході, і я з заздрістю бачу, що мої товариші з легкою зброєю просуваються багато скорше вперед. Я залишився замітно позаду. Треба якось доганяти! Прислухуюсь і придивляюсь, звідки обстрі-

люють мене: пускаю туди серію зі свого скоростріла, а тоді підриваюся і проскакую кількинадцять метрів бігом, і знов залягаю. Оглянувшись, бачу, що позад мене залишився ще один наш скорострільчик. Обстрілюю ту групу ворога, що переслідує його, щоб змусити їх критися. Мій другака відразу зрозумів мій плян: зривається, перебігає швидко попри мене й залягає кількинадцять кроків за мною: тепер він відстрілюється, а я в міжчасі перебігаю.

Так, відстрілюючись на зміну й охороняючи один одного, добігаємо щасливо обидва до потічка. Тут, скрившись вигідно за берег, ждуть вже на нас наші друзі. Скоростріли від нас перебирає двоє інших скорострільчиків, а ми обидва переходимо вже до першої лінії відступаючих.

Дальші відступи проводимо широко розкиненими групами, щоб не дати себе замкнути в колі та щоб не становити доброго об'єкту для ворожого обстрілу. Я в першій групі, що підсувається скоро до лісу. Ліс вже зовсім близько, але ворог завзято переслідує нас. Коло 15 поляків перейшло вже на тому крилі потік і підбігає за нами. Сиплемо по них з автоматів, вони швидко падають на землю і завертаються до потоку, тягнучи за собою своїх ранених. На мить ми відв'язались від ворога. Та тільки на коротку мить, бо ось несподівано посипались на нас стріли збоку: це одна група польських жовнірів вже по цьому боці потоку пробує відтягти нас від лісу. Друг Голуб падає поцілений, на щастя тільки легко. Відстрілюємось від нових переслідувачів, вогнем наших автоматів задержуємо їх і вскакуємо в ліс, між кущі, разом з раненим нашим другом. Тут ми вже безпечні. Задержуємось і з-за кущів розглядаємо поле бою.

В вічі нам впадає насамперед драматична сцена відступу чоти, що нею командував чотовий Омелько.

Сотенний свідомо вибрав для себе найважчий відтинок відступу. На цьому крилі скупчення ворога дуже сильне. Конечність безустанного відстрілювання припинює відступ цієї чоти і їй оце перетяла дорогу ворожа частина, що гналась за нами. Але, обстрілюючи безупину нас, ворог вичерпав свій запас набоїв.

— Амуніції!.. Брак амуніції!..

Цей крик ворога долітає до наших оточених друзів і додає їм охоти. Вони зриваються й біжать одчайдушно на прорив. Ворожа лава розривається, ворог, що переслідує ззаду, припинює обстріл, щоб не стріляти в своїх. Друг Жук відстає від гурту, поляки біжать за ним, щоб зловити його живим.

— Не уцекай, юж це мами! — кричать за ним.

Та він холонокровно виймає з торби новий кружок набоїв, відкидає торбу і сипле з автомата по тих, що вже простягали руки, щоб його зловити. Чотири перших з них падає, решта розбігається. Жук біжить далі. Тоді ми починаємо стріляти з лісу, більше „Богові в вікна”, щоб не попасти в наших, але самий гук нашого обстрілу з лісу здержує ворога.

Наші друзі щасливо добігли до лісу. Ворог іти в ліс не зважається.

Через ліс переходимо на другий його край, де отаборилась решта відділу к-ра Хріна. Зголошуємось, звітуємо. К-р Хрін з цікавістю розпитує нас про перебіг останнього бою та про те, як то ми, засідаючи на ворога, самі попали в оточення.

— Брак набоїв, друже командир! — кажу я, показуючи на свою порожню скорострільну торбу.

Сотенний Омелько сміється:

— І в нас вже брак, та, на щастя, в тієї частини ворога, що була перетяла нашій хоті дорогу, запас набоїв скінчився ще скорше, як нам. А то, мабуть, усім нам прийшлося би було стояти тепер на звіті не перед другим Хріном, а перед святим Петром! . . . Але, — Бог милував, бо перед нами ще багато боїв.

ПІД ЇЇ ПОКРОВОМ

Дрижача рука моєї бабуні піднялась вгору, благословляючи внука знаком хреста. Поморщені уста шептали: „іди, куди кличе тебе обов'язок”. Зашелестіли картки грубого молитовника, і в моїх руках опинився образочок чудотворної ікони Белзької Богоматері. — „Візьми його і завжди носи при собі, — молись навіть у боях, а Вона вислухає тебе і випросить у Всевишнього ласку, щоб ти не згинув наглою смертю. Вона ж — Покрова українського війська...” У вікно застукав зв'язковий. Промені місяця сріблили вершки яблунь, а на порозі хати великою іконою, трикратним знаком хреста, виряджали мати і старенька бабуня вже третього й останнього сина в далеку мандрівку... В ряди УПА.

Вже давно згубились за верхами обрії рідного села, вже спів пташиний віщував ранок — а я все ще держав у руці маленький образочок.

Кінчалася зима 1945 року. Із хмар посипались вже мабуть рештки сніжинок, щоб грубезним білим кожухом прикрити кволі ще билини трав, квіток і збіжжя.. Весело жартуючи, розходились з-під росохатої ялиці, де догоряла велика ватра, п'ятеро повстанців та група селян-господарів.

Перші йшли, щоб виконати наказ, другі — щоб ніччю доглянути газдівство. А ранком мали знову всі зустрітись в лісі, щоб, бувало, червонопагонники вдома не застукали. На прощання всім гукнув весело найстарший з-поміж нас — господар Пасічник: „Гей, хлопці, та ми під ялицею і не бачили, що Бог насипав каші аж по самі вуха. Який же завтра чорт, хоч би навіть і сибірський, полізе тут за нами? А он... дивіться, з церкви тільки баню видно, так замело.

Група санітарів відд. к-ра Бурлаки на відправі підчас розчленування відділу у горах Кривань-Словаччина.

Стоїть: курінний командир Бурлака.

Перший справа (сидить) курінний санітар Скала.

Е, коли так, то я завтра і не злажу з печі. Та ще й старій вареників накрутити накажу, — а то вже давно їх їв,” — жартував Пасічник мабуть до самої хати, але на половині дороги ми мусіли, на жаль, розпрощатись. Мої обов’язки провадили мене заметеними снігом полями до самотнього хутора, де лежав ранений стрілець-бойовик Орел. Довго боролися з вогкою лявіною снігу мої втомлені ноги, заки відозвався мені на привітання волохатий Бровко.

В долині заховане село П’яткова (Бірчанського району) під білим сніговим дахом відпочивало вже міцним сном... Втомились дводенним летом білі сніжинки, розплились на відпочинок густі хмари, і над село викотився блідолиций. А Дід-Мороз своїм розхристаним козацьким вусом малював на маленьких шибках чудернацькі квіти та сріблом посипав гладку білу скатерть.

Топлена хата, свіжою пшеничною соломою вистелені

лави в куті під образами, втома, твердий сон звичайно дуже чуйного Бровка, що преспокійно відпочивав біля печі і, може, заспокоюючі віщування Пасічника — дозволили призабути звичку-обережність. А тим часом надворі поволі вставав день 17 лютого 1945-го року. Клятій москвини з червоною польською бандою ОРМО*) вже цілу ніч готували облогу села П'яткова і всіх його присілків. Густим ланцюгом кінноти обложили село від сторони лісів, а з першими півнями тачанками в'їхали з битого шляху.

В селі зчинилася паніка, а сім сміливців, які пробували добитись до лісу, впали в бою. Вже вчасний ранок привітав село сімома на решето постріляними трупами господарів. Решта селян, одначе, встигла поховатись до своїх криївок, і лише через припадок або заскочення зловлено ще кількох газдів. Але не врятувались мешканці хуторів і присілків. Морозний ранок зціплював кров у жилах босих 24-ох чоловіків, що їх під жахливими побоями провадила на мотузках кіннота до громадського дому. Кров'ю з розбитих облич значилися стежки з присілків і хуторів. А село гомоніло божевільним акордом зойку катованих старців, битих жінок і дітей та безсмертної московсько-польської лайки. У громадському домі вже від дев'ятої години ранку розгорілось пекло. Сукаті костурі рвали на шматки рештки одягу — відбивали тіло від костей. По черзі тягнув ворог кожного до лави на середині кімнати. Всі старались, з прикушеними устами, без крику, видержати перші 20 букв... Та постанови були слабшими від сили вдарів... Хоч ніхто не кричав і не плакав, та проте ніхто не здержав майже підсвідомого стогону-зойку. Аж прийшла черга на Юрка Дзвінника — станичного села П'яткова, господаря і батька дітей. З нього не видобув кат навіть зойку. Корчіжно здригалось бите тіло, з піднесеного костура за п'ятнадцятим ударом спадали вже грубі краплі крові, але він усе ще вперто мовчав...

Юрко лежав вже безпритомний... Полились відра холодної води, падали знову жорстокі вдари. А коли після

---

*) Охотнича Резерва Міліції Обивательської.

Божа Мати — Покрова Українського Війська. Різьба М. Черешньовського.

шостого відра лише тінь ще вчора дужого Юрка хрипливим голосом прошептала: „Василю, скажи моїй родині, що я вмер за Україну”, — червоний кат неначе оскаженів.

Через п'ять хвилин на лаві безладно лежали вже два мертві тіла з розбитими черепами. Кат побоювався, щоб Василь не розповів родині про героїчну смерть Юрка. З тією хвилиною кожний з нас зрозумів, що для сповнення Юркового заповіту мусіло б хіба статись якесь чудо. В двадцятьох двох серцях загоріли вогні ненависти й помсти, а в свідомості кожного закам'яніла постанова: краще впадь — але не зрадь! 200 п'яних людоджерів мінялись у своїй „праці”, і кожний старався своєю винахідливістю і безпощадністю довести свою вірність червоним енкаведистам. Майже донага роздягнені два десятки людей, покриті синцями, з заціпенілою на тілі кров'ю, сподівались лише дочекатися нарешті розстрілу. Бо ми всі були свідомі того, що кат не випустить нікого з нас живими. Смерть від кулі уявлялась нам найбільшою благодаттю. Та ворог не спішився піти назустріч нашим бажанням. Аж до четвертої години після полудня переплітав він різні катування настирливими запитаннями: „Де бандерівські магазини? Хто з села пішов до УПА? Хто тут командантом? Хто збирав хліб бандитам? Хто убив міліціонерів?” Але ні одні уста не розкрились, щоб вимовити слово зради. На долівці лежали вже чотири мертві тіла, а в куточку біля печі догоряв — ще вчора веселий — Пасічник.

В кімнату влетіло троє посіпак, що награбувавши в селянських хатах доволі „трофеїв”, пригадали собі того, кого ранком на мотузку привели з хутора. За волосся виволікли мене за громадський дім і поставили під старою грушею до розстрілу. Здавалось — сповнились мої бажання, приходив кінець тортурам. Призвичаєні до грабунку, кати не позабули ще пильно переглянути мої кишені. Радість неописана розмалювала звірячі очі того, що витягнув з малої кишені годинник „Омега”. Але відразу ж стали один проти одного троє скрайніх ворогів. Бо годинника поділити на трьох не можна. А там пригадали, що в мене була ще мари-

нарка. Спитали — я описав. За хвилину двоє відшукали її між одягом, що ми мусіли були скинути на стіл у кімнаті-катівні, і принесли під грушку. Один глумливо запитав: „Тобі цього вже не треба, можеш дати нам ці дрібнички?” Я потакнув і тільки попрохав, щоб мені віддали образочок Богоматері, бо хочу ще помолитись. „Нарешті одна чесно добута річ!” — проговорив іронічно той, що йому припав годинник. Другий, оглядаючи витягнений з маринарки портфель, кинув мені образочок, а сам пильно почав числити гроші. Третій пробував маринарку. Ще довго вони сварились, але розмови їхньої я вже не зрозумів. Держачи в руках світлину Богоматері, я молився щиро — готуючись в далеку неземну дорогу.

— Вставай! — почув я.

— Стріляйте так, у мене сил немає, щоб встати! — Підскочив один і замахнувся прикладом. Я інстинктивно відхилився, і п'яний бандит, втративши рівновагу, покотився на мене. Мій образочок вилетів з рук і впав біля його голови. І тут я несподівано пережив щось неймовірне. Очі звірюки злагідніли, він поволі підвівся, взяв образочок і виразно вголос прочитав: „О, Маріє, віковічна Пані Белзького замку, Ясногірська Мати наша, віддаємось під Твою опіку...” А далі сказав до інших:

— Залишмо цього хлопця. Моя мати теж має цей образок. Я не хочу брати його на своє сумління. Залишмо, — це зроблять інші... — Я втратив свідомість, не чув вже кулетної тріскотні, що раптом гуркотом впала на ворогів...

Ранок 18. лютого відкрив мої очі. Біля ватри сидів сумний гурток селян і повстанців. Тільки з оповідань я дізнався, як відбили мене друзі з кігтів ворогів. Під грубим кожухом, хоч і слабою рукою, відшукав я за сорочкою пірваний і прищений образочок чудотворної Белзької Богоматері, щоб прикласти його до спалених гарячкою уст... Вона вирятувала мене від смерти. Вона — Покрова Українського Війська.

НЕСПОДІВАНИЙ ГІСТЬ

При кінці березня 1946 р. через Вислок Великий переїздила польська погранична застава, понад сто вояків. Вони пограбували селян і грозили, що як будуть вертатися, то спалять село й виб'ють населення. Затривожені вислочани, знаючи, що погроза може здійснитися, постановили шукати рятунку й оборони в УПА.

Над селом Вислок у лісі Буковиця квартирувала тоді чота командира Граня із сотні Дідика, де був також сотенний політ.-виховник Бойко. К-р Грань і політ.-виховник Бойко вислухали уважно звітлення й прохання делегації з Вислока і негайно написали про ситуацію до сот. Хріна, що квартирував над селом Даровом і мав зв'язок із сотнею ком. Мирона, яка прийшла до нас із-за Сяну. Командир Хрін не дав довго ждати на відповідь: зараз звечора прибув на долішній кінець села Вислок, де вже чекали на нього Грань і Бойко. Вслід за сотнею Хріна прийшла й викликана к-ром Хріном сотня Мирона. Стрільці розійшлися по квартирах. Населення, бачучи, що нас так багато, не скривало свого здоволення. Мужчини вернулися додому зі своїх сховищ.

Коло год. 2-ої вночі к-р Хрін скликав відправу, на якій, крім сотн. Мирона, політ.-виховника Бойка і к-ра Граня, були теж чотові з обох сотень. провід місцевого ОУН і двоє поважних селян.

„Погранична застава”, яка переїздила через Вислок Великий, належала до тих польсько-большевицьких спец. відділів, які цілу зиму палили наші села та вбивали невинних людей і робили наскоки на малі групи УПА. Їх завданням було дати охорону погран. заставі із села Яселко, що не могла там вдержатися і мала переїхати в Команчу.

Відправою проводив ком. Хрін. Ще нині стоїть мені пе-

ред очима його постать. В одній руці держить мапу, другою показує на село Яселко:

— Тут це кубло, про долю якого, друзі-старшини й підстаршини, будемо рішати!

По точному обговоренні ситуації, рішено досвіта зробити акцію на погран. заставу в селі Яселко, де заквартирувався й польський спец.-відділ, що проходив через Вислок Великий. К-р Хрін закінчив відправу словами:

— Не можемо, друзі, дозволити на те, щоб на наших очах мордували невинних дітей, жінок, мужчин, палили наші церкви й села. Завтра йдемо на Яселко, відтак на вороже кубло Команчу, знищимо станцію і залізницю й поїдемо на Шавне, Загір і Сянік. Дальше ворогові безкарно гуляти не дамо. Що ви, друзі-командири, на це?

Перший взяв слово сот. Мирон, що своєю постаттю та поведінкою звертав на себе увагу. Його слова були короткі:

— Так, друже командир Хрін, ідемо!

Сотенний політ-виховник Бойко сказав:

— Золоті ваші слова! Не можемо спокійно приглядатися, щоб на наших очах мордували невинне населення та палили села.

При тому він подав теж останні вістки з терену, що були дуже сумні: там спалили живцем, там вибили стільки то мужчин і дітей, знасилували жінок і т.д.

Останнім відозвався старий і заслужений чотовий Грань, родом зі східніх земель України:

— Хай ваші пляни будуть успішні. Я голошуся до найважчого завдання у завтрішніх боях.

Не в моїй силі описати того настрою й враження з відправи! А з присутніх селян, старший віком, сказав до мене, майже кризь сльози:

— Бог нам післав тих командирів! Хто був би нас обороняв в такі тяжкі часи, які навістили наш нарід? Куди було б звертатися за поміччю, якби не було наших оборонців по лісах?

О 3-ій годині по півночі сонні ще стрільці виходили на

збірку коло школи, а відтак стрілецьким рядом рушили в сторону села Яселко.

Попереду йшла чота Граня. Її завданням було замкнути горішню частину села від полудня. За чотою Граня йшла сотня Хріна, що мала наступати від сходу й півночі, а від заходу пішла наступати сотня Мирона. Пробоева група, зложена з сотні Хріна, на чолі якої стояв відважний, молодий поручник Вітер, має замкнути дорогу, якою, як ми сподівалися, погран. застава буде пробиватися. Знаком до наступу буде червона ракета і три постріли з гранатомета. Під селом, в ясельському лісі, відділи розходилися за своїм призначенням. Панував спокій, де-не-де з шумом посипався із дерев сніг.

Чота Граня мала ще шмат дороги до місця свого призначення. Хоч приходилося продиратись через лісову гущу та докучав глибокий сніг, стрільці зносили усі невігоди мовчки. Можна було зауважити добрий настрій, що дуже важне перед акцією. Ще не світало, як ми прибули на горішній кінець села, де зайняли становища край лісу.

Якось поволі проходили хвилини, на голову насувалися різні думки. Що буде за хвилину?.. В селі, по хатах, світилося й було чути скрипіння воріт, чаркання відер, курликання когутів. Від друзів Прапора й Коника я довідався, що касарні в горішньому кінці села і ми не дуже далеко віддалені від них.

Почало світати. Було вже видно ціле село, хати, покриті снігом. З коминів котився клубами дим і підносився високо вгору. На обрії погасли зорі. Кожний з нас, хоч добре таки змерз, не ворухнувся, щоб ворожі стійки не запримітили якогось руху. Коло касарень було видно багато підвод та рух війська. Перед нами простягалось відкрите поле. Я подумав: буде гаряченько, якщо ВП ставитиме сильний опір.

Раптом у повітрі блиснула червона ракета, що луком пролетіла понад селом, і тишу ранку прорізав пронизливий рев стрілів із гранатометів. По лінії пробіг короткий наказ:

— Наступ!

В ту ж хвилину обізвався кулемет, а йому завтурували стріли з ПШ та з крісів. Коло касарень зчинилась велика метушня. Чота Граня вийшла на чисте поле, прямуючи просто на касарні. Нас починають обстрілювати, кулі, як оси, пролітають понад головами. Покищо втрат не маємо. Ком. Грань говорить до мене, що ВП стріляє нецільно, а це є доказом паніки серед них. З усіх сторін видно наступаючі лави нашого війська, чути оклики „Слава!”, що часто перемінюються в один, могутній гомін стрілецтва: „Аааааа”, немов тим стрілецькі наболілі серця хочуть висказати всі заподіяні ворогом кривди.

Ніхто з нас не залягав під час наступу. Кулеметчики, перевісивши кулемети, летіли, немов тигри, вперед. Бій щораз більше розгорявся. Чути вистріли нашої протипанцерної гарматки. Обізвалися ворожі гранатомети, але їх стрільна падають позаду нас. Сполошені коні бігають по полі, а синій дим простелився над селом. Недалеко касарень загорілися хата й оборіг. Чути зойки, плачі та крики:

— Браце, не стшеляй, мам жоне і дзеці!

З наших рядів хтось викрикнув: — Тепер „не стшеляй”, а палити села та вбивати безборонних людей, то ви, герої, вміли, що?

Наше кільце щораз звужується. Долішній кінець села зайнятий. Чота Граня віддалена від касарень вже тільки яких 20 метрів. Стрільці готують гранати, насувають багнети на кріси.

Хоч мені приходилося брати участь в неодному бою, я ще не бачив такого запалу і рішучости знищити ворога, як сьогодні!

До ком. Граня прибігає зв'язковий з команди з наказом, щоб уважати, бо пробоева частина пор. Вітра вже в касарнях. Дійсно, стріли в касарнях почали втихати, а на домах появились білі хустини. Ми, знаючи усякі підступи ворога, задержуємо обережність. Чути виразні крики: „Ми здаємось” і з дверей касарень виходять польські жовніри з піднесеними руками. Прийшов наказ здержати вогонь. Ком. Грань, політ-виховник Бойко, Коник, Прапор і я йдемо до

касарень, де вже прорвались наші стрільці з пробоевої частини поручника Вітра.

На подвір'ю лежали вбиті та ранені. Неприємний запах долітав з горішнього оборога: це там, як пізніше ми довідалися, 20 жовнів В.П. заховалися були в соломі, висадили туди кулемета і стріляли звідтам. Наші зауважили гніздо кулемета й пустили в оборіг кілька стрілів з гранатомета та ППР. Оборіг загорівся і всі, що були заховані в соломі, згоріли.

Бачу, ведуть полонених, між ними старшин і підстаршин. На подвір'ю стоїть багато возів, наладованих муніцією та іншими речами, між тим дві пересувні радіостанції.

На місце прийшли к-р Хрін та к-р Мирон. Хрін, побачивши мене, зажартував: „Нині Макаренко поставить не самогону, але тую „словівіцу”, що її дістав із Словаччини”. Почали виходити із пивниць застрашені селяни й несміло підходити до нас, говорячи: — „Бог їх скарав за нас, не можна було витримати через зиму”. Село ожило, жінки приносили хліб і молоко для голодних стрільців. А один старий сивоволосий селянин підійшов до гурту стрільців і сказав:

— Браття, я маю для вас один подарунок, але тому, що я вже старий, то не міг його принести, ходіть зі мною.

Кілька стрільців пішло з стареньким дідом, а за хвилину принесли скоростріл „Дехтяра” й дві скриньки набоїв.

Наші втрати мінімальні. Ранені з пограничної застави дістали першу поміч. Ком. Хрін дав наказ солтисові, щоб зараз їх відставили на словацьку сторону й передали словакам. Не обійшлося і без того, щоб деякі стрільці не виміняли собі при цій нагоді зброю, черевики й плащі.

Перед полуднем прийшов наказ вирушити до лісу. Чота за чотою маршували в сторону Бескиду. Полонених було 79, з того 10 старшин. В лісі заквартирували ми недалеко лісничівки, в якій примістився наш штаб. Над полоненими ніхто з наших не знущався і не насміхався. По обіді відбулося переслухання усіх полонених і суд над ними. Між ними було багато злочинців, які з насолодою вбивали наших не-

винних селян та священників в селах: Команча, Карликів, Воля Вижня.

Проти кого з них були достатні докази їх вини, тих засуджено на смерть; невинних випущено на волю. На зізнаннях вояки з погран. застави „сипали” один одного. 20 полонених випущено на волю. Старшин ком. Хрін передав Службі Безпеки. Між ними був шеф штабу 34. полку з Кракора, який приїхав на інспекцію. Характеристичне те, що деякі старшини не мали середньої освіти, а згаданий шеф штабу закінчив лише 7. гімназійних клас. Зате кожний з них був членом ком. партії. Родинам упавших та засуджених на смерть з погран. застави наш Червоний Хрест вислав відповідні повідомлення.

Почало вечоріти, як відділи Хріна, Мирона, Грайя та боївка місцевої сітки ОУН рушили в сторону Вислока на квартири. Кущевий господарник Кримський видав на вечерю подвійну порцію м'яса для перетомлених стрільців. Не забув я слова Хріна та й тую „слововіцу”, яку ми зі смаком скоро спорожнили. На-добраніч к-р Хрін, на бажання усіх присутніх, заспівав сольо свою улюблену пісню: „На покинутих згарищах сумно віють вітри.”

Другого дня по полудні усі згадані відділи вирушили в горішній кінець села Вислок, що був віддалений від долішнього 10 клм. Йшли через село почотом, у відповідній віддалі. Полева жандармерія вела полонених, а за ними їхали табори. Кожна чота співала. Права сторона була вільна, кудю герцював на коні к-дир Хрін, вимахуючи рукою, що в неї він був ранений в бою на Перемищині. Населення виходило з хат і з радістю споглядало на своє військо. Старші віком виносили ікони й благословили нас.

В горішньому кінці села Вислока відділи заквартирували. Вислано розвідку в Команчу й Сянік. На другий день приходить до мене зв'язковий і каже, що за мною шукає якийсь мужчина, який кілька днів тому приїхав із Німеччини. Я дуже радо пішов на стрічу. Як виявилось, цей мужчина був сином одного, добре мені знайомого господаря з села Чистогорб. Він дійсно приїхав із Німеччини, з Мюнхену, до

прикордонного села по словацькій стороні, в якому мав сестру, що вийшла там заміж. Границю перейшов пішки. Оповідав про життя українців в Німеччині, що для мене було надзвичайно цікаве. На мій запит, чи чув про УПА, він сказав, що так, але з його говорення вийшло, що дуже мало зорієнтований в цій справі. Щойно тут, від свого батька, довідався він ширше про нас.

При відході він дав мені пакунок і сказав: „Це для вас”. Я розпаковую, а там новий, чорний дощовик і завинуте щось в газету. Відразу звертаю увагу на газету бо вона — українська. Питаю, чи може має ще якісь українські газети з Німеччини. Каже, що ні, хіба. каже, подивиться до валізки, може там щось завинуте в газети. В газеті була білизна. Я подякував йому і він відійшов відвідати своїх товаришів з його села, які були у відділі.

З великою цікавістю й пошаною беру українську газету в руки; вже третій рік не читав і не бачив української газети. Читаю: „Українські Вісті” з Нового Ульму. Читаю уважно все і враз очам своїм не вірю, ще раз приглядаюсь до заголовка, щоб впевнитись, чи це справді українська газета. А може Новий Ульм лежить в советській зоні Німеччини?... Іду скоро до свого тіточного брата Бойка, що є політвиховником в сотні Дідика, а тепер в чоті Граня. Розказую йому справу, і вдвійку йдемо на квартиру ком. Хріна.

Ком. Хрін читає статтю, що оплюгавлює нашу УПА, відтак відкладає газету, хвилину думає, хитає головою й каже:

— Це вільна українська преса в Західній Німеччині так пише про нас в той час, як ми стоїмо в важких боях з окупантом! Нічого, друзі, не переймайтеся тим.

Але по ньому було видно, що він це глибоко переживає.

В міжчасі повернулася розвідка, яка подала таке:

Одному воякові з Яселка, перебраному в цивільний одяг, вдалося втекти до Команчі і там, серед польсько-большевицького війська, він викликав велику паніку. Зараз, над ранком, команда погран. застави, міліція та управа во-

лости залишили Команчу й відійшли до Смільника, під словацький кордон. Повтікала теж міліція зі Щавного й Загір'я. В місті Сяноці проголошено війнятковий стан, повозили з тюрми політичних в'язнів та почали евакуювати шпиталь. Частини В.П. (польського війська) лежали як день, так ніч довкола міста. Польське радіо з Варшави й преса подали, що велика сила „бандерівців” прийшла із-за кордону й наступає від містечка Яслиська на полудне. При тому названо різні місцевості на Лемківщині, що їх ми, нібито, зайняли.

У повітах Сянік і Лупків перестали їздити поїзди. Саперські частини ком. Хріна знищили залізничні мости та колію. Спалено багато вагонів, призначених на вивіз нашого населення до ССРСР.

За кілька днів сотня ком. Дідика вдарила на погран. сторожу в селі Лупків.. Розбитки втекли на Словаччину. Настав час, як ми назвали „самостійности”. Ворог довший час не показувався в ці райони.

В квітні, або в травні, точно собі не пригадую, були спроби В.П. з Сянока, що дістало підмогу большевиків, здобути опанований нами терен, але сотня Хріна розбила їх у селі Кожушина. Майор-москаль, бачачи безвихідне положення, повісився в придорожній каплиці.

Сотні Хріна й Дідика понищили військові укріплення й залізничну станцію в Команчі. Наші втрати в боях 1946 р. були дуже малі. Ком. Хрін, захочений цим, плянував іти на Сянік, але командування ВО УПА не дало згоди на це, ошаджуючи сили повстанців для майбутніх боїв.

„ОЙ, ТАМ ПІД ЛІСОМ...”

В ночі з 23 на 24 липня 1946 р. в невеличкому лісі над присілком Явірника Руського — Загути, розташувався курінь УПА „Холодний Яр”. В склад куреня входили відділи Громенка, Бурлака і Крилача. Командири забезпечили свої відділи сильними заставами, щоб ворог не міг їх застукати несподіваним наскоком.

Втомлені бійці лягли відпочивати, але так, щоб у кожній хвилині могли прийняти бій. Одні заснули зразу, інші, зібравшись у невеличкі гуртки, оповідали різні пригоди, жартували.

Коли зійшло сонце, в поле повиходили селяни на працю. Були це переважно жінки. Чоловіки ховалися і в селі не ночували. Перед полуднем, коло 10-ої години, дівчата повідомили нас, що в село Явірник Руський прийшло польське військо. Точної кількості не могли сказати, бо вибігли з села, як тільки появилися перші ворсжі стежі. Ворог вислав одну сотню в село на розвідку, а дві сотні розташував у Делягівському лісі, направивши на село важкі кулемети. Які були наміри ворога, ми не знали. Він або думав грабити село, або готовився до наступу на наш курінь. Це був відділ КБВ („Корпус Безпеченьства Вевневтшнего” — Корпус Внутрішньої Безпеки). Командний склад нашого куреня зібрався на нараду. Рішено прогнати ворога, поки він зачне грабити село. Кожний командир дістав своє призначення. Громенко мав наступати від південного сходу, командир Бурлака з півдня. Оба відділи мали творити клин. Тим часом Крилач мав обійти ворога лісом і загородити дорогу із заходу. В міжчасі ворожа розвідка вийшла з села і приєдналася до частини, що стояла в лісі. Але про це ми не знали. Після короткої наради командири зібрали свої відділи

Вояки із сотні к-ра Крилача. Весна, 1947. р. Перемищина,

і дали завдання чотовим і районним. Наступ мав початися в 2-й годині. Перший вирушив із своїм відділом командир Крилач, що мав найбільш віддалений відтинок наступу. В год. 12-й вирушили Громенко і Бурлака, пересуваючись через присілок Загути, Нетрепку, Рибне. Громенко просувався лісами і потоками. Селяни із сльозами в очах зустрічали повстанців, бажаючи їм перемоги.

Полудне. Сонце стояло високо і пражило золотистий лан хліба. Глибокими яругами, поміж збіжжям, використовуючи природне прикриття, мов ключ журавлів, просувалися стрільці. Ніхто не відчував втоми, хоч була невиносима жара. По обличчях тонкими струмками спливав піт. Ось-ось настане хвилина, в якій ми зустрінемося з ворогом і відплатимо за кривду та знуцання над народом. Хоч кожний те знав, що, може, прийдеться і нині згинути та назавжди попрощатись із своїми друзями, однак це нікого не пригноблювало. Гордо, твердим кроком йшли вперед. Липневий вітер клонив до наших стіп жита. Всі мовчали. Лише

часом по лінії проходив приспішений запит: „Котра година?” — „Пів другої” — відповів хтось. — „Ох, ще довго!”

О 2-й годині зупинились ми на віддалі 400 метрів від села. Дві сотні розгорнулися в бойову лаву і бойовим ладом пішли вперед. Час від часу по лінії пересовуються з наказами зв'язкові. Вже видно село! — весело відізався хтось.

Нараз у Делягівському лісі відізвились кулеметні серії. Мабуть командир Крилач „напоровся” на ворожу заставу. — Бігом, вперед! — лунає наказ.

Мов леви, скочили повстанці, щоб не дати ворогові часу зорієнтуватись, і вдарили несподівано на його тили. Ворог, розташувавшись у лісі на догідних позиціях, відкрив по нашій лінії сильний кулеметний вогонь.

— Стрибками, бігом вперед! Щадити амуніцію! — передається по лінії наказ командира.

Ворог уже у віддалі п'ятисот метрів. Під градом куль, стрибками один за одним, просуваються наші вперед. В лісі бій не втихає. Ось і село! Воно немов завмерло. Хто не втік, той заховався від ворога по льохах або криївках. Щоб не дати нам опанувати села, ворог посилає одну чоту в наступ збоку. К-р Громенко зорієнтувався і дає наказ: „Праве крило, вперед, вдарити з флянгу!” Хлопці скочили миттю і взяли ворога в шах так, що він не міг рушитися ні назад, ні вперед. Вперед не можна було, бо тут були наші кулемети, а позаду — чисте поле; до лісу далеко, відступати неможливо. Ті, що пробували втікати в ліс, гинули від наших куль. Залишалось — здаватися в полон. Так здався в полон польський поручник з 14-ма вояками. Кілька із них були ранені. Командир дав наказ забрати ранених у село, до санітарного пункту.

Ворог попав у безвихідне становище. По першій невдачі, побачивши, що його частина, яка пробувала вдертись в село, вже зліквідована, він знову старається прорвати середину нашої лінії. Одначе і цим разом зазнав поразки. Сильним обстрілом наших кулеметів та крісових гранат зліквідовано ворожий протинаступ. Частина втекла у ліси, а деякі зайняли оборонні становища у віддалі 30 метрів від нашої

лінії. Щоб скоро зліквідувати спротив ворога, командир середнього відтинку, Б., гукнув:

— Хлопці! Гранати!

Вмить, мов грім із ясного неба, на ворожі становища впало кількадесят гранат. Ворог відповів також гранатами, але вони нас не разили, бо наш вогонь не давав змоги ворогові піднести голови, і він стріляв зовсім навмання. Наше праве крило, що вже було у лісі, почало обходити ворога. Він зорієнтувався, що йому грозить, і на його тилах почалось велике замішання. Під сильним обстрілом, ворог відступив у глибину лісу, залишаючи на полі 48 вбитими. Ранених забрав з собою.

Селяни Явірника Руського зголосили, що, крім 48 вбитих, ворог мав там 55 ранених. По наших відмаршуванні привезли їх до села і зробили їм перев'язки. Як багато було важко ранених — невідомо, бо їх негайно відвезено до Бірчі.

В бою, що тривав три години, наші відділи здобули багато зброї, муніції та інші військові трофеї. Зрозуміло, що прийшлося заплатити за перемогу своїм життям і декому з бійців УПА; між ними був і командир чоти поручник Чайка. Кільканадцять бійців УПА було ранених.

Відступаючи, беремо в селі Явірнику Руським декілька підвод, на яких веземо з собою на збірний пункт усіх убитих і ранених та провадимо полонених. В лісі всіх ранених розміщено по замаскованих санітарних криївках. Полоненим, після переслухання, тереновий провідник Старий роздав літературу й відозви до польського війська та населення, а ввечері, згідно з наказом та інструкціями Проводу, відпущено їх додому. Кількох полонених вояків, які виявили бажання вступити в ряди АК, відпроваджено до командира АК. Від полонених ми довідались, що в бою проти нас стояли карний відділ КБВ і підстаршинська школа під командою полковника Вигнанського, большевицького вислужника, який вже від 1918 р. перебував в ССРСР. Тепер большевики вислали його до Польщі на команданта полку. За акції проти українського населення його відзначено різ-

ними орденами. Вночі відбулися похорони поляглих друзів. Їх поховано у збірній могилі коло с. Волі Володської. У похоронах взяло участь українське населення, яке своєю присутністю ще раз підтвердило свій нерозривний кровний зв'язок з українськими повстанцями. Курінний капелян о. Кадило у супроводі хору відправив панахиду, після якої кожний командир відділу коротким вояцьким словом прощав поляглих бійців, що впали на полі слави. А цілий курінь „почестю крісом” вшанував їх пам'ять. Під час засипування могили хор відспівав пісню „Ой там під лісом, під темним бором!” ...

Після панахиди відділи розійшлися в свої оперативні терени.

ІХ БУЛО СІМНАДЦЯТЬ

Не раз ми з братом розпитували батьків, що то за вежа, що її так добре було видно з нашого „Верха”, над масивом південно-західнього лісу Хрещата. Нам розказували, що це дуже великі ліси, положені над Команчею, а цю вежу збудували під час I-ої світової війни. Вона дуже високо і з неї видно Перемишль. Ми не раз вибирались піти пішки до тієї вежі, але наші пляни так і лишилися нездійснені.

Так минали роки за роками, аж прийшов 1943 рік, коли на наших землях кривавились два наїзники України, а наші рідні ліси стали пристановищем українського підпільного війська. Без довгої надуми я з двома старшими братами опинився в рядах УПА. Колишні наші мрії стали дійсністю. „Для нас, повстанців, нема кордонів, немає перешкод.”

По великому рейді з Лемківщини у Станиславівщину та по переході німецько-большевицького фронту, Провід скеровує нашу групу із Станиславівщини назад на Лемківщину. По довгій мандрівці, багатій в різні перешкоди, наша група добилась на Лемківщину, і то у моє рідне село Б.

По всіх наших селах в той час кватирувало багато большевицького війська. Дії нашої групи були неможливі тому, що це була друга большевицька фронтова лінія. Нам прийшлося законспірованим чекати на зв'язок з Перемищиною.

Пізньою осінню фронт посунувся на захід, а на Лемківщину прийшов командир Zenko, провідник Остах і госп. референт Хома. Тому, що на Лемківщині майже усі зв'язки, з причини фронту, були зірвані, нашу групу розчленовано і нас, трьох братів, теж розлучено. Найстаршого брата Ва-

сила призначено в „Трикутник”, середущого Степана відряджено вишколювати „Самооборону”, а мене приділено як військового референта до повіту „Говерля”, до якого належали дооколичні села Хрещатой.

В 1946 році середущий брат „Сніг” захворів на запалення сугавів, на яке був хворий ще в 1939 р., повернувши з Берези Картузької. Нелегка це справа в підпільних умовах лікуватися. Стан його здоров'я щораз то гіршав і це змусило Надрайоновий Провід звільнити його з обов'язків та дати йому вільну руку щодо місця перебування.

Впродовж кількох місяців він перебував під лікарським доглядом д-ра Шувара та фармацевта друга Ореста. Його здоров'я покращало. У жнива 1946 р. він вибрався відвідати мене в районі „Говерлі”. Коли прибув у район „Говерля”, в той час були там великі облави. Він долучився до боївки Цока, де йому прийшлося, під час облав, виконувати цілоденні марші, чи зводити бої з ворогом. Прийшовши до мене у Бескид, над Вислик Великий, був дуже виснажений і на третій день захворів знову. В моєму терені пролежав аж до зими. Не зважаючи на опіку, яку я міг йому дати, і дружню поміч санітара з боївки, друга Гуцула, його стан здоров'я не кращав.

В місяці грудні 1946 р. я дістав наказ від провідника Мара перевезти брата до підпільного шпиталю на Хрещату. Над ранком щасливо заїхали під Хрещату в село Смільник, в яким дістали зв'язок до мого провідника Чорноти. Місце постою провідника ми застали порожнім. В секретному місці наш зв'язковий знайшов штафету перестороги, що на Хрещатій відбулася облава. Не легко було нам їздити з хворим. Ми рішили залишитися на місці, зайняли становища і чекали.

Хоч була пізня зима, на Лемківщині в 1946 р. на латинські Свята снігу ще не було, а для нас, повстанців, це було особливе благо.

Серед лісової тиші долетіли до нас тріщання галузок та людські голоси. Прибігає наш стрілець, що був на підслуху і зголошує, що у нашому напрямі, в розстрільній, з

Сніг Д. Г., один із 17, що згнули в шпитальці на Хрещатій 1949 р.

білими опасками на руках, іде польсько-большевицьке військо.

Я підійшов до воза, на якому лежав брат, і сказав йому це. Він почав мене просити, щоб я забрав стрільців і відступив, а його залишив самого.

Цю пропозицію я подав стрільцям, але всі відмовилися його залишати. Друг Жук сказав твердо:

— Не годиться нам, воякам Української Повстанської

Армії, залишати хворого друга в небезпеці. Краще усі загинемо, а його не залишимо!

Розстрільна ВП наближалась. Було вже виразно чути вигуки й голос команди.

Нараз, у другому кінці лісу зчинився кулеметний вогонь. Розстрільна, яка прямувала на нас, затрималася і завершила в напрямі бою. Ми відразу зорієнтувались, що це йде бій із сотнею Хріна. Ми були врятовані.

Вечером прийшов до нас провідник Чорнота й подав зв'язок до шпиталю. Другого дня ранком ми рушили далше в дорогу. Коло полудня виїхали на гору Хрещату, де стояла та велика вежа, про яку колись розпитували батька. Ідучи тим верхом, було добре видно східню Лемківщину й моє рідне село.

Образ був страшний! Там, де колись стояли села, чорніли згарища та обідрані дахи церков. Також було видно наше поле „Верх”, з якого ми, малими хлопцями, дивилися на ліси Хрещатої й на ту високу вежу. Я глянув у далековид. Мені добре було видно долішній кінець села, але наша хата не біліла більше стінами: вона була також спалена.

Я бився з думками, чи сказати братові, що видно звідси село, в якому наша мама, не у своїй вже хаті, вижидає нас, повстанців. Та чи міг я закрити цей образ перед братом? Я підійшов до воза і сказав йому про все. Він підніс руку, щоб затримати коні, і сказав себе піднести. Я його підніс, а друг Ярій приложив далековид до його очей. Він мовчки, довго дивився, немов у думках прощався зі своїми рідними горами, лісами, полями, де колись, малим хлопцем, безжурно гуляв та з насолодою слухав оповідання батька про Визвольні Змагання 1918-го року, про Команецьку Республіку. Не відозвався до нікого ні словом. Відтак махнув рукою, щоб його положили. Він ніколи не нарікав на свою долю, тільки жалував, що став тягарем для інших.

За годину ми були вже на зв'язковому пункті, де на нас чекало троє санітарів. До самого шпиталю ми його не відставляли в зв'язку з конспірацією. Як уже перебрали його санітари, він попрощався з всіма друзями, нахилився до ме-

не, поцілував і промовив: „Дякую тобі, брате, за все”. Між нами запанувала якась дивна тишина. Аж друг Прапор перервав цю тишину запитом: „Чи можна розкласти вогонь, бо холодно?”

Надвечір ми рушили в дорогу, до свого терену. Без особливих пригод повернулися щасливо в Бескид.

На наш Новий Рік, 14 січня 1947 року, я одержав від брата штафету, в якій він писав, що почувається значно краще.

Тому, що впав перший сніг і було видно сліди, ВП пожвавило свою діяльність. Я зі своєю групою відійшов на зимовий постій до півземлянки у Бескиді.

Дня 26 січня 1947 року, коло 10-ої години ранку залярмував нас стійковий і зголосив, що двоє людей на лещатах у білих „маскеровках” прямують до нас. У боєвому поготівлі ми вийшли надвір і зайняли становища, а трое стрільців з одним кулеметом вийшли їм назустріч. Коли вони наблизилися, ми пізнали їх: це були стрільці з боївки СБ Цока. Ми повернулись назад до півземлянки. Ці два друзі увійшли слідом за нами і, навіть не поздоровивши нікого, посідали на лаві. Бачучи таку поведінку стрільців, я поденервовано спитав: „Що сталося, чи маєте яку пошту для мене?” Друг Жук відповів: „Так, є пошта”, але мені її не дав. Тоді я знову спитав: „Що нового в терені? Чому нічого не говорите, що сталося?” Друг Жук тихо промовив: „23 січня в годині 2-ій пополудні впав шпиталь, де згинув ваш брат і решта всі, що там були. А було їх там сімнадцять” . . .

Я довго потім роздумував над його смертю. Думки за думками снувалися в голові. Мимохіть пригадалися літа його молодости, інші члени нашої рідні і мама. Боже, як мама довідається, що один з її синів уже склонив голову, якраз в розквіті свого життя? Як вона переживе таку сумну вістку? Вона вже не дочекається його повороту. Він відійшов у вічність.

Я СПІЗНИВСЯ НА ОДИН ДЕНЬ

Вітер вив несамовито страшно. Своїми сніжними завіями затирав всякі людські і звірячі сліди в глибоких лісах гір Бескиду.

„От чудова повстанська ніч!” — подумав я собі, сидячи при столі в санітарному пункті II-го р-ну над поштою, яку недавно одержав з терену. Звичайно, з місця, по її перегляді, приступаю до писання штафет, звітів тощо. Будучи впевнений в тому, що „ніч наша мати”, можу більше скупчитись над розпрацьованням деяких пекучих проблем.

Тимчасом хворі й ранені повстанці сплять спокійно. Лише час від часу тишину ночі санітарного пункту перериває стогін раненого стрільця Свіста. В світлі лампади видно силуетки крісів, автоматів і гранат, які в момент найбільшої скрути, як найвірніший друг — розв'язують всі туземні справи.

А снігова завірюха не вщухає. Мою працю раптом перериває тихий скрегіт дверей, в яких показався засніжений стійковий, д. Лев. Пізнаю з його обличчя, що щось має мені сказати. Коротке його повідомлення, що якісь три постаті у віддалі яких 100 метрів від санітарного пункту посуваються в нашому напрямку, викликає в моїй душі радість, бо ж це напевно, як писали мені у своїй штафеті, прибули до мене д-р Рат враз з мгр. Орестом. Для певности беру в руки автомат і поволі, висмикнувшись з другом Левом зі санітарного пункту, скриваємось серед ялинок, що ростуть оподалік. Друг Лев не помилився. Три тіні, по рухах яких видно було умучення, прямували до нас. Наше коротке „стій” і кличка заставили їх станути. Правильний їхній відклик казав мені, що я не помилявся.

Дружнє привітання, а згодом сердечна розмова супроводжали нас всіх до сан-пункту. Тут застаємо вже „на ногах” санітарок Марійку і Стефу та побуджених хворих і ранених повстанців.

Щире повстанське поздоровлення, а за ним сердечні розмови заповнили інтересним змістом цю нічну візиту наших гостей.

— З точки зору медичної доцільності побажаним було б нам щось кинути за драбину, — всміхаючись, звертається гарним полтавським діалектом прибувший санітар Лазар.

На це не довго треба було чекати: на столі появилася гаряча зупа і хліб. Заспокоюючи свій голод, наші гості в міжчасі розповідали нам дещо про найновіші події з терену. Казали, що польсько-большевицькі банди робили в останньому часі менші випадки на лемківські села, положені в III-му р-ні. Натомість в IV-му р-ні, в осідку відділу к-ра Хріна, бойові акції виразно посилюються. В міжчасі санітар Лазар, заспокоївши свій повстанський апетит, з усмішкою звертається до санітарок:

— Чудово смачна вечеря! Видно, що ви мусіли десь покінчити вищі куховарські курси, бо ваша страва більше мені смакувала, як наші полтавські галушки.

— А що вона вам дійсно смакувала, видно було по тому, як вам борода рухалася, — відповіла раптом одна з медсестер. Всі зареготались.

Поговоривши ще дещо про всякі справи, ми постановили вибратись завтра, тобто 17. I. 1947 р., до санпункту д. Арпада, щоб там влаштувати відправу. А стільки маємо пекучих справ, зв'язаних зі санітарною ділянкою! По якомусь часі всі пішли спати.

Сонце вже високо піднялось на синій небесній бані, як зі села Криве прибігає санітар Сивий і повідомляє, що в селі є велика сила польсько-большевицьких посіпак. Кажуть, продовжує Сивий, що будуть робити облави на ліси.

Короткі інструкції, і всі беремось до замаскування слідів на снігу від головної дороги. Сонце поволі починає досягати країв Ветлинської полонини, а стійка ще нічого

підозрілого не зауважує. Лише час від часу над Сяном чути серію кулеметних вистрілів большевицької погран-застави.

В тій порі над вечером небезпека звичайно минає, бо ворог із-за кривавих вже досвідів під вечір ніколи не запускається в глибину лісів. Алярм відкликано. Всі відітхнули з полегшею. Атмосфера в бункрі прибрала знову веселого повстанського виразу. Посипались жарти, а далі навіть хтось заколядував „Нова радість стала”. Весь санітарний бункер підхопив колядку. І здавалось, що з нами тоді колядував весь лісистий Бескид, передаючи на своїх віттях її мелодію всій Україні.

Наш гість санітар Лазар з Полтавщини і ранений повстанець Зір з Харківщини разом зі всіма набожно закінчують „Верни волю, верни долю нашій неньці Україні”.

Десь далеко в напрямку села Криве заторохкотів скоростріл, як акомпаніамент до наших коляд і повстанських пісень, що між собою чергувались.

Колядуючи й співаючи повстанські пісні, кожний із нас уявляв той день, коли наша Україна буде вже визволена, вільна, щаслива, коли в усіх лемківських селах не голодні бульб'яники будуть, а наші пшеничні колачі, коли не будуть по крутих потоках ганяти собаки за людьми, коли ворог вже не буде виривати нам Бога зі серця, коли буде воля й щастя, як те сонце, що сміється до нас, як ми вийдемо високо на верхів'я.

Та не час на довге роздумування і на коляди. Др. Рат і мгр. Орест рішаються відходити до д. Арпада, а я зі санітаром Лазарем залишаємось в санітарному пункті др. Якима, до часу, коли мине небезпека, тобто, коли польсько-большевицькі банди не виберуться із села Кривого. Самозрозумілим є, що треба бути в разі небезпеки з хворими і раненими повстанцями. Дружні прощання з др. Ратом, мгр. Орестом і кінцеве „до побачення за пару днів на Хрещатій” — закінчують прощальну хвилину з друзями зброї.

При цьому якийсь незнаний біль стиснув мені серце.

Ет, зрештою, — подумав я собі, — чи раз подібні справи бували у моєму повстанському житті?

Замаскувавши наші сліди на снігу, вернувся я з д. Сивим і д. Левом до санітарного пункту. Падаючий сніг прийшов нам з поміччю: він прекрасно затер всякі сліди в горах.

Наступного дня зранку проголошено знову алярм. Кожний хворий і ранений повстанець держить біля себе автомат, гранати, пістолю чи кріс, щоб в разі ворожого наскоку на санітарний пункт гідно, в міру спроможностей своїх сил, себе обороняти, а в безвиглядному положенні послати собі останню кулю на прощання з туземним світом. Це, зрештою, було нормальним явищем у нас, бо ніхто з засади живим в руки ворога не здавався. Такий стан іготівля тривав аж до вечора. Щойно ввечері д. Сивий і д. Лев які вернулися з розвідки, повідомили нас, що польсько-більшевицька банда, зрабувавши селян і походивши по краях лісу, вернулася до свого випадного кубла, до Велковні. Небезпека, отже, наразі за нами.

По довгому, виснажуючому марші добились ми до бункру д. Яреми, що стаціонував над селом Ракова. В бункрі д. Яреми довідуємось, що зі сторони Хрещатої чути було цілий день стрілянину. Цю так звану „малу войну” ми пояснювали собі тим, що наш командир Хрін шарпнув десь добре за полу польсько-більшевицьких посіпак. Відпочивши в бункрі Яреми, вирушаємо на слідуючий вечір в дальшу дорогу.

Прикрі бескидські „груники” виснажили нас дощенту. Перейшовши гостинець Балигород - Тісна і замаскувавши по обох боках гостинця сліди за собою, посуваємось дальше, мов тіні, через сніжні засипи в напрямку нашої цілі.

Переходячи дорогу, що лучить село Рябе з гостинцем, раптом чуємо у віддалі яких 100 метрів за малим горбком голоси ворожого війська. Скорий скок вбік і, залігши яких 12 метрів від дороги в малих корчах ялиць, очікуємо з відбезпеченою зброєю ворога. Відбитись дальше від дороги було неможливо із-за чистого поля, на якому ворог міг би нас легко запримітити. Напруживши свій зір в напрямку

долітаючих до нас ворожих голосів, зауважуємо перші стежі. Згодом поперед наші очі пересунулось з наїженими багнетами коло 500 польсько - большевицьких посіпак. Прокльони в польській і російських мовах товаришили їхньому нічному маршеві. Та згряя посіпак напевно не сподівалась, що тут ось в цих малих корчах лежать з відбезпеченою зброєю два повстанці. Ох, як хотілось їм послати серію олов'яних подарунків за спалені й зруйновані села, за морди й знущання над нашим народом. Та, на жаль, нас лише двоє, а їх коло 500 штук. Пройшло чимало часу, заки ця згряя щезла з наших очей. Відітхнувши спокійніше, ми рушили в дальшу дорогу незамерзлими гірськими потоками, щоб не лишати за собою жадних слідів. Мета нашого маршруту вже недалеко. Запах диму додав нам сили до маршу. В моїй уяві увижається, як то ми з д. Лазарем зустрічаємо в теплому помешканні знайомі обличчя, а після розмов і нарад удаємось на солодкий відпочинок.

Нараз я зауважив, що д. Лазар, який йшов попереду, нагло станув. Похилившись до землі, він чомусь приглядався. „Що це має означати?” — обізвався він шепотом. Я глянув уважно туди, де він показував. По обох боках потоку зауважив я утоптану стежку. Це нас насторожило. Чи ж би хтось, подумав я собі, із санітарного персоналу був настільки необережним і зробив таку розконспіровану стежку до санпункту? Це ж противиться всяким законам конспірації повстанця!...

Розглядаючись обережно на всі боки, запримічуємо клуби диму, що підносяться зі санітарного пункту. Десь недалеко в напрямку Балигорода перериває враз нічну тишу кудеметна серія.

Спрямуємо свої кроки до санітарного підземного бункру, модерно збудованого тої осені.

Нараз в світлі місячного сяйва перед нашими очима зарисовується жахлива картина. Мов вриті в землю, бачимо, як клуби диму зносяться вгору зі звалених трьох підземних бункрів. Роззявлена оподалік яма, вирита вибухами гранат, вияснює нам все. Жахлива у всіх своїх наслідках

трагедія санітарного пункту. Мов зачаровані, стоїмо дов- ший час мовчки. — „Чи ж це можливо, — подумав я собі, — щоб ви всі відійшли від нас? Це ще так заскоро! Укра- їна вас потребує!...” Наші ноги самі станули на колінах. Гаряча молитва серед тої суворої повстанської ночі уно- ситься до небес за упокій упавших наших друзів і тих всіх хворих і ранених повстанців, які знаходились в тому сані- тарному бункрі. А було їх всіх 17 осіб, між ними др. Рат, мгр. Олекса, сан. Арпад, санітарка Пчілка, Калина, машиніс- тка надрайону Дора, дружина д-ра Рата, референт СБ Гу- цул і інші, що їх псевд уже собі не пригадую.

І тоді мимоходом промайнула через мою голову думка: „Я спізнився на один день”.

І так в таємничому мовчанні лісистої Хрещатої ми про- щали своїх друзів. Без почесних сальв, без прощальних промов, без вінків на домовини...

Без слів, у глибині душі ми прорекли помстити їхню смерть і відплатити за невинно проляту кров. І пригада- лись тоді слова нашого повстанського поета Марка Боес- слава:

„О Боже Великий, прийми нашу жертву
За вільну Україну Святу,
Хай нарід наш гордо устане із мертвих
Й неволі сліди заростуть!”

Мою задуму перериває д. Лазар: „Мусимо якнай- скорше вертатись до бункру д. Яреми. Ворог напевно зра- ня поставить тут свої застави, щоб когось ще тут із пов- станців захопити”.

Розглянувши й перевірівши ще раз місце трагедії, вирушаємо з болем в серці в поворотну дорогу. Маємо лише пару годин до ранку. Треба поспішати.

За нами полишена свіжа, новітня могила 17 україн- ських повстанців-героїв, з якої уносяться клуби диму дот- ліваючого санітарного пункту. А перед нами — вкрите серпанком таємничости наше майбутнє і — тверда вимога дальшої боротьби.

ЗАГИБІЛЬ ГЕНЕРАЛА СВЕРЧЕВСЬКОГО

Весна 1946 р. була для сотні к-ра Хріна періодом найбільших успіхів і слави. В березні того року зліквідовано в кількох переможних боях польські пограничні застави, а в бою в Височинах ми розгромили польський карний загін. Два дні пізніше ми звели успішно оборонний бій в районі сіл Середне Велике і Лукова з двотисячною масою польського війська, що приїхало виселювати українське населення. Але найбільшим нашим подвигом того часу була ліквідація польсько-комуністичного міністра ген. Свєрчевського.

З тактичних причин наша сотня була на деякий час розділена: одна частина під командою сотенного Хріна оперувала в околицях Вислока, а наша частина під командою Граня в околицях Яслиськ.

Командир Грань зарядив збірку, щоб приготувитись до вимаршу. Ідемо до містечка Яслиська на акцію. Та перед відмаршем прийшло двоє зв'язкових з наказом командира Хріна, щоб негайно долучитись до Хрещатої, бо є якась дуже важна справа. Отже, замість іти на заплановану акцію до Яслиськ, відходимо в сторону Хрещатої. Дорога досить важка. На полях танули сніги. Грузнемо в болоті майже весь час. Найтяжче перейти ріку Ославу, що на весну сильно прибуває. Коло села Бродів цілий час засідки. Тому щойно по дводенному марші добиваємось, врешті, до Хрещатої.

Скоро знаходимо табір, що містився над селом Суковате. Ми ще стоїмо в лаві, як командир Хрін зробив збірку своєї частини і поставив її проти нас. Командир нашої частини Грань складає звіт. Стоїмо на струнко. Наші очі мимоволі пробігають по лавах другої частини нашої сотні,

щоб переконатись, чи ще ті всі, що їх ми залишили, як розходились, живі. Дарма, — кількох друзів вже бракує, а між ними й мого односельчанина; він, як мені опісля оповіли, загинув в обороні таки свого рідного села.

Командир Хрін виголосив коротку промову. З'ясував наше положення, вияснив, чому наш відділ мусів бути розчленованим. Хоч ми мали втрати — одна й друга частина, проте ворожі пляни знищити нас узимку пішли намарне. Потім дав наказ відпочити і вичистити зброю, бо завтра чекає нас велика робота.

Дня 28 березня 1947 р. був гарний морозний ранок. Година 3.30, ще темно, а в таборі вже рух. Хлопці поспішно п'ють каву, приготовану кухарями. Припинають ленти, гранати, пристосовують все так, щоб легше можна було підсуватися без шуму. Старшин покликав командир Хрін на раду. Година 4-та. Наказ:

— В трилаві збірка!

На малій поляні стають дві сотні повстанців, переважно синів Карпат, готових піти і в пекло, як командир Хрін поведе! Перша стоїть сотня к-ра Хріна, дальше сотня к-ра Стаха.

Виходить к-р Хрін. Службовий старшина звітує. Командир вітає нас покликом:

— Слава Україні!

— Героям слава! — відповідають грімко лави повстанців.

— Україна в неволі!

— Визволимо її!

Командир проходить перед лавами, як завжди, бадьорий, вдивляється кожному в вічі.

— Хлопці, сьогодні погуляємо! Маємо провірені відомості, що сюди прибув на інспекцію міністер оборони, відомий комуністичний ватажок генерал „Вальтер”-Сверчевський. Мусимо його гідно привітати, як пристало українським повстанцям!

Одержуємо наказ залишити всі речі, що обтяжували б нас, а також хворих, ранених і кухню. Стрілецьким ладом

відмаршовуємо на схід. Провадить нас Zenko, що прекрасно орієнтується в терені. Маршуємо Хрещатою. Проходимо попри зруйновану недавно польськими озброєними варварами нашу шпитальку, де сімнадцятеро українських повстанців, медсестри, лікарі, ранені та хворі, загинули героїською смертю, обороняючись до останнього набою й розірвавши себе наостанку гранатами, щоб не попасти живими в руки ворога. На вид руїн шпитальки й на згадку про загибель наших ранених і хворих усі ми заприсягли в душі ще раз помсту ворогові.

Сходимо надолину. Переходимо село Рябе, з якого вивезли вже всіх людей. Ідемо ще трохи лісом, і знову село, що його назви вже не пригадую собі. Тут уже треба пересуватись обережніше: до Балигорода всього 4 кілометри, а в Балигороді й Тісній кватирує велика сила польського війська. Щойно тут довідуємось, що на засідку йдемо над шосе Балигород — Тісна.

Година 8.30 ранку. Наближаємось до шосе. Направо від нас гора. Командир повідомляє, що на горі будемо займати становища. Нараз чуємо сильний гук моторів від сторони Балигорода. Падає наказ:

— Бігом на гору, займати становища!

Вибігаємо на гору. На шосе тільки курява. Наша передня сторожа завважила танкетки, що поїхали до Тісної. Це передня сторожа Сверчевського, — пояснює к-р Хрін, що мав, видно, докладні інформації. На його наказ, скоро розтягаємо розстрільну, що під командою к-ра Граня на правому крилі творить ніби охорону від Тісної.

По лінії проходить наказ: як тільки над'їдуть машини, перший вогонь починає середина, а тоді щойно ми.

Розглядаємось в терені. Гора, де ми зайняли становища, поросла корчами. Перед нами, внизу річка, за нею шосе і місце, де колись було село Колониці, що його поляки знищили дощенту. А далше знову ліс. Якщо б ворог тікав до лісу, маємо добре поле для обстрілу; тут можемо висікти ворогів всіх доодного, заки вспіють добігти до лісу.

Раптом із закуту, зі сторони Балигорода, показуються

Степан Хрін, командир тактичного відтинку УПА - Захід „Маківка 24”.

машини: попереду особова, велика, а позаду вантажні, повні війська. Посуваються поволі, впевнено. Кожний з нас запер віддих. Беремо всіх поляків на мушку. Ще хвилина, ще секунда і — постріл з пістолі, а вслід за ним заграли наші кулемети.

Машини поцілені; крик, зойк ранених, живі вискакують з авт і займають становища в рові. На передню машину хлопці якось не звернули уваги, бо в ній було лише кілька людей. Вона рвонула і всією силою намагається втекти. Але наш чотовий Грань наче нюхом прочув, що вона найважливіша:

— Хлопці, не випустіть машину! Скоростріли по ній! Загаркотів тяжкий скоростріл. Машина підскочила і стала впоперек. З неї вискакує кілька людей в широких шинелях, деякі в шапках з блискучими поясами. Один без шапки, з лисою головою, у білій шинелі. Його підхопили два інші і починають тікати з ним до ріки. Нам стало ясно, що це якраз генерал Сверчевський із своїм почетом. Значить ось де головне завдання нашого сьгоднішнього бою: зліквідувати цю групу і головне — того чванькуватого ляцького генерала.

Бій розгорівся. Поляки завзято бороняться. Деякі машини горять. Поляки зорієнтувалися, що назад їм не втекти, і підсунулись ровом під гору так, що ми не можемо їх добре обстрілювати, бо гора стрімка і наші кулі переносять, а досягти їх гранатами ще задалеко. Сходити кругом на долину не можемо, бо знаємо, що їм скоро прийде поміч. Дивлюся, — чотовий Грань встає на весь ріст, оглядає поле бою. Поляки сипнули по ньому зі своїх скорострілів, але він не звертає на це уваги. Лунає грімко його наказ:

— Зайчик лишиться на горі, ройовий Оленець, кулеметчик Лісовик і Нетля, і хто на охотника, бігом надолину! Взяти їх з флянгу. Мусимо скосити лису голову.

Зривається кільканадцять хлопців, між ними і я. Біжимо під градом куль. Коло мене ройовий Волинець і мій амуніційний Грубий.

Раптом із закруту, від сторони Балигорода, показується кілька поляків з блискучими „отоками”. Вони змішані, бо ми теж у польських уніформах. Ми не ждемо: довга серія з кулемета кладе трупом першого чванькуватого, що хвалився: „Ще такий не народився, щоб мене поцілив”. А разом з ним і всіх його товаришів.

Куля українського повстанця таки досягла його. Перед тим ще, як видно було по його одязі, він добре скупався в льодоватій воді лемківської річки.

Збігаємо нижче, переходимо річку, і перед нами прекрасний терен. Ми на тилах польської розстрільної. Починаємо їх косити. Звідси бачимо докладно, як на горі лежить

не рухаючись той з лисою головою і в білому плащі, горілиць, тільки медалі виблискують на сонці. Стрільці Антипо й Когут пробують дістатися до залишеного ним авта. Вже недалеко. Ще перебігти поляну — і вже машина. Та тут, на лихо, наше ліве крило на горі прийняло нас за поляків і давай кропити нас оловом. Щастя, що нікого не поцілили. Чимдуж тікаємо до річки. Врешті нас пізнали: здержали обстріл і дають знаки, щоб ми скоро тікали на гору, бо на поміч полякам їдуть танки. Шкода нам лишити авто польського генерала, не почистивши його з інтересних документів, але немає ради; гуркіт танків вже долітає до наших вух. Тож, на гаючи часу, відступаємо на гору. І щойно тепер відчуваємо втому.

Командир Грань нетерпеливиться:

— А що, хлопці, скосили голову?

— Так є, друже командире! Лежить на горі над річкою разом з усім почетом. Шкода лише, що не могли взяти живими.

Поспішно сходимо з гори. І тільки-що ми зійшли і скрилися в лісі, як з-за горба показалися польські танки і, не орієнтуючись в ситуації, почали обстрілювати своїх власних людей. Це допомогло нам непостережно відв'язатися і відійти.

Щасливо добились ми до нашої улюбленої Хрещатої.

На другий день одержали ми повідомлення, що в околицю нашого вчорашнього бою суне велика сила польського війська. І потвердження, що лиса голова, яку ми вчора скосили нашим скорострілом, це був дійсно генерал Сверчевський, ославлений колись у боях в Іспанії червоний командир Вальтер.

ПРИСМИРЕННЯ КУЗМИНИ

Між лемківськими горами, із двох сторін опоясане лісом на шляху Бірча-Сянік-Доброміль, простягалось село Кузмина, що начисляло 170 господарств, з того тільки 45 українських. Решта були поляки. Усі ті польські родини були пришельцями, „гостями” української землі. Та вони ненавиділи господарів тієї землі, українців, якоюсь хоробливою зоологічною ненавистю. Таке своє наставлення вони виявили ще за часів „моцарствової” Польщі, відібравши в місцевого населення українську греко-католицьку церкву й обернувши її на костел, причому в ганебний спосіб замордовано трьох українських селян, що стали в обороні Божого храму. Кілька сот людей було тоді ранено. Не змінилось в Кузміні з приходом большевиків і німців. Поляки видали тоді в руки НКВД і гестапа всіх свідоміших українців. Так само виявляла польська Кузмина свою ганебну жорстокість супроти українського населення й із поворотом большевиків, 1945 року, за часів „вольней демократичней Польскі”. Тепер вони ще й скріпили свою вандальську діяльність. Кузминські бандити спалили сотки українських хат у довколишніх селах та вимордували чимало українського населення. В своїй жорстокості бандити не щадили ні жіноцтва, ні старців, не було в них пощади навіть для немовлят; було багато випадків, що поляки кидали безборонних людей живий у вогонь.

Так вони будували „нову, демократичну Польщу” на українській крові і сльозах. А всією тією акцією керувала місцева поліція, що одержувала накази з ще більшої катівні — у Бірчі. До того, Кузмина мала піддержку від таких же бандитських польських сіл Войткуф, Міщава До-

лішна, Судна, Міщавка і Розпуття, де так само лилась невинно українська кров. Із-за таких безугавних злочинств Кузмини, Командування УПА призначило її на знищення.

Та ще рівно рік часу від призначення її на знищення чекала Кузмина на виконання карі. Перед роком, коли к-р Громенко і широковідомий к-р Хрін, що був у тому часі сотенним на Лемківщині, уложили були плян ліквідації Кузмини, до села наїхало багато нових польських бандитів, наші ж сили були тоді замалі і з поганою зброєю.

Час плив, зводились часті бої, багато друзів упало в бою з ворогом, відійшов від нас в інші райони славний вояк і командир Хрін, а з ним декілька інших добрих вояків. У нас залишився командир Громенко, що не забув про рішення і постановив за всяку ціну знищити бандитське кубло в Кузміні і цим припинити безкарне проливання української крові та ширення руїни на нашій землі. А бандити далі бушували ненаситно. Грабежі й мордування українських селян, стріли в Кузміні та в інших згаданих селах не вгавали. Переслідувані й зневажувані люди благали нас: „Покарайте тих грабіжників за наші кривди!” Вони знали, що ми можемо покарати польських бандитів, бо бачили, що не стало бандитської Бурівниці, Делянови, Сільниці, Партківки, Тернави й багатьох інших, де до того часу також невинно лилась українська кров.

Був гарний листопадовий день 1946 року. Пригрівало осіннє сонце і повівав легенький вітрець, скидаючи з дерев останки пожовклих листків; на сонці, у повітрі, блистіли срібні нитки, що їх у нас називають „бабине літо”. В далекій височині було чути прощальну пісню відлітаючих журавлів, наче б і вони не хотіли залишатись в Советському Союзі.

Ця мелянхолійна краса осені навівала тугу: кому за вивезеною, кому за вимордуваною родиною, а всім разом за впавшими у боях друзями. Сидячи отак проти сонця, хто чистив зброю, хто направляв подертий одяг, а друг Деркач направляв взуття. Час від часу приходила розвідка й звітувала командирові про ситуацію в терені. Командир ди-

вився завзято в мапу і про щось радив зі своїм штабом. Про що докладно йшла розмова, повстанці не знали.

Пополудні, коло 2-ої години, командир дав наказ приготувитись до збірки. Вкоротці вся сотня стояла готова. Впав наказ маршувати. Напряма маршу — на північ. Йдучи весь час лісом, ми опинились в Третьому районі. Тому, що ще не стемніло, ми, сидячи в лісі, добре відпочили, а коли почало смеркати, рушили далі в тому самому напрямку. По короткім марші ми вийшли в поле між селами й задержались, бо нам перетяв дорогу курінь к-ра Прута, який, як пізніше ми довідались, ішов на Бірчу.

Курінь к-ра Прута перейшов і ми рушили даліше. Зупинились біля присілка Кам'янки. Бунчужний дав наказ кухарям піти по хатах замовити вечерю. Сотенний зробив збірку, виголосив коротеньку промову до нас і до сотні командира Барона, що тут вже на нас чекала, хоч і не в повному складі. До нас долучились теж дві боївки: к-ра Петі і к-ра Біса. По закінченні промови командир дав спеціальні завдання чотувим, подав збірний пункт та хто куди має йти, а бунчужний роздав сірники. За той час вечеря була готова, і ми розійшлися поміж хати вечеряти. По вечері знову збірка на тому самому місці і відмарш на село Кузмину.

З місця збірки до с. Кузмини було не далеко. Вкоротці ми зупинились близько села Ліщавки. З другої сторони була Кузмина. Тут залишився сотник Барон зі своїм військом й одна чота нашої сотні. Наше військо, тобто 2 чоти Чайки і Залізняка і 2 боївки разом із сотенним Громенком, тихенько пішли даліше поміж польські села.

Минувши польські села, ми зупинились. Тут командир подав напрям і сказав маршувати тихо, розстрільною, доки не побачимо хат. Як появляться хати, тоді бігти на ворога, щоб чимскорше вдертися в село, бо їх застава на полі обстріляє нас, а закритим тереном не можна підійти. Початок акції мав бути по півночі в 1-й годині; відступ — по вистріленні зеленої ракети. Тому, що доходила 1-ша година, ми почали тихцем підсуватися, а коли показалися

хати, рушили бігом до наступу. Нас привітали густі й довгі кулеметні серії. Не зважаючи на польський вогонь, ми вдерлися в село і тут розгорівся завзятий рукопашний бій. Кожний бив, як попало, стріляв, колов і молотив прикладом. Ми билися сміло, бо були певні, що ворога є шість з половиною сотень, як зранку донесла розвідка, а таку силу можна було подолати. Але перед вечором доїхало до них ще 900 горлорізів, і вони були певні, що встояться, добре окопані, з мінометами і артилерією. Бій був страшний, але ворог, заатакований бравурним наскоком наших повстанців з усіх сторін, не витримав і став тікати, куди хто міг, по пивницях, криївках, а найбільше на обороги в сіно, де й знаходив собі смерть, бо обороги займалися від куль і від горючих хат. Ми їх також не щадили.

Повстанці довго воювали, чекаючи, коли командир дасть знак до відступу ракетою. Але даремно було ждати ракети: наш командир зараз на початку був ранений. Він ще з кілометр біг сам без допомоги, а пізніше впав непритомний. Бій тривав так довго, аж почала по нас стріляти польська артилерія із села Ростовка, при тому вбиваючи й своїх. Зараз побіч мене упав стрілець Дзвін, був ранений його односельчанин і побратим ст. Павук. Я теж дістав одну кулю, але вона мені не дуже пошкодила, бо перейшла тільки через підошву.

Під густим обстрілом артилерії ми відступили. На дорозі відступу побачили конаючого ст. Скакуна, що дістав серію в крижі. Вийшовши на гору, ми побачили за горами палаючу Бірчу, де господарили зі своїми відділами командири: Прут, Кармелюк, Бурлака і Ластівка.

На першому збірному пункті ми зустріли раненого сотенного Громенка. Він дуже мучився. Ранених було чимало, і ми мусіли негайно відступати в запілля, щоб дати їм поміч.

По дорозі ми зустрілись із сотнею к-ра Барона. Вона верталася сиротою, бо її сотенний був убитий.

Сотенного Барона повстанці дуже жалували. Він був добрим вояком і командиром. Чи знатиме хтось колись

з яких околиць походив сотенний Барон і чи згадає хтось про нього як вояка УПА по його справжньому імені? Думаю, що ні, бо родом він був не з цих сторін та й добре ніхто його не знав; він прийшов у наш терен незадовго перед своєю смертю. А його родина, якщо він її мав, може й не знає, що він боровся в рядах УПА, бо він пішов з дому до дивізії „Галичина”.

По закінченні акції ми відступили в безпечне місце. Раненим перев'язано рани, і звідси ми рушили на збірний пункт. Туди прибув також курінь Прута, що привів з собою сімох полонених, між ними одного українця, який попав до польської армії, йдучи з Німеччини. Перед вечором усіх полонених розпущено. Нашу сотню перебрав у склад свого куреня курінний Прут, а командиром сотні став чот.Бартель. З цікавістю читали ми звіт про наш наскок на Кузмину, подане в польській пресі. Поляки признались до 75 вбитих. Ранених польських розбишак возили цілий день вантажні авто до Перемишля. Скільки їх було, не знати, бо сторонніх в те місце не допускали.

Сміливий і вдалий наскок УПА на Кузмину, гніздо і твердиню польських розбишак, та зліквідування понад сто тих горлорізів (багато важко ранених поляків померло опісля в лікарні) на очах кільканадцяти сотень їхніх компаньйонів, що теж наїлись страху за своє власне життя, — було доброю наукою для поляків. Примара гідної відплати бійцями УПА за злочини супроти українського цивільного населення нависла над кожним з них і помітно присмирила їхню жадобу грабежі, мордів і пожарів. Як палка звірячого наглядча присмирює кровожадного драпіжника.

ДО ОСТАННЬОГО НАБОЮ

(Присвячую моєму братові „Духові”).

1946 року, перед святом Петра і Павла я одержав повідомлення від свого брата, який виконував тоді службу в сусідньому районі, що він зі своїми друзями буде святкувати це свято у мене. Я дуже зрадів такому повідомленню, а що в групі, яку я тоді очолював, було двоє стрільців з іменами Петра, я постановив того дня зробити для них також несподіванку. Для відбуття цього свята я дав доручення видати з криївки відповідну кількість товщу, цукру і білої муки та увечорі відправив групу стрільців до найближчого села для приготування вибагливіших тіст. Кухар, на постою, зайнявся приготуванням також відповідних страв на завтрішній день. З рештою стрільців я відійшов увечорі на сусіднє село, в якому цими днями було польське військо і помордувало людей, для списання протоколів із цієї бандитської акції.

Над ранком я повернувся на місце постою, де вже були мої стрільці з принесеним печивом, що на тодішній час було для нас люксом. Одержавши звіт розвідки про рухи військ у нашому терені, я ствердив, що всюди спокій і, зарядивши чергування стійок, дав наказ на відпочинок. Звичайно по нічній акції ми спали вполудне до 1-ої години й о тій годині шойно будив нас кухар до обіду. Так було і в цей день. Збудивши нас до обіду, стійковий зголосив мені, що ранком о 5-ій годині було чути довгі серії з кулеметів у північному напрямі від місця нашого постою. Я дещо стривожився, бо мій брат із своїми друзями мав бути у мене ще вранці, а до тієї пори його немає. Не

хочу думати, що щось лихе могло статися, одначе прочуття не дає мені спокою.

Помившись і поголившись під розлогими, старовинними карпатськими буками, ми почали наш святковий обід. Під акомпаніамент журчання карпатського лісового потоку і під шум карпатського лісу я виголосив моїм Петрам побажання — витривалости і сили в нерівних змаганнях з окупантом, побажав дожити до світлих днів постання УССД. Друзі у веселому і жартівливому настрої проводили ціле пополудне. Я, одначе, переслідуваний недобрим прочуттям, відійшов у глибину лісу й почав роздумувати над тим, що могло статися і чому немає моїх гостей. У цій задумі я пробув довший час. — Щойно під вечір один з моїх стрільців сповістив мене, що прибув мій брат із одним стрільцем. Я миттю побіг туди і привітався з братом. Він почав мені розказувати, чому вони спізилися:

„Вчора ввечорі польське військо наскочило на село, в якому ми кватирували. Ми, повідомлені в час, що надходить військо, відступили до найближчого лісу. В селі вони побили багато людей і, спаливши без причини кілька хат, відійшли. Ми повернулися в село і, повівши розвідку, ствердили, що військо закватирувало в сусідньому селі. Я вирішив, що треба негайно повідомити наше командування, і вислав 5-ох стрільців зі штафетою, а сам із двома стрільцями вибрався до тебе. Коли ми переходили ввечорі через згарища села Кам'янки, почав падати сильний дощ. Тому, що ніде іншого схоронища не було, бо село цілковито випалене, ми зайшли до пограбованої і зруйнованої церкви. В церкві, крім голих стін і здемольованого церковного устаткування, ми нічого не знайшли, вилізли на хори, де була розстелена солома. Ми догадалися, що хтось уже з наших стрільців переховувався тут. Хлопці почали намовляти мене, щоб залишитися тут у церкві, аж доки не перестане падати дощ. Я особисто не мав охоти залишатися в церкві, але, щоб не показати себе боягузом, погодився на їхню пропозицію. Замкнувши церкву на замок, ми подалися на хори і полягали на розстеленій соломі. Хлопці скинули мокрий одяг і чоботи та полягали спати, нак-

рившись „палатками”. Я зробив те саме, одначе не роздягаючись. Так ми всі три поснули. Зі сну збудив нас гострий стук у двері. Дем’ян сказав, що це, певно, наші, такі самі, як і ми, мабуть хочуть заховатися від дощу. Я нічого не відповів, але на всякий випадок оглянув зброю і дав наказ хлопцям вдягатися. Пімста одягається, але чоботів взути не може, бо мокрі, Дем’ян таки обстоює своє, що це наші. В цей час ми почули сильніший удар у двері церкви. Двері подалися і до церкви ввійшли якісь люди. Дем’ян, не видержавши, крикнув:

— Хто там?

— А там хто?! А, бандьора, ану-ка сходи вніз! Попался рибьонк, не удерьош!

І кроки почали наближатися сходами на хори. Я миттю зайняв становище за рогом входу на хори над сходовою кліткою. Підпустивши большевика ближче, я віддав серію з автомата і скочив за ним. Він почав тікати. Поляки, що були нанизу, віддали з крісів поодинокі стріли у стелю хорів і також почали тікати за церкву. Та большевик не втік далеко, а заляг у дверях церкви. Наші очі стрінулися, він ще крикнув:

— Здавайсь!

Та в цю мить я потягнув ще серію, і він перекинувся навznak. Я перескочив через нього, пустив ще кілька набоїв за втікаючими поляками і вбіг до церкви з криком:

— Хлопці, надолину, поляки повтікали!

Пімста скочив прямо з хорів наниз і ми вибігли з церкви.

Надворі вже було досить ясно і я побачив, що вбитим мною був капітан НКВД. Ми побігли в противну сторону, прямо дорогою в долину. Земля горіла під ногами від ворожих куль, та ми вже не зважали нінащо, тільки щосили бігли. Відбігли з 500 метрів, а тоді змінили напрям управо, ярмом. Ярмом побігли далі, де вже не разили нас кулі ворожих кулеметів.

Та чуємо густі стріли ще коло церкви. Оглядаємось, я кличу до Пімсти:

— Чи Дем’ян є?

— Ні!

Його не було між нами.

Коли Дем'ян вискочив з церкви, нас уже не побачив, бо в таких моментах не можна пробавлювати ні однієї секунди. Втративши орієнтацію, він почав бігти в протилежному напрямі, а саме туди, звідки надходило військо. На нього відразу посипались стріли, і він був поранений в ногу. Ранений, заляг під муром біля церкви і почав відстрілюватися. Та бачив, що вже живий не вийде, бо ляшня довкола нього. Він відстрілювався на всі сторони. Поляки, побачивши, що він тільки один, постановили взяти його живим. Припинили стріли і почали промовляти до нього здалека:

— Здавайсь, щічого тобі не буде, тебе гомилують.

Дем'ян, ще раз впевнившись у безвихідному положенні, витягнув і поклав пістолю біля себе, підніс автомата вгору і сказав:

— Так, я бачу, що для мене немає виходу, тож беріть мене!

В його напрямі підійшло з десяток поляків на цілком близьеньку віддаль. Дем'ян, бачачи достатню віддаль, спустив автомата вниз і вистріляв по них усі набої з автомата, а опісля з пістолі. Чотирьох убив і трьох поранив. Останньою кулею з пістолі відібрав собі життя.

Його зброю, автомат і пістолю забрав большевицький полковник, як трофеї, а тіло його таки зараз повезли в сусіднє село і, скликавши людей, повісили на дереві, підклали вогонь і спалили.

Ми обидва з Пімстою довідалися про це все від дівчини, яка пасла корови під лісом. Військо відійшло вже в іншому напрямі”.

У цей момент брат підняв автомата до своїх уст, поцілував і промовив:

— Дякую тобі, дорогий, що ти сьогодні не завів мене, а був слухняний і врятував мені життя.

Так! Найкращий приятель і оборонець вояка-партизана це добра і певна зброя...

Під вечір я зібрав своїх хлопців і ми пішли поховати останки вояка-героя, що загинув у нерівному бою, до останнього набою б'ючись. Від його зброї згинуло семеро ляхів, бо і тих трое опісля померли в шпиталі. Та поховали ми не тіло, а попіл з його тіла, перемішаний з дорогою йому землею, бо варварський наїзник навіть для трупів не знає пощади.

ПОВСТАНСЬКИЙ СВЯТ - ВЕЧІР

Вже кілька тижнів до Різдва у відділі УПА к-ра Бурлаки почалась підготовка до відсвяткування традиційного українського Свят-Вечора, третього з черги у повстанських умовах, у новій підбольшевицькій дійсності.

Святкувати задумано на терені дій відділу — в найближчій околиці Перемишля.

Підготовкою свята зайнявся окремий комітет, у склад якого увійшли представники відділу, референтури Служби Безпеки та господарської референтури місцевого району, що й розділили поміж себе поодинокі завдання.

Головним завданням відділу було побудувати велику, затишну колибу — приміщення для Свят-Вечері, яка могла б вмістити коло 300 осіб, у глибині Коршмацького лісу.

У вечері, крім нашого відділу, мали взяти участь: курінний командир із почотом, Окружний Провід ОУН та вся теренова сітка округи і сотня к-ра Крилача, що мала прибути до нас із убогої, гористої околиці Бірчанщини.

Мали теж бути запрошені гості з-поміж решток місцевого українського населення.

Курінний капелян УПА о. Кадило повідомив нас, що зможе прибути до нашого відділу щойно на Водохристу, тому у Свят-Вечері мав взяти участь одиникий ще в Перемищині український священик, о. А.

Виховник відділу з диригентом хору взялися за підготовку веселого „Повстанського Вертепу” та колядок.

Господарська референтура взяла на себе приготування традиційних свят-вечірніх страв, печива та інших харчів.

Не забуто теж про дідуха, сіно й особливо про ялин-

ку. Вона мала стояти жива-незрубана, серед колиби, прибрана й освічена.

Дальшим завданням відділу було доставити з далеких засянських польських сіл святочні подарунки, зібрані там для нас польським протикомуністичним підпіллям.

Та не завжди, а понадто в умовах повстанської боротьби, вдається здійснити задумані пляни. Так сталося і цим разом.

Осіною, аж до латинського Різдва, відділ був розчленований по чотах, з яких одна була зайнята будовою зимового табору (землянок-бункрів) у Турницькому лісі, друга при будові нової санітарної криївки, а третя зайнялась магазинуванням збіжжя.

Злучившись разом на латинські свята, відділ приступив до будови таких же укріплених землянок у Комарницькому лісі, ближче Перемишля.

Після великих, осінніх ворожих акцій проти нас, з початком зими ці акції обмежились до частинної бльокади доріг і стежок та обсервації сіл. Одначе наша розвідка повідомила, що на час наших Різдвяних Свят ворог підготовляє знову більшу акцію, включно з облавою на ліси.

Зимою в лісі чимало клопоту справляє повстанцям сніг, на якому залишається навіть найменший слід. А тому, що кожного дня відділ висилав стежі в різні напрямки, та й сам відділ заходив на ніч до якогось із довколишніх сіл, увесь ліс був покритий мережею стежок, які переплітались, схрещувались із тими, що вели до нашого табору-постою.

Часто відділ, повертаючись над ранком з села, навмисне робив кількагодинний прохід, немов у „кривому танці”, або „зачарованому колі”, щоб якнайбільше поплутати залишений за собою слід.

Сприяло нам ще й те, що кілька тижнів підряд було погідно, не падав сніг та не засипав раз утоптаних стежок. Так, що кожний непокликаний, не знаючи лісу, міг блукати у безконечність по тому лябіринті стежок, а до табору за слідом не міг пробратися.

Аж уночі з 3-го на 4-го січня 1947 р. впав більший свіжий сніг і засипав усі стежки.

Відділ к-ра Бурлаки безпосередньо перед поділом на 7 груп
в рейді через Словаччину (у горах Кривань).
Спереду (з палицею в руках) сидить к-р Бурлака.

Того дня, зараз після приходу відділу з нічного посту в одному із поблизьких сіл, почалась в таборі жвава праця. Виставивши забезпечення та розіславши стежі, дві чоти викінчували будову землянок, маскуючи їх зверху снігом. Третя чота, в певному віддаленні від табору, почала будову колиби — приміщення для відбуття Свят-Вечері.

Всі інші, не зайняті працею, примістились в докінчених землянках біля влаштованих там залізних печей, відпочиваючи після недоспаної ночі.

Пізнім ранком повернулась стежа, яка ходила із спеціальним завданням аж під Перемишль. Залишений нею слід привів до табору небажаних, хоч кожночасово сподіваних „гостей”: ворожі большевицько-польські відділи, які того дня влаштували передбачену облаву на ліс. Ідучи за свіжим слідом, їхні передні стежі наткнулись на одну із наших застав. Вона зустріла їх кулеметним вогнем, алярмуючи цілий наш відділ. Поляки почали обстріл табору

мінометними стрільнями, розсипаючись у міжчасі в розстрільну та намагаючись нас оточити.

Уважаючи недоцільним приймати бій у недокінчених землянках, Бурлака наказав відступити у поблизькі старі „австрійські” окопи. Зайнявши там становища, відділ зустрів поляків, що наступали слідом за нами, цільним, смертоносним вогнем, і, після короткого завзятого бою, вони, маючи значні втрати, залишили дальші атаки. Наш відділ із приходом сумерку відв'язався від них і перейшов на ніч у поблизьке, незайняте ворогом село.

Полякам, видно, подобались наші землянки, а може заблаглося їм трохи партизанської „романтики”, бо одна їхня група заквартирувала на ніч у лісі, розмістившись по землянках. (Без сумніву, на таку думку не впали самі поляки — вони на таке завигідні; тут рішальний „дорадчий” голос мусів мати „опікун” — „старший брат” — якийсь большевицький комісар в „рогатівці”).

Другого дня ранком наш відділ, повертаючись із села, зайшов оглянути землянки, не сподіваючись застати там гостей.

Передня стежа завважила коло землянок польських стійкових, яких спершу взяла за своїх, думаючи, що це прибула сотня к-ра Крилача і заквартирувала тут, не знаючи нічого про вчорашній бій.

Щойно, коли стійкові підняли алярм і заскочені сонні поляки почали вискакувати із землянок усіма виходами, відділ розгорнувся в бойову лінію і відкрив по них вогонь.

І лише завдяки надзвичайній догідності терену (не диво — ми його добре підбрали для себе), вдалось їм спастися втечею з відносно невеликими втратами, залишаючи на місці трьох убитими, два кулемети, міномет, кілька крісів та значну кількість муніції.

Про запляноване святкування Свят-Вечора в лісі годі вже було думати.

„Перешкодили нам у лісі, будемо в селі святкувати!” — сказав к-р Бурлака та видав відповідні змінені зарядження.

Щоб дезорієнтувати та „вивести в поле” ворожу розвідку, а тимчасом забезпечити спокійне святкування Різ-

два, відділ негайно вирушив у передсвяточний маскуючий рейд-маневр по селах вздовж Сяну, задержуючись на кілька годин у кожному з них та поширюючи „вістку”, що відходимо в „гори” (Бірчанщина — Сянїччина). Тимчасом над вечір 6 січня далеким форсовним маршем перекинулись на протилежну сторону Комарницького лісу над села, в яких задумано зустрічати Рїздво.

Тут уже ждали всі запрошені нами гості-повстанці з цілого району.

Зупиняємось на краю лісу, на горі, з якої прекрасно видно всю околицю.

Безсильний мороз.

Із появою першої зірки, на землю сходить величний, традиційний Свят-Вечір.

Мов у казці, мерехтять та срібляться в місячному сьї-ві покриті снігом-їнеєм дерева, кущі, збуджують хвилю нових споминів, мов зачаровані, срібно-золоті, живі ялинки...

Позаду нас розлогий ліс — наш вірний друг, чорний, таємничий...

В долині, під нами, розвалини спалених сіл Закерзоння; наліво — старий княжий город — тепер ворожа нам твердиня — Перемишль. А перед нами, прямо на схід, у віддалі заледве кількох кілометрів, видніють українські села...

Та це вже потойбік кордону — за лінією Керзона.

Мов заворожені, вдивляємось туди, в далечїнь. Думки линуть до рїдних.

Чи живуть вони ще? Чи може, як мільйони інших українців, і їх знищив уже червоний московський окупант? А якщо живуть, як зустрічають вони сьогоднішній Свят-Вечір?...

В думках пересилаємо їм наші гарячі, найсердечніші рїздвяні бажання...

Напружено надслушуємо, чи не зловить вухо дорогого звуку рїдних колядок.

Та нічого не заколюче святочної тиші нашої Рїздвяної Ночі...

**

Стаємо на збірку лавами, у формі незамкненого чотирикутника. Відчитання коротких змістових святочних наказів, ряд побажань, врешті палка, бадьора, вояцька промова к-ра Бурлаки, при кінці якої він несподівано для всіх звернувся до відділу:

— А тепер, друзі, заколядуємо!

— Але так, щоб почув нас Перемишль та наші села закордоном — в Україні, які не можуть сьогодні голосно співати та радіти, що прийшов на світ Ісус — Дитятко Боже, на погибіль клятому Іродові!

Годі описати почування, які огорнули кожного, коли із засніженої лісистої гори, з грудей двох сотень вояцтва понеслись понад зруйнованим, поневоленим, але непокореним, незламним клаптиком Закерзоння, могутні слова найстаршої української колядки:

„Бог Предвічний народився”...

Таких хвилин ніколи не можна забути!

Кожний відчував, що співає не звичайну колядку, що її століттями співає український народ. Сьогодні вона стала сміливим, гордим викликом кривавому ворогові-наїзникові, могутньою, тріумфальною піснею.

І співає її не скрито-боязливо якийсь відірваний гурт гонених, зацькованих рабів, — звуки її несуться гордо й свобідно із вояцьких грудей вільних, свідомих своєї мети борців-повстанців, відданих Великій Ідеї боротьби за волю України, за її право на вільне життя.

І співають вони її не самотні.

Бо ось за хвилину відділ, закутаний у білі накидки-покривала, розгорнувшись широкою розстрільною, засніженими полями — сходить в долину, в село, де зі сльозами радості в очах зустрічає повстанців гостинне українське населення, щоб там, під охороною кулеметних застав, при спільній Свят-Вечері, ще раз спільно з Українською Родиною заспівати невмируще:

„Бог Предвічний народився”...

СВЯТ-ВЕЧІРНЯ ПРИГОДА

Наш відділ „Месники І” і відділ командира Тучі квартирували у лісі під Забілою у третьому районі. При відділі квартирувала група СБ провідника Явора. В терені було спокійно. Поблизу ворожого війська не чувати, тож можна було припускати, що свята проминуть спокійно.

Відділ приготовлявся до спільної вечері: робили столи з круглих клецьків, рубали ялинки тощо.

День минув щасливо, без погоні. Звечоріло. Приготовані столи накрито скатертями, принесено дідуха й поставлено в куточку землянки. Під вечір хлопці почали заходитись коло кухні: варили вареники, борщ з грибами, кутю, пекли паляниці і книші.

Коли вже все було готове, командир велів сідати до вечері. Доручив змінити стійку, щоб хлопці могли хоч трошки погрітись в землянці перед вечерею. Мороз того дня був великий, сягав до 30-ти ступнів. Командир поділився з хлопцями просфорою і побажав усім Веселих Свят і щасливого Нового Року. Потім політвиховник, друг Ш., побажав теж кожному щасливих Свят та сказав декілька слів про цьогорічні Свята наших батьків, сестер і братів під большевиками, а також тих, що знаходяться в полоні, в тюрмах, чи на еміграції. Відмовив разом з хлопцями „Отче наш” і Молитву Українського Революціонера. На вечерю подали кутю, вареники і борщ. По вечері хлопці співали коляди, а службовий старшина зробив зміну стійок, щоб і вони повечеряли.

Командир не хотів уже нікого посилати до села з розвідкою, щоб хоч один день хлопці були спокійні.

Але провідник СБ таки вислав на розвідку зі своєї

групи двох стрільців: Марка й Вітра. Хлопці пішли до Старого села і в одній хаті запитали, що нового в терені. Мешканці хати сказали, що в цьому селі нема нічого підозрілого, але до сусідніх Олешич приїхало 80 жовнів польського війська. І ще не докінчили вони розмови, як до хати ввійшло четверо поляків, перебраних за упістів. Питають, чи хлопці мають зв'язок з командиром Калиновичем. Кажуть, що вони йдуть із закордону і на границі їх обстріляли, тому вони згубились від зв'язкових, самі ж не знають терену і не можуть ніяк дістатися до к-ра Калиновича. Господарі хати, не бажаючи прислухуватись до розмови, вийшли до сусідів, щоб дати гостям змогу свobodно поговорити в теплій хаті.

Враз під час розмови один із перебраних вхопив за цівку кріса, що його тримав між колінами Марко, сидячи на лавці під вікном. Вітер вмиг зорієнтувався, в чому справа. Він швидко підносить свого автомата і пускає одну серію понад голови, щоб не вбити Марка, а перелякати поляків. Марко, користаючи з нагоди, скаче у вікно й тікає з хати. Вітер, замість вискочити через вікно, хотів вийти дверима. Однак двері були зачинені і він був змушений вертатись до хати, щоб таки вискочити вікном. Та тільки переступив поріг хати, як поляки накинули йому на голову „палатку” й кинули його на землю. Автомат випав йому з рук. Його почали бити по голові. Він прикинувся вбитим. Поляки почали нараджуватись, що з ним зробити, лишити його тут, чи брати з собою. Одні говорять, щоб взяти, інші кажуть лишити, а самим іти далі в село, може ще когось стрінуть. Стало на тому, що один із них лишиться, щоб, якщо вбитий виявиться живим і повернеться до свідомости, забрати його як полоненого зі собою, а трое підуть в село. Не звертаючи більшої уваги на вбитого, починають виходити, заходячи один за другого. Тоді Вітер користає з нагоди і стріляє з пістолі, яку мав ще при собі. Двоє поляків падають від куль, других двоє спереляку не знають, що робити. Вітер використовує цей момент, стріляє ще двох і добиває двох перших пострілами в голову.

Відтак бере автомат і стріляє по пустій хаті, щоб спровокувати решту польської стежі, що десь заховалась. В пригоді стає йому польська уніформа. Він вискакує крізь вікно з крісом і кричить: „Бійом, нех їх крєв залєє!” Поляки дійсно прибігли на перші стріли під хату і закричали: „Не стшеляй, то свуй!”

Вітер користає з цього, скаче за хату, а там через плоти до лісу. Пробіг ще кусок полем і опинився в лісі, принісши тільки як доказ серйозности пригоди тяжкі рани на голові. Та вони були дрібничкою супроти факту, що він врятував — життя.

Командир та всі друзі не могли з дива вийти, як це він вийшов живий з такої халепи.

Дальші дні Свят були спокійні і хлопці відсвяткували їх, як належить, по християнському звичаю.

КРИВАВА ВІДПРАВА

Зближалася весна 1947 р. Сонце почало вже пригрівати, але було ще дуже холодно, бо землю покривала ще груба верства снігу. Наш районний Провід одержав наказ підготувати збірку товщу для хворих і ранених у боях вояків УПА. Згідно з наказом, мені, як господарчому провідникові району, припадало визначити реченець відправи для кущових господарників. Справа була нелегка, бо окупант, польський і московський, стягнув по селах та містах багато війська й поліції для облав на „бандерівців” і для переселенчої акції, щоб придушити спротив населення й УПА. По перевірці терену через СБ, назначено відправу теренових і кущових господарників на день 15 березня 1947 р. в районі III „Бірчанщина”, кущ ч. I, о год. 9-ій ранку.

Коротко перед відправою я стрінувся з районним провідником СБ і він остеріг мене, щоб я не робив відправи в районі ч. III, бо сподіваються облави збоку війська і поліції у зв'язку з ліквідацією кількох донощиків. По одержанні тих інформацій від районного провідника СБ, друга Карла, я негайно пішов до друга Коваля, що в тому часі заступав районного провідника. Йому та господарникові району ч. IV д. Миколаєвичеві з'ясував я ситуацію в III-му районі згідно з інформаціями Служби Безпеки. По нараді ми постановили переночувати в районі ч. III, а рано все ж таки бути на означеному місці. Ми заночували в селі Шляхетська Добра на хуторі „Діл”. Вночі прийшло до нас ще два районні розвідчики СБ, друг Карий і друг Змій. По одержанні від них інформацій, що покищо все в порядку, ми рішили відбути відправу.

Дня 15 березня 1947 р. встали ми дуже раненько, щоб бути на час на означеному місці в Ляхівському лісі. Марш був тяжкий, бо треба було йти через поля, глибокими снігами в напрямі лісу, та й ще з великою обережністю перед непередбаченою засідкою ворога. По дорозі ми попросили в одного господаря сокири, щоб у лісі було чим нарубати дров та розпалити вогонь, погрітись, чи підсушити одіж й обуву. Прибувши до призначеного лісу, ми нарубали дров і розложили вогонь. Поставили стійку. Дехто з друзів підстелив собі смерекового гілля та поклався біля вогню спати.

Майже всі друзі позасипляли біля вогню, а я, хоч перетомлений, не міг заснути і був дуже неспокійний, так, немов би мало щось погане трапитись. Коло год. 8. 30 ранку почали сходитися друзі на відправу. Перший прибув кущовий Заяць, а потім кущовий господарник Мороз і станичний Граб. По зголошенні приходу, я спитав, що нового в терені. Друг Граб подав, що в селі Шляхетська Добра є відділ ВП (Войско Польське) в силі 150 осіб. Я негайно побудив друзів, що спали смачно на гілляках біля вогню, та переповів їм новину, яку зголосив друг Граб.

По скромному сніданні, друг Коваль і друг Змій хотіли докинути дров до вогню, щоб краще погрітись, бо холод добирався до костей. З огляду на непевну ситуацію я не радив докидати дров, щоб ворог не зафрмітив диму. Але, не зважаючи на мої поради, Коваль і Змій докинули ще дров до вогню; у них був більший страх перед холодом, як перед ворогом.

О год. 9,30 розпочато відправу. Внаслідок бльокади сіл, не всі явились на відправу. Я прочитав наказ Головного Проводу про наше завдання збірки товщів та про інші справи. Друзі кущові й господарники здали звіти про стан збірок і запасів. Та хоч я й з увагою слухав звіти і нотував дещо, то не міг забути неспокою, що мучив мене від початку прибуття на відправу; мене вперто трималось переконання, що поляки зроблять на нас облаву.

Під час дальшої відправи ми почули враз десь далеко гавкання собак. Я, для певности, дав Морозові наказ, щоб

він пішов на край лісу на розвідку. Мороз взяв автомат і відійшов в тому напрямі, звідки чути було гавкання. По короткій перерві ми приступили до праці, очікуючи однак нетерпеливо, що нового зголосить друг Мороз. По короткому часі повернувся Мороз із розвідки і зголосив, що він нічого підозрілого не запримітив. Мені трохи не сподобалось те, що Мороз так скоро вернувся з узлісся по таких великих снігах, де вони місцями були глибші, як на метр. Це почало мене ще більш непокоїти, і я сказав це друзям. Мене заспокоювали, що на відправу підібрано терен, догідний для оборони або відступу, але я й далі був неспокійний.

Не довго тривало, як враз я завважив, що з тої сторони, куди ходив Мороз на розвідку, показався вояк, потім другий і третій. Вони посувалися у нашому напрямку. Мені зробилося гаряче. В тому моменті прийшла мені думка, що може це наші. Бо наші носили такі самі мундури й „маскеровки”, як польське НКВД, щоб легше діяти і рухатись в терені. Коли ж я побачив, що їх показується більше і що це знані мені польські „відділи смерти” з команди Міхальського, я півголосом крикнув: „Друзі! Облава!...” Ми негайно позбирали всі речі й почали відступати. Поляки запримітили нас і стали кричати: „Бандеровци, бандеровци, стуй, стуй!” — і відкрили сильний вогонь з автоматів. Ми побачили, що їх дуже багато, коло 150 вояків. А нас всього вісім. Отже нам треба скоро відступати, не ставлячи ворогові хвилевого опору, хоч і був до того догідний момент.

Поляки побачили, що ми не ставимо опору і що нас заледве вісім людей, і намагались окружити нас, щоб половити живими. Та тому, що терен був догідний до відступу і поляки зорієнтувались, що не дадуть ради нас половити, відкрили за нами сильну пальбу з автоматів. Виходу не було, і ми, зайнявши становища, почали також стріляти. В моменті, коли польське НКВД скупчилось, друг Карий використав момент і кинув між них гранату. Роз'юшені втратами енкаведисти, яких було немов саранчі, скріпили вогонь. Наше положення стало безвихідне. Ми рішили не дати себе живими ворогові, а коли б настав критичкий момент, тоді всі ті, що залишаться ще живими, мали себе

постріляти. Ворог мав поважні втрати вбитими й раненими, однак його атака не слабла, бо підходили нові сили. Але наш опір почав слабнути. Друг Коваль вже був убитий, я легко ранений у ліву руку. „Папашка” випала мені з рук. Та я не втратив притомности, підніс „папашку” правою рукою і, піддержуючи її постріленою рукою, з якої текла кров, дальше стріляв у ворога, що завзято атакував нас. Ми відступали, криючись поза густі кущі і дерева. В часі бою я, у висліді поранення, згубив торбу, в якій були документи, звіти, бандажі, йодина й організаційні гроші, а також муніція до „папашки”. Сила напору ворога кріпшала. Не маючи ні часу, ні бандажу, я не міг перев’язати свою ранену руку. Відступаючи, я мусів сліди власної крові загортати снігом, щоб не дати ворогові пізнати напрямку відступу. Завданням ворога було, як бачилось, хоч одного із нас зловити живим, щоб потім, на допитах, дізнатися про наші магазини. Коли я змінив своє становище, подаючись назад, побачив недалеко друга Миколаєвича, що завзято відстрілювався від ворога. Півголосом крикнув до нього, що я ранений. Друг Миколаєвич півголосом відповів, щоб я дострелився і не попав живим ворогові в руки. Бій не уставав, ворог підсувався ближче. Кров стікала, я почав тратити силу. Останками сил відступав далі. Глибокий сніг утруднював відступ. Враз мені прийшлося перейти через відкритий горбок, де ворог мав добрий обстріл. Не було іншого виходу: треба було пробігти цей відкритий горбок. Я вірив, що Бог допоможе мені перейти це поле смерти. Кулі свистали з усіх сторін. Та, з Волі Всевишнього, дякуючи Йому за Його ласку, я вспів таки перебігти щасливо відкритий горбок і скритись за ним в гущавині, відв’язавшись від переслідуючого ворога. Щоб змити ворога, я завернув з яру. Тут зустрів я друга Миколаєвича, і ми пішли вже дальше обидва разом. Відступати було дуже важко з причини глибокого снігу, що на засипах доходив і до двох метрів. Ми відбивались чимраз дальше від ворога. Миколаєвич хотів дальше відступати лісом. Я порадив йому підійти якомсь на узлісся і зорієнту-

ватись, де ворог, щоб не попасти в засідку, потім перейти через присілок „Замагура” й дістатись на Магуру.

Я дуже ослаб із-за великого упливу крови. На мені все промгло до сорочки. Щойно тепер перев'язав я рану якимсь шматком. Ми рішили пробратись таки на край лісу і відійшли вже декілька метрів, як почули знову страшну стрілянину з автоматів і машинових крісів та чийсь крик і стогін. Бій тривав коротко, настала тиша. Ми зорієнтувались, що наші друзі, які пішли яром, попали в оточення ворога і там усі загинули. Ми завернули у ліс, пройшли не більше, як два кілометри і щасливо дійшли на край лісу. По кількахвилинній обсервації і надслухуванні, рішили йти в напрямі присілка Діл. Здались на ласку Божу. Користаючи з того, що на відкритому полі сніг був невеликий, ми пробігли відкритий терен і зупинились на горі Магура, зарослій корчами ялівцю. Тут задержалися. Я попросив Миколаєвича краще перев'язати мені руку. Тому, що не було бандажу, друг Миколаєвич відпоров кусок моєї сорочки і зав'язав ним руку. Миколаєвич хотів перебути тут до вечора, а як стемніє йти далше. Я попросив його: „Ходімо зараз далі!”... Я був тільки в маринарці й сорочці, що на мені замерзали, бо під час відступу усе на мені перемгло і скривавилось. Та йти далі було надто ризиковно. Ми простояли тут три години, дожидаючи вечора. Я сказав Миколаєвичеві, що вже замерзаю й коли він не хоче йти, то піду сам. Він співчутливо глянув на мене та на мою обмотану сорочкою руку, через яку кров переходила наверх. Я мусів виглядати страшно. Мій вигляд і зранена рука зворушили його і він рішився заризикувати. Поміг мені, напівскостенілому, піднятися, піддержував мене, і так почали ми йти у напрямі присілка Діл. Під час цього маршу я трохи розігрівся. Мені стало краще. Ми йшли яких 15 хвилин. Миколаєвич весь час піддержував мене. Не звертаючи вже уваги ні на що, ми дійшли до хати, де попередньої ночі вечеряли. Миколаєвич лишився на стійці, а я постукав у двері. Господар попросив до хати. Я ввійшов і сказав: „Добрий вечір”. Ніхто мені не відповів. „Чому не відповідаєте?” Тоді господар:

„Чи то ви, пане Кум?” — „А ви що, не пізнаєте мене?” — спитав я здивований. — „Та ж вас сьогодні в Ляхівському лісі застрілили”. І всі почали плакати. Я став заспокоювати їх, кажу, що я тільки ранений в ліву руку і дуже змінився, бо багато крові з мене стекло. Тепер мені треба знати, чи нема в селі війська. Господар відповів, що військо було, але недавно відїхало до містечка, а частина поїхала на Ляхівку.

Я попросив у господаря чарку горілки, щоб розігрітись, і вийшов надвір, щоб змінити Миколаєвича на стійці, бо ж і йому треба було завітись. Виходячи, попросив господиню, щоб, якщо це можливе, приготувала нам трохи теплої страви. Через 15 хвилин Миколаєвич змінив мене на стійці. Я повернув до хати й оповів, як то поляки зробили на нас облаву і чому люди кажуть, що я упав у бою. Поголоска пішла тому, що в бою впав Коваль, районний провідник, що був подібний до мене. Надто моя торба з документами попала в руки полякам і з того й пішла поголоска про мою смерть.

Ввечері ми вислали одну жінку до села Ляхови, щоб там докладно розвідала, хто був убитий і хто ранений. У міжчасі прийшла в хату дружина Карого і спитала мене, де її чоловік. Я знав, що він упав у бою, але не хотів передчасно завдавати їй жалю, тому відповів, що не знаю, бо ми відступали нарізно. Довідавшись, де був бій, вона скликала жінок та мужчин і вони пішли туди, щоб забрати вбитих і ранених. Я мусів негайно відійти до Четвертого Району та зголоситись там у провідника кущового проводу, Вишинського, і з тієї причини не міг піти разом із ними.

Дружина Карого і його батько, віком 60 років, та інші люди пішли на місце бою і там знайшли та розпізнали тіло Карого, що лежало в крові, на снігу. Дружина Карого кілька разів мліла коло тіла покійного. Батько поцілував голову сина і сказав: „Боже, Боже, змилосердися над нашим народом!” Друг Карий був пострілений з „папашки” 24 рази. Недалеко нього лежали вбиті друзі-революціонери: Змій, Коваль, Заяць і Граб. Мороз, про долю якого ми дізналися

пізніше, був важко ранений і його непритомного забрало ВП до тюремного шпиталю в Сяноці.

Село Ляхова гідно похоронило своїх героїв, друзів Заяця і Граба, на своєму цвинтарі Креців. Друзів Коваля, Карого і Змія похоронено на Брижаві, в їх рідному селі.

Мариво ляцької помсти за участь у похороні членів ОУН не відстрашило нікого: все українське населення обох сіл, старі й малі, прийшли попрощати своїх геройських односельчан, борців за воля Батьківщини.

ВІДПЛАТА

З важкого, томлячого сну збудив мене раптом болючий удар в потилицю. Від нього все тіло в мене затряслось. Відрухово сягнув я рукою позад себе й зловив холодне дуло автомата. Ворог?... Розкриваю широко очі й розглядаюся кругом. Ні, це тільки мій друг Комар, що спить оце біля мене, не роздягнувшись, як і ми всі, обернувся у сні й при тому дошкульно зачепив мене своїм автоматом.

На хвилю сон від мене відлетів. Не встаючи, обкинув я поглядом усю кімнату, переповнену повстанцями. П'ятнадцять нас лежало оце густо один біля одного, в убранні й при зброї, закутавшись хто в свого плаща, а хто в білу „палатку”. Крізь вікна і двері та від сирої землі тягнуло вогким холодом, але це ні трішки не перешкоджало повстанцям у смачному сні. Всі спали, як побиті.

Та й не диво: до сну, на короткий відпочинок, поклялися ми страшенно втомлені. Завдання, що його ми виконали минулої ночі, вимагало від усіх нас великої фізичної та нервової напруги: довгий, форсовний марш снігами, знищення двох мостів на річці Ославі, вдале роззброєння станиці польської міліції й відставлення живим до рук нашої Служби Безпеки команданта станиці — озвірілого садиста, що дався взнаки українському населенню, — і, нарешті, спішний відмарш з терену, де ми все це виконали. Усі ми були вповні вдоволені з нашої власної роботи, але втомлене тіло вимагало таки належного йому відпочинку.

У вікні мигнула тінь нашого стійкового. А з сіней долетів відгомін обережних кроків нашого господаря Карла і його тихі слова до сина:

— Йди, Івасю, на груник, розглянься кругом, чи спокійно, а по дорозі візьми ріща, щоб було чим запалити.

Втома привернула сон і мені.

Побудив нас усіх стійковий, впровадивши до хати трое дівчат. Кожне з них принесло клунок з харчами для нас. Це наш господар повідомив про наш побут в селі наших довірених людей і, поки ми проспалися, вони приготували нам їжу.

Дівчата цікаво оглядали нас і шепотіли між собою:

— Марин! А друг Медвідь є теж?... А Комар є з ними?... А Грізний?...

Ми скоро позривались з застеленої соломою долівки, помились, привели до порядку кімнату й засіли до сніданку, чи, власне, до обіду, бо це ж був полудень. Вів'язалась весела розмова, повстанці, а з ними й дівчата заспівали стиха повстанських пісень. При гостині та милій балацці й не зчулись, як пролетіло коротке зимове полудне. Щиро подякували ми дівчатам за дарунки й, попрощавшись з ними, взялись до чищення зброї, бо вечоріло й треба було збиратись до відходу. В вікна став заглядати сумерк.

Враз ввійшов стійковий і зголосив, що в сусідньому селі стрілянина. Командир нашого відділу Гуцул зарядив поготівля і скріпив стійки. Скоро після цього стійковий ввійшов в кімнату вдруге, цим разом з якимось невеличкого росту юнаком. По його засніжених чоботах та споченому чолі ми догадалися відразу, що це кур'єр з сусіднього села. Він обкинув нас поглядом і спитав коротко:

— Командир?

К-р Гуцул піднявся. Гість підійшов до нього, подав йому кличку й попросив його до сусідньої кімнати. Ми залишились в напруженому вижиданні. По кількох хвилинах к-р Гуцул повернувся — насуплений і задуманий. Зарядив збірку і став перед нами, пильно глянувши кожному з нас по черзі в вічі, наче перевіряючи нашу бойову готовість. А тоді озвався до нас:

— Друзі! В сусідньому селі ворог що-лиш виконав новий варварський злочин: тридцять жовнів „Корпусу Безпеченства Вевнешнього” зробили наскок на хату, де пе-

ребував хворий вояк УПА та наш районний інтендант друг Мирон, захопили обох їх живими й на вулиці, на очах селян, у звірський спосіб закатували. А після цього повісили господаря хати, а хату запалили. Дружину господаря та їхню маленьку дитину кинули живими в вогонь.

Нам усім від цієї вістки вдарила кров в лице, а зуби стиснулись до болю. І, не знаю: чи це к-р Гуцул додав на закінчення, чи наші власні думки видались кожному з нас голосом з-поза нас:

— Помсти!

Плян дії був швидко уложений. Польські жовніри вертатимуться копальняною залізничкою, що збігає з гір і переходить через міст понад річку Ославу. Там ми й зустрінемося з ними.

Короткий наказ — і ми відмаршовуємо. Проходимо лісом, звинно виминаючи всі перешкоди, бо ж у лісі ми — як танцюрист на естраді. І, хоч вогким снігом маршувати важко, втоми не відчуває ніхто з нас.

Ліс кінчиться. Здалеку долітає хлюпін хвиль Ослави. На тлі білого снігу сіріє біля мосту постать ворожого вартового.

К-р Гуцул дав знак рукою, щоб відділ задержався. Сам мовчки скидає чоботи, обвиває ноги білим шаликом, загортається щільно в білу „палатку” і безшелесно, як нічний привид, скрадається до мосту.

По кільканадцяти хвилинах чуємо, як щось важке бовтнуло в воду. А за кілька хвилин після того Гуцул стояв знову перед нами, держачи в руках, крім свого — ще один автомат.

— Дорога вільна, маршувати за мною далі!

Двоє бійців відлучуються на його наказ від відділу й ідуть зі скриньками на плечах до мосту. Замінують. А ми, розділившись на дві частини, залягаємо в кущах по обох боках гірської залізнички.

Довжаться в безконечність хвилини такого вичікування. Та врешті — долітає до нас стогін парової машини, озива-

ються стуком рейки і чимраз виразніше чути розгукані голоси польських жовнів. Їдуть!...

Ось вони перед нами: паровіз і дві вагонні платформи, обведені поруччям і переповнені людськими тілами. Тісно збилися в гурти польські жовніри, бо вагонні платформи гірської залізнички невеликі. Гримнула сальва з командирового автомата і ліс заклекотів гуком наших скорострільів та гранатних розривів. Важкий стогін паровоза заглушили зойки ранених. Потяг рвонув, мов сполоханий кінь, і помчав повною парою вниз, викидаючи по дорозі тіла вбитих, що злітали безвладно понад і попід поруччя в сніг. Серії наших автоматів і скорострільів підганяють ворога. Он він уже над річкою: з повним розгоном вкочується поїзд на міст, грімкий вибух потрясає повітрям і кусні розірваного мосту разом з поторощеними вагонами поїзду злітають у ріку.

Проходимо попри тор до річки, щоб переконатись, чи не залишився хтось з-поміж ворога живим. Ні, з вагонів злітали тільки мертві, а здорові та ранені міцно тримались поруччя платформи, щоб — знайти смерть при зриві мосту в холодних хвилях Ослави.

За свій варварський злочин заплатили всі вони — власним життям.

ВЕЛИКДЕНЬ 1947 В УСТРИЦЬКОМУ ЛІСІ

Сотня Хріна була для польської окупаційної влади великим пострахом. Це ж саме вона зліквідувала генерала Сверчевського. Згадана подія відбулася за кілька тижнів перед нашим Великоднем. Вона страшенно підірвала престиж польської комуністичної верхівки, і варшавські слуги Сталіна, ошалілі від злости, вирішили ще до Великодня нас знищити.

Наша сотня перебувала постійно в рейді, зводячи безупинно бої з ворогом. З околиць Вислока ми перейшли в Хрещатинський ліс, а потім у так званий „трикутник”. Нас привітали Устрицькі ліси. Польські війська бльокували всі дорogi, всі перехрестя, балки й яри.

— Знищити сотню Хріна до Великодня! — це було гасло й наказ, що з ним лягали спати й вставали польські жовніри.

Та ми цим не переймалися. Зі своєї сторони к-р Хрін поставив такий плян: перевести ще одну більшу акцію, після вдалої операції відв'язатися від ворога й перемаршувати в іншу околицю, перепочити і спокійно відсвяткувати день Христового Воскресення.

Весна, як непереможна володарка, заходила в лісову просинь і її соняшний усміх відбивався в очах наших бойових друзів. Але ще не в одному місці Устрицького лісу виднілися плями снігу. Холодні подихи вітру і вперта вогкість не давали нам спокою. В навколишніх селах — переважно порожньо й тихо. Це ж саме з цих місцевостей ще в 1946 році поляки силоміць викидали українську людинність за Сян. Наше населення трималося вперто прадідної землі: в час нападу польських евакуаційних загонів люди тікали в ліси, переховувались там і опісля верталися в

свої пограбовані й поруйновані гнізда. Та за кожним набігом новітніх орд населення в селах меншало, а збільшувались руїни. Напівевакуйовані і напівзруйновані села, в яких жило тепер вже лиш по кілька родин, виглядали острівцями серед загальної пустині згарищ, руїн і відчаю. Лише вістки про нас і наші бої підтримували ще населення на душі, окрилювали його надією.

Такою була дійсність напередодні нашого Великодня 1947 р., що застав нас законспірованими в Устрицькому лісі оподаль від сіл. Тереновий прозід ОУН потурбувався про нас і у Великодню суботу ми одержали паску, яку потім посвятив нам наш священник Яворенко. Все ж, нам потрібно було знати також і про настрої наших селян в найближчих селах, провідати їх, підбадьорити і повідомити, що вони можуть спокійно святкувати велике свято. Командир дає наказ ройовому Зайчикові:

— Взяти бійців і вирушити до села Б.

— Виконую слухняно, пане командире: вирушити до села Б.

Завжди бадьорий і уважний ройовий бере нас дванадцять бійців і ми йдемо. Найближче село привітало нас печальною пусткою. Кругом руїни, згарища. Лиш де-не-де залишились ще цілими хатки, та їхні мешканці скрились злякано. Але не було меж радощам селян, коли вони довідались, що ми не поляки, а свої. Старі й малі виходили назустріч нам, запрошували до хати.

— Де ж ви так довго були, охоронці наші?

— Приходьте всі на свято до нас.

— Як добре, що ви тут!

— Залишайтеся!

Запитанням, висловам утіхи й радості не було кінця. Але рій мусів виконувати наказ командира. Ми запевнили селян, що в ці дні, як ніколи, будемо на варті їхнього спокою і вони можуть не хвилюватися. Збіднілі, пограбовані люди щедро ділилися з нами тим, що приготували на свято.

Ми взяли трохи яєць, „пасок”, що ними були боханці чорного, вівсяного хліба і, провівши кілька годин з своїми

людьми, вирушили в дальшу дорогу. Над вечір рій повернувся до сотні.

Великодній ранок прорізали слова наказу:

— На збірку!

Вся сотня вишикувалась у бойовій готовості і командир звернувся до бійців з теплою промовою. Він говорив про потоптану ворогами нашої нації Христову Правду, змалював коротко нашу ситуацію і, висловивши тверду віру в перемогу української справи, поздоровив усіх традиційним „Христос Воскрес” та побажав нам здоров'я, витривалости й успіхів в боротьбі з наїзником. Потім сотня стала до молитви. Чисті душею й совістю, змучені боями й безнастанними рейдами, але непереможні духом і готові щохвилини на бойовий наказ, бійці линули всіми своїми думками до Бога. Це була зворушлива картина. Ця молитва на тлі густого і вже прибраного в весняні шати лісу, здавалося, хвилювала навіть суворі постаті кремезних дубів. І вони, як наші мовчазні друзі, були тихі й задумані. Вони привітливо оточували наших бійців і здавалося, що вони краще розуміють нас, аніж чужі люди...

Спільна молитва закінчилась. Ми вітаємо один одного з великим святом Христового Воскресення, ділимося свяченим. На душі стало весело. Хтось затягнув революційну повстанську пісню і її підхопили десятки голосів. Вона виривалася з лісових обіймів, котилася в далеч, птицею билася у вікна селянських хат, як передвісниця сподіваної волі. І жадібно люди вдихали повітря, що в ньому бренила наша горда пісня. Так минув перший день свят.

Другого дня ми змінили місце нашого постою й перейшли в ліс біля села К. Побудували нашвидку простенький вівтар і зібралися на Службу Богу, що її відправив наш курінний священик. Схвильований, але стриманий, він звернувся до нас із зворушливими словами проповіді та з побажанням успіхів у нашій Богом благословенній боротьбі. Це Богослуження було завершенням нашого святкування Великодня. Без особливих пригод і боїв, тихо й скромно провели ми це свято, але ця скромність ще сильніше підкреслювала велич цього маєстатичного релігійного свята.

Хоч, може, й правда, що це може відчути тільки той, хто пережив і відчув тверду суворість повстанського життя.

Червоні польські „жолнежі” даремно клялися знищити нас ще до свят. Сотня Хріна в повному своєму складі відсвяткувала спокійно в Устрицькому лісі Великдень 1947 р., а після цього вирушила в новий рейд по Лемківщині, щоб наносити ворогові нові, несподівані, болючі удари.

З ОБІЙМІВ СМЕРТИ

„Там удома старенькая мати
Свого сина у віконце вигляда:
Чи поверне із темного лісу
Чи покращить матусі життя?”

По упадку шпитальки на Хрещатій, 23 січня 1947 р., де загинуло 17 осіб, провідник Чорнота дав мені припорушення підібрати місце для збудування нової шпитальки, а при тому зорганізувати харчі для хворих. Хоч Бескидські ліси над Вислоком були покриті глибоким снігом, проте нас п'ятеро, а саме друзі: Кримський, Прапор, Жук, Яр і я вибралися в терен, щоб виконати доручення. Ніч з одинадцятого на дванадцяте березня 1947 року була ясна, мороз тиснув здорово, хоча був уже березень. Пішком пробратися в село було дуже важко через великий сніг. Тому ми виїхали з лісу на лещатах та в білих „маскеровках”.

Чомусь важко приходилось вилазити з зимової колиби, що її ми будували мозолистими руками цілу осінь. Дивне прочуття огортало мене, коли ми рушили в терен. В голові пролетіла думка: чи повернемось знову до колиби, до своїх друзів?

Обережно з'їздили ми в село Вислик, де в ту ніч панував великий спокій. Навіть гавкання собак не ворухило тишу. Тихцем підсунулись до першої хати, де одержали розвідку, що в селі немає ворога. Тут залишили лещата та пішли замовляти харчі.

Коло півночі скінчили зайняття, зайшли до хати трохи погрітися, відпочити. Стрілець Яр спитав мене, чи може піти до ворожбита, який живе тут, недалеко. Я в ніякі ворожби не вірю, але, для розваги, рішився піти також із Яром. За-

ходимо під хату. Яр іде перший тому, що знає тих людей, де живе ворожбит. Ворожбит дуже радо годиться поворожити нам. Бере карти й кладе мені першому. Говорить, що коло мене велика небезпека, а Ярові каже, що йому випадає на картах смерть. Ми ще трохи затримались у тій хаті, потім вернулись назад на свою квартиру.

О 4-ій годині над ранком вийшли з Вислика Горішного в напрямі Явірника. Друзі Кримський, Жук і Прапор ішли попереду. Яр чомусь, як ніколи, від мене не відступав. Розповідав мені, як то він хлопцем поїхав до Німеччини на роботу, потім, як прийшли американці, був в одному таборі (назви не пригадую) і там довідався, що на наших землях діє Українська Повстанська Армія. В нього зродилась думка поїхати додому, як поляк. Цей замір йому вдався. Тижень провів у хаті, потім зголосився до УПА. Розпитував, чи його люба Лемківщина також буде колись належати до України, бо він читав і чув, що деякі уважають нашою границею річку Сян. Розмовляючи, ми й не оглянулись, як наблизилися до присілка Явірника, Файтиська, що заховався між лісами і потоками. Кожний з нас був голодний і перемучений маршем по глибокому снігу. Почало дніти, заповідався гарний, погідний день. Село Явірник вставало зі сну. Обережно підсуваємось до хат присілка. З одної хати вийшов господар з коновками по воду. Від нього ми довідалися, що в селі спокійно, а до Команчі прийшла зміна польсько-большевицького війська. Заходимо до другої хати, щоб обсушитися, дещо з'їсти. Господиня каже, що хліба не має, а бараболя змерзла, і пропонує нам змолоти трохи зерна на вареники, або плячки. Стрільці радо годяться. Зерно було сире й тяжко мололося. Мелення протяглося коло двох годин. Аж коло одинадцятої години ми з'їли ці добре зароблені вареники. Не спавши попередньої ночі, нас огорнув сон. Для певности посилаю розвідку в село. Один держить стійку перед хатою. Решта відпочиває. Чи всі спали — не знаю, але я заснув. Пробудив мене великий лоскіт і крик друга Прапора, що ми оточені з усіх сторін. Збита шибя посипалась на мене. В першій хвилині я не міг зорієнтуватися, де ми, чи в Бескиді в колибі, чи

де, але страшний плач дітей усвідомив мене, що я в хаті. Із стін куриться порошок, кулі прошивають дерев'яну стіну наскрізь, в хаті зчинилося пекло. Дах і повала горять. До мене підбігає друг Кримський і просить, щоб я його дострелив, бо він тяжко ранений. Одним рухом відчиняю ташку, беру в руки пістолу, відтягаю курок, та, коли глянув на друга, що з ним довший час ділив долю й недолю, жаль стиснув моє серце і я не був усилі виконати останню його просьбу. За ним біжить друг Яр і кричить: „Я ранений також!” — і звалюється на землю. Наказую вискакувати з хати. Сам рішаю залишитися в хаті назавжди. По хвилині оглядаюсь, в хаті вже нема нікого. Повала почала добре горіти, чую вибухи гранати коло вікон. Живцем горіти не хочу, пробую вийти, виставляю голову з сіней, та на привітання мені сипляться з-за усіх углів хати серії з ППШ.

Бачу — перед хатою коло студні лежить трое польських жовнірів коло кулемета. Думаю, що нема іншого виходу, як кинути гранату й вискакувати з хати. Так я й зробив. Перед порогом хати лежало в калюжі крові дівча. Біжу не до лісу, а в напрямі гори „Камінь”. За мною посипались густі серії і дике: „Пастой... мать бандеровску, стуй, с... сину, нема тобі вийсьця!” Прибігаю над потічок і на велику мою радість зустрічаю трьох друзів: кущового, господарника і Кримського. Але цей останній ранений важко другий раз, не може дальше йти, а живим у руки ворогові не хоче здатися. І він, і ми знаємо, що нести його під обстрілом неможливо. Віддає торбу з матеріялами, прощається з нами, просить не забути його маму, дружину й маленького сінка. Шепче останні свої слова: „Да будет воля Твоя, як на небі, так і на землі”. Притулив зимне залізо під бороду, потиснув язичок пістолі і звалився мертвий на сніг.

Прапор, як вискакував із хати через вікно, дістав постріл у самий замок і не мав чим боронитися. Відстрілюємось лише Жук і я. Пробиваємось на гору „Камінь”. Та йти скоро не можемо, бо глибокий сніг танув і ми западалися в ньому майже по пояс. Кільце В. П. щораз то звужується.

Я падаю майже шокрок, наступаючи на полу плаща, якого не можу скинути. Автомат мені затявся, бо набилося повно снігу у замок. Звертаюсь до Жука, може має шомпол. Він подав мені кусок галузки, бо з ним така сама історія. Віддаль між нами і польськими жовнірами щораз меншає. Можна вже добре бачити їх обличчя. Кулі, як рій пчіл, літають коло нас. Мені відстрілили пояс у автоматі, поцілили в ручку, одна куля обпекла мені брову. В голові товчється лиш одна думка: вирватися із того пекла на гору, а там уже ліс... Вже ми підбігали до кущів, як бачу: Жук упав лицем до землі, а зброя вилетіла йому з рук. Я хотів спитатися, що з ним, та в той момент, наче б хтось тоненьким прутом вдарив мене сильно у правий бік. Ворожа куля досягла врешті й мене.

В голові закрутилося і я впав. Але притомности не втратив. Мов на екрані, пробігли в мене образи мами, сестер, братів та друзів і я подумав: чи це так умирають? В гарячій молитві до Матері Божої прошу, щоб я міг ще встати і врятуватися. Стріли почали втихати. Шепчу до Жука: „Чи ти живий? Бо я догоряю...” Він також пробує встати, але падає знову і ледве-ледве вимовляє: „Я кінчу також”. Та враз приходить до мене приплив сил і охоти до життя, і я кричу: „Жук, вставай, ще пару кроків і ми в лісі!” Але мій заклик пролунав без відгуку. Жук уже не відзивався і не пробував більше встати. Тримаючись руками за обличчя, він припав до землі, немов просив її, щоб його прийняла. Поляки підходили, не стріляючи вже, але, побачивши, що я встаю, відкрили знову вогонь з криком: „Довудца уцека!” Я ж мчав, як ранений звір; добіг до кущів, хапаючися за галузки, що з них не одну ворожі кулі в руках мені обтинали. Мені знову щастить. Кулі на диво виминають мене. Поміж кущі видряплююсь на гору і добираюсь до великого лісу.

Кров спливає з мене щораз більше. Рани перев'язати не можу, бо не володію правою рукою. Чую, що ось-ось впаду і вже не встану. Прямую в село Прибишів. Хоч ліс, в якому я опинився, добре був мені знаний, я зблудив у ньому і пішов у зовсім протилежний бік. По якомусь часі помітив свою помилку. Починаю вертатися назад. Та загибель дру-

зів Кримського і Жука, невідома доля Прапора й Яра, спалення хати та поранення дівчини, біль власної рани та страшна спрага так подіяли на мене, що я не всилі був зорієнтуватися в лісі. Мені почали привиджуватись людські постаті, але коли я до них підходив, вони все далі й далі від мене віддалювались. По довшому блуканні я почув ніби рубання дров. Останками сил стараюсь дійти туди. Бачу кількох селян, що справді зрубують дерево. Селяни запримітили мене. Мені залишилось ще перейти один, не дуже глибокий яр, та нога мені посковзнулася і я скотився вниз до потічка. Лівою рукою почав черпати воду й пити. Хотів хоч трошки посидіти та відпочити, пам'ятаючи при тому, щоб не заснути.

На моє велике здивування я пробудився в хаті, де було повню людей. Рана була перев'язана. Я лежав на постелі. Роздивляючись по хаті, пізнав її господарів та інших селян. Це Прибишів і та сама хата, де я лежав ранений в ногу у вересні 1945 р. З оповідання тих селян, що рубали дерево, довідався, як вони мене знайшли й пізнали в тому ярі коло потічка, і привезли сюди до хати.

Під вечір мене відвезли з Прибишева через ліс Буковицю в Долішній Вислик, де квартирував підвідділ командира Граня, боївка СБ Максима і провідник Бурлака. Мною заопікувався сам п-к Бурлака. Стрільці з боївки СБ Максима ще того самого вечора відвезли мене до зимової землянки Бурлаки. Як Бурлака вернувся до землянки, розповів мені сумну вістку, що, крім Кримського й Жука, вбитий також і Яр. Тіла їх забрали поляки до Команчі, постягали з них убрання та взуття і тільки у спідній білизні поклали з руками навхрест коло залізничної станції та зганяли наших селян з поїзду дивитися на них. Прапор, користаючи з того, що В. П. звернуло увагу на мене і Жука і погналося за нами на гору, залишився позаду їхньої бойової лінії і полем пішов до Вислика Горішнього. Одіж на ньому подірвана від куль. Він мав особливе щастя не лише в тому бою, але і взагалі. Хата, де ми були, з цілим майном згоріла. Дівча було ранене в ногу.

Причиною наскоку була „всипа” сексота Гриця із села

Явірника, який підглянув, що ми зайшли до хати і там квартируємо. Гриць, перебраний в польський мундур, запровадив В. П. в числі 120 вояків потоками в село. Відразу обскочити хату вони не могли, бо біля хати стояв наш стійковий. Вони чекали на пригожий їм момент, на зміну стійки. Коли друг Жук, що стояв на стійці, зайшов до хати по Прапора, щоб його змінити, В. П. обскочило хату. Прапор, ідучи з хати на стійку, зустрівся з ворогом на порозі й відкрив перший по них вогонь. Які були втрати польсько-большевицького війська, не вдалося ствердити.

По кількох днях мого перебування в землянці, прийшов лікар д. Мельодія і дав мені відповідні застрики. Під доброю опікою Бурлаки, я щораз більше приходив до здоровля. Рана гоїлася і в місяці квітні я повернувся назад у свій терен, до свого відділу.

Друзі Кримський, Яр і Жук, сини зеленої Лемківщини, залишились в ній назавжди. Свою кров'ю засвідчили вони свою безмежну любов до своєї Лемківщини, невід'ємної частини України.

ПОВСТАНЦЯМ І БОГ ПОМАГАЄ

Хто бував на війні й попадав у безвихідні положення, той часто мусів свій щасливий рятунок приписати вищій силі, яка кермує долею людини, — силі Всевишнього.

Таких безвихідних ситуацій, де людина просто не має вже надії на вихід, є особливо багато в збройно-підпільній боротьбі. Постійні рейди по ворогом переповненим терені, часті сутички й бої з близької віддалі створюють нераз казково неймовірні події, що їх переживало і переживає тепер вояцтво з рядів УПА чи ОУН, які даліше продовжують боротьбу з большевизмом.

Про такі моменти висловлюються вояки УПА коротко: „Нас Бог врятував!“ Бо надія на вищу поміч глибоко закорінена в серцях українських повстанців-лицарів, які особисту відвагу і посвяту тісно сполучують з вірою в Бога.

Ось кілька фактів з крайової дійсности:

Травень 1945 року.

З курінним лікарем, другом Гориславом, дістаємо перенесення на іншу роботу. Відходимо від своїх сотень, які квартирували над джерелами Сяну, в напрямі містечка Лісько. По дорозі прилучається до нас ще троє друзів з ОУН.

В селі Насічному просуваємось тихенько до кладки через річку. Несподівано проти нас надходить від Берегів Горішних відділ большевицьких пограничників. Ми залягаємо не рухаючись і, стримуючи віддих, спостерігаємо, як біля нас проходить біля сотні „червоних” в напрямі Дверника.

У селі беремо зв'язкового, щоб провів нас лісом до

Затварниці, бо посуватися дорогою дуже небезпечно. Дряпаємось під гору Явірник. Поспішаємо, щоб зайти ще за ночі, хоч за нами вже біля 20 клм. дороги. Військовий вивряд, запасова амуніція, наплечник з біллям і харчами давлють і збільшують втому. В додатку падає сильний дощ. Розмокла дорога і липке болото. Проходимо поле і пасовисько та зближаємось до великих Затварницьких лісів. Зв'язковий іде перший. Я третій. Ідемо стежиною - чистим полем. Нарешті здається нам, що ми вже в лісі. Ще яких шість кроків до перших дерев, і враз чуємо з підлісних кущів кілька голосів, а згодом обережне кламцання автоматних замків. Відрухово, без окремої команди „долів”, займаємо становища там, де стояли.

Град автоматних, кулеметних і крісових куль посипався нам назустріч. Перших кілька хвилин лежимо, не рухаючись. А потім, під кулями, стрибками відступаємо угору. Ракети здержують відворот, а вогонь із приблизно пів сотні автоматів не зменшується.

Використовуємо хвилини, коли погасають ворожі ракети, і далі стрибками відступаємо все вгору і вгору. У грудях нестає повітря, а серце товче важким молотом. Сил вже немає драпатись під гору і тому біжимо рівнобіжно з ворожою лінією. Кулі з'їдливо джмелями гудуть довкруги нас. Шарпають одяжу, зривають шапки...

Та ні одна із тисяч куль не звалила нікого з нас. Ніби невидиме забороло відхиляло їх від наших тіл.

Будився гарний, погідний ранок. Сонце привітало нас з д. Гориславом над селом Насічним. Навколішках, у тихій молитві, під зеленими, стрункими ялицями два повстанці складали Всевишньому гарячу подяку за неймовірний рятунок.

Квітень 1946 р. З чотирма стрільцями, що їх я мав для помочі, провів я збори з населенням села Воля Мигова, пов. Лісько. Селяни довго випитували мене про міжнародне та наше власне положення, а вкінці запросили переночувати. Втома не дозволила нам відмовитись від придатної, щирої пропозиції.

Вдосвіта маршуємо в напрямі Смільника. Ідемо оболонням понад дорогою. Надворі вже розвидняється. Гаснуть останні зірки.

Раптом від дороги посипались на нас кулі. Це роями куль привітала нас сотня ВП (Войско Польське), яка зайняла становища вздовж дороги. Залягаємо, а після стрибками пробігаємо до недалекого потоку. До потоку було коло ста метрів простору, рівного, як долоня. Це коштувало нам одну дорогу жертву. Лиш чвірка добилась до потоку, звідки ми своїми автоматами здержували наступ цілої сотні червоних поляків. А ворог розсипався розстрільною по чистім полі і густо обсипував нас крісовими, автоматними і кулеметними стрілами. Відстрілюючись, поволі відступали ми водою вгору. Крики „стуй” зближались до яких сорока метрів. Ворога, проте, стримував наш вогонь, і вони, маючи трьох ранених, боялись надто висовуватись під наші кулі. Спинитись, одначе, не хотіли. А тут кінчався вже потік і починалася „чиста” гора. Далі не було вже природної охорони, кущів і берега потоку.

Кожний з нас в думках прощався з життям, бо 25-30 залізних дул, які припадали на кожного з нас, вистачало, щоб посікти нас на решета.

А потім... Звідки взялись раптом густі клуби гірської мряки, що дуже швидко покрили майже цілу гору густою, наче димною заслоною?

Неначе піднялась з гірських шпилів рука Хоронителя, який у вогких, сивих хмарах мряки сховав докраю втомлених повстанців перед кулями ворогів.

Зелена Хрещата стала нам каплицею, в якій зложили ми подяку Всевишньому за рятунок та помолились за полеглого друга.

23 травня 1947.

Перебуваємо у безлюдній Лемківщині. Вже другий місяць не бачимо селян. Взагалі немає тут цивільного на-

Командир відтинка „Лемко” — Рен.

селення. Дійсна пустеля. А ще недавно бився тут живчик нормального, працювитого хліборобського життя.

Лиш повстанці залишились на сторожі попалених сіл та осиротілих рідних могил.

Зв'язок між нами діє справно. Проти нас, що начисляли тоді на Лемківщині до 1000 крісів, ворог кинув у саму тільки східню частину терену тридцять тисяч війська. Кожна дорога, кожний куш були непевні, небезпечні. Во-

рог тижнями лежав вздовж доріг та робив засідки по лісах.

Зі стрільцем Жарким переходжу лісами Лопінника біля Балигорода, до друга Петра. Дорогою розказуємо один одному погані сни, які мучили нас цієї ночі. Ідемо вузькою доріжкою, що в'ється хребтом Лопінника.

Несподівано, зовсім близько, з віддалі одного метра, — закричав польський вояк і вистрілив нам попід ноги. У цьому ж моменті я падаю на землю і пускаю серії з автомата по кущах, де лежали польські червоні вояки. Один стрибок і я вже за зваленим буковим пнем. За мною посипались кулі з автоматів. У відповідь посилаю їм ще кілька коротких серій і стрибаю вниз, де я вже більш безпечний. Стр. Жаркий вийшов теж цілий із тієї стрілянини, що з неї вирятуватись своїми власними засобами було майже неможливо.

Липень 1947.

Попадаю зі стр. Чорнобривим в оточення у лісі біля села Полянки. Увесь день перебуваємо у недалекій віддалі від ворога. Не раз доводиться перебувати в сутичках. Ворожа розстрільна звужує терен нашої дії щораз більше. У цьому безвихідному положенні дряпаюся на високу, густу ялицю, а стр. Чорнобривий ховається у густий кущ. Завважую, що долом переходить одна ворожа розстрільна, а згодом друга. Старшини весь час пригадують воякам: „патшець і уважаць на йодли!” (дивитись і вважати на ялиці).

У цьому моменті, коли розум лише пригадував: „поляж, але не здайся!”, над головою весело защебетав соловій.

У душу влилась надія і я, замість розпачливого саможубного поруху, заспокоєний притулився до галузки, слухав співу пташки, дивився у бездонне небо... Коли опам'ятався, шелест кроків ворожого відділу вже губився у лісових нетрях...

30. 9. 1947.

Рейд по Словаччині. Не маючи докладної карти, над світанком зайшли ми до одного із парків на передмісті Мияви. Тому, що не було поблизу лісу, а день вже ось-ось надходив, вирішуємо скритися у цьому парку. Вирізуємо малі ялинки, „насаджуємо” невеликий гущавник і кладемося відпочивати. Всіх нас є п'ять повстанців, а один з нас, д. Давиденко, ранений у груди.

Раннім ранком наїхав на нас один, згодом другий робітник роверами. Примушуємо їх лежати разом з нами. Надвечір почав падати дощ і ми, порадившись з курінним капеляном, отцем Яворенком — Радьом, відпустили робітників додому, щоб принесли нам дещо з'їсти.

Але робітники повідомили поліцію і військо, які швидко оточили нас густим перстенем. Ми зауважили це аж тоді, коли почало вже добре вечоріти і наші стежі вийшли, щоб оглянути шлях нашого маршу. Не було іншого виходу. як тільки пробиватись.

Ворон, Дух і я з голосним криком „слава”, викинувши дві гранати та густо стріляючи з автоматів, кинулись прямо на ворожу розстрільну, яка від несподіванки розскочилась і на малу хвилину створила вузький прохід. Ми пробились, але поза розстрільною, не маючи змоги відступати стрибками, впав друг Давиденко, прошитий ворожими кулями.

Тупий, пекучий біль у лівому рамені пригадав і мені, що там розгосподарилась сталь. Пробігши поміж будинками та юрбами цікавого населення, попрямували ми до лісів. Пройшли шосе і побачили, як вантажні машини підвозять нові ворожі з'єднання, що творять друге оточення, думаючи, що ми скрились між домами міста...

МАЛИЙ ІВАСЬ

До бескидських гір зближався німецько-більшевицький фронт. Деякі відділи УПА, що вели свій вишкіл на хребтах гірського масиву Букове Бердо та кватирували в поблизьких селах над Сяном чи Волосаткою, вийшли в рейд у великі ліси східніх Карпат.

Інакше було зі сіткою ОУН. Її працівники мусіли залишитись у своїх теренах, щоб кожночасно бути з населенням.

В лісах Ветлинської полонини прийшлося переходити фронт районовому провідникові Ліського повіту.

Друзі скрились у глибоких лісах і чекали, коли пройдуть німецький і більшевицький fronti. Сподівались, що коли лінії посунуться на Словаччину, вони опиняться в запіллі. У кожне прибескидське і подальші села насунула маса більшевицького війська. Між ними були спецчастини НКВД, які робили розшуки за повстанцями та вишукували людей, що співпрацювали з повстанцями.

Про місце перебування друзів знала тільки одна родина зі села Беріжки. Вона доносила їм харчі. Одначе постійне перебування сталінських посіпак і застій фронту утруднили постачання поживи. Зажурилися селяни, що не можуть винести стрільцям харчів. Голодували повстанці...

Маленький Івась сам додумався, чому зажурений його батько. Він знав, чому вечорами тато вже не виходить до лісу. Тож Івась вибрав нагоду і несміло сказав батькові: „Тату, я занесу нашим воякам їсти, як пожену пасти корову”.

— Добре, але мусиш вважати, Івасю!

— Не журіться, тату, я скажу, що це мої паляниці, як мене будуть допитувати і обшукувати.

Дві паляниці, що їх щоденно приносив Івась, заспокоювали революціонерам голод. Івась теж радів, що може стрічатись з своїми повстанцями. Він знав, що мусить мовчати, коли б большевики його зловили і допитували. Він сам почував себе повстанцем. Хоч малий і без рушниці...

Весело збігав Івась з полонини вниз, як нагло спинив його гострий оклик: „Пастой, мальчік, ти куда?” У торбині ніс він кілька принагідно знайдених грибів.

— Я гриби для мами збираю, ось вони тут у торбині — відказав сміло Івась. Та не повірили енкаведисти. Вони знали, що малі діти служать повстанцям. Почались допити батьків і малого Івася. Не помогли ласі обіцянки, а згодом і знущання. Всі говорили одне і те саме: „Ми не знаємо, де бандерівці”.

За кілька днів вже і малому Івасеві важко було вирватись, навіть з коровою, до лісу. За ним уже слідкували. Та його відданість повстанцям придумала щось інше, щоб тільки допомогти своїм.

Звичайно обідньою порою ішов він до потоку купатись, а при цьому вправно ловив руками пструги. Поволі, обережно оглядаючись, крок за кроком, запускався все даліше і даліше в глибину потоку, в ліс. Коли бачив, що за ним вже ніхто не слідкує, швидко заносив рибу на означений пункт і вертався додому.

На лозовім прутуку завжди ніс дві-три маленькі рибки, які мали служити йому доказом, що він справді ловив рибу.

Большевиків це переконувало. А тим часом маленький Івась більшою рибою, що її ловив, кормив повстанців, аж доки большевики не прорвали фронту і не вийшли з підкарпатських сіл.

„НЕ СКАЖУ!”

„Ні погрози, ні тортури, ані смерть не
зневольять Тебе виявити тайну!”
(З „Декалогу українського націоналіста”)

Це було літом 1946 року.

Троє бійців УПА — Максим, званий Майк, бо родився в Америці й лиш кілька літ перед другою світовою війною приїхав з батьками сюди, на Лемківщину, Мазепа, дебелий, двометровий лемко з Жогатина біля Березова, та Зоряний, родом з Сяніччини, колишній підстаршина Галицької Дивізії й учасник бою під Бродами, — повертались з праці при будові підземної шпитальки до місця постою своєї частини. Переходячи через село Гута, запримітили вони, що в одній хаті ясно світились світла і звідтам долітав веселий гамір. Заінтриговані, пішли вони туди й побачили, що це наші селяни прадавнім звичаєм вшановують своїх іменників Петрів і Павлів, бо це ж того дня був саме празник святих апостолів Петра й Павла. Побачивши бійців УПА, селяни запросили їх до хати й стали з радістю вгощати їх як своїх оборонців. Наші бійці були по-вовчому голодні, то й не відмовились від запрошення до смачної вечері.

Несподівано десь біля 11-ої години з'явилась у відчиненому вікні постать польського сержанта з машиною пістолем в руках. Скерувавши її на трьох наших друзів, він крикнув:

— Руки вгору, не рухатись з місця!

Першим скраю біля вікна сидів Мазепа. Такі несподіванки не були для нього новиною. То ж, ще польський старшина не докінчив свого зазиву, як Мазепа підніс свою

Іван Шиманський - Шум, к-р III відділу куреня „Месники”,
округи „Батурин” (Любачівщина).

машинову пістолю, і серія стрілів в одну мить скосила зухвалого ворога. Сержант, падаючи, потягнув ще передсмертним скорчем пальця язичок і серія з його автомата розсипалась по хаті, зранивши, на щастя, тільки одну селянку в ногу.

Але сержант не був сам. Об лутки вікна зацокотіли кулі з автоматів. Мазепа сміливо виглянув через вікно: ніч була місячна й надворі видно було все як удень. На розі хати біля вікна побачив Мазепа чотирьох польських жовнірів. Звинно кинув поміж них гранату і — всіх чотирьох їх відразу не стало в живих. Та вискакувати крізь вікно Мазепа не зважився, бо в вікно далі сипались кулі скритого ворога.

Видно поляків було багато й, вискочивши через вікно, він відразу попав би в перехрестний вогонь скорострілів. Вибігати треба було дверима.

В тому ж часі двері відчинились і на порозі з'явилось троє польських жовнірів. Їх привітав цільно зі свого автомата Зоряний. Скосивши їх, Зоряний вибіг з хати і, відстрілюючись, відступив щасливо до потоку. За ним вибіг Максим. Та його автомат затявся. Це завважив польський жовнір, якому теж затявся кріс, і кинувся на Максима. Вив'язалась між ними обома рукопашна боротьба, під час якої вони зтягнули один одного до стайні, що була під одним дахом з хатою. Мазепа гукнув господарям, щоб усі тікали швидко дверми, а сам кинув через вікно в сторону ворога ще одну гранату. Тим стягнув він всю увагу ворога на вікно й уможливив усім цивільним вирватись з халепи так, що тільки троє з них було при тому ранених. За ними хотів вискочити й Мазепа. Але не встиг: тільки він показався в дверях, як недалеко нього вибухла граната й відламок з неї зранив його в рам'я. Ранений, заляг Мазепа в сінях за порогом і став далі відстрілюватись. В сінях було темно, і це хоронило його від густого обстрілу ворога, що стріляв навмання.

Та скоро помітив Мазепа, що в нього вже лиш один магазинок набоїв і дві гранати. Тож відповз від порога й вихопився на горище. Думав тікати туди. Але, виглянувши крізь шпарку, побачив, що ворог оточив хату з усіх сторін. Треба було виждати на пригожий момент.

Ворог завважив, що він не відстрелюється з сіней, і теж припинив стрілянину. Мазепа почув голосну команду московською мовою, щоб запалити хату, бо в ній скривається ще двоє „бандерівців”. Тоді він гукнув по-польськи:

— Обивателі, не паліть, я здаюся!

Ворог прийняв це як samozрозумілий вчинок людини в безвихідному положенні, що бажає рятувати своє життя. Большевицький майор, а за ним гурт польських жовнірів ввійшли до сіней, щоб побачити, як здається живим в полон український повстанець. Та замість нього вилетіла крізь

отвір граната, що розірвалась між ними і вбила большевицького майора й ще трьох поляків, а кількох ранила. Решта поляків, що були в сінях, кинулись панічно втікати. Цей момент використав Мазепа. Він скочив з горища, кинув за ними ще одну гранату і з криком: „тшмайце бандеровца, бо уцека!” — став бігти ніби за ними до потоку. Польський мундур, що його носив Мазепа, і його вигук дезорієнтували поляків, і поки вони зрозуміли хитрощі Мазепи, він був уже в безпечному місці, в яру біля потоку.

Від вибуху гранати в сінях хата загорілась і скоро згоріла дотла. В попелищах знайшли селяни другого дня обгорілий труп Максима, а під ним труп польського вояка. Пожежа захопила їх, видно, в розпалі рукопашної боротьби на життя і смерть, і вони так і залишились в страшних обіймах, придавлені горючими бальками. Тіло Максима-Майка похоронено при участі сотні к-ра Ластівки на вояцькому кладовищі в Березівщині, де вже було похоронено до того часу 160 бійців УПА, що полягли в боях з ворогом. Хоронив його капелян УПА о. Кадило.

Того разу, значить, Мазепа й Зоряний вирвались ворогові з рук щасливо, тільки стрілець Максим-Майк заплатив своїм юним життям. Рана на рамені, що її одержав тоді від відламка гранати Мазепа, загоїлась швидко. „Присохла, як на собаці!” — жартував сам собі Мазепа.

Але з другої такої халепи Мазепі вирватись не пощастило.

Це сталось через пів року, на початку лютого 1947 року. Члени УПА: Мазепа, Зоряний, киянин Драпак та Бистрий зайшли в службовій справі до села Добрянка до господаря, що був нашим зв'язковим. Всі вони були страшенно втомлені, бо довелось їм пройти майже двадцять кілометрів глибокими снігами, що при відлизі розмокли, як тісто. Посідали на лавку, щоб трошки відітхнути, й попросили чогось гарячого напитися. Та не встигли ще добре розсістися, як хату обскочив ворог. Хата зв'язкового була, видно, під обсервацією й на неї зорганізовано засідку. Польський старшина гукнув повстанцям, щоб вони відки-

нули зброю й здалися. Повстанці відповіли вогнем і виглянули крізь вікно. Положення було аж надто погане. Їх оточив цілий курінь польського війська, а втечу унеможливлювало ще й те, що до лісу треба було б пробігти зо три кілометри чистим полем по глибокому й розмоклому снігу. Залишилось — загинути мужньо в останньому бою, як пристало українському повстанцеві.

Більше як дві години боронилось їх п'ятеро з хати проти кількох сот ворожих жовнірів. Коли амуніція кінчилась, господар запропонував скритись до криївки, що була під піччю і мала другий вихід до яру. Всі п'ять вскочили туди. Та виявилось, що другий вихід невживаної криївки був завалений. А польські жовніри, побачивши, що вони перестали відстрілюватись, вбігли до хати й знайшли криївку. Наступив останній акт нерівного бою.

— Живими не здамось! — гукнув Зоряний. Гримнули два стріли, і Зоряний та Бистрий упали додолу, відібравши собі життя останніми набоями. Не так сталося з Мазепою. Він в розпалі боротьби вистріляв в ворога всі набойі, коли приклав пістолу до своєї скроні й потягнув за язичок, магазинок був уже порожній. Не міг покінчити з собою й Драпак, бо куля розірвала йому обидві руки і він упав зомлілий. Поляки вскочили до криївки й у рукопашній боротьбі обезвладнили Мазепу. Із зв'язаними руками випроводили його з криївки, а за ним винесли непритомного Драпака й важко раненого господаря.

Обох важко ранених відставлено до шпиталю, а Мазепу віддано відразу звірським тортурам. Його били, чим попало й куди попало, виривали волосся з закривавленої голови й припікали його вогнем, як середньовічні інквізитори, вимагаючи від нього, щоб він виявив усіх селян, що мали зв'язок з повстанцями, й показав їм криївки УПА та підпільників. Але 24-літній лемко зносив усі ті звірські тортури мужньо, як колись полковник Гонта, або легендарний Байда.

— Не скажу, нічого вам не скажу!

Творинка над Сяном, жовтень, 1946 р.

Це була єдина відповідь жахливо тортурованого на очах селян бійця УПА Мазепи.

По кількох днях безуспішного тортування поляки рішили відставити Мазепу до тюрми в Сяноці. Для цього їм треба було переправитись через Сян. Відлига тривала вже кілька днів і ріка сильно прибрала. Каламутні води бистрої гірської ріки перевалювались через крижини. Човном кидало на всі сторони, і тому Мазепу розкуто, щоб він міг придержуватись руками човна й задержувати рівновагу. Двоє жовнірів сиділо з автоматами навпроти Мазепи, один спереду, другий ззаду, а двоє інших веслували.

Скатований Мазепа сидів на середині човна спокійно, збайдужнілий, здавалося, на все, що діється кругом. Але, коли човен доплив до половини ріки, він нагло зірвався з криком „слава”, ударив одного жовніра так, що той полетів у воду, і в секунді зробив те саме з другим, а тоді зловив обох тих, що веслували, за обшивку й скочив у воду,

тягнути їх за собою. Човен перевернувся і всі п'ятеро зникли під водою. В гладкому виконанні того одчайдушного пляну допомогло Мазепі те, що хвилі бистрої ріки й льодові криги кидали човном і змушували обох жовнірів, що з пістолями пильнували Мазепу, держатись весь час одною рукою човна.

Польські жовніри були тяжко вбрані, в зимових плащах, і скоро потопилися. Мазепа був без плаща і босий, а що найважливіше — кріпкий, загартований і знаменитий пливак. Він проплив зо сто метрів під водою і виплив наверх, щоб вискочити на берег і скритися в прибережних лозах. Та смерть цим разом напосілась на нього. Сцену, що розігралася на середині ріки, бачили польські жовніри, що стояли по обох боках ріки. Вони скоро розбіглись обома берегами, щоб рятувати своїх товаришів, якщо котрийсь із них випливе наверх, та щоб ловити Мазепу. І, як тільки Мазепа вискочив з ріки на берег, заграли ворожі скоростріли й одна зі серій автомата скосила його. Мазепа впав знову в ріку, а каламутні хвилі забарянилились його червоною кров'ю.

Щойно через кілька днів, коли вода опала, знайшли селяни при березі ріки біля Грушівки тіло Мазепи. На горбі над Сяном між Грушівкою й Володжею похоронили ми нашого друга Мазепу, гордого сина Лемківщини, незламного бійця УПА, якого ні тортури, ані смерть не зневолили зрадити друзів і виявити ворогові тайни.

ЧЕРЕЗ ДОЛИНУ СМЕРТИ

1

В осінні, дощові дні 1946 року, в карпатському лісі, званому Кам'яний Верх, кватирувала сотня командира Бродича та три боївки: Грізного, Смирного і Сокола.

Розташовані були в таборовому порядку, по чотах на чотири роги, посередині почет і команданти окремих боївок. Всі сиділи в колибах, т. зв. маскеровках. Колиби були зроблені з чатиння, тільки для замаскування наметів, зроблених із стрілецьких „палаток”, що крилися під чатинням і де можна було хоч трохи схоронитися від дощів, що падали вкупі з снігом уже два тижні, гартуючи стрілецьке біле тіло.

Саме кілька тижнів тому сотня к-ра Бродича звела бій з комуно-поляками на Кичері, під Брунарами, і тепер спеціальні червоні війська пильно слідкували за повстанцями. А що зближалася зима та й скупі було з муніцією, то виникла потреба підібрати місце на зимові квартири. Отже саме тоді командир Бродич і команданти окремих боївок обговорювали дуже важливі справи, зв'язані із зимівлею.

Щоб у такий відповідальний час не зводити непотрібних боїв, ми не палили вогню, щоб себе не розконспірувати. Друзі гріли себе розповіданнями споминів і чищенням зброї, яку, під час поганої погоди, треба було особливо берегти.

Табір був обставлений стійками із трьох стрільців кожна, на 250 метрів одна від одної, озброєних в кулемет. Крім того стояли ще по два „підслухи”, 300 метрів один від одного, висунені трохи далі поза стійку. Якщо підслуховий заперимічав щось підозріле, негайно повідомляв

стійку; як було можливе маскування, то підбігав сам, а коли ні, то давав умовлений знак.

На одній з таких стійок був кулеметчик Баянс, а з ним два його амуніційні. Друг Баянс розставив тяжкий кулемет у відповідному місці, а вмів обходитися з ним дуже ретельно та й сам був такий сильний, що не раз просто з рук сіяв ним, як треба було. Падав сильний дощ. Баянс накрив палаткою свого кулемета, а сам стояв на дощі; дощ з шапки стікав за шию, а там по спині, аж до чобіт, але й у чоботях не затримувався, бо вони були подерті, то вода витікала з них, а наш друг тільки хвищав собі ногою, аж краплі води розскакувались, ніби кулі з його кулемета; підсміхався вдоволений, що на його „ремесло” дощ не падає, а тому не відмовиться і не затнеться, коли прийде наказ стріляти.

А повстанське тіло було гартоване, йому дощ не шкодив.

Аж тут підбігає підслуховий і каже, що з віддалі пів кілометра наближається якесь військо. Баянс потягнув зараз замок, чи не „заспав”, і чекає. Сійка зголосила командирові. Командир дав наказ гострого поготівля, а стійкам наказав не зачіпати їх, якщо вони не йдуть розстрільною, а тільки переходять. Коли ж ідуть прямо на наш табір — сипнути вогнем.

Кулеметчик Баянс і двоє стрільців тримають зброю на поготівлі, слідкують за рухами ворога. На віддалі яких 50-100 метрів колона війська скрутила в інший бік: так і видно було, що поляки не знають нічого про наш табір. Друзі змінили стійки, а Баянс розповідав потім, як то у нього кров у жилах біла, коли побачив ворога так близько, маючи таке прекрасне поле обстрілу! Вже хотів посіяти по поляках, тільки ланковий затримав його, запримітивши, що вони скручують в іншу сторону. Командир не хотів тоді зводити боїв, щоб не мати непотрібних втрат, а ще більше, щоб не мати ранених, з якими в тому часі важко було возитись.

У міжчасі командири Бродич і Смирний підбирали друзів, що мали притранспортувати муніцію, змагаиновану

раніше в т. зв. „Дукля-пас”. Туди вела тільки одна дорога, яку завжди стерегли, спочатку большевики, потім поляки. Малій групі людей перехід був неможливий, та й взагалі без бою неможливо було туди пробитися. А всі довколичні поля і ліси, вздовж Словаччини, були густо заміновані ще від війни. Червоноармійці пробували розмінувати це страшне поле, але сітка мін була така поплутана, що під час справ розмінування вибило багато війська, і справа закінчилась без жадного успіху. Червоні так і лишили ці мінові поля на пам'ятку полякам, по втраті кількох сот людей. Потім прийшов з Польщі спеціальний відділ мінометчиків, що забрався до розмінування терену, але він мав таке саме щастя, як його попередники. В короткому часі половину з них вибили міни, решта вернулася додому. Тоді й всі ті поля обтягнуто кільчастим дротом і скрізь розставлено урядові, червоні таблиці, з осторогою, що терен замінований, а перехід заборонений.

Може для когось він і був заборонений, але не для нас, повстанців, що мусіли переходити це поле смерти майже щоночі. Ми мали тут свою тайну дорогу, що її вдалося відкрити другові Орестові, за очевидною Божою допомогою.

Ще з весни 1946 року друг Орест занедужав на запалення суглобів і ще на якусь шлункову недугу. Так змарнів, неборак, що жаль було на нього дивитися. Він не міг довше лишатися з боївкою команданта Смирного і його віддали на відпочинок до одної родини, що погодилася переховати хворого у викопаній під піччю криївці. Щодругий вечір мала приходити до нього одна з повстанських санітарок давати йому заштрики. Часом приносили йому дещо почитати, щоб не нудився у тій самітній норі.

2

Так пережив наш хворий декілька тижнів. Аж одного ранку сказав господині, що вибирається до лісу, бо хоче погрітися трохи на сонці, що було йому дуже потрібне. Прийшов у ліс, а тут і настав ранок, показалося гарне, тепле сонце, нібито дразнячи друга Ореста, що воно так красно

гріє, а він сидить цілими днями, як хом'як, у дірі. Так він сидів собі на сонці, між корчиками, і тисячі різних думок прошибали його голову. Мав коло себе кусок лемківського хліба, що господиня йому дала, дуже тонюсенький, — було видно крізь нього гори Карпати, і трохи якогось товшу на дні пушки з консерви — подарунок від тітки УНРІ. З'їв друг Орест той хлібець, вичистив консерву і вже хотів помалу вертатися до хати, аж тут прийшла йому до голови одчайдушна гадка, яка потім обернулася в корисне діло. А помислив собі друг Орест, що вояка вже з нього не буде, так чи так він ні до чого вже непридатний, а тут недалечко стоїть це страшне, заміноване поле... Чому б не попробувати промостити туди стежку своїм друзям-повстанцям? Може якраз поталанить?.. А як його розірве на шматки — то невелике лихо, з нього й так нема жадної користі.

Коли він підходив до замінованого поля, то більше думав про смерть, як про якийсь успіх. Схилився, простягнув руку до першої міни... Якась надприродня, невидима сила дала йому знання — як з нею обходитися. Розкрутивши запальник, зауважив тоненький дротик, що тягнувся від неї, і так, за тим дротиком, підійшов до другої міни, віддаленої з десять метрів від першої. Там уже було три міни, зчеплені разом. Коли б він був тільки торкнувся того першого дротика, полетів би вгору, як усі червоні, що перед ним розмінували поле. Щось йому шептало — не чіпати того дротика, тільки слідкувати за ним, поки він тягнеться аж до запальника. Це був знак, що кожний один дротик щось сполучає. Розкрутив запальники ще в тих трьох мінах, відпочив трохи, задумався над розпочатою роботою і відчув велике вдоволення з доконаного діла. Потім продовжував далі свою небезпечну працю, і так, з Божою поміччю, розмінував одинадцять мін на просторі до п'ятисот метрів. Пішов ще трохи далі і бачить таблицю, вже по другому боці поля, з написом остороги. Він сам собі не хотів вірити, що це він розмінував цілу лінію, значить — прочистив шлях для тайного переходу повстанців.

Вертається назад на те місце, звідки почав розмінувати, аж нараз чує — якийсь гук, ніби вибух міни. Ого,

подумав собі, тепер все пропало. Певно якась звірина зачепила ногою дріт і зірвала міну. Прийшла йому в голову тривожна думка, що, мабуть, він таки не відшукав усіх мін на цьому переході. Але споглянув униз, а там, коло старого пня, ледве вистає наверх запальник міни. Друг Орест зігнувся, розкрутив його, і коли спробував витягнути міну, відчув, що її щось не пускає. Підпорпав трохи землі і побачив два дротики, що тягнулися в напрямі того місця, де він стояв перед тим, коли його затримав на місці той таємничий гук...

— Слава Тобі, Боже! — подумав собі друг Орест. — Цей таємничий гук, то була, мабуть, пересторога — знак від самого Господа Бога, щоб я не рухався з місця.

Дроти від міни пішли в землю так, що не можна було слідкувати за ними, куди вони тягнулися, тільки запримітив Орест, що у віддалі двох метрів зліва вони знову виставали на поверхню землі, але з ними вже було посплітувано коло тридцяти інших дротиків. Тут Орест побачив, що не дійде з тим до кінця. Міну, яку відкрутив, прикрив трохи землею і поклав галузку впоперек, куди тягнулися дроти, щоб зазначити небезпечне місце. Відчислив десять кроків на захід від того місця і зробив указний знак, причепивши його до дерева. Те саме зробив у східню сторону, бо так провадила та стежка, яку, з Божою поміччю, вдалося йому промостити. Ще кілька разів, для певности, перейшов туди й назад, поправив за собою траву, щоб сліду не було видно, потім віддер кусник підшивки та завісив його на дереві, а з противної сторони зробив два карби на дереві — щоб добре знати, де прохід починається. Вже сутеніло, як сходив горою Сохань наниз, на свою квартиру.

Того вечора повстанка-санітарка, що приходила до нього, була дуже схвильована, очікуючи на нього до пізньої години. Так само журилася господиня, якій сказав тільки те, що йде грітися на сонці. То ж обидві дуже зраділи, побачивши його врешті живого та ще й задоволеного. Друг Орест сказав санітарці, що він хоче бачити команданта терену, бо має до нього важливу справу. На другий

вечір прийшов командант з кількома стрільцями. Орест повів їх до лісу і показав своє відкриття..

Тому, що це місце належало до терену кушового Веселого, друг Смирний приказав йому перепроводжувати через „лінію друга Ореста” всіх зв'язкових, кур'єрів, провідних членів ОУН, що приходили на відправи відділу, а часом і цивільних осіб, що йшли із завданням підпілля. Тим самим проходом йшли транспорти повстанської літератури, муніції, харчів.

Тут хочу згадати, що при таких транспортах найважливішу роль відігравав наш повстанський рябий кінь, якого ми звали „Юзьком”. Цей добрячий коняка заощадив багато повстанської сили, двигавши на своєму хребті пакунки муніції, харчів чи літератури, а траплялося, що й важко раненого стрільця. „Юзько” ніби був створений до повстанських походів. Він неначе розумів, що хлопці півшептом говорили, ніколи не форкнув, як зогрівся під тягарем, а як треба було переходити гостинець, поміж хатами, чи якесь інше небезпечне місце потиху, навшпиньках, то він, так само, як повстанці, двигав свої копита помаленьку, щоб не збивати підковами каміння. Тоді звичайно любив класти свою голову на груди стрільцеві Дуді, що вів його за вуздечку.

3

Отак одного мрячного дня 1946 року вислав командир Бродич ройового Івку на чолі рою по харчі та муніцію. Провадив їх, як звичайно, через заміноване поле командант боївки, друг Веселий, з кількома стрільцями. Відділ помаршував на схід, але по дорозі напав його сильний дощ. Хлопці скрутили до села Баниця, щоб тут перечекаати погану погоду і обсушитись. До лісу було недалеко, про большевиків у тій місцевості не було чути, отже наші сміливо розквартирувалися у кількох хатах на короткий відпочинок.

Але не так сталося, як гадалося.. В селі був донощик УБП (Ужонд Безпеченьства Публічного) карпаторос Йосафат Личей. Цей каїн, вибираючись до міста, запримітив, як до

кількох сусідніх хат заходили повстанці. Вполудне дійшов до міста Горлиць і там зробив донос, а в пополудневих годинах відділ польського війська і кати-комуністи з УП вже були в селі.

Густа мряка, що висіла над світом, спричинила те, що наші стійки зауважили ворога лише тоді, як він був під хатами. Заалярмували друзів, а самі, відстрілюючись, побігли в лісок. З кількох хат вискочили друзі впору і безпечно, але біда трапилася в крайній хаті, де кватирував кущовий Веселий і пара його стрільців.

Була це якраз хата вуйни стрільця Хитрого, Е. Д. Поляки засипали її запальними кулями, і вона почала горіти. Друг Веселий відстрілювався з сіней і в той спосіб дав змогу вискочити з хати своїм стрільцям. Сам вибіг наостанку, тримаючи в одній руці автомат, а в другій, в кулаці, відбезпечену гранату. Поляки обскочили його і крикнули, щоб кинув автомат. Веселий відкинув зброю і рішив пробиватися крізь кільце ворогів при допомозі гранати. Та один з ляхів запримітив гранату в його руці і зарепетував: „Гранате еще ма!” Тут граната пішла на них, та один опришок відбив її на льоту, мов тенісовий м'яч, і вона, впавши під ноги Веселому, вирвала йому бік і вибила очі. Кати доби́ли його кольбами.

Немалий клопіт мав кулеметчик Липа. Якраз в пообідній порі він розібрав свого кулемета, щоб прочистити. Сам роздягнувся, щоб просушити одіж, і чистив зброю лише в сорочці. Коли його заскочив алярм, він вже не мав часу одягатися, тільки вхопив на плечі люфу з дисками, дрібні частини згорнув до шапки і, захищаючи себе пістолем, в сорочці, вибіг на двір і чкурнув у лісок. Тут моментально поскладав докупи кулемета і почав жарити на поляків, що наступали на ліс. Вони втратили охоту ганятися за повстанцями і розбіглися по хатах, думаючи, що там ще когось застукають. І застукали стрільця Хитрого.

Хитрий тільки через те запізнився з утечею, що побіг до стайні, щоб випустити вуйнину худобу, бо вже почало горіти ціле господарство. Поки він випустив корови, поляки вже були під стайнею. Тоді він побіг до комори, кинув

автомат, надягнув цивільну блюзу і — в сінях, під стіною, побачив скуленого стрільця Дворяна, який був зроду повільний та безрадний, а тепер, то вже цілком не знав, що має робити.

Хитрий відібрав від Дворяна кріса і кинув до комори. Одягнув друга в якусь гуньку і потягнув надвір. Вони вдвох почали випихати воза з-під шопи, виглядаючи зовсім так, як два сусіди, що прибігли рятувати добро від вогню. Все було б щасливо скінчилося, бо вже надходив вечір і поляки не могли відрізнити наших „пожарників” від решти селян. Але стрілець Дворян все попсував. Він прийшов недавно із східних теренів і, не знаючи місцевих людей та лемківського діалекту, не знаючи навіть, що це горить хата вуйни Хитрого, заговорив до нього та ще й кликнув по псевді. Поляки це почули, обскочили їх, зревідували і зв'язали.

Почали допитуватись селян, хто їх знає. Селяни хоч і знали їх, та не зрадили. Вдавали, буцімто вони й не запримітили, коли і звідки ці люди прийшли.

Господарство догоряло. Ще посипалось кілька стрілів із зброї, яку повстанці лишили в коморі, видно було, як викидало з вогню відламки спаленого крісового заліза. Поляки почали собі кпити з наших хлопців — чим вони тепер будуть воювати, і при тому обкладали їх кольбами по плечах.

Зовсім смеркалось, як УБП з військом вирушили до Горлиць, ведучи з собою двох упістів.

Тим часом з ліска побігли два стрільці до району, де квартирувала чота командира Корби, щоб дати знати про польський напад. Чота зробила засідку на поляків при гостинці, у старих німецьких окопах. Але ворог, ніби пронюхав письмо носом, не пішов гостинцем, а скерувався через сіножаті на коротшу дорогу.

Якби, однак, хот. Корба знав докладніше про ув'язнення Хитрого і Дворяна, він би постарався за всяку ціну їх відбити, чи не дати взяти живими на тортури. Але кур'є-

ри сказали йому, що то була сутичка з поляками, під час якої згоріло дві хати, а про інше вони самі не знали.

Посидівши в засідці і не діждавшись нікого, відділ пішов у село і там довідався про смерть друга Веселого та про лиху долю, що постигла двох наших „пожарників”.

А друзів Хитрого та Дворяна вели поляки до Горлиць через село Пантне, зв'язаних докупи одного за ліву, другого за праву руку. Та стрілець Хитрий не дарма носив псевдо „хитрого”. Хоч як його полячки ревідували, та таки не знайшли за халявою в чоботі маленького німецького стилетика з кістяною ручкою, що його носять німці-альпіністи. Ох, як гаряче зробилося Хитрому, коли вони проходили попри лісок! Якби так можна було хоч трошки прихилитись до землі, неспостережено витягнути з-за халяви стилетика і розрізати ремені, що в'язали його з другом Дворяном! А тоді — давай Бог ноги!

Такі гарячкові думки шибали Хитрому в голові, розсаджуючи йому мозок. А зроду недогадливий Дворян нічого про те не знав, та й не було нагоди повідомити друга, що є ще остання дошка рятунку, і то так близько, в його, Хитрого, халяві...

Йдучи через село Пантне, Хитрий пригадав собі кожний шмат дороги, бо він не раз туди ходив до Горлиць, до школи. Ось хоч би цей малий підгірок!... Тут було б добре чмикнути... Ліва рука була в нього вільна, але він не міг нічого нею зорудувати, бо з того боку йшов вартовий. Так ідучи, Хитрий попросив вартового, що курил цигарку, щоб дав йому трошки затягнутися. Той повідомив старшину, що „бандьора” просить закурити, і поспитав, чи можна йому дати. Старшина дозволив і вартовий дав йому цигарку. Тут Хитрий кілька разів шарпнув рукою, що була зв'язана з рукою його друга, на знак, щоб той трохи подався, щоб не був гей та деревина. Потягнувши пару разів цигарку, закашлявся так сильно, що трохи не впав на дорогу, пригнувши додолу й друга Дворяна. А в той час стилетик уже опинився в його правій руці. Та й сказав, задихаючись, до свого вартівника:

— Но, пане, аесь мі дал запаліць, же мало мне не уду-сіло, таке сільне пан палі!

Йому не раз приходилося курити ще сильніший „бакун”, але хотів поляка „зачарувати” і тому так приговорював, як солтис до корови.

Друг Дворян нарешті здогадався, чому Хитрий так його шарпав, коли відчув коло долоні вістря стилета. Торкнув його пальцями на знак мовчазної згоди, бо для них, напівмертвих, і так уже не було іншої надії на порятунок.

Якраз переходили попри церкву й обидва, ніби на команду, зітхнули: „Ой, Боже!” А Хитрий почав потрохи чухрати вістрям по ремені, уважаючи, щоб не порізати своєї й другої руки, бо стилет був такий гострий, що можна було ним голитись.

Коли вони промовляли „Ой, Боже!”, червоні опричники почали глузувати з них, а один сказав: „Тераз і Буг не може!”

Та сталося інакше. Пройшли ще триста метрів, а тут знову, як на Лемківщині бувало, капличка при дорозі. Друг Хитрий знову сказав: „О, Боже!” — і тут відчув Божу силу та поміч. Ще пару кроків від каплички, а там закрут направо: по правій стороні рівне поле, потім гора, ліворуч — просто вділ стрімкий берег і річка. Хитрий подав Дворянові знак до втечі, шарпнув його за руку — і в тій хвилині кинулись обидва в два різні боки: Хитрий просто з берега у воду, а Дворян погнав, як вітер, полем, що було трохи гірше для нього. Поляки тільки закричали: „Уцеклі, пся креф!” Зброя була у них на плечах, поки вони приготувались до стрілу, за той час друзі успіли дещо відбігти.

Старшина крикнув: „Висадзіць ракети і огня!” — але повстанці пропали. Друг Хитрий пірнув у воду, а що було по великих дощах, то й річка трохи прибрала і несла за собою каміння, яке сильно гуркотіло. Один вояк кинув був гранату, але друг Хитрий в тому часі був уже з пів кілометра від них, ховаючись від ракетного світла між терновими кущами.

Як вибухла граната, то кількох „богатуеруф” дістало по голові камінням, що його сила вибуху викинула на бе-

рег. Було чути лайку, прокльони: „Цуж то варта, до холери ти такі і такі, і то і ово!” — і так сварилися вони між собою вздовж села Маластова, аж вкінці один сказав:

— „Що зробиш, зайонц уцекл і юж го нема”.

Вже розвиднялось, як стрілець Хитрий прийшов на місце постою свого відділу. Стійковий, побачивши його, не знав що робити, — стріляти на нього, чи ні, бож відомо було, що його схопили вороги. Ану ж, подумав стійковий, заломався на муках і тепер веде на нас ворога. Здержав його кличкою. Хитрий каже: „Я не знаю клички на нинішній день, бо втік полякам з рук. Веди мене скоро до командира!” На постою були його добрі друзі, що зараз побудилися і за хвилину всі були коло нього. А друг Хитрий ще довго розповідав свою небуденну пригоду, показуючи короткий німецький стилет — свого визволителя.

Кулеметчик Липа також над ранком прибився, тільки дуже трясся і дзвонив зубами, бо був у самій сорочці. Друг Дворян віднайшовся аж по двох неділях в околиці Ліска.

В тій пригоді втратив молоде життя тільки друг-кущовий Веселий, палкий революціонер і відважний вояк, що перевів щасливо стільки повстанців через заміноване поле смерти, а сам загинув через підлу зраду. Його правдиве прізвище було Ярослав Шведик, був сином сільського вчителя із села Брунари на Лемківщині.

З приходом большевиків був арештований і вивезений на Сибір, звідки вдалося йому пропхатися до транспорту з німецькими полоненими, що верталися додому. З транспорту втік у Карпати, вступив до УПА і в її рядах загинув смертю героя, скропивши гарячою кров'ю свою лемківську землю, яку так само палко любив, як і всю Соборну Україну.

„ЩАСЛИВЕ” ЧИСЛО

На Лемківщині в 1946-47 році стояла гостра зима. Грубою верствою снігу було прикрите все, тільки де-не-де в ярах чорніли бідненькі лемківські хати. Найбільше ж вивалились на поверхню обсмалені комини і згарища попалених ворожою рукою сіл. Чорною смугою позначався Західний Бескид, зносячись горбом в околиці містечка Буківська.

Мертва тишина панувала в лісах Буковиці, тільки час від часу було чути постріли дерев, які тріскали від надмірного холоду.

В глибині лісу, поміж двома глибокими ярами, чути відгук ритмічних кроків. Це бойовик СБ має стійку, охороняючи своїх друзів, які живуть в добре вирядженім і замаскованім бункрі.

Вже два тижні мешкає тут БСБ району 5 і 6, яку очолює загальнолюблений референт СБ, провідник Гуцул. Пару тижнів друзі спільно будували свою хату, транспортуючи з дооколишніх сіл дошки, цеглу й інший потрібний матеріал. Хата, у вигляді бункру, була вкопана в стрімкий горбок й обсипана з усіх сторін грубою верствою землі. З фронту — велике квадратове вікно, а з обох сторін чорніють два вкопані входи. З правої сторони гарно обложена деревом криниця, а з лівої також вкопана в горбок „обікація”.

Всередині одна простора кімната виміром 8 х 5 метрів. Стіни, долівка і стеля біліють добре вичищеними дощинами. Посередині під стіною стоїть кухня, зроблена з червоних цегол. По обох сторонах побудовані двоповерхові

ліжка, — на 7 осіб кожне. Перед вікном широкий стіл, а коло нього блищить різного роду зброя, покладана на факхово зроблених стояках.

Ранок 13 грудня. Година сьома. В хаті веселий настрій. Частина боївки — п'ять осіб — під командою команданта Максима відійшла минулої ночі на відплатну акцію до польського села Я. . а, де стаціонував відділ ВП в силі 200 вояків, який три дні тому спалив три українські села. Відплатну акцію проводив сотенний Хрін із своєю сотнею. Того ж вечора долучився до нас друг Малий з сан-пункту, який був ранений в одному з боїв. Уся залога бункру складалась з сімох боївкарів.

Друзі вже по молитві і сніданню. Кожний береться до зайнять, які були заряджені провідником: чищення зброї і перегляду уніформ. Провідник сьогодні має особливо веселий настрій. Жартуючи з нами, каже: „Друзі, сьогодні маємо тринадцятого, — для мене щасливий день!” На підтвердження цього, він розказав нам про кілька щасливих моментів з свого життя, які були всі позначені датою 13. Сам він розбирається до сорочки і починає голитись, при чім приспівує гарним тенором свою улюблену пісню „Гей там у Львові”. При столі чути глухий відгук машинки до писання. Це друг Р. переписує виготовлені провідником звіти.

Раптом мертво тишу лісу прорізав постріл стійкового. Через вікно можна було бачити, як у віддалі 40 метрів підбігали до нашого бункру стрибками білі постаті, скриваючись поза дерева. Кожному з нас блиснула думка: „Ворожий наскок!” І дійсно, це була ворожа розвідча група в силі 40 вояків, 32-го полку КБП. Ці, так звані, „косцьошковці” були замасковані в білі халати.

Перші вояки, що вже були на віддалі яких 20 метрів від нашого бункру, позалягали за дерева, звертаючи чорні люфи крісів в нашу сторону.

В хаті запанувала на один момент гробова тишина, яку перервала гостра команда провідника: „Хлопці, алярм, — до зброї!”

За хвилину кожний бойовик стояв уже в повному ви-
ряді, стискаючи в руках зброю.

Знову команда: „МГ — на стіл, Дехтяр і Чех — на
виходи — вогонь!” Брязкіт розбитого скла злився з тріско-
тінням кулеметів.

Долівка встелилась порожніми гільзами. Наказ: „Кож-
ний викидає по дві гранати! Вимарш гусаком! П'ять мет-
рів віддалі! Відступаємо!”

Провідник вискакує з бункру перший, за ним решта
бойовиків у віддалі 5 метрів. Вибухи гранат стрясли цілим
лісом. Чорний дим вибухового матеріалу посунувся сму-
гами в чисто-прозорому повітрі. Розбризки снігу, змішані
з чорною землею і з розторощеним деревом, підіймались
вгору. Біжимо кожний окремо. На нас посипались ворожі
серії. Зрушений з дерева сніг, чатиння і галузки обсипали
нас, запорошуючи очі і набиваючись в уста. Чути легкий
зойк: провідник накреслює руками в повітрі півкола і па-
дає на землю. Скупчення в такому положенні не можемо ро-
бити. Відбігаємо ще 20 метрів в напрямі горбка, досягаю-
чи його вершка. Там займаємо становища. Наші кулемети
і вся зброя засипають кулями ворожі становища. Під охо-
роною нашого вогню, друзі Комар і Роман, торуючи доро-
гу серіями з автоматів, біжать рятувати провідника. Про-
відник, стискаючи однією рукою торбу з важливими доку-
ментами, другою відстрілюється з пістоля від ворогів, які
намагаються його оточити. Від його стрілу гине один з
ворогів. Потім звертає пістолем до власних грудей. Кричи-
мо: „Провіднику, ми з вами!” — добігаємо. Провідник ві-
тає нас теплим поглядом і подає слова команди: „Сотня
Хріна справа, сотня Стаха зліва — наступ!”

Настає несподіване. Ворог заметушився і починає па-
нічний відворот. Наша зброя „періщить” вслід за ним.
Кожний стріл відбивається десятикратним відгуком і зли-
вається в одностайний тривожний гук.

Ми врятовані. Беремо провідника на руки і виходимо
з поля бою, сподіваючись підсиленої ворожої погоні. Марш
утруднений. Глибоким снігом, міняючись, прокладаємо со-

бі дорогу. Відпочинок. Санітар Роман робить провідникові перев'язку, впорскуючи пронтозиль проти зараження. Рана поважна. Куля прошила грудну клітку поміж легенями й хребетним стовпом. Провідник ослабленим голосом запитує, чи всі здорові. Устійнено, що друг Малий легко поранений в коліно, а друг Острий має верхню губу попечену кулею. На бойовиках подіравлені та пошарпані кулями однострої. Після двогодинного маршу, доходимо до краю лісу. Ставимо дві кулеметні застави, решта друзів приготує ліжко для раненого. В найближчому селі Суровиця завважуємо ВП. Вирішено перебути тут до вечора. Більше як чотири години друзі перестояли на морозі, кожному дзвеніли зуби з холоду, але сподівана погоня в кожному з нас збудила чуйність, яка перевищувала холод.

Вечером вислано двох бойовиків до села з розвідкою і по транспорт для раненого. Друзі вернулись з санками, запряженими двома кіньми. Село було вільне від ворога.

Погода, наче розуміючи нашу долю, пішла нам назустріч. Мороз звільнив і почав падати легенький сніг. Раненого провідника відвезено до криївки районного провідника Бурлаки на лікування, де залишились друзі Комар і Роман. Решта бойовиків відійшли в інший район.

За два тижні провідник видужав, і знову можна було почути з його уст пісню. Саме в той час, після одного бою сотні Хріна, транспортовано до головного шпиталю на Хрещатій двох стрільців. За намовою членів районного проводу, провідник погодився поїхати сюди на остаточне вилікування і відпочинок. Друзі Комар і Роман відпроварили провідника майже на місце. Провідник, прощаючись з нами, сказав: „Моя доля змінилась, 13-го стало для мене нещастям, — дякую вам за врятування мене від смерті”. Очі провідника заблистіли від сліз, кожний з нас відчув несамопитий жаль, серце провіщало, що це було останнє прощання.

23 січня 1947 р. ми дістали польовою поштою повідомлення про те, що жертвою наскоку ВП впав головний сан-пункт. З життям попрощалось 17 осіб, включно з дво-

ма лікарями і санітарною обслугою. Ворогам не вдалось зловити нікого живим. Кожний з упавших власною рукою заповдiяв собі смерть. Потiм пiдпалено бочку з бензиною, яка була в примiщеннi, i все згорiло. Лишився тiльки попiл славних героiв i згарища бункру. Це були трофеї, якi здобув ворог.

Болючу втрату вiдчула тодi УПА.

Два днi пiзніше, сотенний Хрiн перед своєю сотнею присягнув жорстоко помстити смерть героiв, прирiкаючись виконати десять наскокiв на ВП.

Приречення виконав. Ворог дорого заплатив своїми жертвами. На третій з черги засiдцi впав тодi вiд куль воякiв УПА цiєї сотнi, не враховуючи кiлькох старшин i стрiльцiв, генерал „Оборони Польської Держави” Сверчевський, колишній командир комуністичних революційних вiйськ Еспанії, що мав там псевдо Вальтер.

ОСТАННІ ДНІ НА ЗАКЕРЗОННІ

Пам'ятаю, як сьогодні: була весняна пора 1947 року. Кожного ранку скиглів жалібно жайворонок, а в лісі дерева щойно починали розвиватися. Маленькі, зелені листочки вкривали гілля дерев. Лісові прогалини ставали все темніші й меншали.

В той час наш відділ УПА під командуванням к-ра Бураки квартирував в одному лісі у віддалі заледве 8 кілометрів від Перемишля.

Ранком одного дня вернулися наші розвідчики з міста з дуже інтересною новиною: ціле місто вкрите жалібними прапорами, а мури заліплені жалібними повідомленнями про те, що „в вальце з лесьнов бандов бандеровцуф згінол генерал Сьверщевскі”.

Ця вістка дуже підбадьорила бійців УПА і, як оповідали наші розвідчики, страшенно схвилювала поляків. Бо про приїзд генерала Сьверчевського як міністра оборони комуністичної Польщі на Закерзоння, щоб особисто керувати воєнними операціями проти УПА, з шумом сповіщала вся польська преса на Закерзонні, вихвалюючи його при тому як непересічно здібного й неустрашимого комуністичного командира в еспанській війні та цитуючи його чванькуваті заяви, що він за кілька днів винищить українських повстанців всіх до одного. До факту приїзду Сьверчевського на Закерзоння та до його заяв прив'язували дійсно велику вагу і поляки, і командування УПА, бо припускали, що Сьверчевський, бажаючи доказати своє героїство і свої військові здібності, кине на поле бою великі маси польського війська і гнатиме їх безустанно в бої, не числячись зовсім з власними втратами.

І ось — прийшов реченець, коли, згідно з заявами Свєрчевського, на Закерзонні не мало вже бути в живих ні одного українського повстанця, і польська преса повідомила оце про — загибель Свєрчевського.

Виходило, що Українська Повстанська Армія безмірно сильніша і вмє завдавати багато цільніше дошкульні удари ворогові, аніж це уявляв собі польський міністер, генерал і спец від партизанки!

Тому то в бійців і командирів УПА ця вістка скріпила самовпевненість, а в кожного польського жовніра й офіцера засіяла в серці жах перед несподіваним та цільним ударом УПА.

Але положення УПА на Закерзонні весною 1947 року стало таки справді дуже важким. Ген. Свєрчевський перед своєю загибеллю дійсно кинув в бій проти УПА величезні сили, що сягали кільканадцяти дивізій. Тими силами поляки заблюкували всі шляхи й переводили безустанні облави на всі ліси. Та на цьому вони не здержались. Згідно з пляном Свєрчевського, польський адміністраційний апарат виселив весною 1947 року з Закерзоння все українське й польське населення, і це було найболючішим ударом для УПА, бо не стало тих, хто доставляв українським повстанцям харчі. Магази́ни ж УПА частинно попали в руки ворога, а решта із-за безустанніх боїв і зміни місця побуту стали недоступними. Над українськими повстанцями на Закерзонні нависло мари́во голоду.

В такій ситуації наша сотня одержала наказ відступити з Перемищини на Лемківщину, а звідти йти в рейд через Словаччину й Чехію.

При виході з лісу ми попали в оточення. Та досвідчений в боях к-р Бурлака почав наступ на ворожий перстень в одному напрямі, а тоді раптом скупчив всі наші сили й кинув на прорив у зовсім іншому місці. Цей маневр вдався вповні. Коли сконцентрований і несподіваний удар заскочив ворога і його обруч, що оточував нас, тріс, наче б був з соломини, поляки й не опам'ятались, як ми були вже позад них і на прощання засипали ще їх ззаду скорострільним

К-ри Бурлака і Крилач — весна 1947 р.

вогнем. Гнатись за нами вони й не пробували, бо були певні, що головні наші сили ще в лісі.

Дальший наш маршрут перетяла нам ще сильна ворожа частина. Входити з нею в бій не було ніякої потреби. Ми виждали в ліску вечора, а тоді підсунулись під самий Перемишль, де застави ворога були дуже слабкі, бо тут вони нас ніяк не сподівались, і вночі розбили ми ті застави в пух і прах. Після цього ми знов змінили напрям і через ніч перемаршували село Воля Володська.

В руїнах виселеного села було безлюдно і тихо. Ми відпочили тут, а перед відходом зайшли на братську могилу, щоб попрощатись з нашими друзями, що впали як члени УПА й ОУН в геройському бою і тут лягли на вічний спочинок.

По семиденних маршах прибули ми на Лемківщину. Голод став докучати нам чимраз гірше, бо по дорозі не було де роздобути харчів.

Наша сотня прибула на Лемківщину зовсім несподі-

вано для ворога. Наш удар на якусь зустрічну невелику ворожу частину викликав в її рядах справжній переполох: польські жовніри і старшини тікали, як зайці, залишивши весь свій табір. Тут було чимало зброї, але для нас тепер найбільшу вартість представляли харчі. На щастя, ми їх знайшли в здобутому таборі подостатком. Наїлись, наладували наплечники муніцією, виміняли собі зужиту зброю й подались далше, на Хрещату.

Другого дня нам знову пощастило: ми наскочили несподівано на польський транспорт ранених, що здався нам без бою. Ранених і санітарів ми лишили в спокою, а зліквідували лише боївку, що охороняла транспорт, та сконфіскували багатий запас харчів.

На Лемківщині ми не задержувались довго. Хоч приймати бої нам приходилось раз-по-раз, ми вперто посувались до словацького кордону. В липні 1947 р. ми звели останній бій з поляками і перейшли польсько-словацький кордон. Тут зустріла нас чеська „руда армада”, але чехи відвагою ні трохи не грішили. Вони стріляли лише здалека і ставали до бою лише тоді, коли бачили свою величезну перевагу. При безпосередньому зударі чехи відразу кидались врозтіч.

На Словаччині побачили ми зовсім інший світ. Наслідків „опіки” московського „старшого брата” тут ще не видно було. В порівнянні до умовин життя на українських землях, на Словаччині панували ще скрізь добробут і свобода. Московсько-большевицька система терору й провокації ще не в’їлась словакам в тіло. Не було ще тут і „ущасливлюючих” колгоспів. На полонинах пасли дівчата корови, співаючи безжурно веселі пісні, а в селах гостили нас привітні словачки смачними харчами. Словацьке населення поставилось до нас дуже прихильно, хоч і допитувалось, чому це ми так завзято воюємо проти „братів русів”. До наших вияснень вони прислухались уважно.

Та Москва не випустила нас із своєї опіки і тут. Проти нас змобілізовано, на доручення московських комісарів і під їхнім керівництвом, колишніх чеських та словацьких комуністичних партизанів та заставлено переслідувати нас словацьку і чеську поліцію.

Наша сотня по якомусь часі розчленувалась на менші частини. Наш відділ після низки боїв і пригод добився врешті щасливо до американської зони Німеччини.

Не пощастило в тому останньому рейді самому нашому командирові — Бурлаці. Досі він був наче характерник: з найбільших боїв виходив живий і здоровий, хоч завжди першим ішов у бій і останнім відступав, і з кожного, навіть найбільш безвиглядного положення він умів знайти щасливий вихід. І тут, на Словаччині, він зумів прорвати кожне оточення й виминути кожну засідку ворожого війська. Аж врешті удалось большевикам зловити його при помочі нікчемного підступу. До крайніх хат села під лісом, де спинився був відділ к-ра Бурлаки, вони підіслали своїх вишколених партизанок, що перебрали там ролю господинь. Ситуація в тих околицях була тоді непевна і к-р Бурлака, бажаючи не наражати на небезпеку когось із стрільців, вбрався з лісу до села за харчами та в цілях розвідки сам особисто. Обережно зайшов він до одної з крайніх хат і, не припускаючи підступу, поставився з довір'ям до словачки, що прийняла його дуже гостинно і ще дала хліба та сала для хлопців. Та в момент, коли він виходив з хати, вона вхопила скритий залізний лом і ззаду вдарила його з усієї сили по голові, а тоді покликала умовленим сигналом скритих в селі комуністичних посіпак. К-р Бурлака упав від несподіваного удару зомлілий і прийшов до свідомости щойно в руках червоних жандармів, закутий в кайдани.

Таким підступним і зрадливим способом зловили большевики того, кого вони в відвертому бою не спроможні були унешкідливити на протязі багатьох літ. Типово по-московськи: підступом і зрадою.

Та к-р Бурлака виявився незламним і супроти всіх методів большевицького слідства. І під час слідства, і на судовій розправі, і під час смертної езекуції над ним, він поводився мужньо і гідно, викликаючи тим в усього населення подив і признання для героїзму українського революціонера.

ВІД СОКАЛЬЩИНИ ДО СХІДНІХ ПРУС

Під час відходу всіх відділів УПА з Засяння, ми, з провідником Прірвою, відійшли із свого оперативного терену на Підляшшя. Наша бойова одиниця начислювала сім людей: Степовий, Сойка, Петрусь, Шугай, Левко, Марко та провідник Прірва.

Виходимо із наших підземних хаток, прощаємось із своєю криївкою. Замасковуємо її та замінуємо, бо не думаємо вже у ній перебувати. Хай вона хоч порожня гідно привітає ворога, що так завзято шукає за нею. Рушаємо в дорогу через опустілі, зарослі бур'яном поля.

По тижневому марші добилися ми на Підляшшя. Тут зустрічаємось, на умовленому пункті, з підляською боївкою та з нашими бойовиками й підвідділами, що вийшли сюди раніше за нас. Вояки сердечно привітали провідника і нас. Тут терен лісистий, добре нам відповідає. Густий ліс, залитий водою, а всередині маленькі острови, так, що можна сісти на сухій землі. Тут ми безпечні. Палимо вогонь, відпочиваємо.

По кількох днях відпочинку провідник Прірва дав наказ приготувитись до зимівлі: копати криївки, магазинувати харчі: Розходимось шукати відповідних місць на зимування. Перевіривши дбайливо терен, вибираємо якнайдогідніше місце — великий ліс „Макошка”. Копаємо в ньому криївки, магазинуємо харчі: бараболю, муку, м'ясо тощо.

Одного вечора вояки з боївки Ясеня і з роя Чумака подалися в польський терен за харчами. Дві ночі ми маршували й потрапили до польського села, в якому було ОРМО („Охотніча Резерва Міліції Обивательской”). Підходимо до хат дуже обережно. Для забезпечення нашої

колони вислали ми передне забезпечення з кулеметом, так же забезпечено й тили. Вояки розійшлися по хатах за харчами. На середньому забезпеченні було двоє вояків і стрілець Лис із кулеметом. Як тільки вояки увійшли до хат, в селі зробився рух, схвильовані люди почали вештатись по селі. Застави спиняють всіх і затримують коло себе. Аж підходить до застави одна група людей. Наш стійковий спиняє: „Стуй, хто ідзе”? У відповідь посипалась автоматна серія, що поцілила кулеметчика в ногу. Але Лис, не звертаючи уваги на рану, натиснув спустовий язичок свого кулемета та поціливі команданта ОРМО, який повалився у рів. Решта членів польської міліції розбіглась. Наша група вояків вернула щасливо із добиччю на місце постою.

Коли поляки почули, що в їхньому терені знаходяться якісь непрошені гості, вони почали слідкувати за нами. Тоді провідник запропонував: „Тому, що нас забагато на цьому терені, дозволяю бажаним іти в дальший рейд, до Східньої Прусії, туди, куди виселили наших людей”. Зголосилось відразу нас п'ять: Шугай, Субота, Славко, Чорноморець і я — Марко. Провідник визначає нам мету і завдання нашого рейду: ми повинні дістатись до Східніх Прус, відшукати там наших людей, переселених туди примусово з Закарзоння, і нашою появою піддержати їх на душі, а в ворога викликати почуття непевності і страх перед відплатою за його знушання над нашими переселенцями.

Ще того самого вечора відходимо, попрощавшись з друзями, що залишилися. Відпровадив нас сам провідник. Ми перебули ще з ним день і ввечорі розійшлись. Тепер приходить бути „командиром” кожному з нас; кожний мусить сам дбати про те, щоб мати що з'їсти, де заночувати і вміло скритись перед ворогом.

Рейдуємо. Звичайно удень ми спали, а над вечором радились і плянували дальшу дорогу. Хтось запропонував, щоб ми не йшли пішки, а взяли фірманку і їхали. Інші були проти цього, мовляв, довше будеш іти, але дальше зайдеш. Але, вкінці, вирішили таки їхати. Йдемо в село роздобути фірманку. Ми вдягнені у польські уніформи і через те нас

уважають місцеві люди за якусь групу польської поліції, чи польського війська. Завдяки цьому нам вдається досить скоро знайти „форшпан”, тобто службову підводу.

Виїхавши за село, ми пояснили господареві, що ми не поліція і не звичайне військо, але „лісове”, а тому він мусить їхати так, щоб обминати ті села, де стаціонує військо і поліція; якщо він завезе нас туди, де стаціонує військо і ми будемо змушені приймати бій, то перша куля буде йому. Господар швидко зрозумів, що тут не жарти, і дійсно старався не наразити нас і себе і їхав такими дорогами, якими нам було вигідно.

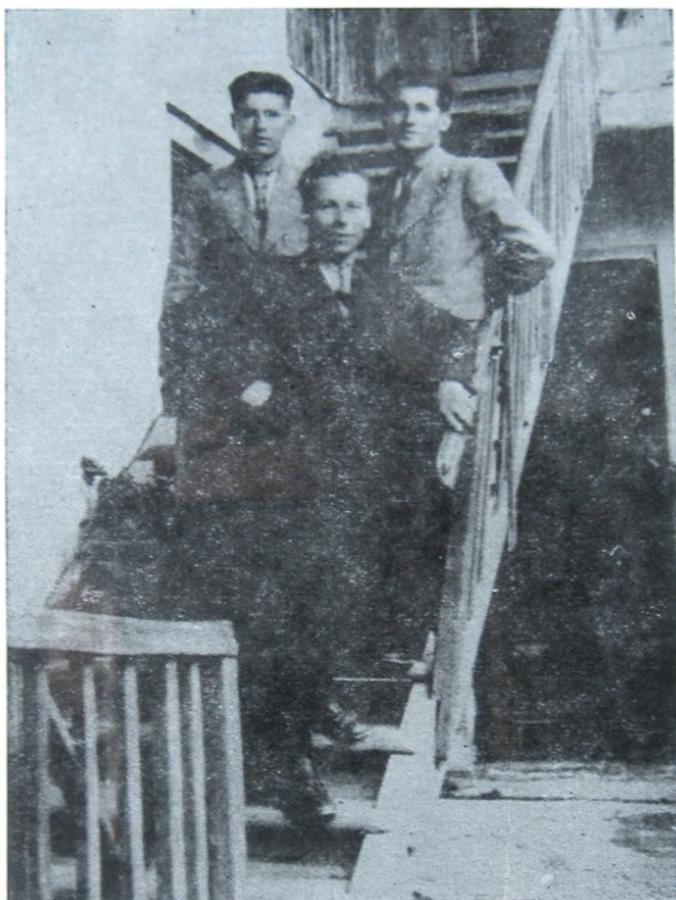
Їхалося нам добре. Ми навіть міняли два чи три рази підводи, щоб зробити більше дороги. Їхали, звичайно, цілу ніч, до якої другої години, а тоді шукали за місцем кватиркування. Відпочиваємо, де попаде; є добрий ліс — кватиркуємо у лісі, немає — то шукаємо якогось хутора-колонії, заходимо непомітно до стодоли й відпочиваємо собі там тихесенько, щоб ніхто нас не почув, а ввечері їдемо далі. Мандруємо весь час без будь-яких пригод, і це додає нам почуття самовпевненості.

Тепер уже самі підвод не організуємо, а заходимо до солтиса й говоримо, що нам потрібно негайно коней. Солтис деколи просить нас у хату на вечерю, витягає пляшку з горілкою, наливає та частує, прохаючи, щоб ми не брали у його громаді підводи. Але ми на його слова відповідаємо по-вояцьки: „За п'ять хвилин фірманка мусить бути під хатою, а як ні, то..” Підвода знаходиться і ми від'їжджаємо.

Так ми опинились під містечком Новогрудек. Через це містечко мусимо переходити, бо на ріці Нарва немає ніде моста. А у місті є пором. Тож хочемо, чи не хочемо, мусимо переходити через місто.

До містечка підходимо пішки. Перед містечком знаходиться кілька хат. Вступаємо до одної хати, щоб довідатися про положення у місті. Довідуємось, що у місті було два самоходи війська, але пополудні виїхали. За Нарвою стаціонує коло сорока військових, що стережуть ліс і ча-

сами приходять до містечка на п'ятику. Далше питаємо, чи є школа. Відповідають, є, семикласова. Входимо у місто, заходимо до школи. Питаємо директора, чи має мапу терішньої Польщі. Він запроваджує нас до класи й показує

Брати Шиманські. Справа наліво: Петро Шрам (псевдо), провідник 4-го району округи „Батурин”, Іван Шум, командир, і Михайло (псевдо незнане), працівник СБ.

мапу, яка висить на стіні. Але вона нічого не пояснила, бо була „загальна”. Ідемо далше. Розпитуємо, де є „спулдзельня”, бо нам потрібно купити собі харчів.

Ідемо серединою вулиці. Нараз перед нами виринає

військова постать. Тікати запізно; зброя в поготові; ідемо спокійно далі. Приглядаємось, а це лиш один капраль і то без зброї. Питаємо, що він тут робить. Відповідає, що вийшов з ресторану. На наш запит, де його відділ, пояснює, що всі в ресторані, п'ють. Тут капраль представляється нам. Він з фронту. Показує нам цілі груди медалів, який то він заслужений, частує нас папіросками. Положення дуже незручне для нас: під носом військо, і хоч відділ пана капраля знаходиться в ресторані, але в місті може бути більше того війська. Нам тут немає чого крутитися; прощаємось з паном капралем: „чесьць” „чесьць”, — і пішли.

Відбуваємо коротку нараду. Довго немає що думати, за всяку ціну нам треба чимскорше переїхати ріку Нарву, поки ще в місті ніхто не зорієнтувався, хто ми такі. Вертаємось під той ресторан. Капраль стоїть за рестораном, але нас не бачить. Я кличу його, щоб підійшов до нас; він, побачивши в мене старшинські відзнаки, враз стягує копита і питає, в чому справа. Питаю його, чому він не носить зброї, хоч часи такі небезпечні. Відповідає, що зброю лишив у ресторані. Тоді я кажу: „підемо до ресторану сконтролювати, чи це правда”. Він починає проситися, щоб не контролювати, а краще зайти і випити. Я й Шугай, відбезпечивши пістолі, входимо до ресторану; решта друзів залишається в поготівлю надворі. У ресторані нема нікого, тільки в господині лежить п'яний сержант на ліжку. На столі лежать плащі й мундири. Ми забираємо плащі й мундири й виходимо з ресторану. Але капраль вибігає за нами надвір і починає піднесенням голосом сперечатися, чому ми забрали їхні речі. Порадившись, віддаємо речі капралеві і відходимо, переконавшись, що тут нікому й на думку не приходить, що ми — українські партизани. Сідаємо на пором і переїжджаємо ріку Нарву,

Від Нарви ми маршували ще дві ночі й опинилися в Східній Пруссії, у воевідстві Ольштин, пов. Мрунгов. Тут заквартирувались у лісі недалеко шосе.

Пополудні на шосе зчинився рух. Коли сонце заходило ми підійшли до шосе, щоб побачити, хто це йде чи їде.

Їхали селяни з ярмарку, що відбувався у Мрунгові. Коли добре стемніло, підходимо до села. Входимо до хати, в якій, як виявилось, жила німецька родина. Просимо, чи не могли б у них повечеряти. Господарі прихильно віднеслися до нас і дали нам вечерю. Розпитую, чи в селі нема яких поселенців. Говорять, що є чотири українських і кільканадцять польських родин. Відходимо у ліс, зараз за селом і в ньому кватируємо.

Переночували, пересиділи в лісі цілий день, а надвечір заходимо знову в село. Йдемо просто до української родини, але говоримо польською мовою, щоб не розконспіруватися, якщо люди незнайомі. Попали до родини з Підляшшя. Люди нам незнайомі, дещо попитали й ідемо до другої хати. Цих людей пізнаємо, бо в їхньому селі нераз перебували. Але говоримо по-польськи; хочемо довідатись, чи вони нас пізнають. Вони, подивившись уважно, пізнали нас відразу! Вітають і обнімають, як своїх рідних. Господиня заплакала й говорить, що тепер може спокійно вмерти, бо ще раз побачила нас, чого ніколи не сподівалася.

Приготували нам вечерю й просять їсти, знаючи, що ми голодні. Оповідують про своє життя на чужині; їх порозвозили по декілька родин на одне село та вимішали з німцями й поляками, щоб слідкували одні за одними.

Ми подякували за щирю гостину й пішли на друге село, де мав перебувати у своєї родини один наш вояк. Він, — оповіли нам наші знайомі, — приїхав сюди поїздом з транспортом переселенців. Щоб не розконспірувати його й себе, заходимо до німецької стодоли й тут ночуємо.

Ранком зайшов до стодоли господар-німець і, побачивши нас із зброєю, налякався і хотів втікати. Ми його задержали й заспокоїли, що йому нічого злого не зробимо. Він заспокоївся й почав з нами розмову. Питаємо, чи він знає, хто ми. Він говорить, що зразу думав, що ми німці, а тепер міркує, що ми „бандерівці”. Ми притакнули. Німець запевняє нас, що ми тут безпечні, бо до цього села навіть поліція рідко заїжджає, а війська близько тут нема. Просить нас в хату, але додає при тому:

— Тільки заходіть по одному, щоб хто із сусідів не зауважив.

Його жінка погостила нас, чим мала. Господарі оповідають, як у них були большевицькі війська, як грабували майно та насилували жінок. Кажуть, що тут є одна українська родина, з якою вони добре живуть. Коли ми відходили, господарі поблагословили нас на дорогу та побажали сповнення наших задумів. Ми сердечно подякували.

Повстанський Великдень — Підляшся, 1947 р.

В українській родині ми стрінулись із своїм другом по зброї. Оповідаємо йому про наш рейд, а він нам про свої пригоди. Поговорили кілька годин, доставши від друга багато цінних інформацій. Прощаємось і відходимо шукати інших знайомих людей.

Добившись до місця поселення наших людей, ми розділилися на дві групи і розійшлися: одна група — Славко, Шугай і Субота, а друга — нас двоє, Чорноморець і я. Заходимо до одної знайомої родини й тут квартируємо. Ми мали трохи своїх грошей і віддали їх на харчі, щоб не пере-

тяжувати родину, яка жила дуже скромно, бо ніяких запасів із собою не привезла. Живуть вони лише тим, що отримують на харчові картки.

Тепер сидимо спокійно і відпочиваємо.

Але через чотири-п'ять тижнів почало впадати до сіл військо і перетрясати кожную хату. Причиною цього було те, що наш підвідділ, який лишився був на Підляшші, також прийшов у Східню Прусю й із-за своєї чисельности не зміг замаскуватися перед польською поліцією так, як наша невелика група. Поліція насторожилась, почала слідкувати.

Одного дня вибрався я з нашими новоприбулими вояками на друге село, щоб їх там закватувати. Йду поцивільному, тільки з пістолю в кишені, бо мав вертатися вдень. Але вояків закватувати не вдалося. Прийшлося увечорі вертатися назад всім трьом. Мої два друзі в уніформах ідуть боками, поза селом, а я просто селом. Вхожу у хату. В хаті — дивна тиша. Кличу уголос бабусю. Плачучи, приходить бабуся, а з нею п'ятилітній хлопчик. Вона оповідає, що поліція заарештувала дочку й дівчину, її внучку. Питаю, чи чогось не знайшли. виявляється, нічого. Я скоренько вдягнув заховану військову уніформу, забрав зі сховку срю довгу зброю і попрощався з бабусею. Бабуся обняла мене та поцілувала на прощання, як рідного сина. Ідемо втрьох на означений пункт, де має чекати на нас провідник. Але — на пункті не застаємо нікого. Що сталось? І що нам тепер робити?

Інформуємо друзів, що в сусідньому селі живе одна українська родина, — може вони пішли туди. Порадившись, йдемо туди. Підходимо під хату, та не заходимо до середини, бо саме ніч і нас, може, не пізнають. Заходимо до стодоли. Вилазимо під саму стріху, на сіно, чекаємо дня.

Коли добре розвиднілось, приходить до стодоли господариня й вилазить на сіно. Побачивши нас — налякалася. Ми сказали їй відразу, хто ми, щоб не боялася, і питаємо за вояками, чи не були у них. Вона говорить, що ще не були. Спитала нас, чи ми голодні. Відповідаємо, очевидно, так. Пішла до хати та принесла нам снідання. Прийшов і

господар та завів з нами розмову. Коли впевнився, що ми свої, раптом гукає: „Ну, вилазь, доки будеш там сидіти!” Тут з-під нас вилазить ще один партизан. Ми починаємо сміятися, що партизан спав на партизані й один про одного не знав. Це був наш вояк, який саме зимував у цих людей.

Помандрувавши ще деякий час по Східній Пруссії, вибираємось у поворотний рейд на Підляшшя, бо там наш збірний пункт на весну. Рейдуємо далі лиш втрюх, бо так вигідніше із огляду на прохарчування й безпеку, і з огляду на пропаганду.

Коли ми, втрійку, верталися на Підляшшя та проходили коло села, де стрінули колись першу українську родину у Східній Пруссії, я запропонував друзям зайти до тієї родини повечеряти; може стрінемо тут друга Шугая, бо і він пішов туди. Підходимо полями під село. Коли ми підійшли під стодолу наших знайомих, я сказав друзям, щоб почекали, а я піду сам до хати, „замовлю” вечерю й розпитаю, чи не було кого з наших. Друзі лишилися під стодолою.

У хаті горіло світло, але вікна були затемнені. Я застукав у вікно й почув у хаті якесь шарудіння. Мене чогось охопив страх, але я здавив його й підійшов під двері. Із-за дверей через шибку заглядає господар, питає мене, хто я. Я йому відповідаю, хто. Господар, чомусь схвильований, говорить до мене то українською, то польською мовами. Вкінці нерішуче відчиняє двері й ніби просить до середини. Я думав, що може мене не пізнав, — говорю до нього, щоб вийшла його дочка, то вона мене пізнає. Аж, раптом, до мене із сіней кричать: „Ренце до гури”! Я скочив за ріг хати, за мною посипались кулі. Кілька кроків, і я вже на другій стороні дороги. Перебіг другою стороною села і попід ліс перейшов на той бік, де були мої друзі. Засвистав на пальцях, друзі відсвистали. Іду в напрямі свисту, підходжу до них і кличу їх по псевдах. Так ми зійшлися і йдемо далі.

Знову приходиться нам переходити польським тереном і то зимовою порою, що нам дуже незручно. У лісі кватирувати неможливо, мусимо затримуватися по хатах, між

польським населенням. Коли входимо у хату, то вдаємо, що ми польські партизани з АК („Армія Крайова”). Говоримо, що будемо кватирувати один день і що з хати ніхто не сміє в тому часі віддаляватися. Коли б хто віддалився і зголосив поліції, що ми тут кватируємо, то ціла родина буде вистріляна, а господарство знищене. Так вони нас перетримували, а увечорі ми йшли далі.

Одного дня нам прийшлося кватирувати на колонії, недалеко села, в якому була поліція й ОРМО. Ми прийшли до хати, в якій мешкала невелика родина: чоловік з жінкою та з одним сином. Ми їм сказали, що будемо у них кватирувати та забезпечили себе такими самими погрозами, як до цього часу. Спокійно було до обіду. По обіді я з другом Сойкою поклялися на лавки відпочивати, а друг Андрій сидів при столі й політикував з господарем на тему теперішнього уряду. Раптом він запримітив, що хату оточує поліція і крикнув до нас: „Хлопці, поліція!” Ми вхопили зброю, а командант поліції вже був під хатою. Відчинив двері і запитав: „Хто там є?” Потім знову примкнув їх і став при дверях. Тоді друг Андрій прицілив свою десятизарядку і натиснув спустовий язичок. Серія, що вилетіла через стіну, поцілила команданта, який випустив автомат і повалився мертвий. Поліція почала стріляти через вікна в хату. Ми з хати відповідаємо вогнем. Коли ми „положили” ще одного поліцейя, стріли польської поліції почали втихати. Вискакуємо з хати, стріляємо на всі сторони та вибігаємо на поле. Перед нами, на яких двісті метрів, ліс. Коли ми відбігли яких сто метрів від хати, вони знову почали стріляти, але їх стріли не були цільні. Нашу увагу займали вже не вони, але питання, чи під лісом немає засідки. На щастя, не було. Діставшись до лісу, на знак перемоги ми крикнули три рази „Слава” й пішли далі.

Ми пройшли ще кілька ночей і так опинились на Підляшші. Тут стрінули провідника Чуба, який теж вернувся із Східньої Пруссії. Коротенько оповідаємо йому свої пригоди, а він нам свої. Відходимо, щоб десь закватирувати. У лісі ще нема можливості перебувати, тому кватируємо далі по

хатах. Так ми просиділи ще майже місяць по селах. В між-часі надворі почало тепліти і ми зраділи, що знову будемо у лісі.

Одного дня насунули хмари й почалися дощі. Ми заходимо до хати, що стояла недалеко лісу, щоб там перебути тих кілька сльотливих днів. Увійшовши в хату, старою звичкою, повідомили родину, що ми у них будемо кватирувати і що в тому часі ніхто не сміє віддалюватися. Господиня каже, щоб ми повідомили про це її чоловіка. Мусимо написати все на папері, бо він глухонімий, але вміє читати й писати. Провідник Чуб написав йому все на папері. Він цього не хотів зрозуміти, тоді ми написали ще пару слів про кару для неслухняних. Це помогло; він побачив, що це не жарти, і вмить зрозумів усе. Закватирували ми в стодолі.

Один день минув спокійно. На другий день, ранком, коли друг Сойка скінчив стійку й збудив на своє місце провідника Чуба, пробудилися одночасно Андрій і я. Ми почали оповідати свої зловіщі нічні сни. У сни ми тоді вірили, бо вони часто справджувалися. Під час розмови Чуб виглянув через шпару і побачив, що до стодоли підходять три поліцаї. Поклавши палець на уста, показав їх нам. Андрій заглянув у другу сторону і зауважив трьох інших поліцаїв, що вже стояли під стодолю. Ми повідтягали замки своїх автоматів, відчинили двері й вискочили із стодоли. Перед нами, навпроти хати, чотири поліцаї — з кулеметом. Ми перші відкриваємо на них вогонь, перебігаємо на лівий ріг стодоли та густо стріляємо по цих трьох. Вони починають утікати. Ми біжимо за ними. Своїм вогнем не даємо їм часу навіть оглянутись.

Я зауважив, як із-за правого рогу стодоли один поліцай прицілюється до нас; спрямовую на нього свій автомат, поліцай ховається за стодолу. В тій хвилині інший поліцай, що був під хатою, пустив серію, яка поцілила мене у ліву лопатку. Куля не пройшла, а лишилась усередині. Повідомляю Андрія, що був поблизу мене, що я рансний. Він питає, чи можу йти. Відповідаю, що так. Обертаємось, пускаємо кілька серій й відходимо у ліс.

Заглиблюємось в ліс, щоб заплутати сліди, куди ми відійшли. Продираємось з трудом кущами, з моєї рани стікає кров. Рука стає безсила, не може держати автомата. Провідник Чуб забрав від мене автомат, я остався лише з пістолюю.

У глибині лісу перебуваємо до вечора. Друзі зробили мені перев'язку, а коли стемніло, скочили до села та принесли „бандажів” з сорочок і простирал.

Тієї ж таки ночі рушаємо на старе місце у Володавщину. Без перешкод добиваємось до своїх безпечних леґовищ на островах, в лісах Охожа. Застаємо групу вояків, які пробули тут цілу зиму. Вони у піднесеному настрої: надходить Великдень і вони приготуються відсвяткувати цей Празник. Паску спекли у побережника, що жив під лісом, зварили борщ із кваску, а м'ясо — мали в уяві, бо вся звірина „виемігрувала” на захід.

Свячене при спільному столі залишилось усім глибоко в пам'яті. Не одному з нас покотилися сльози, коли говорив районний провідник Славко. Та потім знову бадьорий настрій. І, коли він закінчив свою святочну промову традиційним „Христос Воскресе”, у відповідь залунало із повстанських грудей грімке, повне віри: „Воскресе й Україна!”

НА ЗАКЕРЗОННІ ЗИМОЮ 1947/48 РОКУ

У вересні 1947 року почалися на Закерзонні сильні блокади. В тому часі не було вже там зовсім українського населення, бо його вивезено весною і літом 1947 р. на „Земі Одзискане”, тобто на терен переданої Польщі Східної Прусії. Для УПА настали важкі часи...

Відділ, в якому я перебував, мав назву „Вовки” ч. 3. Командиром відділу був тоді ст. булавний Орлик: він перебрав командування відділом у серпні 1947 р. після того, як попередник на тому пості, к-р Давид, попав у ворожу засідку і загинув в оборонному бою.

В жовтні 1947 р. ми одержали наказ, щоб всі стрільці нашого відділу приєдналися до іншої частини УПА, а сам командний склад залишився зимувати на теренах, на яких ми оперували, значить — на Грубешівщині. Згідно з цим стрільці нашої частини відійшли на Лемківщину, а звідтам у галицькі Карпати, а к-р Орлик, бунчужний Сурмач, санітар Вістун, секретар Юрко, кулеметчик Шраменко і я, господарник, залишились на місці.

Ми стали приготовлятися до зимування. К-р Орлик доручив, перш за все, будувати бункер і заготовити відповідний запас харчів. І одне і друге було завданням не легким. Запасу харчів ми не мали ніякого, а організувати їх тепер стало дуже важко, бо ж не було тих, що так радо нам їх доставляли. Супроти польського населення приходилось стосувати примусові реквізиції, а це ускладнювало і заготівлю харчів, і наше положення. Крім цього, польське військо й поліція безупину робили днями облави на села й ліси, а ночами ходили на засідки. В такій ситуації ми, з одної сторони — здавали собі справу з того, що на нас

чигає на кожному кроці смерть, а з другої — розуміли, що без зимового бункра та без відповідного запасу харчів у ньому ми пропадемо. Тож, не зважаючи на всі небезпеки, ми з завзяттям стали приготувлятися до зимування.

Вигляд бункра, що його ми взялись будувати, мав бути такий: вхід та вихід — по десять метрів довжини, кімната до снання — 4 метри довжини і 2,80 ширини, а висоти на 1.80 метра; магазин на бараболю — 1 кубометер, а далі — криниця та потребник.

Насамперед почали ми роздобувати лопатки та мішки до ношення глини. Возити землю фірманками було неможливо, бо при такій праці поляки були б нас відразу „накрили”: одна група польського війська, силою 80 вояків, стояла в поблизькому селі за два-три кілометри від нашого лісу, друга, 200 вояків, у такій же віддалі по другій стороні лісу в селі Себечів, а тому й мусіли ми зберігати якнайбільшу обережність.

Місце на наш бункер вибрали ми в колонії серед лісу, зложеної з трьох господарств, де колись жили українці. Тепер це була безлюдна, напіврозвалена пустка. Працювали ми від год. 9 вечора до 3-ої ранку. Під час праці ходили по дошках, пересуваючи їх раз-по-раз, щоб не топтати стежки, яка могла нас виявити ворогові. Заглиблення довбали лопатками, а землю носили мішками на плечах і розсипали в стайнях. Вхід до бункра замасковували зсипом поломаних цеглинок.

Яких два кілометри від того місця, де будувався бункер, мали ми тимчасову криївку, в якій пересиджували вдень, відпочиваючи. Криївка була дуже невігідна, малесенька, і ми мусіли тиснутися в ній, як оселедці в бочці. Вона була видовбана в глині, на вигляд печі на хліб; вилзти та вилазити з неї приходилось, як суслам з нори. Дерев'яних стінок вона не мала зовсім. До всього того — розвелись у нас паразити. Вони частенько не давали нам спати, а декому від їхнього галапасування поробилися на тілі рани. Відповідного порошку на них ми не мали, та й зорганізувати його тепер було неможливо із-за проклятих облав.

Полагоджувати все могли ми тільки ночами. Терен став ніби не той: виселений зовсім з українського населення, він заселювався спроваджуваними поляками дуже повільно. Були села, в яких не було тепер ні живої душі, а в інших залишилось тільки дві-три родини на все село. Спроваджені поляки були переважно партійними й активними комуністами. І в них нам приходилось брати харчі. Тож зрозуміло, що ми мусіли перейти на методу примусових реквізицій. В некомуністів замовляли ми ліки. Ми знали, що й тим людям не можна довіряти, а тому й приходили по замовлені медикаменти не скорше, як по місьцеві. Вони майже завжди повідомляли про наші відвідини поліцію, яка улаштовувала засідки. Та по кількох тижнях даремного вичікування на засідці поліція зневірювалась і залишала даного господаря в спокою. Для певности, ми заходили в міжчасі до двох-трьох інших господарів і відтягали тим увагу поліції від першого. А тоді щойно з'являлися знову в першого по замовлені речі. Боячись за своє життя, господар, звичайно, купував замовлені нами речі зараз другого дня й тримав їх весь час напоготові.

Так зголосились ми по замовлені речі до одного господаря по шести тижнях після замовлення. Він страшенно здивувався, що ми ще таки тут. І як же це можливе, — питався він щиро нас, — коли скрізь стільки польського війська й поліції, які безустанно проводять облави й засідки? Під його хатою поліція теж організувала засідку й вичікувала ночами цілих три тижні. Ми відповіли йому, що ми все те знаємо, але польських поліцаїв не боїмося: при зустрічі з ними ми знайомимо їх з нашими автоматами та кулеметами, і вони набирають відповідного респекту до нас. Виявляється, що замовлених ліків господар не купив, мовляв — він ще не був відтоді в Грубешові. Супроти цього ми зажадали, щоб він дав нам хліба, соли, м'яса, сірників і нафти, а одночасно звернули йому увагу на те, що довготривала засідка біля його хати могла бути тільки наслідком його доносу. Ця наша заввага дуже перелякала його. Він став проситись, щоб ми його не карали за те, і з пос-

піхом дав нам вимагані нами харчі. Від того часу став він нашим союзником і совісно виконував всі наші доручення, не інформуючи більше про них поліцію.

За харчами та всіми іншими потрібними нам речами приходили ми тільки до сіл, віддалених не менше як десять кілометрів від нашого місця перебування, щоб не наводити поліцію на його слід. Працю при будові бункру продовжували ми інтенсивно далі, а тим часом замагазинували добуті харчі в нашій криївці. Тут, у криївці, мали ми самовар і в ньому варили раз денно зупу і раз чай. Їли тільки два рази на добу, щоб загартуватись у зношенні голоду. Кожної ночі — за виїмком тільки тих, коли ми ходили на села за харчами, — працювали при будові бункру, а вертаючись з праці, носили з собою воду, щоб мати з чого варити зупу й чай та загасити спрагу під час денного відпочинку. Бувало, що ходячи до криївки спотикнемось в кущах і розіллемо воду. Йти по неї вдруге небезпечно, бо розвидняється і наступає пора, коли ворог скрізь вештається. Це означало — перебути день без води і їди, бо солоне сало не лізло в горло, коли не було чим промочити засохле горло.

В криївці нам приходилось теж чистити свою зброю. Одного разу, повертаючись з праці, Вістун загубив коло криївки дріт, приготований для чищення люфи скоростріла. Це завважив він щойно тоді, коли ми, поснідавши, клалися спати. Надворі було вже зовсім ясно і вилазити тепер з криївки та йти шукати дрота було надто небезпечно. Тож залишаємо полагодження тієї справи на вечір і йдемо спати. Один, як звичайно, стає біля вічка на стійку. Цим разом це випало на мене. Сиджу коло вічка та надслухую, що діється кругом. Нараз чую розмову в польській мові:

— Увага, хлопці! Пане поручнику, я знайшов кусок телефонічного дрота, видно тут десь чистили люфи!

А в відповідь на те:

— Да, канечно, пасмотрім! . . .

Я негайно побудив друзів і ми приготувались до оборони. Стоїмо наготові біля вічка, обернувшись кожен в слух. Чуємо, копають недалеко вічка. На вічку лише яких

п'ятнадцять сантиметрів землі; якщо дійдуть до того місця, то відкриють криївку зовсім певно. Поводимось якнайтихше. А може не знайдуть?... Чуємо знову розмову:

— Я думаю, що тут десь мусить бути їх магазин. Як знайдемо, то поживимось трохи!

Сурмач хоче відчиняти вічко і заскочити ворога серією стрілів. Гарячиться. Та к-р Орлик мовчки, знаком руки, рішуче забороняє це робити. В нервовому напруженні ждемо ще кілька хвилин. Врешті чуємо:

— Хлопці йдемо! Тут немає нічого. Шкода часу.

Чуємо, як збираються й відходять. Слава Богу! Орлик змінює мене на стійці і ми йдемо далі спати.

Кілька днів після того випадку під час нашого відпочинку в криївці алярмує нас стійковий:

— Військо!...

Зриваємось зі сну, надслушуємо. Чути тарахкання дисків при кулеметах. Справді: це маршує військо. Яких сто метрів від нашої криївки відділ задержується. По гаморі пізнаємо, що відділ досить великий. Невжеж розкрили нас таки і тепер оточують? Що ж, якщо вже загибати в оточенні, то краще звести останній бій з великою кількістю ворога, ніж з малою...

Але небезпека й цим разом оминає нас. Це був тільки звичайний відпочинок військової частини, що переходила через ліс. Про нашу криївку вони нічого не знали і не збиралися її шукати.

Одної з наступних ночей йдемо до села Павловичі по харчі. Цим разом нам треба дістати десь свинку, бо місце на бочівочку з м'ясом у нашому зимовому бункрі вже готове. Тож, зайшовши до села, перевіряємо насамперед стайні. В одній з них знаходимо дві свинки. Кличемо господаря і кажемо йому, що одну з них ми купуємо в нього шляхом ревізиції. Господар поляк, — і нас боїться, і свинки йому шкода. Та передумав і каже:

— Беріть, тільки не стріляйте її тут, бо військо ледве кілометр звідси. Почує, вив'яжеться тут бій, і все моє господарство піде з димом.

Порада слухна. Тож заколюємо свинку багнетом, ховаємо пошматоване м'ясо в мішки і відходимо. На краю села задержались. Свинка не така вже велика, щоб кожен з нас мав що нести. Орлик залишається зі Сурмачем біля мішків з м'ясом, а нас чотирьох посилає в другий кінець села роздобути ще трохи хліба. Відбезпечуємо свої пістолі і, тримаючи їх наготові в руках, перекрадаємось обережно позагородною доріжкою попри село. Та зараз Вістун, що йшов попереду, задержався і мовчки показав на трьох польських вояків, що спали в рові. Це, видно, ворожа стійка і тому краще її не зачіпати, щоб не зняла алярму. Завертаємо. Та відійти неспостережно нам таки не вдається. Один з борожих стійкових проснувся, а може й не спав, і гукнув за нами, щоб ми задержалися. Не було ради: обертаємось і частуємо ворожу стійку серією з наших машинових пістолів. Ворог кидається до втечі. Нам немає потреби переслідувати їх. Пускаємо за ними ще одну серію і вертаємося до наших друзів. З дальших відвідин в селі приходиться зрезигнувати.

В селі спалахує алярмова ракета. В нашу сторону силляться навмання ворожі стріли. Ми не відповідаємо. Забираємо мішки з м'ясом на плечі і зникаємо в лісових кущах. Ворог іти в ліс нічю не збирається, не знаючи наших сил.

Через кілька тижнів, знову зайшовши до того села, ми довідалися, що у висліді тодішньої нашої перестрілки один з ворожих стійкових загинув, а один був важко ранений.

З будовою бункра нам пощастило. На його слід не попав ніхто. Роботу закінчили ми в передбаченому часі, не стало лише часу, щоб обкласти дошками криницю та потрібник. На цю „дрібничку” ми махнули легковажно рукою, хоч пізніше не раз жалували, що не докінчили як слід ще й цього.

Прийшла черга на картоплі. Їх треба було забрати прямо з поля, віддаленого від бункра приблизно десять кілометрів. Приходимо туди, а там вже все викопане і тільки ще одна купка згорнених картопель стоїть на полі. Це, видно, військо викопало залишену виселенцями картоплю для

себе й забрало вже решту до своєї кухні. Більше картопель в цій околиці не було, бо все населення звідси виселено ще весною, перед сезоном садження картопель. Прийдеться задовольтись тим, що поляки оце залишили собі на пізніше. Добре, що хоч це ще захопили! Згортаємо поквально в мішки, роззуваємось, щоб не витискати черевиками слідів на легко замерзлій землі, і переносимо картоплі до нашого бункра. Повернулись ще два рази і — купка картопель зникла з поля, наче б її тут і не було.

Бункер був готовий. Та заки ми перейшли до нього на постійне, виконали ми на доручення к-ра Орлика ще одну акцію. Її завданням мало бути: спалити три колонії, з яких вже давніше виселено всіх українців, а тепер приготавлювано їх для польських поселенців, спроваджених з Польщі, а в двох селах запалити стодоли, в яких кватирує польське військо. Приступаючи до виконання того пляну, ділимося на три групи: дві ідуть до колонії, що стоять ще безлюдними, дві до одного села, дві до другого. Пожежа має спалахнути всюди в той самий час, о 10 год. вечора. Збірний пункт по акції — умовлене місце в ліску біля села Мошків.

Орлик і я йдемо до села С. Обережно підкрадаємось і без труду відшукуємо стодоли, де кватирує військо. Воно якраз кладеться спати й розмови тих, що ще не сплять, орієнтують нас в положенні. Вояки почувають себе, видно, певними, настороження та окремих стійок не видно. Зоряна, але безмісячна ніч — наша союзниця. Коротко перед десятою підповзаємо Орлик під одну, а я під другу стодолу і, освоївшись з темрявою, пильнуємо вказівки годинника. Напоєні нафтою шматки наготові. Врешті — десята! Заслонившись шинелею, запалюю шматки й застромлюю в кількох місцях під стріху так, щоб вогонь не відразу було видно. Спішно підсуваюсь до сусідньої стодоли і роблю те саме. Ворог не прочуває нічого. Без пригод підповзаю до місця, де ми розлучились з Орликом. Він вже тут. Йому теж удалось запалити дві стодоли зовсім неспостережно. Ще кілька хвилин ждемо, щоб упевнитись, що вогонь не погас. Ні, ось один за одним вискакують з-під стріх вогненні язики! Зроб-

лено, і тепер треба чимскорше відступати. На щастя, і це приходить нам без труду. Коли вогонь вихопився ясним полум'ям на верх стріхи, ми були вже досить далеко від тих стоділ.

Оглядаємось. Пожежа спалахує на добре. Солом'яні стріхи стоділ розгоряються скоро. Чути алярм, крики, при світлі пожежі бачимо здалека сполоханих вояків, що вискакують з горючих стоділ тільки в білизні і бігають очманілі довкола вогню, мов нічні примари. Шукати ворога вони тепер і не думають. Та ми все таки відходимо. По якомусь часі долітають до нас гуки вибухів: це пожежа нищить заховану в стодолах амуніцію ворога, збільшуючи цим паніку серед нього. Ген у далі вирізаються в темній синяві неба відблиски пожеж сусіднього села й колоній; видно, що й нашим друзям виправа вдалася прекрасно.

На збірному пункті зустрічаємось усі. Завдання виконане краще, як ми сподівались.

Самовпевненість ворога та повне занедбання ним елементарних вимог обережності стали нам дуже в пригоді. Ніхто з нас не мав, зайвої в цьому випадку, перестрілки і ворог не має найменшого уявлення про те, скільки нас, звідки прийшли та куди відійшли. Опісля довідались ми, що ті пожежі викликали серед поляків страшну паніку. Цивільні партійці повтікали тієї ночі до міста й підняли там сполох, що „тисячі бандерівців прийшли знову з-за Буга і палять всі села.”

Виждавши якийсь час, ми вибралися за харчами. Очевидно, тепер в зовсім іншу околицю. Та тільки зайшли у Вігринський ліс, як несподівано почав падати сніг. Нам це було страшенно не на руку, бо ворог в такий час особливо уважно слідить за нами по лісах, придивляючись до слідів на снігу. Прийшлося залазити негайно в густі кущі, присипані листям з дерев, і сидіти там не рухаючись, поки не зникне цей перший сніг. Так просиділи ми повних дві доби. Щойно третього дня почав падати дощ, змиваючи сніг. І аж тепер змогли ми вилізти з примусових нор і рушити далі в дорогу.

Повернувшись з тієї виправи, ми стали переноситись до нашого зимового бункра. Принесли туди з тимчасової кривіжки решту харчів і старанно замагазинували. При тому обчислили точно їх кількість і прийшли до невеселого висновку, що до весни нам їх не вистачить. Треба буде ощадно ними господарити і, крім цього, або вже напровесні виходити з бункра, або зимою в відповідний час вибратись на села для здобуття харчових запасів і поповнення ними нашого магазину.

Під час впорядкування магазину чуємо, щось шкрябає за дерев'яною стіною. Ага, щур, або хом'як! Непроханий сусіда і — претендент на співкористувача з нашого харчового магазину. Орлик сміється: „От тобі й тут большевик. Ви журитеся, як заповнити магазин, а він влізе вам в вашу комору і буде соціалізм, мовляв, що твоє, то й моє. Прийдеться нам, куркулям, вкорочувати нашому сусідові віку! . . .”

Тиждень посиділи ми в бункрі, а тоді відкрили вічко, щоб подивитися, що діється на світі Божому. Була гарна погода. Приморозок. Снігу немає. Можна б ще раз скочити за харчами. Кажемо про це к-рові Орликові. Він погоджується, але він і Сурмач почувають себе погано і тому мусимо іти тільки ми вчотирьох. Випроваджуючи, пригадує нам ще раз, щоб ми ні на мент не забували про вимоги обережності.

Коли ми вийшли з бункра наверх, на нас війнуло холодною п'янкою свіжістю так, що на мить аж в голові закрутилося. Хвилю стоїмо непорушно, втягаючи глибоко в легені дорогоцінне свіже повітря. А тоді скидаємо черевики і, для певности, щоб не лишати коло бункру слідів, перемаршовуємо зо два кілометри босоніж.

Заходимо в село Василівку. Господар, що до нього ми зайшли, ще не спав. Заговорили по-польськи. Він прийняв нас привітно, але коли ми згадали, що ми з УПА, відразу охолов. Ми захопились, що він вважав нас зразу за членів польської підпільної Армії Крайової, тому охоче поінформував нас, до кого ще в селі можна зайти за харчами. Довідавшись, що ми українці, перестав інфор-

мувати. Зам'явся також, коли ми пригадали йому, щоб дав свою частину харчів. Однак ми пояснили йому, що це контингент, який він мусить нам дати, і остерегли, щоб не виходив з хати, бо ми порозставляли скрізь свої стійки і він може непотрібно попасти під дула їхніх крісів. Це зробило на нього відповідне враження і він видав нам бажані харчі. Залишивши його, ми відвідали ще п'ятьох господарів, яких він нам був поручив, і з повними міхами відійшли з села. Коли ми були за яких два-три кілометри від села, до нас долетіли звідти відгуки стрілів. Значить, хтось із тих господарів таки заалярмував поліцію або військо і ворог прибув до села. Але, на наше щастя — запізно. Ми дійшли вже до лісу і спокійно мандрували знайомими стежками. „Увага, входимо до мечету!” — зажартував Вістун, коли ми зблизились на яких два кілометри до нашого бункра. — „Хто шанує Магомета, скидай черевики!”

Коли ми поскладали в бункрі рядочком чотири мішки, повні харчових припасів, Орлик з захоплення аж рота розняв, а Сурмач вмить почув себе зовсім здоровим.

Почалось довге, томляче зимування в тісному бункрі під землею.

— І чому то, — говорили ми нераз, — людина не може заснути на всю зиму, як медвідь?

Час дня і ночі мусіли ми завести у себе в бункрі навиворіт, як це було „на світі”: спали ми вдень, а „жили” вночі. Це тому, що вдень волочились по лісі ворожі стежі і тоді краще було спати, зберігаючи повну тишу, а вночі ворога в лісі ніколи не було і тоді можна було безпечно товктися по бункрі, полагаджуючи все, що потрібно. Стійку біля вічка та дижур в „кухні” тримали по черзі. Варили раз на добу зупу і картоплі, а раз їли хліб зі салом, попиваючи липовий чай. З триразової їди денно прийшлося зрезигнувати відразу, бо цього вимагав наш скупий, хоч і поповнений, харчовий магазин. На кожного з нас припадало по літрі супи з картоплями і по тридцять декаграмів сухарів та тридцять декаграмів сала денно. Наші шлунки зразу пробували бунтуватись проти такого надто моно-

тонного меню, але ми зігнорували їхні протести, і вони му-сіли погодитися з вимогами нашого виїмкового положення.

В неділі і свята ми відчитували собі з молитовників Службу Божу.

Так застав нас св. Миколай. Встали ми вечером — а по нашому ранком — того дня і починаємо співати: „О, хто, хто Миколая любить”. Котрийсь із друзів кидає жартівливо заввагу, що цим разом св. Миколай не загостив до нас, бо не міг відшукати нас під землею. І в тому якраз моменті чуємо, як таракнула наставлена нами на щура лапка.

— А таки не забув за нас св. Миколай! — каже Орлик.

Всі задоволено засміялися, бо ліквідація того впертого галапаса, що викрадав нам систематично наші харчі, була для нас вартіснішим дарунком, як повна торбина найсмачніших ласощів...

Прийшли Різдвяні Свята. Так хочеться дихнути свіжим повітрям! Як там виглядає „на світі”?... Рішаємось виглянути з нашої нори. На сам Свят-Вечір Вістун підійшов до вічка, зрушив цегли і відкрив нашу входову „браму”. З цікавістю заглядаємо надвір: чудовий, морозний вечір, снігу немає. Значить, — шибает в усіх нас одна думка, — можна б сьогодні вибратися на села за харчами!

Орлик погоджується. Перевіряємо зброю і вилазимо наверх. Іти сьогодні справді добре, бо снігу немає зовсім, а земля замерзла так міцно, що від чобіт не залишається найменшого сліду. Ідемо до села, віддаленого від нашого бункра на сім кілометрів. Мороз тисне чимраз більше, та для нас такий прохід — невисказана насолода. Підходимо під село. В селі ще крізь світиться, а з другого кінця села долітають до нас звуки музики. Це — військо улаштувало собі забаву. Ну, нічого, село має два кінці, тож хай вони собі там в одному кінці села бавляться, а ми в другому кінці роздобудемо собі харчів!

Небо засіялось зорями. Дивимось на білі аж по самий чубок від морозного інею хати знайомого нам села і жаль стискає серце. Це ж було українське село. Колись в цей час гомонили тут веселі колядки, гамірно бігала з вертепом

дітвора. А сьогодні — тут будень чужого, ворожого нам села. Зайди господарять на нашій прадідній землі!...

Заходимо до одної хати, стукаємо, щоб відчинили. Господар виглянув і питається, хто ми такі. Відповідаємо, що польські жовніри. Він відчинив двері. Входимо до хати, а тоді кажемо йому по-українськи, що ми члени УПА і прийшли до нього по контингент. Який? Харчовий. Адже це українська земля і хата, в якій він живе, забрана насильно від українського селянина, то й обов'язаний він платити за те, що користується всім тим. Він пробує викручуватись від здачі нам харчів, мовляв — йому невільно давати нам, бо за це його заарештують, та страшить нас військом, що його повно оце в селі. Ми відповідаємо йому на те, що коли мова про арешт, то насамперед заарештуємо його ми за невиконання нашого доручення, а польське військо хай тоді шукає нас і його. Почувши таке, він злякався. Запровадив нас до комори й каже, щоб ми самі взяли собі, чого потребуємо. Беремо стільки, щоб було що нести одному, а тоді ще заходимо до п'ятох сусідніх господарів і забираємо контингент в них так, що кожен з нас повертається з відвідин з повним мішком. „Вертеп”, — як завважив котрийсь з друзів, — значить, вдався!

Коли ми задержались в ліску на відпочинок і оглянулись на село, побачили там світляні ракети на сполох. Звичайне явище, до якого ми привикли: котрийсь з господарів, в якого ми були, заалармував польське військо. Але, як звичайно, — „трошки запізно”: для нас небезпека від цього, а їм користь — як від торішнього снігу.

Була вже північ, як ми добилися назад до нашої „підземної палати”. Входимо до бункру, вносячи на плечах замість дідуха — мішки, повні харчів. Зварили зупу та ще дещо й засіли до Святої Вечері. Командир Орлик привітав нас традиційним „Христос Рождається”, і ми зтягнули стиха колядку „Бог Предвічний народився”.

Відсвяткували Різдво Христове в підземному бункрі, як майже дві тисячі літ тому перші християни в Римі у своїх підземних катакомбах!...

Так проходив нам день за днем. Нераз ми чули, як вій-

сько ходило по нашому бункрі. Ми потерпали, щоб не завважили часом наших вентиляторів, що виходили наверх під берізкою. Одного разу чуємо — заїхали санки і задержались на самому нашому бункрі. Ми позривались усі зі сну, озброїлись і ждемо, що буде далі. Чути, як кілька людей зіскочили з саней і стали рубати нашу березу. В нас завертілись різні припущення: Попали на слід?... А може нічогісінько не припускають і тільки вибрали собі для чогось березу й, зрубавши її, від'їдуть собі?... Але і в такому випадку: чи не впаде, часом, зрубана береза на самий наш бункер і від сильного потрясення не завалиться дах?...

По „даху” нашого бункра товклися довго. Врешті чуємо запит в польській мові, чи все готове, і відповідь: „Так ест, пане поручніку!” Зрубану березу спустили вони додолю на протилежну сторону від нашого бункра, пильнуючи, видно, щоб вона, падаючи, не зачепила гілляками поручника, що сидів на санях на самому нашому бункрі. Забравши березу, вони від'їхали, не помітивши між корінням замаскованих отворів наших вентиляторів. Дякуємо Богові, що не випускає нас із своєї опіки, і йдемо докінчувати перерваний нам сон.

І знову проходять дні за днями, одноманітні, сірі і нудні.

Одного дня спостерігаємо, що почала валитися стіна в криниці. Що робити? Виходити наверх за дошками не можна, бо сніг. Прийшлося витягти дошку зі стіни бункра і залатати нею стінку криниці. Після цього почав валитися потрібник, і знову прийшлося потрібний дерев'яний матеріал в одному місці рвати, а в другому латати. Та Орлик потішає, що до весни вже зовсім близько і за два-три тижні ми зможемо вже вийти „на світ”.

21-го березня 1948 р. вилізли ми з бункра, щоб дихнути свіжим повітрям і подивитися, що діється в природі. Це був якраз календарний початок весни. Але весна не все тримається календаря, та й приходить не раптом. Та цього року вона його таки респектувала: сніг зник, в повітрі запахло весною. Глянули ми один на одного, як відбилися на

нас ті шість місяців, проведених під землею. Глянули і злякались: кожен із нас став жовтий та худий, як виголоджений китаєць. А до того брудні, бо із-за слабого відпливу нашого каналу ми мусіли обмежити вживання води для миття.

Ми вийшли з бункра тим разом опівдні. Кругом було тихо і ми пробули наверху ціле пополудне аж до пізньої ночі. Та зміна повітря виявилась зарізкою. Троє із нас захворіло від цього, відчули сильне ослаблення й усі інші. У голові в кожного закрутилося, ноги відмовляли послуху.

В бункрі пробули ми ще десять днів. Почався квітень. Ми стали тепер виходити наверх кожної ночі. Здоров'я покращало, повернулись сили й охота до нових мандрівок і нових зустрічей з ворогом. Побенкетувавши рештками харчових припасів, залишаємо наш бункер і відходимо до Угринівського лісу, визначеного збірним пунктом навесні для поодиноких груп, що зимували в бункрах в цих околицях.

В червні 1948 р. відбулася велика відправа всіх груп УПА північної частини Закерзоння. Обговорено нову ситуацію, видано нові доручення. Наш відділ одержав тоді наказ прорватись в американську зону Німеччини. Ми попрощались з друзями, що залишилися на рідній землі, і вирушили в новий рейд — поза „залізну завісу”.

ОСТАННІЙ БІЙ НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Гарний весняний день 1947 року, день Святого Духа, — залишиться в моїй пам'яті назавжди. Тоді наша сотня прощалась з прекрасними Карпатами і з українськими селами, з яких польські та російські большевики вигнали їхніх господарів. Села zostалися безлюдними. Тільки головними шляхами Лемківщини чути було гуркіт автомашин, що вивозили нагробоване майно наших селян.

Під охороною ночі повстанці вели розвідку, бо вже не було українського населення, яке допомагало їм, даючи потрібні відомості. Не легко було й роздобути харчі, бо ворог так щільно залляв ціле „Закерзоння”, що тяжко було діставати харчі з підземних магазинів. Удень треба було постійно бути в бойовому поготівлі, бо кожної хвилини можна було сподіватись наскоку.

Наша сотня оперувала в районі „Холодного Яру”. Тому, що тут не було великих лісів, ми мусіли маневрувати, раз-у-раз змінюючи місця постою.

Теплого червневого вечора, з суботи на неділю, коло 200 вояків нашої сотні перемаршували з П'ятківського лісу під село Добрянку, Перемиського повіту, і заквартирували на порослому деревами горбку. По дорозі, переходячи село Добрянку, стрільці роздобули трохи бараболі. А що в тому місці були підземні магазини з м'ясом, то приготувлялись деще й зварити. У глибокому ярі кухарі знайшли відповідне місце, добре його замаскували і поробили з чатиння дахи, щоб дим не виходив угору, а розходився по лісі.

Почало заноситись на день. Службовий підстаршина повідомив, що обід, вечеря й снідання вже готові, щоб рої по черзі підходили до кухні. Решта сотні була в пого-

тівлі. На горбку почався рух. Деякі стрільці ще спали, інші вже були готові і з їдунками чекали на свою чергу. Кухарі швидко роздавали їжу. Скінчивши їсти, замаскували місця, де були вогні, і долучились до сотні.

З-за обрію висунулось велике жовте коло і своїми першими променями освітило безлюдні села. Незабаром золоте проміння продерлося і до нас крізь чатиння густих ялиць.

Командир Громенко.

Дехто з вояків відмовляв молитву, інші перевіряли зброю або заводили розмови. Панував святковий настрій.

Курінний капелян о. Кадило повільним кроком переходив оборонну лінію, спинявся коло стрільців і повідомляв, що сьогодні — перший день Зелених Свят. Звичайно цер-

ковні й національні свята ми урочисто святкували. Робили престіл, о. Кадило убирав священічі ризи і під спів нашого маленького хору відправляв Службу Божу. Сьогодні ж у нашому таборі настрої був хоч святочний, але сумний. Не приготувляли Престолу, і о. Кадило не в ризах, а в сірій шинелі обходив бойову лінію.

Десь біля 10-ої години ранку стежа повідомила, що краєм лісу, в напрямку села Ляхови пішла мала польсько-большевицька частина. О год. 10:30 прибігли задихані стрільці й сповістили, що від села Ляхови на наш табір розстрільною йдуть поляки.

На горбку, де ми кватирували, не можна було приймати бою. К-р Громенко дає наказ до контратаки. Швидкими скоками сотня відійшла на яких 200 метрів від нічного постю на рівнину. Треба було займати оборонні становища, бо вже було чути ворожі голоси.

Ворог вже близько, ми бачимо, як він підсувається чимраз ближче. Вже не більше як сто метрів від нас. Мені довелось бути на лівому крилі з роєм Лози, і на нас наступало вороже праве крило, на чолі з їхнім капітаном. Вимахуючи прутиком, він подавав команду і остерігав своїх стрільців. Але його вояки голосно розмовляли та сміялись, не припускаючи, що ще кілька кроків і багатьох з них зустрине смерть.

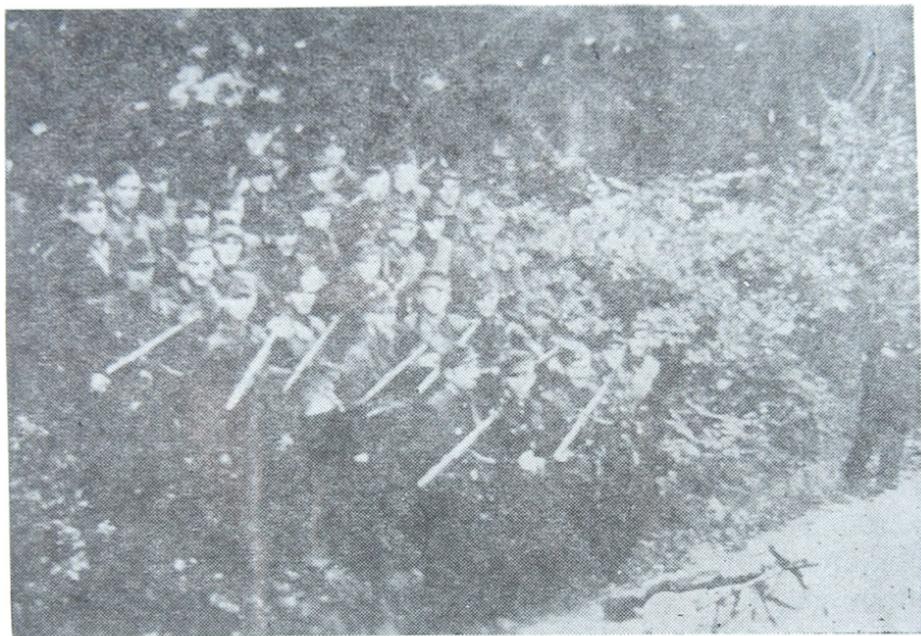
Вже зовсім близько. Може 70, може 50 метрів. У кожного повстанця вже дрижить палець на крісовому язичку. По нашій лінії тихо перейшов наказ: Брати на мушку, щадити амуніцію! Потім ще наказ: На свисток — вогонь!

І ось розлягся свист і рівночасно затарохкотили автомати й кулемети. Ворожа лінія скошена нашими кулями. Чуємо зойки та стогони ранених. Ті, що не впали, почали втікати. Але й їх зустріла доля їхніх товаришів. Переді мною, може за десять метрів, лежить убитий польський капітан — в руці стиснув він рукоятку пістолі, а збоку на кашкеті блищить у нього герб „демократичної” Польщі.

Ранені просили: „Коледзи, не забіяйце!”, а інші кричали: „Боже, за цю я умерам!” Звичайно, знаходячи на побоєвищі раненого ворожого вояка, ми давали йому першу

поміч і забирали на санітарний пункт. Тепер першої помочі дати не було часу, бо треба було чимскорше переходити в інший ліс.

У віддалі 5-7 метрів один від одного обережно подаємося вперед. З правої сторони доносяться голоси, — то друга польська частина поспішає на поміч своїм. Залишивши заднє забезпечення — одну чоту — тихо прямуємо вперед. Перед нами глибокий яр, а далі стрімка скеля. По лінії знову наказ: швидко добитися на вершок скелі і там

Відділ к-ра Громенка після переходу австрійсько-німецького кордону. Осінь 1947 року.

зайняти становища, щоб дати змогу долучитись задньому забезпеченню.

На колінах, хапаючись за корчі, дряпаємось угору. Вже долазимо до верху, аж нараз чуємо польську мову. Це була друга ворожа лінія. Поляки, мабуть, певні в перемозі своїх колег, не припускали, що тут можуть бути „бандеровці”. Опам'ятавшись від несподіванки, вони відкрили сильний во-

гонь. Але він нас не разив, бо ми були під захистом стрімкої скелі, кулі свистали понад нашими головами.

За хвилину позад нас у яру почали розриватись гранати. Але вони теж не робили нам шкоди. Ми повземо аж під вершок скелі і звідтам кидаємо гранати, які падають у самі ворожі становища. Знову зойки ранених. З криком „слава” ми вилазимо на вершок. Ворог починає утікати. Польські вояки так були дезорієнтовані, що один з них забіг на праве крило нашої сотні, а що перша чота була у польських уніформах, — запитав: „Ктура то компанія?”

Задне забезпечення долучається до сотні. На його місці к-р Громенко залишає іншу чоту, бо ворог зібрав свої недобитки, скріпив їх новими силами й заходить ззаду.

У нас стан добрий. Убитих між нами немає. Подаємось на край лісу, щоб зорієнтуватись, куди відступати. Бачимо, як в яру, який лучив один комплекс лісу з другим, збились ворожі вояки і утікають в другий ліс. Командир дає наказ: „Кулемети на становища і сильний вогонь!”

Заклекотали знову наші кулемети.

Звертаємо ліворуч. Там думаємо перейти головне шосе, яке провадить з Перемишля до Сянока, і переправитись в більший ліс. Ворог іде слідом за нами. Вже наше задне забезпечення відкрило вогонь. Подають по зв'язку, що одного з наших поранено в руку. За кілька хвилин вже і другого важко ранено. З раненими відходити не легко. О год. 2-ій пополудні підходимо до шосе. Передне забезпечення повідомляє, що з другої сторони шосе є ворожі застави. Видко, ворог добре приготувався до облави і скупчив великі сили. Перейти неможливо, бо ворог окопався. Ззаду теж почався наступ на наші частини.

Командир дає наказ посуватись направо краєм лісу, там на горбку займати становища і боронитись до вечора.

Сотня зайняла догідні становища і окопалась. Коли ми пішли праворуч, ворог стратив нас з очей і, не знайшовши наших слідів, повернув у інший бік. Незабаром над лісом почали кружляти літаки-„кукурудзяники” й обстрілювати нас зі скорострілів. Коли почало смеркатись, кожний з нас відітхнув з полегшею.

Знаючи, що ми сховались десь в лісі й напевно будемо пробувати з нього вирватись, поляки ще за дня почали розставляти застави з артилерією, мінометами та скорострілами. Наш обсерватор вибрав собі місце на високому дереві.

Коли смерклося, командир дав наказ приготувитись до маршу. Треба було добре розвідати, щоб не наткнутись на ворожу заставу і перейти без сутички. Як на злість, місяць підійшов високо вгору і освітив все навколо. Сотня шнурком тихо вирушила в напрямку села Доброї. Час від часу передається наказ командира — бути тихо! Вийшли на край лісу, де з горбка вже видно село. Ідемо яром в сторону села, бо там напевно ворог найменше сподівається нашого переходу. Передня стежа підійшла до крайніх хат і натрапила на польську частину, але ворог не помітив її, і вона подалася назад. Посуваємось вправо. Стежа, перевіривши терен, подає знак, що в тому місці немає ворога. Поряд знову наказ: „Обережно й тихо маршувати!” Кожний насторожив уха, стискає в руках кріса. Хильцем переходимо поміж хати і опиняємось на другій стороні села. Ворог напевно й не припускав, щоб у таку місячну ніч ми могли переходити у нього під носом.

„Слава Богу!” — можна було почути з уст не одного повстанця.

Заходимо в лісок під селом Пилою у віддалі двох кілометрів від ворога. Наші ранені почувають себе зле. Доктор Шувар робить, що може, щоб допомогти їм.

Сотня розтаборилась. Службовий вислав забезпечення, і стрільці — звичайно, в поготівлі й на становищах — почали засипляти. Курінний і сотенний теж поклялися спати. Моїм обов'язком було справдити забезпечення й перевірити оборонну лінію. Я покликав службового підстаршину і ми пішли у двох на перевірку.

Я подивляв втомлених стрільців, що по цілоденнім бою, без їжі, охороняли сон своїх друзів.

Коли почало розвиднятись, майже ніхто з нас уже не спав, бо кожному було цікаво, як ворог буде наступати на порожній ліс. Коли добре розвиднілось, почала бити арти-

лерія. По півгодиннім гарматнім вогні, двома лавами, ворог рушив у наступ. Перша лінія, дійшовши до узлісся, відкрила сильний кулеметний вогонь. Ми здалека приглядались і сміялись. Потім спокійно, по-християнськи, відсвяткували другий день Зелених Свят.

В цей день наша сотня прощала свою скривавлену землю. Тяжко було розставатись, хоч з пустими, але рідними селами, з чарівними Карпатами. А найтяжче було залишати наших друзів, що полягли в обороні Батьківщини, і тих, що залишались продовжувати боротьбу. Наша частина одержала наказ — прорватись у західню зону Німеччини.

З великими труднощами й боями удалося нам пройти повні ворожих застав і засідок терени й прорватися через чужі кордони до вільного західнього світу, щоб своєю появою тут задокументувати боротьбу українського народу та розповісти про звірячу суть московсько-більшевицького імперіялізму.

ЦІНОЮ КРОВИ І ЖИТТЯ

Літом 1947 р. Головне Командування УПА дало наказ окремим відділам, що оперували тоді на Закарпатті, перейти рейдом в західню зону Німеччини. Дорога туди йшла через Чехословаччину і тому на її території й появились літом 1947 р. рейдуючі частини УПА. Большевики скоро зорієнтувалися щодо напрямку й щодо цілі тих рейдів і доручили чеським комуністам ужити всіх заходів, щоб не пропустити цих живих свідків революційно-збройної боротьби українського народу проти большевицько-московського наїзника поза залізну заслону. Військові частини Чехословаччини, що згідно з московсько-польсько-чехословацьким договором з 28 травня 1947 р. взяли участь в великих бойових операціях проти УПА на Закарпатті, виявились неспроможними загородити дорогу з півдня відділам УПА, тому чеські комуністи змобілізували додатково спеціальні відділи колишніх чеських комуністичних партизанів, щоб при їх допомозі оточити на території ЧСР і знищити рейдуючі частини УПА, або бодай змусити їх вернутись до СРСР. В такій ситуації було недоцільно маршувати великою групою. Тож рейдуюча частина розчленовується на невеличкі відділи і кожна з них рейдує самостійно.

Цивільне населення Чехословаччини, а головню словацьке, поставилось до нас дуже прихильно. Комуністична влада засипала свої села з літаків летючками, закликаючи в них населення до співпраці з органами безпеки у винищуванні „бандерівських фашистів” та погрожуючи, що за найменшу допомогу „бандерівцям” винні будуть жорстоко покарані, але все те не впливало на наставлення населення до нас. Коли ми заходили до сіл, словаки, а також чехи радо

обдаровували нас харчами, давали потрібні нам інформації й нераз переховували наших ранених і хворих, хоч за це грозила їм кара смерті. Завдяки тому ми могли щасливо виминати ворожі засідки й завдавати ворогові дошкульних ударів на його власній території.

... Наш відділ задержався на відпочинок на покритому лісом узбіччі скелястих Низьких Татр. Біля кристально чистих вод рвучкого гірського потічка сиділо нас сімнадцять в темнозелених одностроях, з легкою автоматичною зброєю в руках. Кінчаємо наш відпочинок, збираючись до дальшого маршу. Оподалік стоять в кущах стійкові, а побіч нас схилився над мапою командир Максим. Простудіювавши мапу й записки, командир встає й пояснює нам:

— Сьогодні, дев'ятого жовтня, чотирнадцять день нашого маршу чехословацькою територією. Досі пройшли ми кругло триста кілометрів і знаходимось тепер у підніжжя Карлової Гори. Це досить недогідне місце, бо навколо нас оббігає шлях, що перетинає нам маршрут. Його ми мусимо перейти сьогодні, бо після вчорашньої зустрічі з нами ворог знає, де ми задержались, і буде пробувати оточити нас. Треба виграти на часі. Отже, маршуємо! Збільшити віддаль один від одного і зберігати якнайбільшу обережність!

Заки розрухалися, йти важко. Ноги — наче колоди. Вже третій день не заходимо до сіл, бо там скрізь повно ворожого війська, і харчуємось як середньовічні монахи — ягодами й водою.

Йдемо широкою поляною. Враз „шпіца” алярмує, щоб задержались. На кінці поляни скривається в кущах з десятків озброєних людей. Командир пильно розглядає їх у далековид. Так, це лише невелика ворожа групка. Підемо попри них, бо вони й так вже побачили нас; якщо зачеплять нас, то дамо собі з ними легко раду. Маршуємо далі й бачимо, що ворог втікає. Продираємось через перелісок, і перед нами шосе. Задержуємось і командир уважно студіює в далековид терен перед нами. Он по другій стороні шосе засівся, невміло скрившись в кущах, ворог. Його

багато. Розстрілюю заляг він вздовж шосе, скерувавши дула своїх скорострілів в напрямі нашого лісу. Нараджуємось, що робити. Та враз долітають до нас голоси з-позад нас. Кожен миттю зрозумів, в чому справа: це, мабуть, ворог хоче „вичесати” нас з лісу й загнати на засідку вздовж шосе. Командир подає шепотом наказ:

— Скритись добре в кущах і держати зброю напоготові. Якщо ворог відкриє нас, прориватись в протилежну від шосе сторону!

„На лісничівці”. — Із рейду по Словаччині, липень 1947 р.
Старшини відд. к-ра Бурлаки (зліва): Буркун, Сагайдачний, Марко.

Лежимо з запертим віддихом і міцно стискаємо відбезпечену зброю. Ворог наближається скоро, поодинокі голоси зливаються з тріскотом зісхлої лісової рістні. Вже їх видно: йдуть трьома лавами прямо на нас. Та в віддалі кільканадцяти метрів перед нами перша лава несподівано роздвоюється, одні йдуть вправо, а другі вліво, обминаючи густе кущовиння, в якому ми скрилися. Друга й третя лава

йдуть слідом першої. Ми, наче чудом, опиняємось невикриті позад них.

Як тільки вони зникли з наших очей, ми виповзаємо з кущовиння й швидко прокрадаємось навскоки, щоб добратись до шосе за кілька кілометрів від місця, де засів ворог.

Пройшли з годину лісом, і перед нами шосе. Задержались в ярку на короткий відпочинок. В долині чути гуркіт авт, що підвозять нові частини ворожого війська для підсилення засідки вздовж шосе. На ліс схиляється вечірний сумерк. Ще трошки подождемо і, як тільки стемніє, проскочимо шосе.

Та несподівано чуємо позад себе підозрілий тріск галуззя. За кілька метрів перед нами забовваніла в кущах постать ворожого вояка. Він іде просто на нас.

— Стій, руки вгору!

Він задержується, кидає зброю й підносить руки вгору. Та з-поза нього вихиляється друга постать і пускає в нас серію зі свого автомата. Відрухово відповідаємо вогнем, і обидві ворожі постаті падають мертвими долі. Відгомін двох серій відбився в глибині гір, і знову нависла тиша. Але лише на мить, бо перервав її важкий стогін нашого друга Бистрого. Він був важко ранений. Ми зірвались до нього і тоді щойно помітили, що наш командир Максим — мертвий. Він лежав горілиць, а з чола у нього спливала кров. Ворожа куля поцілила його так, що він загинув, не скрикнувши. Лише його рука стискала міцно ще й тепер автомата.

А стрілець Бистрий спливав кров'ю і важко дихав.

— Друзі! — озвався він виразно. — У мене обидві ноги розторощені зовсім... Я вже нездатний ні до чого... Повідомте колись мою маму, що я загинув в бою як вояк УПА і що я згадував її в останню хвилину ...

А вслід за тим гримнув постріл з короткої пістолі. Цей стріл прийшов скорше, аніж ми встигли зрозуміти слова нашого раненого друга про останню хвилину його життя: це він, бачучи своє тяжке поранення, рішив покінчити з собою, щоб не бути нам тягарем у скрутній ситуації. Ми

освітили стривожено його нашими електричними лампками, та при їхньому світлі побачили вже лише останнє передсмертне дрогнення блідого обличчя нашого побратима...

Темне небо прошила блискавка. Став падати грубими краплями дощ. Та ми не звертали на нього уваги. Вояцькими лопатками викопали ми могилу й поховали в ній на вічний супочинок в чужій землі двох наших друзів: командира Максима й стрільця Бистрого.

Востаннє глянули на незамітну свіжу могилу і рушили в дальшу дорогу.

Схилом гори сходили ми до шосе. Каміння виривалось нам з-під ніг і з шумом котилось наділ. Та нам тепер було байдуже: хай стає перед нами ворог, і ми в одчайдушному бою відплатимо йому за смерть друзів.

Але ворога не видно. Без перешкоди переходимо шосе. Можливо, що ворог і чув, як ми переходили, але не мав охоти встрявати в бій вночі, коли не можна бачити ні кількості противника, ні його рухів.

Небезпечна перешкода на нашому шляху — обставлене ворожою засідкою шосе — була за нами. Та цей перехід прийшлося нам оплатити несподівано дорогою ціною: ціною юного життя двох наших дорогих Друзів.

Д. Степану Бандери!
Могла, ака страно-
като ту жайцекы, а мога
освабана в. Чупринка
у нас і зриверує
баг алы алы алы
Чуби хосе і дини
Але не і дини і дини
васанка ти жайцекы,
а орако чейо орако
фале в. Чуби чан орако.
Тогу спону ары дини
васанка ти жайцекы
і кате в. Чуби в. Чуби
Коби, алы в. Чуби
оооооооо чей чей чей
знак.

В. Чуби орако орако
чуби чуби!

Чуби чуби чуби
чуби чуби чуби,
чуби орако чуби
чуби чуби.

12.6.48 Степану Бандери
Тур

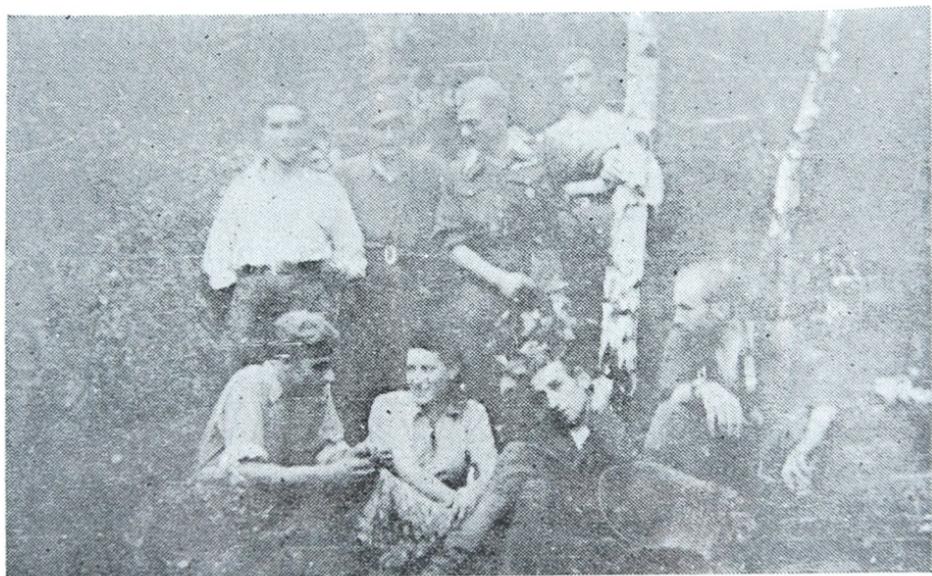
Фотокопія листа Тараса Чупринки-Тура до Степана Бандери
в Західню Европу (червень 1948 р.)

ОДИН КРОК ДО СВОБОДИ

Наша група вже два з половиною місяці в рейді. Здавалося б, мета вже перед нами, одначе, коли ми опинились в пограничному пасмі озер на чеській території, виявилось, що до досягнення мети ще далеко. Тут ми побачили, що озер не пройдемо. Перша спроба в тому напрямі запровадила нас на ворожу заставу, і ми втратили нашого відважного провідника, друга Зоряна, якого прошили смертельні кулі ворога. По засягненні розвідки та по короткій нараді рішено змінити курс дороги на північ.

Була холодна та вогка друга половина жовтня 1947-го року. Вечором, забезпечившись на одному хуторі харчами, яких не було в нас вже два дні, вирушаємо в новому напрямі. В п'ятій годині над ранком попадаємо на велику річну запору поміж містом Собеслав та електривнею. Якщо не пройдемо ріки, наше положення буде безвихідне. За рікою кличе нас „ліс-батько”, якого по пройденій дорозі ми не стрічали. На дворі морозний ранок. Білий іней вкрив траву. Робимо сліди, а це недобре. Підходимо ближче електривні, шукаючи човна. Знайшли. Рвемо ланцюг, що ним човен прив'язаний до дерева, і рішаємо: першим поїдуть поручник Дідик та друг Петро, відтак ми, молодші. Сідають, вже пливуть, бачимо їхні контури на середині ріки — і раптом крики: „Потопаємо, рятуйте!” Чути плюскіт води і... спокій. За хвилину човен випливає на поверхню води, а за ним виринає тільки друг Петро. К-р Дідик зник у хвилях ріки. Миттю кидаємось шукати другого човна. Є, але на дні вода. Рішаю плисти в ньому, хоч бачу, що тут спеціально залишені діряві човни. Це — робота підступного ворога. Веслюю. В човен набирається чимраз більше води й, остаточно, не

допливши до середини ріки, човен потопає, а я кидаюся в холодну воду. Нормально плисти не можу, бо повний наплечник тягне мою голову у воду. Горілиць допливаю до берега. Останками сил деруся на високий берег, а вилізши, почуваю, що, скутий замерзлим вбранням, не можу встати. Мене огортає розпука. Там потопає друг, а я не можу наказати своєму знеможеному тілу піднятися з землі та йти його рятувати. Сила волі перемагає. Поволі підношуся, ломлю на собі льодові окуви і даю пораду Петрові, що останнім зу-

Із рейду через Словаччину, 1947 р. — Почет відд. к-ра Бурлаки.
Перший справа к-р Зенко.

силлям придержується човна, щоб, веслуючи одною рукою, підплив до берега. Він підпливає, одначе не може зблизитися до моєї простягнутої руки. Він уже так близько мене, та враз хвилі поволі відпихають його знову на середину ріки. Я не видержую й зачинаю голосно молитися. Одначе друг Вася не дармував. Він знайшов добрий човен і в останній момент витягнув з води непритомного Петра. Ми, покищо, врятовані. Але командир Дідик загинув таки у хвилях ріки.

Та не час роздумувати над болючою втратою. В небезпеці ще одно життя. Несемо друга тепер до лісу. Він не далеко. Ситуація стає критичною, бо неможливо розложити вогонь: сірники замокли. Петро хворий на легені й в такому положенні треба числитися з його неминучою смертю. Але цього бути не може! Він скульптор, натхнений боротьбою УПА — він мусить ще виконати наказ Проводу. В першій мірі треба вернути йому свідомість. Ставлю його плечем до дерева і довго б'ю, б'ю! Це добре. Петро відкрив очі. Розглядаюся по околиці. У недалекій віддалі видно доми передмістя. Приходить рішення. Зайдемо в один із них, там ogrіємося і перебудемо день. Це одинокий рятунок. Вправді можуть нас видати, але краще згинути у боротьбі, як вмерти знеможеному у лісі.

Надворі світає. Підходимо. В одній віллі світло. Прямуюємо туди. Стукіт в двері. Відчиняють і нагло: „Ах, так це бандерівці!” Вияснюючи в чому справа, заспокоюю їх. Добре серце господарів бере верх над страхом, і вони негайно починають рятувати Петра. Напувають його вином та гарячою кавою, а він, відзискавши втрачену вдруге по дорозі пам'ять, переляканими очима водить по кімнаті та по присутніх, зривається, хапає за ППШ, хоче стріляти. Відбираю з його рук зброю, садовлю у фотель, заспокоюю. Одержавши сухе білля, перебираємо його. Але це ще не кінець. Мусимо перебути тут цілий день. Звертаюся з проханням до господарів переховати нас. Вони бояться, в місті кватирує курінь чеського війська, сотня четників (поліція), а крім того звечора приїхало три авта бувших партизанів-комуністів, призначених для боротьби з „фашистами”. Я заспокоїв їх та вияснив, що великої небезпеки немає, що все залежить від них, якщо вони нікому не скажуть про наше перебування, то все скінчиться якнайкраще. Це їх в деякій мірі переконало. Вони запровадили нас на стрих недалеко обори, де ми зарилися в сіно й очікували, що принесе нам день. Ранок пройшов спокійно. Вполудне ми чули розмову під хатою четніка з дочкою господарів. Той розказував дівчині про „бандитів” під електрівнею і запиту-

вав, чи вона чого підозрілого не бачила. Одержавши відмовну відповідь, відійшов. Усміхнена господиня принесла нам добрий обід і розказала, як завзято шукають нас большевицькі посіпаки. Прийшов вечір. Ми врятовані! Подякувавши нашим милим захисникам, відходимо в морозну, темну ніч. Та вона нам не страшна. Ще лиш один крок, проскочимо чесько-німецький кордон і ми — у вільному світі.

Б. Скала

ПЕРШІ ДВА ДНІ ЗА ЗАЛІЗНОЮ ЗАСЛОНОЮ

(Уривок з денника)

24. X. 1947.

Перший постій без стійки, — перший постій без бажання хоч на хвилину заснути.

Організм, майже до краю виснажений безперервними маршами, відпочивав, але мозок працював, як ніколи.

Кошмарні візії з переживань під час рейду вже не мучили нас; в нашій уяві виринали нові надії й сподівання. Розмальовували картину особистої свободи, що на її сторожі стоїть завжди вроджений людині егоїзм та інстинкт самозбереження. І тут же їм на зміну, немов картаюча рука вчителя, виростали перед нами образи рідних, друзів і цілого скривавленого, але незламного у своїй боротьбі, Українського Народу. Тоді все особисте відходило на дальший плян, і вже тільки самий факт, що ми на чужій, не своїй землі, далеко від пошуму рідних лісів, викликав нез'ясоване почуття страху.

Здавалося, що найкраще було б заснути твердим лєтартгічним сном, під час якого проминули б довгі-довгі роки і створилася б інша, не така сувора дійсність.

Хоч як дуже міцні наші постанови, проте незрозумілий і підсвідомий страх перед завтрішнім томить, уже втомлені, наші голови.

Лежимо тихенько, не ворухнувшись, лише час до часу глибокий віддих когось із нас зраджує важкі думи.

Нагромаджена купка сухого листя й груба верства дрібних гілок дають цілющий відпочинок м'язам.

У калейдоскопі спогадів проходять чи не всі значніші події від дитинства аж по сьогоднішній день. Неначе підрахунок з пройденого життєвого шляху.

А тим часом надворі вставав холодний, мрячний осінній день. Рідкий і до останньої зайвої гіллячки прочищений німецький ліс зразу каже нам, що тут нічого робити партизанам. З цілого кілометра віддалі видно всі наші рухи. Це помітно денервує нас, при звичаєних до відлюддя і буйних Карпатських лісів. І як не дивно, але найстрашніша своїм зовнішнім видом дика безрога не відстрашувала нас так, як відстрашувала поява хоч би навіть маленької дитини. Але, що ж, прийшов час, коли нам, нарешті, треба показатися на очі й тим „страховищам”, що звуться людьми!

Першим нашим вчинком, що противився всім найелементарнішим закладам повстанської тактики й конспірації, було — запалення солідної ватри!...

Гріючись, все ж таки пильно стежимо за кожним порухом у лісі. На появу живої людської істоти не треба було, одначе, довго ждати. Коло 9 години ранку, старим при звичаєнням керуючись, задержуємо якогось молодого німця. Він страшенно переляканий: побачивши „по зуби” озброєних людей, забув язика в роті. Поволі успокоюємо його й вияснюємо, хто ми такі. Загикуючись, він несміло питає: „Альзо, зі зінд бандеровічіс”? Так перекручено ще ніхто нас не звав. Але, бачачи, що зміст слова задержаний, з усмішкою потакуємо. Наш „полонений” поволі почав освоюватися. Ламаною німецькою мовою розпитую про околицю, поліцію, американців, тощо, ну і, врешті, про те, чи у його родинному селі нема когось із українців. Зокрема таких, що їх під час війни насильно вивезено на невідлучну працю у „баверів”.

Німець втішено потакує на наше останнє питання і зовсім військовим способом відповідає: „Яволь”. Став майже на струнко. Питаю, чи він часом не був в армії. Потакує.

Тоді починаю промовляти до його вояцького сумління і вговорювати, щоб не зрадив нас перед урядовими влас-

тями, а допоміг сконтактуватися з нашими „ляндсльойте”.

Запевняє нам щиру поміч без надуми, і тому пропускаємо його до хати. На відхіднім наш „змовник” каже, що прийде до лісу з двома хлопцями — українцями.

Після його відходу, на всякий випадок змінємо місце постою. Через пів години на маленькім горбочку „виріс” невеличкий гушавник. Пробачте, німецькі гайові, але у вашому лісі партизанам далєбі нема де приклонити втомлену голову і ми мусіли „посадити” собі нашу „хату”.

Але день проходить незамітно швидко над приведенням до сякого-такого порядку нашої одежі. Чомусь не хочеться заходити увечорі в німецьке село обірваним і брудним. Одна пристаркувата вже жилетка поголила всі три бороди (поголила, бо мусіла), а що не було поблизу води, то гіркі сльози мусіли заступити її у звочуванні заросту. Зубчасте лезо жилетки перескакувало з волосинки на волосинку, як пила з пенька на пеньок. А Буркун ще й дотинав Гордому:

— Ну і чого ж ти ревеш, як дитина?... За ким? За босяками? Не журись, тут демократія, а як захочеш — зможеш репатріюватися.

Згодом ця сама жилетка виконала ще багато функцій. Вітяла ще з десяток різних нагнітків, обрізала рівненько три поли плащів, що їх ночами обшарпала тернина, виполола 30 нігтів, ну і, врешті, пошкрябала 30 пальців, спалених і закопчених хронічним печенням картоплі.

Про наші шлунки, що з голоду воркотіли, як советські трактори, ми неначе й забули.

**
*

А сумерк приходив поволі. Нам уже не ставало терпеливості виждати ще з півгодини. Виходимо, отже, на край лісу, але тут враз, як зайці, скачемо за найближчий корч, бо перед нами — особове авто. Доводиться таки пождати на нашу маму-нічку. А домовленого „змовника” не видно. Рушаємо, отже, самі, минаємо кілька самотніх хуторів (з привички обходимо їх боком) і заходимо у село Вільдеранна. Вступаємо до першої хати за розвід-

кою. Нас питають, чи ми „україніше партизанен”. Притакуємо. Дають нам молока та кусок хліба і розказують, що тут тепер мають часто таких гостей.

Розпитуємо про робітників-українців, і через пів години опиняємось в просторій, порядній кімнаті. Приготовані на наш прихід господарі пораються біля вечері (наш „змовник” виконав таки наше доручення), а ми засипаємо сотками питань одного з хлопців, який зразу вибіг нам назустріч. Очевидно, вже не голод був нашим паном, а безконечна цікавість. Хлопчисько ледве встигає побіжно відповідати на деякі з наших питань. Втім, влітає в кімнату другий хлопчина — українець, і на превелике наше здивування виявляється, що він односельчанин Гордого. Вітаються, як рідні брати. Вони обидва із села Тисова біля Перемишля, в якому і ми з Буркуном дуже часто бували.

Але, чи це важно, хто звідкіля родом? Були б ці хлопці навіть зі Зеленого Клину, то все одно спільна радість не була б меншою.

Довго-довго велася між нами жива розмова, схрещувались питання, падали менше або більше задовільні відповіді. Та чи ж можна розказати про події років за один короткий вечір?

Господарі-німці мовчки прислухались нашій розмові, і, здавалось, раділи з нами.

Пізно вночі ми розсталися, щоб трохи перепочити. „Бавер” вже приладив нічліг на горищі стодоли, а хлопці побігли телефонувати до СХС у Пассав, щоб дістати „зв’язок”.

У розмові ми довідались, що наші попередники — повстанці голосились до американських станиць і їх перебирала МП. Але, на жаль, після того пропадав усякий слід за ними. Люди догадувались, що наші вояки перебувають у якомусь законспірованому таборі для полонених. Але ніхто не знав, що з ними станеться, а багато говорило про можливість примусової репатріації всіх полонених вояків УПА назад до Польщі і ССРСР: вони ж всі „союзники” і мають договір про зворот „власних ворогів”!

Ця парадоксальна дійсність зажурила нас дуже. Треба

думати над тим, щоб не потрапити в руки американців. Виринають нові „перспективи” дальшого нелегального життя.

Але з доброю радою знову ж прийшли нам наші хлопці. Вони розказали нам про новий закон, який каже, що цивільні втікачі з-поза залізної заслони одержують найбільше три місяці тюрми за нелегальний перехід кордону, а згодом попадають до таборів, під опіку ІРО. Одним словом, найкраще сказати, що ми цивільні втікачі, і тоді немає небезпеки репатріації.

Рішаємо, отже, за всяку ціну не потрапити за дроти інтернованих: у крайньому випадку подати себе за цивілістів і „як Бог приказав” відсидіти тих три місяці в тюрмі. А поки що хлопці впевняють, що зв'язкові з Пассав переведуть нас до табору в Регенсбурзі, і в цей спосіб оминемо одну і другу біду.

З надією на щасливе закінчення нашого рейду засипляємо твердо на високій верстві свіжого сіна.

26. X. 1947.

Надворі вже, мабуть, давно встав осінній ранок, а на піддашші, у вічнім сумерку, все ще хропіли три — тепер уже колишні — українські повстанці.

Хлопці й господар довго кликали нас на сніданок, але коли побачили, що на горищі мертвецька тиша, рішили переконатися, чи ми часом не „здезертували”.

І, цікаво: як довго вони кликали нас, ми спали мов мертві, — нічого не чуючи, але у хвилині, коли один з хлопців почав шелестіти сіном і підповзати до нас, відізвалася в нас враз повстанська чуйність. Буркун спросоння зарепетував: „Хто йде? — кличка!” Слава Богу, алярм закінчився на тому, що на сіні опинилася торба з горіхами й обильне снідання. Нам було незручно сходити в хату, бо надія оминути всі „легальні шляхи” наказувала не появлятися непрошеним людям на очі.

Хлопці позвітували нам, як мається справа зв'язку із Пассав. Отже, повідомлення телефоном відібрав якийсь урядник СХС і пообіцяв після полудня вислати по нас авто, яке мало б відвезти нас до „українського міста” (як казали нам хлопці) — Регенсбургу.

В надії, що хоч останні кілометри нашого рейду будуть „люксовими”, сидимо собі дальше преспокійно на сіні й читаємо „від дошки до дошки” еміграційні часописи „Час” та „Українську Трибуну”.

Раділи ми просто, як діти, коли побачили справжнім друком писане українське слово. З величезною цікавістю знайомились з виявами українського життя на еміграції.

У міжчасі не давали нам спокою хлопці, які майже весь час сиділи коло нас та засипали нас усе новими питаннями про Край.

Після обіду, нарешті, наспіла так нетерпеливо очікувана вістка: приїхав зв'язковий! Кажемо просити його на горище. А самим нам аж затріпоталися під сорочками серця. Це ж не хто-будь, а таки зв'язковий, і напевно про все найкраще поінформує нас, порадить. А нам таки вже хочеться знати щось конкретне, бо хлопці, постійно живучи на селі, таки слабо орієнтуються у подіях і проблемах еміграційного життя. Цікаво, яке враження зробить на нас ця, так нетерпеливо очікувана, людина. Бо ми, звичайно, після перших рухів і слів людини старалися завжди „розкусити” її й пізнати. Така вже наша повстанська тактика, може звичка, а може обережність.

За хвилину чуємо шарудіння по сіні, і Гордий іронічно завважує: „Але ж він сопе!” Та важкий віддих був оправданий: перед нами стає постать не дуже то високого, але зате „широкого” мужчини. Мабуть не голодує наш народ на чужині, — промайнуло в наших головах.

Приготовані на те, що він привітає нас нам звичним привітом „Слава Україні”, — підсвідомо шикуюмось так, щоб нараз відповісти „Героям слава!”

Але, яке наше здивування! Товстенька постать ліниво скидає з голови шапку, хустиною витирає спітніле обличчя, водить малими очима по наших вбраннях, як купець, що заміряє, купивши товар, зробити на ньому добрий інтерес, і цідить поволі крізь зуби:

— Окей, окей!..

Витріщуємо очі і, врешті, взагалі не маємо поняття, що нам відповісти на те якесь дивне привітання. Зразу

хочеться відповісти таким самим „окей”, але щось, наче за вухом, шепче: Не кажи слова, якого не розумієш! Здержуюсь і рівночасно думаю над тим, що це воно за таке слово. Не порішивши нічого путнього, кажемо: „Добрий день”.

Доволі сильний стиск долонь каже нам думати, що це таки наш приятель. Згодом наш гість положив на сіно досить товстий наплечник і з кишені порядної маринарки витяг пачку цигарок. У мене засвітились очі, коли побачив на цигарці турецький півмісяць із зіркою. Гадаю, от тобі приємність: мабуть не з простим „зв'язковим” маємо до діла, коли у нього навіть турецькі папіроски. Пригадую, як ще десять років тому підкрадав татові тютюн з пачки „пшедні турецькі”. Невже це повернулись часи з-перед другої світової війни? . . .

Але наш гість не дає нам довго думати. Наказуючим тоном говорить:

— Панове (так до нас не звертався ніхто вже чотири роки), тут є для вас цивільне вбрання, будь ласка, чим скоріше скидайте свої мундури, передягайтеся на цивілів і скоріше біжімо до автобусової зупинки, бо за 25 хвилин відходить наш автобус на Пассав.

Наказова форма нам навіть трохи подобається, але в його поведінці завважуємо якесь поденервовання, ніби брак уважності й обережності.

Щоб не подразнити нашого „ангела хоронителя”, скромно питаю:

— А чи у вас є якісь певні документи для нас, чи може маєте якісь гарантії, що нас по дорозі до автобусу (зупинка була під самою станицею німецьких прикордонників) не переловить німецька стійка?

На це наш гість з помітним зденервуванням відповів:

— Панове, я маю перевезти вас до Пассав, і це вже моя справа, як і що я маю зробити.

Поведінка зв'язкового нас бентежить і будить недовір'я. Не сподобався нам не тільки зміст, але й форма сказаного. Ми вважали себе більш досвідченими у таких справах, і на наші запити хотіли хоч короткого пояснення.

У нас був звичай, що навіть тоді, коли командир давав певний наказ (про невиконання його не було мови), то завжди ми могли запитати його про точніші дані, чи, просто, просити поради.

Буркун не видержує й каже: „Дорогий пане, ми зробили не на те півтори тисячі кілометрів дороги пішком, щоб тут, на нашому останньому етапі, потрапити за ґрати. Зовсім не мусите трудитися й наражуватися, бо ми без великого труду зробимо ще тих 30 клм. пішком, щоб бути певними за наше завтра. Зрештою, як пообіцяне авто поїхало по іншу — більшу групу, яка перейшла тої самої ночі кордон Баварії (так оправдав зв'язковий неприїзд авта), тоді зовсім добре можемо зачекати тут до завтра.

Ми вже знали з оповідання хлопців, що всі емігранти мають документи без знімок, і тому нам було дивним, що на одне пополудне не можна було для нас таких документів випозичити.

Але тут прийшов останній „наступ” нашого гостя.

— Мої панове, мені не зрозуміло, що ви, повстанці, які громили всіх і вся, нараз набрали страху перед безнадійною прикордонною сторожею. Та я, як схочу, то шапкою їх розгоню! Зрештою, якби навіть не пощастило і ви якимось чудом таки попали до „цюпи”, тоді, будьте певні, ми вас зараз на другий день якось видобудемо. Навіть, якби треба було вас викупити, то й на це гроші знайдуться.

Що ж — наша вояцька амбіція була порушена й ображена в самих основах.

І, ніби дійсно: чого це ми раптом стали такими боягузами? Хоч тиснетесь на уста відповідь: нащо ж видавати гроші на евентуальне викуплення, як можна зовсім добре обійтись без цього ризику? Все ж таки поволі й знеохочено піднімаємося з наших лежанок і починаємо заглядати до наплечників. Зрештою, не можемо дозволити, щоб той „відважний” зробив нам марку боягузів.

Мовчки починаємо вибирати для себе одяги. Жаль розставатися з мундурами й вдягати на себе оце лахміття. Воно хоч може й порядніше від наших знищених рейдом

уніформ, проте ніяк не можна підібрати відповідної величини. Одинокий Буркун може хоч частинно задовольнити свої „смаки”. А ми з Гордим крутимосся над наплечником, як квочка над курятами, і що натягнемо які штани, то майже колінами світимо. А з маринарок просто лікті вис-тають.

„Боже, — думаю, — як же ж німецькі стійкові не мали б пізнати, що тут „штіт вас ніхт”?...

А наш зв'язковий підганяє нас, як погонич коні, бо до від'їзду автобуса залишилось тільки 10 хвилин. Нарешті ми готові до маршу. Глядимо один на другого й самі собі не віримо, як ми змогли за тих кілька хвилин перетворитися в таких страшних цивільних покрак. Якісь неокресленого стилю й моди шапки поробили з нас правдивих одеських жуліків.

Втім, несподівано наш зв'язковий каже: „А тепер, панове, дайте до мого наплечника всі матеріяли з Краю, світлини і взагалі все, включно з картами теренів, бо я маю оригінальні документи і, якби вам щонебудь притрапилося, то завжди зможу все спокійно і без ризику перевезти куди слід”.

На щастя, такими наївними ми вже не були. Делікатно перепрошуємо його й кажемо, що всі матеріяли ми закопали ще у лісі й, коли він нас щасливо перевезе до Пассав і ми належно оформимо наш побут у Німеччині, тоді самі вже легально приїдемо знову сюди і все заберемо з собою.

Як громом поражений, спустив голову наш „відважний”. Такого обороту справи він не сподівався. Мабуть добре пожалів свого труду. Та було пізно, бо ми вже самі почали принаглювати його до відходу.

Прощаємось з хлопцями й господарем і виходимо на двір під шопу. До зупинки добрих 900 метрів. А часу вже дуже мало. Не було іншої ради, як бігти з горбка до шосе полями — коротшою дорогою. Біжить з нами теж і наш „зв'язковий”.

Чому ми бігли правдивою розстрільною, сам не можу собі пояснити. Мабуть, з при звичаєння.

Автобус вже на зупинці, а нам ще треба яких три хвилини часу. Чи зажде на нас?

Біжимо й нічого не бачимо. Аж тут нараз: „Генде гох!” От тобі й війна!.. Два прикордонники кличуть:

— Ком, ком, ком!..

А нам аж кров заціпіла в жилах. Щось подібне пережити людям, які ніколи на протязі років не підносили вгору рук, не так просто й легко. Тим більше, що бачимо у **граничників малі крісики** зовсім без магазинків.

І нараз так страшно жаль нам, що закинули свою зброю й не дали доброго прочухана тим смішакам.

Та немає ради...

А наш Гордий, як бачу, навіть не думає піддаватися. Стрибками попід берег річки відступає до лісу. А ліс яких чотири кілометри від нас. — Що він таке вигадав — важко передбачити. Найправдоподібніше, нічого взагалі не думав, а тільки знав, що ми взагалі не можемо нікому піддатися. Обидва з Буркуном кличемо його, бо ситуація справді не така, як ми до неї привикли.

А „грєнцшуци” вже біля нас. Питають про документи.

Звідкіля ж їх взяти, як ми навіть не знаємо, де у наших вбраннях кишєні?

Тільки одинокий „зв’язковий” почав метушитися по своїй маринарці, і через хвилину подав дрижачими руками своє ДП (що це за таке магічне слово „ДП — карта”, ми знали аж по виході з тюрми). Користаємо з хвилини й надумуємося, що нам зараз говорити. Вже вернувся засапаний Гордий і тільки махнув рукою, немов би хотів сказати, що все пропало.

Нарешті починаємо підсміхатися. Було зрештою з чого. Наш „герой-зв’язковий” (я вспів у міжчасі заглянути у його ДП), славний п. К., дрижить неначе в пропасниці. Шкода, що таким не бачив його Леонардо да Вінчі, а то був би намалював з нього найславнішу свою картину, яка дістала б назву „Страх”.

А німці питають, чи він належить до нашої „компанії”? Рішуче заперечуємо, бо не хочемо з таким паном навіть сидіти за ґратами.

Яка доля ждала нас — ми вже дуже добре знали. Що ж, — подумали — три місяці не вічність. Відсидимо, відпочинемо, виспимось. А в тюрмі теж треба трохи побувати, щоб для комплекту пізнати життя з усіх його „романтичних сторін”.

За цей час пана К. німці пропустили і він (автобус вже давно чкурнув) майже бігом почвалав у напрямі Пассав. Навіть не мав часу бідняга оглянутись. Або, може, страшно йому було, щоб його ще раз не задержали.

По 7-ох тижнях ми вийшли на волю. Тоді ми довідались, що п. К. не був ніяким зв'язковим, а тільки через припадок відібрав телефон на станиці СХС і на власну руку, а може за чиїмись спеціальними вказівками, вибрався провждати нас на Пассав. Для кого він так конечно хотів здобути наші крайові матеріяли, ще й сьогодні важко дати певну відповідь.

М. Дорошенко

ОДИНЦЕМ У ПІДПІЛЛЮ*)

В травні 1947 р. в час масового виселення всього населення „Закерзоння”, 13 бійців УПА, а між ними і я одержали наказ перейти з фронту у підпілля: повернутись до „цивіля”, замішатись між вивожуване населення і виїхати разом з ним на місце нового поселення, щоб сповняти там функцію зв'язкових українського революційного підпілля.

Прилучитись до виселюваних не було ніякою штукою. Їх привозили з усіх сторін і саджали до вагонів, не вимагаючи ні від кого ніяких виказок. Щойно в вагонах, під час постою на станції у Белзці, команда конвою роздала всім реєстраційні картки, на підставі яких видано всім опісля т. зв. „виселенчі карти” як особисті виказки. Завдяки цьому ми без найменших клопотів стали „легальними” жителями.

Та вже в перших днях нашого „легального” життя в поїзді одна полька пізнала стрільця Шпака, що перебував останньо в селі як член СКВ, і зголосила це большевикам. Шпака заарештовано й відставлено до тюрми. У тому ж транспорті їхала родина Шпака. Вона робила різні старання, щоб добитись його звільнення, але — без успіху. Це насторожило нас, тим більше, що з нашим транспортом їхав, як ми побачили, сексот Терешко із Люблинця, відзначений хрестом заслуги за „геройство в вальце пшецівко бандеровцом”. На наше щастя, він їхав разом зі

---

*) Всі назви місцевостей в Пруссії і прізвища людей, з конспіративних причин, змінено.

своєю ріднею, і це змусило його сидіти тихо, щоб не наражувати на небезпеку відплати свою рідню.

Нашу групу переселенців доставлено до Східньої Прусії і тут розкинено родинами по цілому повіті. Кожний із нас дванадцятьох прилучився ще при реєстрації до якоїсь родини і тепер зарядженням польської влади нас автоматично розсіяно по цілому повіті. На протязі двох найближчих місяців нам удалося наладнати між собою контакт. Завдяки цьому під нашою обсервацією опинився відразу цілий повіт.

Мушу признатись, що від часу арештування стр. Шпака я не почував себе певним. Крім реєстраційної переселенчої картки, у мене не було ніякого особистого документу і я усвідомляв собі, що поліція може мене дуже скоро „накрити”. Треба буде, значить, матись дуже насторожі і при найближчому прояві небезпеки переходити й тут у підпілля.

Такої думки були й інші мої друзі.

Та покищо треба було поводитись так, щоб ніякого підозріння до себе не викликати... Отже, треба насамперед знайти працю. Околиця, в якій нас поселено, була лісиста і я зголосився до лісових робіт як дроворуб. Мене прийнято до праці. Таке зайняття було для мене дуже вигідним, бо я міг цілими тижнями бути поза селом, не викликаючи тим самим заінтересування своєю особою у місцевої поліції.

Зразу все було гаразд. Переселенцями ніхто не цікавився, ніяких переслухань, допитів, ніяких поліційних відвідин. Після переживань на Закерзонні переселенці прийняли це з особливою полегшею.

Так було кілька місяців.

Та ось одного осіннього дня одержав я вістку, що попереднього дня з'явилася в сусідніх селах в цивільному одязі польська поліція і заарештувала членів УПА, а тепер зв'язкових підпілля: Ангора, Лозу, Карпа та станичного Івана. Карпові пощастило вирватись їм з рук і втекти, і він оповів нам про спосіб арештування. Поліцисти приї-

хали автом, яке залишили за кілометр перед селом, самі ж, перебрані за залізничників, ходили по хатах і питали за вільним мешканням для себе. Так прийшли і до хати, де жив упіст, маючи, видно, його адресу та опис його особи. Спитавши про помешкання, вони кинулись на нього і, поки він зорієнтувався, в чому справа, закували його й під дулами револьверів відвели до авта. Карпо, вирвавшись щасливо їм з рук, негайно заальярмував решту наших друзів, і, коли в такий самий спосіб поліція прибула до сусідніх сіл, щоб заарештувати стр. Письменного з відділу Тучі та стр. Оленя, то їх у той час „не було дома”. Але поліція не дала за виграну, і, як польські залізничники, поліцисти замешкали у тих селах, де були наші друзі, що виховались їм з рук, щоб „накрити” таки їх. Та серед українського населення нам легше було слідкувати за ними, як їм за нами. Ми зорганізували на них наступ дітей: діти бігали за ними безупину, визивали їх, лаяли і обкидали болотом. По кількох днях поліцисти не видержали і забрались зі села.

Письменному пощастило вийти ціло ще з одної засідки. Листоноша привіз для нього порученого листа і, не заставши вдома, залишив записку, щоб він зголосився по відбір листа на пошті. Не прочуваючи підступу, Письменний пішов другого дня до містечка, до поштового уряду. Тут застав він — поліцію, що ждала вже на нього. На щастя, він узяв зі собою виказку свого молодшого брата, і, показуючи її, сказав, що він прийшов по листа для брата. Заскочена поліція повірила документові й випустила його.

Маючи це все на увазі, я перебував цілими днями в лісі, а ночі переводив поза своєю хатою. Але мене й стр. Кмоча залишила ще якимось поліція в спокою.

Кілька днів пізніше приїхали до села „делегати” закладати „Коло Самопомоци Хлопскей”. В день перед „зборами” було повідомлено, що присутність всієї молоді обов'язкова. Але я на „збори” не пішов. І зовсім слушно,

бо опісля довідався я від поляків, що ті „збори” організувала сама поліція з метою заманити мене туди.

Після цього я став ще більше обережним. До хати моїх господарів я перестав ходити майже зовсім. Удвох з Кмочем перебували ми весь день у лісі, маючи при собі гранати, а на ніч заходили до поблизьких сіл.

Так пройшов жовтень і листопад. У цей час ми пробували зліквідувати сексота Терешка, що тут знову активізувався і став небезпечним для нас і нашої роботи. Але нам не вдалося зловити його. Зразу думали ми вбити його в його хаті, при його родичах. Але мусіли закинути цей плян, бо мали тільки гранати, а від гранати згинули б теж всі присутні в хаті. А цього ми зробити не сміли. Ми засідались кілька разів, як він вертався з містечка зі зустрічей з поліцією; але він теж був дуже обережним і ходив „партизанськими стежками”.

Прийшов грудень. Зима. Рухатись стало важче. Поліція робила засідки, легітимувала перехожих. Але наші переселенці сприяли нам і з власного почину стежили за поліцією й інформували нас про кожний її рух. Мій товариш Кмоч почував себе певніше, бо за ним ще ні разу не приходила поліція. Він був „у лісі на роботі”, і це в нікого ніякого підозріння не викликало. Тому він думав повернутися на зиму до своєї родини, з якою приїхав сюди. Як потисли морози, то він це й зробив. Я ж цього зробити не міг, бо для мене це значило — йти просто в руки поліції.

Але, де ж і як перебути зиму?

Трохи подальше від того села, де я жив, поселено мою заміжню сестру. Довідавшись про моє положення, вона переказала мені, що я можу йти зимувати до неї. Тільки ж у неї я повинен був жити легально, а для цього мені треба було відповідної особистої вказки. Бодай для того, щоб спокійно переїхати до її місцевости.

В тому поміг мені наш переселенець Різник. Він був нашим симпатиком, а тепер став зв'язковим між нашою двійкою Письменного й Олега. З тієї причини він знав добре про моє положення. В скорому часі роздобув він

виповнену олівцем виказку, ми вимазали вписане там прізвище, вписали моє і — паспорт був готов.

24 грудня 1947 р. я всів до поїзду і, завдяки паспортіві та передсвяточному переповненні в поїзді, без пригод заїхав до сестри в Чупринівці. Тут зашився я, як шур у сіно, затер за собою всі сліди, перервав зв'язок і не подавав про себе вістки. У сестри перебував я весь час у другій кімнаті й нікуди не виходив, щоб не показуватись судідам.

Та в сестри були малі діти. І, мимо найбільшої моєї обережності, по якомусь часі хтось зі сусідів таки довідався про мене. Це дуже затривожило мужа моєї сестри. Вночі він крізь сон говорив про те, зривався зі сну і ставав все більше нервовим. Одного разу прийшла до нього поліція для перевірки порядків. Я встиг заховатись, а поліція за мною не питалась. Але шурин був певний, що поліція приходила таки „пронюхати” за мною. Це, зрештою, не було виключене. Тому на латинський Великдень 1948 р. я перейшов від сестри на колонію Вілька до нашого переселенця Квасника, який погодився переховувати мене. Особисто він мене не знав і, коли я вечером з'явився в нього, відмовився прийняти мене. Прийшлося переночувати в дривітні. Щойно другого дня за посередництвом моєї сестри він впевнився щодо мене і прийняв до себе. Він показав мені всі свої будинки й усі входи й виходи в них, та познайомив з тереном. Перед вивозом він теж скривався по лісах, зустрічався з УПА і тому тепер рад був допомогти мені. Моє положення покращало.

Тільки ж — не надовго. На присілку в Чупринівці сталась подія, що перелякала багатьох переселенців і підірвала самовпевненість теж у мого господаря. В одній вдовиці скривався упіст. Поліція якось довідалась про те, оточила вночі хату і знайшла його в шафі. Розкритий, він у боротьбі навкулачки унешкідливив тих, що хотіли його закувати, і пустився тікати до лісу. Та серія з автомату досягла його і він загинув. Поліція заарештувала вдову і 13-літнього сина, сконфіскувала все майно, і після корот-

кого слідства засуджено жінку на 10 років тюрми. Малолітнього хлопця випущено на Божу ласку.

Подібна подія трапилась і в недалекому містечку Хронів, де було викрито чот. Вартового, що теж скривався. Він зумів вирватись щасливо з рук поліції і втекти, вбивши при тому поліційного комісара. Господиню, в хаті якої це сталося, заарештовано й засуджено на 7 років тюрми.

Обидва ці випадки нагнаали людям страху. Мій господар почав жалітись, що в нього діти, які були б нещасними, якби його заарештували. Сестра перестала відвідувати мене, а шурин переказав, щоб я, ради Бога, ніколи до нього не заходив. Я вповні розумів всіх їх і рішив робити все можливе, щоб не наражувати на небезпеку людей, що так прихильно ставились до мене.

На щастя, почалась весна і я перенісся знову до лісу. До Квасника заходив лише раз на дві доби в умовленій порі і в умовленому місці, щоб забрати собі харчі. Звичайно це було так, що він виганяв на ніч коней пасти під лісом і умовленим наслідуванням птахів давав знак, коли я можу вийти з лісу. У місячні ночі ми вижидали завжди моменту аж місяць зайде за хмари. При тому змінляли безупинно пору зустрічі: раз це було з вечора, другим разом на зорі, втретє опівночі.

У лісі стала моєю „квартирою” соснова „культура”. Це був шматок, величиною одного гектара, засадженої восьмирічної соснини. З трьох сторін припирав до неї густий смерековий ліс, а з четвертої сторони проходила повз неї доріжка, звана „лінія”. На самій середині тієї „культури” зробив я собі з галуззя ліжко до спання, а побіч три смеречки для проходу й руханки... Входив я і виходив зі своєї „квартири” все іншим місцем, щоб не витоптувати слідів. Сидячи там удень, чи сплячи вночі, я насторожував свою увагу безупинно, як заець, прокидаючись від кожного підозрілого шелесту. Вигідним для мене було те, що „культура” була здавна запущена й заросла кущами.

Так провів я ціле літо 1948 р. З друзями по організаційній роботі контактувався я лише листовно за посеред-

ництвом мого господаря, і то надзвичайно рідко, бо головним моїм завданням тепер було — затерти за собою сліди, виждати і, коли все заспокоїться, перейти в іншу околицю й залегалізуватись там під новим прізвисьцем.

Монаша самотність, з безупинним почуттям звіра, що за ним ганяють гончі собаки, давалась мені дуже взнаки тим більше, що до самотності я не привик. Ніяких книжок, ні часописів я не мав. У висліді того мене огортала не раз така туга за людьми, що я виходив удень на край лісу і, скриваючись в кущах, дивився, як недалеко дорогою проходили люди, бо це давало мені полегшу.

Одного разу приїхала до мене по зв'язку жінка господаря, з яким я прибув із Закерзоння, зареєструвавшись, як їхній син. Побачивши моє життя тут, вона радила мені вертатися до їхнього села Розгірча, погоджуючись переховувати мене в себе. Вона оповіла мені, що після мого виїзду поліція приходила кілька разів за мною, але по кількох місяцях зовсім перестала вже розпитувати. Сексот Терешко оженився в містечку з місцевою полькою й перебрався жити туди. До нашого повіту в Пруссії приїхали нові переселенці з Закерзоння, а між ними багато „залегалізованих” упівців. Але поліція щось пронюхала й 9-ох хлопців заарештувала. Багато упівців після цього стали скриватись, а далі перейшли з цього терену кудись далі. Кмоч живе спокійно при родині, з якою приїхав, поліція його не зачіпає.

Починалась осінь. Мариво зимування у лісі під кущами спонукувало мене послухати ради моєї господині й повернутися до Розгірча. Щоб упевнитись щодо ситуації, передав я листа до Кмоча, щоб він дав мені пораду, чи вертатись до села, а господині сказав, що повернусь по одержанні відповіді.

Пройшло кілька тижнів, але я не одержав ніякої відповіді ні від Кмоча, ні взагалі ніякої організаційної пошти. Аж врешті прийшла — гнітюча вістка: польська поліція перевела в цілому повіті акцію масових арештів, жертвою якої впав і Кмоч. В селі Рясному, де було найбільше ареш-

тованих, залишено на місці лише кільканадцять господарів, а решту розселено по дооколичних колгоспах. Усім родинам, що переховували „бандерівців”, забрано за кару корови. Забрано корову й моїй господині за мене.

Моя господиня дуже боялася, щоб Кмоч на слідстві не видав її, як ту, що передавала для мене організаційну пошту. Але цього не сталося. Кмоча засуджено на десять літ тюрми, але він не видав нікого.

Після зустрічі з моєю господинею я сказав своєму теперішньому доставцеві харчів, що вкоротці відходжу звідси. Це, як я запримітив, прийняв він з полегшею. Та після того, що оце сталось, після тих масових арештів та карних сажкцій, я не міг сповнити свою обіцянку й повернутися до Розгірча. Треба було й далі залишатися тут.

Правда, Квасника тішило те, що я пробув тут ціле літо і ніхто не запримітив моєї присутности. Крім цього, на умовлену адресу приходили правильно пачки від мого брата з Канади і ними я совісно оплачував доставлювані мені харчі. Тож Квасник не сказав нічого, коли побачив, що я не збираюся зрікатися його сусідства.

До снігу жив я далі в своєму чагарнику. Але, як упав сніг, я сильно перестудився і мусів перенестися до стодоли Квасника. Там перебув я кілька днів, поки не вилікувався, а тоді став днювати в лісі, а ночувати в stodолі.

Одного вечора відвідала мене сестра. Оповідючи про різні новини, вона згадала про родину нових переселенців Деркачів, що живуть тепер у недалекому селі Рабці на краю лісу. Сестра оповідала їм про мене. Деркачі поставились дуже прихильно до мене, передали мені для читання українську книжку і сказали, що у випадку потреби я міг би перенестись до них. Сестра радить перейти туди. Я намотав усе те на вус, але сестрі сказав, що боюсь іти туди, бо їх особисто не знаю.

Наприкінці лютого я вибрався до родини Деркачів. Вони прийняли мене з недовір'ям, але, коли я показав їм їхню книжку, відразу змінили своє відношення. Я наказав їм не згадувати моїй сестрі, що я нав'язав з ними зв'язок,

пам'ятаючи заповідь підпільника, щоб „про справу говорити не з тим, з ким можна, а єдино з тим, з ким треба”.

Тепер мав я вже дві точки зачепу і перебував на змiну раз у Квасника, раз у Деркача, не згадуючи нікому з них про другого. Очевидно, до них заходив я лише на нічліг, а дні проводив у лісі. Тут, у своїй „культурі” побудував я собі з гілля шатро, прикрив його папою, а зверху замаскував чатинням і з початком весни 1949 р. став тут теж ночувати. З Квасником зустрічався далі випробуваним минулого літа способом, щоб забирати харчі, а до Деркача заходив за книжками і часописами. Він передплачував щоденник „Ілюстровани Кур'єр Польські” і тепер я мав вже чим заповняти самоту.

Завдяки тій газеті довідався я, що 15 червня почнуться в цих околицях великі лови на диків. Довідавшись про те, я розібрав своє шатро і затер всі сліди мого побуту в „культурі”. Тепер став я блукати в інших околицях лісу, ночуючи все під іншим кущем. Весняні дощі не раз дались взнаки, але я волів перебувати в лісі.

Та околиці лісу, по яких я тепер блукав, не були такі безпечні, як попередні. Одного разу наткнувся я несподівано на двох міліціонерів, що на роверах переїжджали лісовою стежкою. Вони були в змінених уніформах. Я не знав ще нічого про те, що міліція носить вже інакші уніформи, і узяв їх за лісничих. І коли вони покликали мене до себе, я підійшов спокійно, бо ж лісничих не мав чого боятися. Пашпорт у мене був, а збанок у моїх руках свідчив про те, що я вийшов до лісу на суниці. Щойно підійшовши ближче, побачив я, що в них пояски від шапок заложені під бороду, і зрозумів, що це міліціанти в службі. Вони зажадали в мене пашпорту. Я відповів, що маю його в блюзці, яка лежить за кущем. Це був теплий день і я був тільки в сорочці. Вони відбезпечили пістолі і пустили мене поперед себе, щоб я пішов по блюзку. Я підійшов до густих кущів, а тоді нагло обернувся і кинув їм під ноги горщик. Вони були певні, що це граната й відскочили перелякані, а заки опам'ятались, я був уже в кущах. Вслід за

мною послали вони кілька серій, але, очевидно, без ефекту, бо я вже сидів спокійно в кущах. Міліціанти забрали горщик і пішли в село розпитувати, чий це горщик. Були і в Квасника, допитували його з жінкою та його дітей, але до збанка не признався ніхто.

Все ж таки, після цього випадку мені треба було змінити місце побуту. Квасник і Деркач жили заблизько місця моєї зустрічі з міліцією і в них я заховатись не міг. Треба було перенестись десь трошки далше.

Поміг мені в цьому Деркач. Він сконтактував мене з переселенцем Попадином, що жив аж ген за Рабкою в Моравці і погодився переховати мене. Я перенісся туди.

Але поліція повела розшуки за мною з більшою увагою і в більших розмірах, як я припускав. В усіх селах кругом лісу, включно з Моравкою, стали поліцисти переводити дуже докладну перевірку всіх мешканців, на кожному кроці легітимували, переглядали хати й усі будинки, записували, хто, куди й чого ходить. Стали вони навідуватись і до мого нового господаря, хоч досі ніколи до нього не заходили. Він злякався і по двох тижнях „виповів мені мешкання”. Я мусів прийняти до відома і — знов окичився в лісі. Іти до людей — не мав до кого. Узяв у торбину харчів і помандрував вглиб лісу. Мандрував цілу ніч. Зайшовши далеко вглиб, я заліз у гушавину і ліг між кущами спати. Падав зливний дощ, але я був стомлений цілонічним ходом і відразу заснув. Та скоро збудили мене блянням серни. Вони тікали, значить відбувалось якесь полювання. Але стрілів не було чути. Я зарився між корінням під листя і наслухував. Так пролежав я цілий день, але мисливих не побачив. Вечором все заспокоїлося. Для певности переночував я на тому самому місці і просидів ще один день. А увечорі, босоніж, щоб не чути було мого ходу, вибрався до Квасника. Вийшовши на край лісу, я побачив його біля коней. Тихенько підповз я до нього і засичав умовленим знаком. Він спостеріг мене і — аж присів спереляку. А тоді, не сказавши ні слова, побіг до хати, повернувся швидко з бохонцем хліба і даючи мені його шепнув:

— Швидко!... тікайте!... в ліс!...

Я притягнув його до себе і спитав, що сталося. Хвилюючись і поспішаючи, він оповів, що кілька днів тому поліція зустрілась тут у лісі з двома озброєними „бандерівцями”, які важко ранили одного з поліцистів. Після цього поліція робила два дні велику облаву, перешукуючи докладно ліс, але без успіху. А сьогодні перевела облаву на Вільну, докладно перевіряла кожний будинок, допитувала старих і дітей. Перезели дуже докладну ревізію теж у нього й заарештували його брата. „Хай тебе Бог рятує!” — шепнув на закінчення, зірвався і побіг перелякано до коней.

Я повернувся до лісу. Розміряв одержаний бохонець хліба на тиждень, бо твердо постановив собі цілий тиждень не виходити нікуди з лісу. У лісі ж пішов не в гущавину, а в невисокі густі кушки, де перебували дики. Маючи диких сусідами, я був забезпечений від поліцейних собак. Знайшов собі вигідне місце і тут пролежував, виходячи лише щодругий день до джерела по воду. Але голод почав даватися взнаки, і я став ходити ночами до сіл по садах нарвати собі овочів. Це робив я з найбільшою обережністю й не заходив ні до кого за хлібом, хоч шлунок став протестувати проти харчування самими тільки овочами.

Так прийшла осінь 1949 р. Вона була погідна і майже посушлива. Хмари із небосклону позникали і під час повні було так ясно ночами, що я не міг вийти з лісу. Користувався своїм овочевим запасом і то дуже розраховано. Щойно по двох тижнях захмарилось і тоді я зважився зайти до Деркача. Одержавши бохонець хліба, я зараз же відійшов. Зайшов до своєї „культури” і з'їв порцію. Та вищений жолудок не прийняв його. Я почув себе хворим і три дні пролежав тут в гарячці.

Перемігши хворобу, вибрався я до Моравки до Попадина. Зайшов досвітком до його стодоли і, коли він біля полудня зайшов туди за сіном, я вийшов до нього і попросив, щоб він передав на пошту мого листа до брата в Канаді. Попадин був дуже переляканий. Сказав мені, що за ним дуже слідкують, і з поспіхом вийшов з стодоли. Крізь

шпари я бачив зі стодоли, як він їхав до міста і як ввечері повернувся. Мого листа він не взяв і до мене більше не прийшов ні того дня, ні наступного. Я переночував там і пробув ще один день. Вечором покликав я господиню. Вона теж була дуже залякана. Подала мені хліб і скоро втекла. Я бачив, що треба звідси забиратись, тож над ранком повернувся я знову в ліс, забравши зі собою торбину овочів.

Була неділя. Проспавшись в кушах, я лежав, наслухуючи. Коло год. 10 ої над'їхав на ровері стежечкою якийсь чоловік в цивільному вбранні. Він звернув зі стежечки і двічі об'їхав групку кущів, в яких я лежав. Це насторожило мене. Як тільки він від'їхав я обережно виліз з кущів і пробрався до закритого смереками горбка. Тут заховався добре в кущиках і, лежачи, обсервував край лісу. Враз біля мене щось підозріло зашелестіло. Я розглянувся кругом, але всюди було тихо. За якої пів години знову щось затріщало в тому місці і — знову тиша. Пройшли знов години. І ось на стежці з'явився ровером той самий цивіль, що був раніше. Він задержався і став обережно підходити до кущів, де я ночував. За ним з'явилося теж роверами ще двоє чоловіків у цивільних блюзах і поліційних штанах. Вони пішли слідом першого. В тому моменті недалеко мене знов щось затріщало, і за кілька хвилин я побачив, як з горбка, на якому я лежав, виповз з кущів чоловік і попрямував до прибулих. Я відразу зорієнтувався в положенні. З поспіхом та одночасно з найбільшою обережністю виповз я з горбка в протилежному напрямі і, перебравшись у безпечне місце, слідкував за невдалими ловами. Поліцисти оточили горбок, де я лежав, і кущі, де я ночував, і почали наступ. Я почув стріли і заклики, щоб здатись. Потім знов одне і знову друге. Так тягнулося аж до вечора. Врешті, переконавшись, що я виховзнувся їм з рук невідомо коли, поліцисти закінчили наступ на кущі і відійшли ні з чим.

Поволі повзли вересневі дні, повні нервового напруження. Я знав, що поліція насторожена, як гончі собаки.

Це наказувало мені оминати людей. Але голод давався все більше взнаки. Перебрався я знов до своєї смерічкової „культури” і, виходячи на край лісу, зорив за знайомими. По кількох днях зустрів я дівча Квасника, як гнало попід ліс корови. Сказав їй, щоб другого дня принесла мені хліба. Другого дня вранці прийшла до лісу, ніби за галуззям на мітлу, її мати і принесла мені бохонець хліба. Непомітно поклала в умовлене місце і, наломивши галуззя, відійшла.

Я був певен, що того не помітив ніхто. А однак найближчого дня побачив, що кругом „культури” ходять міліціанти. Оглянувши зарослу буйно „культуру” з усіх сторін, вони поставили на рогах стійки, що, змінюючись, простояли на чатах повні дві доби. В гушавину „культури” вони якось не зважувалися лізти. Я лежав весь час у своєму леговищі в „культури”, обсервуючи їх.

Третього дня на-досвітку, коли стійкові найменш уважливі, я прокрався з „культури” у ліс і, обійшовши стежки, зайшов знову до стодоли Попадина. Але цим разом я пішов уже з заміром скриватись теж і перед його ріднею. Глибоко в сіні вирив я собі вигідну криївку, закрив зверху й старанно замаскував вхід до неї. Тільки щотретю ніч виходив я на прохід, щоб прорухатись, заpastись десь потайки від усіх овочами або й хлібом та набрати собі свіжої води. Так пробув я два тижні, ніким не спостережений.

Та одного разу зважився я вийти з криївки вдень і відразу наткнувся на господаревого сина. Той зараз сказав про те батькові. Про мою криївку в сіні син не знав нічого і Попадин думав, що я днюю в лісі, а ночувати приходжу до його стодоли. Він хотів відігнати мене і став сам приходити спати на сіні в стодолі. Та це мені не заваджало і я далі пересиджував собі в своїй криївці під його леговищем, виходячи на нічні проходи тоді, коли впевнявся, що господар вже міцно спить.

Так пройшло знов два тижні.

Та одної неділі, як господар поїхав до костелу, до стодоли на сіно прийшли бавитись діти з собакою. Собака

зачув мене й почав ритись у сні. За його прикладом пішли діти й по якомусь часі відкрили згори мою криївку. Побачити мене вони не могли із-за темряви, але мабуть догадалися, що це за „щур” там скрився. Тому я скоро засипав криївку сіном, а сам покрадьки чкурнув до лісу.

Прийшлося докінчувати осінь у лісі. Але тепер я вже не держався одного місця, а бурлакував по лісах по цілому повіті. Ночі використовував головню на те, щоб потайки допомгти перетомленим працею господарям позбирати овочі в їх садах і — замагазинувати собі їх в різних пунктах в лісі. Весь ліс, з кожною його закутиннюю, я знав уже як господар своє подвір'я. За хлібом ходив я звичайно на стрічу з донечкою Квасника. Тринадцятилітнє дівча опанувало техніку конспірації прекрасно. Воно гнало попід ліс корови, співаючи й підсакаючи і в умовленому місці кляло захований в плащі хліб так зручно, що й обсервуючи її весь час ледве чи можна було це зауважити. Крім того, відкрив я, що один господар в Рабці держить молоко у баньках в — криниці. Це цінне відкриття використав я для того, щоб час від часу набирати молока для себе.

Але, ходячи по лісу, я всюди знаходжу сліди засідок. Поліція не затирає за собою слідів після засідки і привчене око відразу їх помічає. Значить, цілий мій терен під постійною обсервацією поліції. Мені немає куди скритись і я далі ходжу поміж засідки, як лис поміж розставлені тенета.

І листопада вибрався я до Квасника. Йшов, як звичайно, босий, щоб не чути було моїх кроків. Під селом зачепив ногою за якийсь кусок заліза. Воно прилипло до ноги, як до магнету, і тоді я пізнав, що надворі кріпкий мороз. Недалеко хати Квасника наткнувсь я несподівано на якусь постать, що куняла, сидячи в рові. Побачивши мене, чоловік злякався і бігом утік. Це був, очевидно, міліціант, що вартував. Буде, значить, погоня за мною. Треба десь скритись.

Але — де?

Враз пригадав я собі, що в недалекому колгоспі, як це

оповідала мені сестра, є вівчарем мій односельчанин. Тож біжу прямо до нього. Надворі починає розвиднюватись. Колгоспники починають вже сходитись до праці. Та мені вдалось ще забігти до вівчара неспостережно. Він якраз збирався до відходу. Побачивши мене, він дуже здивувався і тому, звідки це я прийшов до нього, і тому, що я ще живу. Для безпеки він скоро згасив світло, а жінці, що не пізнала мене, став пошепки пояснювати, хто я.

Залишатись у колгоспній кімнаті було неможливо. Тож ми відразу, поки ще добре не розвиднілось, пішли до вівчарні і тут я примістився на стриху в сіні. Криївку в сіні я зробив добру. Та тоді якраз покривали дах вівчарні і весь день по даху ходили робітники. Від того робилось у мене враження, що вони ходять мені по голові. Уночі ж ходив по підвір'ю весь час сторож з собакою. І взагалі — колгосп великий, людей багато, на кожному кроці хтось вештається. По трьох днях я рішив перенестись кудись інде, тим більше, що й вівчар почав побоюватись за мене й за себе.

Вівчар порадив мені перейти до його знайомих, Сниликів. Це було двоє стареньких людей, що жили під лісом. Вечором вибрались ми туди. В брамі колгоспу зустрілись ми зі сторожем. Але вівчар, знайомий з ним, зажартував з собаки і ми спокійно перейшли через браму.

Снилики погодились прийняти мене і в них пробув я до 12 грудня 1949 р.

Від Сниликів вернувся я до Квасника. Поліція не перестала ще переводити розшуки, але в нього вона зробила вже дуже основну ревізію, нічого підозрілого не знайшла і тому він сподівається, що скоро не прийде вдруге.

У Квасника побув я до Різдвяних Свят і за той час дійсно поліція не заглядала. Але довго не міг залишатись і тут. Через Квасникового брата сконтактувався я з моїм знайомим господарем Гуцулом, що жив за двадцять кілометрів звідси, і після Йорданських Свят у морозну зоряну ніч пішов до Гуцула. Виминаячи річку, переходили ми через присілок Рабку. Другого дня, як я опісля довідався, в Рабці переводила поліція розшуки, бо „тенди ктось шедл”.

Гуцул примістив мене у своїй stodolі. Але вже по чотирьох днях він сказав мені, що найближчого дня приїжджає до села комісія перевіряти всюди порядки, бо тепер саме „месьонц чистосьці”. У зв'язку з цим мені треба піти собі кудись з його дрімішень. Вечером я попрощався з ним, подякувавши за гостину, і пішов, не кажучи йому, куди. Під час мого побуту в нього він багато оповідав мені про наших односельчан, де кожний з них переселений, і я запам'ятав собі адреси тих, до яких мав повне довір'я. Та покищо заліз я до stodoli незнайомого мені господаря таки в Річиці. Обсервуючи вдень околицю, побачив я на сусідньому подвір'ю двоє стареньких людей. По мові пізнав я, що це наші люди, переселенці. Вони викликали в мене довір'я і я зайшов вечером до них та спитав, чи не погодились би вони переховувати мене якийсь час. Це були зовсім бідні люди, що крім хатини не мали ніяких більше будинків. Вони згодилися прийняти мене, примістили в хаті на стриху і там перебув я спокійно аж до кінця лютого. Та наприкінці лютого солтис повідомив усіх на зборах, що здача хліба в Річиці не виконана по пляну і тому по всіх хатах ходитимуть спеціальні „трійки” контрольорів, щоб перевірити в кожного запас збіжжя. Було очевидним, що прийдуть вони й до моїх господарів і заглянуть теж на стрих. Треба було знов утікати.

Це був якраз час сильних морозів і ночувати в лісі було неможливо. Зайшов я до сусідньої оселі й закрався до чиєїсь стайні. Надворі віяло снігом і всі мої сліди позамітало. Тут примістився я на стриху в сіні і перебув кілька днів, сходячи ніччю на долину, щоб надіти собі молока. Але, не знаючи, до кого я попав, рішив я перейти до знайомих. Згідно з оповіданням Гуцула, тут мав жити наш односельчанин. Гуцул описав мені докладно, де він живе. Ніччю перебрався я туди, але для певности примістився вперед без зголошення в стайні, щоб вдень приглянутись неспостережно господарям.

Удень переконався я, що зайшов добре. Односельчанин, до якого я тепер зайшов, це випробуваний наш симпа-

тик. Він і тепер має зв'язки з організаційною сіткою. Прийняв мене до себе й обіцяв налагодити мені зв'язок, який я в останньому часі втратив.

Але і в нього не довелось мені сидіти спокійно. Тут почала зачасто заглядати до села лісова поліція, шукаючи за вкраденими з лісу дровами. Прийшлося вже напровесні повертатись у ліс.

Було ще холодно. Та сильних морозів вже не було і я міг уже ночувати в лісі. Мій односельчанин держав увесь час зі мною зв'язок і регулярно доставляв мені харчі та вістки. А найважливіше — дійсно налагодив мій порваний організаційний зв'язок, і по кількох тижнях до мене прийшов друг Борис, що жив у підпіллі так, як я.

Тепер було вже нас двоє. Безпечніше, легше організувати харчі, легше й сторожити. Живучи вдвох, ми й куховарити в лісі стали. Організаційний зв'язок функціонує.

Так перебули ми й літо 1950 р. Пізнім літом нам передано організаційний наказ — залишити ті терени й іти на захід. По зв'язку ми сконтактувалися з групою кур'єрів, що йшли з України через Польщу в Західню Німеччину і — по кількох місяцях мандрівки — щасливо добились до англійської зони Німеччини.

ЗВ'ЯЗКОВА ТЕТЯНА

Надзвичайні сходи́ни Н-ського штабу групи УПА до́бигали до кінця. Сотник П., що проводив засіданням, відчитав резолюцію, яка кінчалась такими словами: „На місце вбитої ворогами закордонної зв'язкової Зіни, призначається догеперішню районову зв'язкову Тетяну. Тому, що діяльність кур'єрки охоплює часто ворожі території, а з тим зростає ризик, зв'язкова Тетяна має право це нове призначення добровільно прийняти, або відмовитись від нього...”

Тут сотник звернувся в сторону дверей і гукнув:

— Просити друга Тетяну!

За хвилинку в кімнату увійшла молода, середнього росту дівчина з чорними кучерями, що спадали на ліву частину обличчя і майже закривали сине око. Вона стала біля дверей і по-військовому зголосила свій прихід.

— Сідайте, — попросив сотник. Дівчина наблизилась до стола, сіла і слухала:

— Друже Тетяно, наші надзвичайні сходи́ни вирішують одну з важних справ. Кілька днів тому польська розвідка зловила під час переходу кордону нашу найкращу кур'єрку Зіну. Після довгих і страшних катувань її розстріляно. Вчора... Однак зв'язок з закордоном не сміє перерватися. Нам приходить частіше висилати на захід, до Німеччини, малі повстанські відділи, щоб вони своїми рейдами виконували відповідну пропагандивну роботу в світі, інформували керівні кола і загал нашої кількасоттисячної еміграції про сучасний стан боротьби на наших землях. Наслідком цієї нашої акції є численні повідомлення в світовій пресі про УПА. Щоб виконати наші завдання у багатьох інших напрямках, нам потрібно втримати постійний

зв'язок з закордоном, що й виконувала блискуче сл. п. друг Зіна. На її місце пропонуємо вас, друже Тетяно. Ви задовільно володієте польською мовою, непогано німецькою, а все це набагато влегшить вам здійснювати ваше завдання.

Тут сотник П. замовк на хвилю, а згодом знову почав:
— Ви маєте право відмовитись від цього, бо на таку працю треба піти добровільно...

Сині очі блиснули з-під чорних кучерів. Дівчина встала.

— Друже сотнику! — сказала. — Спасибі вам за довіря і доручення мені такого важливого посту. Я готова на наказ. Всі призначені мені обов'язки виконуватиму совісно, бо знаю, яку вони мають вагу для нашої справи.

На обличчях приявних було помітне вдовolenня.

— Друже Тетяно, ви відняли нам своїм рішенням багато турбот. Ми віримо у ваші здібності, у силу вашого характеру, у ваше щастя. В імені цілого штабу бажаю вам багато успіхів на новому пості!

Сотник міцно стиснув руку новій закордонній зв'язковій, а за ним почали підходити й інші старшини та висловлювали їй свої побажання.

Помалу почали розходитися. В кімнаті залишився сотник з двома старшинами і Тетяна. До неї звернувся сотник:

— Чотовий К. зазнайомить вас ближче з вашою працею і видасть вам відповідні інструкції. Друг Богдан оформить вам документи та подасть перший зв'язок, що є першим пунктом довгої кур'єрської лінії. Ваша перша подорож буде до Баварії, тобто в південну Німеччину. Це американська зона окупації. Між іншим розвідаєте, що сталося з відділом командира Громенка, який два місяці тому вирушив у рейд і досі не відомо, чи він щасливо осягнув свою мету. Про інші справи поінформує вас чотовий К. та друг Б.

Сотник сердечно розпрощався з Тетяною і вийшов. Надворі пристанув на хвилю, деякий час прислухувався до шуму сосон, а відтак пішов далше. Замерзла земля. Помалу домерзав 1948 рік.

У невідоме.

— Замкнути двері! Від'їжджаємо! — різко крикнули польські кондуктори. Переповнений експрес Перемишль — Краків помалу вирушав з залізничного двірця.

Ванда Беляк, студентка краківського університету, сиділа при вікні вагону і вдивлялась в осінній краєвид, що за вікном. На колінах у неї лежала книжка. Якийсь роман, що його вона вже кілька разів пробувала читати, але якось читання не йшло. Не була в силі зосередити думки. Вони блукали по залишених дорогих місцях, рідних сторонах, де кожний корчик, кожна стежка були їй знайомими. Пригадувала: аж сльози виступали їй на очах, коли передавала звіт своєї чотирилітньої праці. Якщо відчувала легке дрижання і прискішений стукіт серця від'їжджаючого в невідоме, то це не був страх, зовсім ні! Тільки тривога, що одна помилка, і стільки покладених на неї надій і довір'я багатьох людей пропало б назавжди. Який сором! Напевно не пережила б того.

Так роздумуючи, заснула. Коли пробудилася — була ніч. Далеко миготіли світла міста. Подорожні зодягалися, збирали клунки. Тетяна вдягнулася в плащ і чекала. Коли поїзд зупинився, помалу вийшла на перон і в думці перехрестилася, дякуючи Богові, що перший етап подорожі перебула щасливо. На стації вешталися міліціанти, але про документи ніхто нікого не питав.

Була одинадцята година вечора, коли стомлена дівчина дійшла до вулички X. Одноповерховий дім з числом, якого їй потрібно. Увійшла в темний коридор. В темряві знайшла сходи й почала обережно йти вгору. Тремтячими руками пошукала в кишені сірники і викресала вогню, щоб відшукати двері „ліворуч від сходів”. На дверях візитна карточка: Б. У. Р....

Так, це тут. Тетяна застукала обережно. Зупинивши віддих, наслухувала. Ніхто не відповідав. Постукала ще раз, сильніше. За дверима хтось заметушився. Заскреготів ключ у дверях, одночасно почувся плач малої дитини. Відкрились двері і з-поза них виглянуло обличчя жінки, освітлене миготливим світлом свічки.

— Чи тут живе пані Р.? — спитала Тетяна по-польськи.— Я приїхала від її брата; він дуже хворий і потребує помочі. На його прохання я приїхала сюди...

— Бідолашний хлопець! — відповіла теж польською мовою жінка в дверях, не виявляючи особливого заскочення. — Здається, він ніколи не виздоровіє.

Після того попросила Тетяну до середини. Вони пізнали одна одну. Розмова була умовленим для них гаслом.

Як тільки двері зачинено, обидві жінки кинулись одна одній в обійми. Радість світилася в очах і господині і гості.

— Роздягайтеся, дорога госте! — сказала по-українськи господиня дому. — Я звуся Ірина, так і кличте мене.

Перейшли до другої кімнати. Над ліжком блимала маленька лампа. Коли Ірина почала підготовляти скромну вечерю, Тетяна нахилилася над ліжечком, в якому схлипувала маленька, може шестимісячна дитина.

— Ну, цить уже, доволі плакати, — заспокоювала її Тетяна. Дитина помалу заспокоїлася і з цікавістю гляділа на незнайоме їй обличчя широко розкритими чорними оченятами. З кухні виглянула Ірина:

— Це Ігорчик, єдина згадка по ньому. Згинув на початку цього року...

На очах молодої жінки заблищали сльози. Тетяна мовчки дивилась на неї. Що повинна їй сказати? Всякі вислови співчуття ранили б серце її нової подруги. А врешті, так згинув теж її, Тетяни, батько, якого вбили москалі під час „акції”, так впали у бою два брати — вояки УПА. Чи треба впадати в зневіру? Чи слова потіхи заспокоять, відженуть біль із душі? Хіба тільки розповідь свого горя, спогади про дорогих осіб можуть дещо втішити серце і перенести думки в минуле.

... Було вже далеко поза північ, а дві жінки ділились своїми спогадами, враженнями; з їх слів виростали тіні тих, що жили, змагалися і відійшли...

— Денис називаюся, — представився Тетяні молодий чоловік, якого привела Ірина. Високого росту з ніжним, немов у дівчини, обличчям стояв перед нею і, здається,

сам відчував, що йому не підходить робітничий комбінезон, в який він був зодягнений.

— Пані Ірина поінформувала мене про вашу дорогу, — продовжував молодець, — однак в останніх днях зайшло чимало змін. Давні дороги пильно тепер стережуться польською розвідкою. Арештувань на тих пунктах ще не було, але їх можна сподіватись кожного дня. Не виключене, що і пані Ірина є на листі підозрілих, тому обережність не зашкодить. Тому теж до кордону я вас проведу, а далі буде шукати самі шляху, не користуючись давніше вживаними контактами...

Тетяна добула з торби карту, і всі троє почали обмірковувати найкращий шлях.

Пізно увечорі Тетяна і Денис прибули до малої прикордонної місцевости. Ніч була дуже темна. Падав дощ зі снігом. Їхні одяги скоро промокли наскрізь. Одначе треба було йти даліше. Вийшли за село. До кордону — яких чотири кілометри, але треба йти помалу, обережно, а ще в таку погоду, то й часу проминає багато. Півтори години ходу і нарешті побачили перші кордонні стовпи. Направо блимало якесь далеке світло. Правдоподібно станиця прикордонної сторожі. Одначе в таку погоду і прикордонникам не хочеться надто сумлінно берегти цілости польсько-совєтської держави. Значить, можна буде спокійно перейти.

Нараз — Тетяна зачепила ногою об щось. Впала, пробувала встати, але ще більше замоталася в якомусь дроті, що його перед тим не можна було побачити. Коли вимоталась із пастки, тоді вже над кордоном блиснуло зелене світло ракети, за нею прорізала темряву небес ще одна і з боку станиці почулись постріли. А далі цілий кордон заклекотів від кулеметних і крісових стрілів.

— Втікайте! — шепнув Денис. — Ви наступили на алярмовий дріт. Може вам вдасться просмикнутись крізь прикордонну смугу, а там зараз починається ліс, що тягнеться аж на чеську сторону...

Стиснув їй руку. Тільки раз на коротку мить Тетяна побачила його обличчя. Воно вже не було дівочим. В руці блиснула пістоля. Одначе на думки не було часу. Пригнув-

шись, побігла. Напружила всі сили, щоб якнайскорше добігти до лісу, чорну стіну якого побачила при світлі нових ракет. Добігла до перших корчів, як далеко за нею піднялись крики: „Стуй! Стуй!...” А потім постріли і свист куль. Побігла далше. Ось уже високі дерева, на краю лісу гушавина, а за нею справжній великий ліс, схоронище й приятель повстанця...

Як довго йшла тим лісом, Тетяна і сама не могла б сказати. Сили її опускали щораз більше внаслідок утоми, а ще більше від нервового напруження. Дедалі ліс ставав рідшим і надворі неначе видніло. Останками сил перейшла на якусь луку за лісом і зупинилась біля копиці сіна. От щастя, — подумала, — що хтось заготовив на зиму! Закостенілими руками зірвала верхню мокру верству сіна і почала робити собі нору, неначе справжня лисиця. Всунулась туди, закрила за собою старанно отвір і смачно заснула.

Пробудилась і зразу не знала, де вона. Помалу усвідомляла собі нічну пригоду. Що сталося з Денисом? Де були чеські прикордонники, як вона перейшла кордон? На ці питання не могла знайти відповіді. Справді маю щастя, пригадала слова сотника П. і усміхнулася.

Дош уже не падав, але взяв приморозок. Одяг обмерз і Тетяна дивувалась, що в неї нема гарячки, бо простудитись в таку ніч можна було дуже легко.

На шиї у неї був завішений маленький пакетик. Здійняла його і перевірила. Ні, славити Бога, не промок!

Осінній день уже кінчався. Скоро тільки стемніло, Тетяна вирушила в дорогу. Ген, на долині, бачила світла. Це повинна бути місцевість Х. Звільна підходила до села. Коло першої хати зупинилась і надслухувала. Селом проїхала підвода, десь розмовляли жінки.

Рішилася. Відважною ходою пройшла подвір'я і застукала до дверей. Попросили. Увійшла.

Ціла родина сиділа при столі. Вечеря. П'ять пар очей дивилися на Тетяну з німим запитанням.

— Я з відділу українських повстанців, що в силі 3000 вояків розтаборились недалеко в лісі, — сказала Тетяна

і сама здивувалась мимовільній різкості свого голосу. — Чи дозволите трохи підсушити одяжу?

— Чому ж би ні? — відповів по - українськи господар. — Здійміть плащ і сідайте до вечері.

Тетяна широко відкритими очима дивилася на нього, а він зрозумів її заскочення, бо сказав:

— Ми — українці. А про ваших партизанів я чув багато. Йй-Богу славні хлопці!

При вечері Тетяна розповіла про дійсність в Україні, про щоденну боротьбу, про вивози, про колхози, про звірства москалів та інших ворогів українського народу. В очах слухачів стояли сльози співчуття з долею їхніх братів, а деколи радості, коли Тетяна розповідала про вдалий наскок відділу УПА на червоних. Коли ж Тетяна призналася, що в околиці немає жадного відділу УПА, що вона так сказала тільки тому, що взяла їх за чехів, що повинна ще мандрувати аж до чесько-німецького кордону, тоді старий господар сказав:

— В такій одязі, доню, тобі не можна подорожувати. Тебе кожний пізнає, що ти не звідси.

А потім до жінки:

— Ану, стара, вийми зі скрині одяжу нашої Марійки, може придасться.

Тетяна передягнулася. Коли ввійшла знову до кімнати, то старий аж руками сплеснув:

— От, тепер тобі й легко буде проїхати, бо тут жінок не так часто питають за документами.

А господиня сумно пояснила:

— Це одяга моєї дочки Марійки. Померла минулого року... От і тримала на пам'ятку, а тепер пригодиться на добре діло.

Як не просили, як не молили Тетяну, щоб залишилася на кілька днів та відпочила перед важкою дорогою, але вона погодилася залишитися тільки на одну ніч. Бо, ану ж упадуть сніги, а тоді через кордон не так легко продертися.

Ще темно було надворі, як Тетяну випроводила ціла родина в дорогу. Старенький запряг конячку до возика і

підвіз Тетяну до станції. Там купив їй квитка, щоб Тетяна не зрадилась незнанням чеської мови. Теж заждав до приходу поїзду, бо на станції вешталось двоє вояків з прикордонної чеської сторожі. Тетяна жахнулася на думку, що можуть спитати за документами. Однак старий теж не був в тім'я битий. Швидко підійшов до них, заговорив по-чеськи, поздоровивши уклінно. Це були його знайомі. Один з вояків кивнув головою в сторону Тетяни, мовляв, хто це? Старий пояснив, що сестрінниця приїхала у відвідини і тепер вертається додому.

— Гарна дівчина, — сказав один і підморгнув в сторону Тетяни.

Над'їхав поїзд. Тетяна зі сльозами на очах прощалася зі старим, що, немов батько рідний, остерігав її, щоб вважала на себе та казав не забувати про його родину. У вагоні Тетяна втиснулася в куток, замкнула очі і вдавала, що спить. А тим часом обдумувала плян дальшої дороги.

В Празі пересілася на інший поїзд без ніяких пригод. Тепер їхала прямо на захід. Обчислила, що на станцію, віддалену приблизно на 30 кілометрів від чесько-німецького кордону, повинна прибути коло десятої години вечора.

Однак поїзд спізнився на чотири години. Була друга година ночі, як Тетяна вийшла з поїзду на маленькій станції. З того ж вагону висіло ще двоє пасажирів, які відразу десь зникли. Тетяна перейшла маленьку вуличку і опинилася в полі. В темряві було трудно зорієнтуватись. Назустріч віяв гострий морозний вітер. Загорнулася щільніше в хустку і пішла скорою ходою. Коли б тільки чимскорше до лісу!

Надворі вже було доволі ясно, як Тетяна дійшла до якогось чагарника. В гущавині пристанула, розглянувшись кругом. Не було жадної позначки людського життя. Розгорнула вузлик, повний всякого добра, яким її обдарувала українська родина. Підкріпилась, відпочила трохи і знову в дорогу.

Сонце вже давно зайшло, а Тетяна все ще йшла. Постановила не відпочивати, щоб ще цієї ночі перейти кордон. Як далеко до нього, вона не знала. Коло півночі дівчина

зовсім вибилася з сил. Голова горіла, ноги ледве порушувалися, але в підсвідомості тліла думка: треба далше йти, йти, йти!

— Пам'ятаю ще, що ліс скінчився і я сходила в якусь долину. Сама не знаю, як опинилася коло будинків. Надворі світало. Хотіла знайти якесь схоронище від морозного вітру. Тому йшла, хоча не знала, хто живе в тих будинках — ворожі, чи байдужі люди. На хвилю оперлася об стіну дому...

Несподівано хтось заговорив німецькою мовою:

— Що ви тут робите? Хто ви?

Я відразу опритомніла: це ж я вже по тім боці кордону!

Переді мною стояв чоловік у зеленому капелюсі з пером і запитливо дивився на мене. Він пояснив мені, де я і як далеко до потрібної мені місцевости.

**
*

Ще того ж самого дня Тетяна була зі своїми. Її радісно зустріли її друзі, вояки УПА, що кілька місяців тому прибули сюди.

Але Тетяна їх перевершила: тільки шість днів перебувала на дорогу з України в Німеччину.

НА СТРИХУ

Тоді для кожного було вже ясно, що німці війну програли. Лінія фронту, вигинаючись в судорогах, майже торкалася Львова. До Перемишля хвилями напливали люди зі сходу. Їхали переповненими поїздами, пробиралися по багнистих дорогах тягаровими автами та роверами. Перестрашені, розповідали всілякі страхіття. Перемиський допомогивий комітет, де референтом суспільної опіки працював Василь Ногайський, допомагав збігцям, як міг.

Тоді на цих теренах ОУН розпочала масову мобілізацію всіх сил і ресурсів для боротьби з навалою московсько-більшевицьких армій.

На вулицях купками стояли люди, з жахом вдивляючись у наклеєні на мурах афіші з списками українських націоналістів, засуджених на страту. Щодня розстрілювали їх і вішали на площах, по льохах, поза містом на пустирях. Гестапівська бестія, передчуваючи близьку загибель, нестямно кидалась, хапаючи щораз нові жертви.

Далеко за лісистими пагорками гупали гармати — то, вгризаючись, як хорти у вовка, німецькі відділи переслідували обози Ковпака, що продерся в глибоке їхнє запілля. А обози посувалися помалу в Карпати, завантажені „партизанами”, гулящими бабами з револьверами при боці, награбованими у місцевого населення подушками, перинами, коцями...

— Зближається страшний суд! — казав маленький швець із шрамом через цілу щоку, що його здобув у першій світовій війні. В комірці на Франківській, яку я в нього винаймав, він вичитував мені вечорами з біблії про птахів

із залізними дзьобами, про світ, дротами обснований, і про кари пекельні, що спадуть на Україну. Він вірив нерушимо, що саме про Україну писали старозавітні пророки у своїх натхненних книгах.

У ці гарячі дні приїхав до мене з Медики друг Микола — золотоволосий юнак з синіми полтавськими очима. Тоді ще не мав він свого псевда „Месник” і не міг знати, що судила йому доля бути редактором упівського „Перця” і згнути на широкій галявині в карпатському лісі.

Микола К. — „Месник”

Микола не уявляв собі життя без віршів, і навіть тепер, ставши на порозі моєї комірчини, замість привітатись, задеклямував:

Вдарити й розбити ворогів!

Спало місто і не знало:

Скоро

Звідкись грізний гримне стріл...

Микола розповів, як то вчора вночі скинули біля Медики з літака советську парашутистку. Вона впала на тополю, недалеко крайньої хати, і тут її побачили вранці діти.

— Знаєш відьмині гнізда? —

казав Микола. — Такі зелені й круглі, що ростуть на деревах. Ну, так труп тієї дівчини в зеленому „комбінезоні” виглядав з тополі, як відьмине гніздо...

Микола приїхав до мене прощатись — з своєю сестрою Олею, яку пізніше знатимуть в УПА, як Марійка Степова, він мав наступного дня вирушати до лісу.

Увечері ми сиділи з ним на перемиському кладовищі і дивилися, як розжарений диск сонця поринав за чорними зазублинами далеких лісів. Микола знову читав мені, цим разом уже свої власні, вірші і вголос мріяв.

**
*

За кілька днів після того я сидів у незнамому мені домі на торговій площі, чекаючи на фіру. Приходили якісь заклопотані люди з пакунками, щось пошепки говорили з гос-

подарем. Тоді — конспіративно — відвертався я і, нудьгуючи, дивився у вікно на безлюдну площу — на купи сміття, розбиті скриньки і тьмяні калюжі... З головної міської вулиці долітали гуркіт німецьких автомашин і глухий гомін голосів.

А десь пополудні разом з другом Орланом*) виїжджав і я з Перемишля. Весело бігли коні, фіра підстрибувала на вибоїнах Добромильської вулиці і в ногах у нас під соломою озивалися „фінки”.

Поминули молочарню, де не за страх, а за совість відробив я шість місяців. У широкому вікні промайнула якась постать. „Значить, не всі ще виїхали”. Довгими штахетами пропливло, похитуючись, кладовище, де прощалися ми з Миколою. Вїхали в лани перестиглої кукурудзи...

Ночували в Аксманичах, на широкому ліжку, під периною. На стіні над нами, оточений фотокартками господаревих свояків та своякинь у вишиваних сорочках і мундурах цісарського війська — висів друкований портретик худі і чорнявої людини з проникливим поглядом.

— Хто це? — запитав я господаря.

— А хіба пан не знають, хто то є? Та ж то Степан!

**
*

День провели на селі. За стодолюю закопали три скрині з книжками, журналами і купою циклостилевих друків. Стояли, обтираючи піт, і слухали, як дзумлять бджоли, чіпляючись за жовті шапки соняшників. По небі пливли, як шрапнельні розриви, білі хмаринки, а за пагорбами гупали гармати. Ось, здавалося б, зійти на цю гору — і вже тут вони б'ють...

Увечері в темному садку юрмилися хлопці й дівчата, вибираючись кудись в похід. Говорили тихо, курили, ховаючи жаринки цигарок в рукава. Коли вирушали, підходили прощатись. Тиснули руки...

Ми з другом Орланом поїхали в іншому напрямі. По найждженій, м'якій дорозі заколисували нас коні. Їхали ніч-

---

*) Друг Орлан згинув у 1946 р. розірвавши себе гранатою.

ним лісом, як у місячній казці. Орлан сидів боком до мене, а я любувався на нього — молодого й гарного. Вітерець повівав його білявим чубом.

— Отут вештаються польські партизани! — озвався він зненацька.

— А за горою Ковпак! — додав я.

— Ну, Ковпак уже далеко, а як на гестапівців наско-
чимо — буде зле, бо без бою не обійдеться...

Крутою, вузькою і зарослою доріжкою спускалися з гори до села. Протупотіли дерев'яним містком і в'їхали в провулок. Спинилися коло воріт якоїсь хати, що світилася причілком у місячному сяйві.

Орлан постукав держалном батога у вікно.

— Слава Україні!

— Героям слава! — озвалося з темряви.

Різнули ворота...

**
*

Прокинувся я на стриху від гомону голосів і плескоту води. Навколо ходили, втиралися рушниками, обережно переступали через кожух, на якому я лежав, веселі хлопці. В кутку хтось розповідав щось дуже смішне — і чи то вибухи сміху, чи сонце, що продерлося раптом у вузьку щілину в даху — відігнали від мене сон.

Розплющив очі. І ось хлопців уже немає. Я сам-один. Тиша на стриху — і весь він заллятий сонцем, що запалило пожежею кожну соломинку. Здалеку долітає хор молодих голосів: „Боже, вислухай благання”...

Схиляючись під кроквами, підходить до мене Орлан:

— Друже, хлопці чекають!

**
*

За селянським довгим столом снідаємо: Орлан, господар хати, його маленький син, стара мати і я. Господиня розливає в склянки гаряче молоко — урочисто, повагом, як робила це, мабуть, ще її прапращурка, охоронниця домашнього вогнища.

Орлан простягає мені задрукований клаптик паперу:

— Ану, прочитайте!

Я читаю:

— „Товариші бійці, командири й політробітники!

Ви вступаєте на землі Західньої України. Оскаженілі з безсилої люті буржуазні націоналісти, що продалися Гітлерові, будуть ширити серед вас брехні та провокації. Вони будуть брехати вам, що радянська влада знищила українську церкву і позасилала на північ усіх українських священників. Вони будуть брехати, що радянська влада зорганізувала в 1933 році штучний голод і виморила ним мільйони українських селян. Вони будуть брехати, що селян насильно заганяли в колгоспи. Вони...” — і далі заклики до бійців та командирів не вірити буржуазним націоналістам і підписи: Нікіта Хрущов — голова Ради міністрів і Коротченко — голова Верховного Совету*).

Я здивовано дивлюся на Орлана.

— Але ж усе це правда! — кажу я. — Як же не вірити, коли весь український народ про це знає? Як вони можуть про це писати?

Орлан регочеться, закашлюється від сміху і розплескує молоко зі склянки.

— А що, добре придумали? Оці летючки розкидають тепер наші хлопці на фронті! Це — наша власна продукція!

— Знаменито! — захоплююсь я, зрозумівши, в чому річ. — Бити большевиків їхньою ж зброєю!

— І знаєш, — додає Орлан, — політруки бояться ці летючки нищити. Подивиться такий собі йолоп — підписи Хрущова і Коротченка...

**
*

На стриху сусідньої хати вже готова аудиторія. Тридцять уважних хлопців-соколів із зошитами та олівцями чекають на мене. Коло маленьких віконеч, прорізаних у даху — сторожа. Десь там на подвір'ї і за селом — також.

Перед початком лекції я хвилююсь більше, як хвилювався б перед многотисячною аудиторією. Тут кожне слово мусить бути правдиве і на місці. Нічого зайвого.

---

*) Цитую з пам'яті.

І от солом'яну тишу порушують мої слова про письменників і поетів підсоветської України. Я стараюсь убгати в дані мені на сьогодні три години всіх їх відразу. Цитую уривки віршів, даю характеристики письменників. Захоплююсь сам і бачу, що захоплюю слухачів. Починаю Сосюрин „Перстень золотий”. Вже дійшов, як:

І навів я карабінку
Прямо в лоб йому.
Тільки крик: „За Україну!”
Тільки крик і кров...

І нараз чую з задньої лавки:

Але я його дружини
Її досі не знайшов...

— Миколо! — кричу. — Ти тут?

— А де ж би мені бути? — підводиться з лави і з радості червоніє, як дівчина, мій чудесний синьоокий Микола.

На хвилину лекція уривається. Але час — гроші, як сказали б тепер. І я продовжую далі про поетів і письменників.

— Алярм! — перебиває мене спокійно-напружений голос вартового біля віконця.

— Алярм! — озивається другий.

Не поспішаючи, один по одному, спускаються хлопці драбиною, і я вже не знаю, де всі вони поділися.

Мене проводить друг Орлан. Через подвір'я, городом, через кладку — на гору, в ліс.

— Це у нас часто буває! — заспокоює він мене. — За годину лекцію будемо продовжувати...

ЖИВУ ЩЕ ЗАВДЯКИ УПА

Те, що я сьогодні живу й усю снагу моїх 38-ми літ віддаю вільному Ізраїлю, я завдячую очевидно лише Богові та УПА. Богові за те, що дав мені такі очі, як волошки українських піль, і золотисте волосся розлогих ланів пшениці. Що не нарисував на моєму обличчі відвічного тавра Ізраїля, і я росла, не уподібнюючись до моїх прапрадідів, Рахілі чи Ревеки, а, навпаки, нічим не різнилася від Марусі, Ориси, чи Олі, дівчат української землі. Я не раз дивувалася, чому захотілося Єгови створити мене зовсім неподібною до моєї матері, рудоволосої, зеленоокої Сари, ані до батька, чорноволосого із семітським носом та старозаконними пейсами, рабіна міста Б. в Західній Україні. Сьогодні я розумію те. Його Пресвята Воля хотіла, щоб я працювала ще на славу того Ізраїля, за волю якого я молилася ціле життя; тої ще Мойсеевої обітуваної землі, якій належить половина мого серця, бо друга половина залишиться до смерти повна любови до тої землі, на якій я родилася, на якій я зростаю.

Родилась я таки в тому містечку Б., що лежить за 75 кілометрів від Львова. Батька мого шанували в містечку не тільки жиди. Була це надзвичайно чесна людина, що життя своє вела згідно з Божими заповідями, що любила своє, але шанувала й чуже. Не дивно було, що батько мій жив у приятних відносинах з місцевим гр.-кат. деканом, до якого часто заходив на дискусії про біблію Старого Заповіту. Донька того ж священника, Оля, була моєю найщирішою товаришкою від першої кляси. Після закінчення народної школи віддав мене батько до місцевої гімназії Рідної Школи, хоча була в місті теж польська державна гімназія. Батько казав, що в українській школі я переноси-

тиму менше пониження. Але він дуже помилився, вживаючи слова „менше”. За вісім років навчання в українській школі я не зазнала жадного пониження. Товаришки уважали мене рівнорядною товаришкою, ставилися до мене, як до українки. В гімназії вивчила я докладно літературну українську мову, пізнала велич духа української літератури. І так з часом я стала ненавидіти ворогів України і любити її приятелів. Дома виховували мене за старозаконним звичаєм. Говорили ми не діалектом, а чистою гебрійською мовою. Батьки змалку заціплювали в мене любов до Ізраїля, такої ж поневоленої батьківщини, як і Україна. І тоді, коли я вже почала вглиблюватися в нутро своєї душі, я побачила, що моє серце поділене на дві рівні частини. В одній горить любов до Ізраїля, в другій до України. Може комусь видається моє твердження абсурдом, мовляв, велика, могутня любов існує тільки одна. Але коли я аналізую себе ще раз сьогодні, коли вже є виключена якась хиткість, я можу сміло сказати, що обидві любови були і є однаково великі й однаково сильні!

В році 1935 я здала матуру і хотіла записатися у Львові на медичний факультет. Але моє подання відкинули разом з поданням 38-ми українців. Я була одинока жидівка, якої не прийняли. Тоді я записалася на філософію. Цього року виїхали до Палестини мої батьки, до яких я мала приїхати після закінчення студій. В червні 1939 р. закінчила я студії і одержала докторський титул. 28-го вересня мав відплисти до Палестини корабель, на який я мала зарезервований квиток. Але 1-го вересня вибухла війна і я не встигла виїхати зі Львова. Нові господарі — большевики спочатку ставилися до жидів прихильно. Я відразу одержала працю в середній школі, промовчавши, очевидно, моє соціальне походження. Але не минуло року, як одного ранку з'явилися в моїй хаті міліціонери і звеліли збирати речі в дорогу. В яку дорогу? — спитала я спокійно, думаючи, що зайшла якась помилка. Я показала їм паспорт, усі потрібні довідки. Але все було даремно. Прийшов наказ вивозити жидів на Сибір та й годі. І тоді я почала збирати всі речі,

одягнулася в найліпше вбрання і думала піддатися долі. Перед виходом я попросилась в туалет. Мені дозволено. Там ждав мене рятунок. Я жила в партері, вікно туалети виходило на подвір'я, я вискочила через вікно і перехідною брамою втекла на іншу вулицю. Ввесь час, аж до відходу большевиків, я переховувалась в моєї товаришки Олі, доньки священика з нашого містечка. Оля працювала в харчовому відділі бухгалтеркою і ледве змогла вижити нас двох. Вона ділилася зі мною останньою шкоринкою хліба, і була наче рідна сестра; вона ніколи не дала мені відчути того страху, який переживала із-за мене, наражуючи своє життя. Але і в неї, як і в мене, не було нікого. Мама на мала змалку. А батька вбили під час війни поляки — т. зв. легіон смерти, що складався з кримінальних злочинців і був висланий палити українські села та вбивати свідомих українців.

Коли вступили у Львів німці, я була мабуть одинокою жидівкою, що раділа їхньому приходві. Я думала, що вони створять Україну, а самі підуть проти большевиків. Але як я болюче розчарувалася! Скоро моя радість перетворилася в жах. Те, що почали робити німці з жидами, а опісля з українцями, було ніщо інше, як тільки продовження большевицької жорстокости.

Жила я далі з Олею, працювала кравчиною в українських домах. Документи мала на прізвище українське, обличчя моє не було підозріле, але нерви мої не видержували. Кожного дня я бачила великі колони жидів, що покірливо йшли на смерть в супроводі декількох поліцаїв. Мене брала лють за ту покірливість. Я затулювала рота, щоб не крикнути їм: „Киньтеся і вбийте тих кількох поліцаїв, вас переважаюча більшість, згинете і так, але як герої, а не як раби!” — Я часто розмовляла про те з Олею, вона казала мені, що жиди не здібні на геройські вчинки. Тоді я погоджувалася з нею.

Ох! Олею, щоб я могла оповісти тобі, як вміють по-геройськи боротися і вмирати сини Ізраїля, але ти напевне сама те бачиш..

Життя у Львові ставало небезпечне і для українців.

Упоравшись з жидами, німці почали арештувати українців. Тюрми заповнилися українською молоддю, інтелігенцією, а згодом і свідомими селянами. Часті розстріли, арешти і вивіз у Німеччину в концтабори були на денному порядку. Але українці не були покірливі, як жиди, за кров вони відплачували кров'ю, за смерть — смертю. Тоді вже доходили до мене вісті про УПА на Волині. З часом рух цей зріс і поширився по всій „звільненій” німцями Україні. Я догадувалася, що Оля теж має зв'язки з УПА, бо одного дня з'явилася в нашій хаті машинка, на якій Оля писала всякого роду пропагандивні речі. Часом Оля зникала, все в суботу ввечорі і приїжджала в понеділок досвіта, часто заболочена і втомлена. До нас почали заходити незнайомі мені хлопці і дівчата. Вони довго пересиджували в кімнаті Олі, або приходили тільки за ліками, що їх Оля приносила з аптеки, де працювала ляборанткою. Дверник нашого дому був поляк. Він зауважив, що до нас заходить багато людей, і почав слідкувати за ними. Якось вибалакалася переді мною його жінка, кажучи, що на нас мають сусіди око. Я розказала про те Олі, і тоді візити до нас дещо припинилися. Але ми були вже підозрілі. Я відчувала, що одного дня нас арештують (можливо була це психоза), нова хвиля нервового страху опанувала мене. Я рішила записатися на працю до Німеччини, мені здавалося, що там безпечніше. Про цей свій плян я розповіла Олі. Вона відраджувала мені їхати, та я настоювала, мотивуючи тим, що мені іншого виходу немає. Тоді вона запропонувала мені вступити в ряди Української Повстанської Армії. Пропозиція Олі видалась мені спасенням і я прийняла її з великою радістю. Вся моя істота була наелектризована ненавистю і жадобою помсти до ворога. А де ж найкраще могла я помститися, як не там? Було це 7-го листопада 1943 р. — Як ти представила мене, Олю, як українку чи жидівку? — питала я, ідучи пільною доріжкою в сторону сіножатей біля лісу. — Будь спокійна, вони про тебе все знають і між ними можеш бути тим, чим ти є. Вони не ділять людей на раси, тільки на чесних і нечесних. — Я пішла з полегшею,

слова Олі підбадьорили мене. І того дня стала я членом героїської УПА.

До липня 1944 р. переховувалися ми в лісистих околицях біля Львова. Там перейшла я 6-місячний санітарний курс, який провадило двоє лікарів жидів і один українець. В нашій групі нарахувала я тоді 12 жидів, з цього 8 лікарів.

Коли в липні 1944 р. большевики знову повернулися на Західню Україну, я дістала наказ піти в містечко Р. і працювати в місцевій міліції. Вісім місяців працювала я, як секретарка начальника міліції. Начальник був жид, комуніст, завзятий партієць. Я удавала перед ним симпатичку комунізму. Вигадуючи різні історії про життя в „гетто”, я називала большевиків моїми визволителями тощо. Начальник симпатизував мені, навіть робив мені подружні пропозиції. Я удавала закохану, і йому здавалося, що відносини між мною і ним щирі, приязні. Тим часом я була у постійному зв'язку з повстанцями. Я інформувала їх про все важливе, що вдалося мені підхопити в міліції.

Але одного дня на умовленому місці зі зв'язковим мене застукав сам начальник. Він зв'язкового важко поранив і, думаючи, що вбив, залишив на місці, а мене повіз у тюрму. Тимчасом зв'язковий, очунавши, рештками сил доповз до своїх і розказав про арешт. Я сиділа в місцевій тюрмі, яку зроблено з колишніх касарень. Тюрма була заповнена переважно селянами, і то старшого віку. Вся молодь була в УПА. Протягом п'яти тижнів мене допитували 15 разів. Мене мучили і били. В мене на тілі досі знаки — наглядні свідки тих катувань. Я увесь час мовчала, ні словом не відзивалася і мене почали досліджувати якимсь жахливим апаратом, чи я часом не оніміла. Я не могла видержати болю і крикнула. Моею одинокою відповіддю на всі допити були зойки і стогін. А все ж таки одного дня відбувся суд і там почула я шіби мої зізнання. Мене присудили на смерть, і цей вирок я прийняла з полегшею. Мене дали у камеру смертників. Нас було 24 в кімнатці, яка з трудом могла помістити 12 осіб. Між засудженими була 70-літня бабуся і

12-літня дівчинка. Останню засудили за те, що пасла корову під лісом, ніби на те, щоб повстанцям доставляти молоко.

Кожній з засуджених приписували обвинувачення, яке було абсурдом. Коли погасили в коридорах світло, жінки рішили всю ніч провести на молитві, щоб гідно зустріти ранком смерть. Стара бабуся зняла з грудей чорний хрестик, на якому блищало срібне знам'я Розп'ятого Христа. Всі по черзі цілували хрест, а тоді почали шептати молитви. Я молилася з усіма щиро. Вправді релігія моїх батьків учить, що Христос не є Бог, тільки великий пророк, але цієї ночі я переконалася, що Христос — Єдиний Всемогучий Бог. Не знаю, скільки часу пройшло нам на молитві, як раптом почули ми стріли і метушню на коридорах. Стрілянина змагалася, ми не знали, що сталося, але якась надія вступила в наші серця. За деякий час двері нашої камери відчинилися, а в них стали хлопці, яких я знала з лісу. Тоді містечко Р. було чотири дні в руках повстанців.

Від дня звільнення з тюрми життя моє тісно пов'язане з життям повстанців. Я переходила з ними з одного місця в друге, коли діставала наказ. Наша група складалась з 70-ти вояків, лікарів, трьох медсестер і ще чотирьох жінок. Літом 1945 р. перейшли ми в Карпати, де злучились з двома іншими групами. Спочатку в гори большевики не заходили і ми жили деякий час спокійно. Але вже пізньою осінню почалися щораз частіші бої, і тоді наш шпиталь поповнився і праці в ньому було дуже багато.

Одного дня, було це 7-го січня 1946 року, в саме українське Різдво, оточили нас большевики потрійним перстеном. Рятунку не було. Командир дав кожному з нас ручну гранату, щоб вбили себе в останній хвилині. Бій ішов завзятий, нерівний, ішов і не переставав. Капелян нашого шпиталю, старенький священник-інвалід, три години молився перед дерев'яним хрестом і весь час просив: „Поможи їм, Христе, не дай марно погубити наші душі!“ Ми молилися усі з ним. І тоді сталося чудо. На підмогу прийшла з другої сторони Карпат велика група повстанців і, напавши на большевиків ззаду, прорвала перстень. Казав

командир тієї групи, що вони нічого не знали про наше положення. Але прийшов до нього молодий юнак з запискою, в якій просилося допомогти. Хто був цей юнак, звідкіля він прийшов та хто його послав, ми ніколи не дізналися. З нашої групи він не міг бути, бо ми були оточені. Тоді почали говорити про чудо. Я довго думала над цією подією і врешті прийшла до переконання, що коли Бог творив чудо в часах Старого Заповіту, чому не міг цього зробити в теперішні часи? . . .

Вліті 1946 р. нашу групу розбили дощенту. Большевиків було в десять разів більше від наших. Тоді згинула в бою моя подруга Оля. Наш шпиталь був дуже добре захований у гірській великій щілині і помимо докладних розшуків нас не нашли. Нас врятувалося вісім осіб. Шпитальний лікар, старенький священик, двоє інвалідів без одної руки, двоє без ока, один з виламанною щогою і я. Три тижні ніхто до нас не навідувався, ми не знали, що діється довкола. Ми були без зв'язку. Це було ознакою, що про нас ніхто не знає. Харчі почали нам кінчатися, хоч я розпоряджала ними дуже ошадно. Одного дня я зі страхом ствердила, що в нашій коморі залишилося всього пів мішка борошна. Ще тиждень і нам грозила голодова смерть, а зв'язку не було. Тоді заявив нам наш о. Володимир, що він піде шукати зв'язку. Ми не здержували його, хоч ніхто з нас не вірив, що цей 77-літній, зі штивною ногою старець, дійде до мети. Від його відходу минуло ще два тижні. Батраболя скінчилася і ми вже два дні нічого не їли. Лікар, що був уродженцем Києва, глузував сам зі себе, кажучи, що людина від смерті ніде не може сховатися. Батьки його вмерли від голоду, а він втік у місто і врятувався, але після 13 років ця смерть прийшла за ним аж сюди. Але цього ж таки полудня не смерть загостила до нас, а — зв'язковий, який приніс нам харчі, гроші й наказ іти на Захід. Отець Володимир таки добився до якоїсь групи і вислав нам поміч. Зараз наступного ранку ми вибралися в дорогу. Ми пройшли були вже шматок дороги, як я пригадала собі щось і повернулася. Лікар сердився на мене, казав, не по-

ведеться нам у дорозі. Але нам повелося напричуд добре. А те, за чим я вернулася, був дерев'яний хрест, який стільки разів врятував наш шпиталь. Хто зна, чи без цього хреста пройшли б ми були три кордони, вже тоді дуже добре бережені.

1-го жовтня 1946 р. опинилися ми в англійській зоні Австрії. Там я розпрощалася зі своїми товаришами. Як я дісталася до Палестини, це вже не належить до теми моїх споминів. Ще мушу згадати про зустріч з моїм стареньким батьком, який, вислухавши моїх оповідань, запитав тремтячим голосом:

— Чи ти, може, вихристалася?

З цього питання я добре зрозуміла, що мій старозаконний батько легше переніс би вістку про мою смерть, як зміну релігії. А все ж і я часто роздумую над Христовою релігією, і з мого серця я не можу вигнати Христа, але я теж не маю сили бути вбивницею мого батька..

Опинившись у новій батьківщині, я пообіцяла собі поінформувати світ про українців та їхню геройську УПА. Нагода одначе довго не траплялася, я була сірою людиною, а таких світ не радо вислухує. Але тепер, коли стала я працювати в міністерстві й мій підпис відомий не одному дипломатові, я сповнюю свій обов'язок. Закінчуючи ці короткі мої спомини, я звертаюся до свободолюбного світу й остерігаю його, щоб не легковажив собі українського питання, щоб не ставив його на другорядний плян. Бо тільки вільна Українська Держава буде запорукою і доказом справедливого миру в світі.

ВІД ВИДАВЦІВ

Товариство бувших Вояків Української Повстанської Армії, як видавець цієї збірки споминів кол. вояків УПА, складає щиру подяку всім тим, хто причинився до видання цієї збірки. Ми дякуємо всім Дружям-Авторам споминів, ВШ. Редакторам збірки та всім тим, що своїми грошовими пожертвами уможливили її видання.

Плянуючи видання другого тому Збірки, ми закликаємо всіх колишніх вояків УПА списувати свої спомини і присилати рукописи їх на адресу Головної Управи Товариства.

За Головну Управу
Товариства бувших Вояків УПА в ЗДА:

Микола Грицков'ян
(голова)

Евстахій Несторук
(секретар)

Нью Йорк, 5 березня 1957 р.

З М І С Т

Передмова	стор. 9
Герасим Хвиля — В лавах УПА на Волині	19
М. Л. Комар — У відділі „різунівців”	59
Данів — Бойова зустріч з новим наїзником	68
С. З. Туча — Бойове хрещення сотні к-ра Веселого	72
Миرون Демо — У Чорному лісі	84
Ів. Горайський-Зелез — Коли до слова прийшла „лю- дова” Польща	88
І. Соя — Фрагменти гарячих днів	97
Футала Лагідний — З Карпат у Перемищину	109
Блудний — Найкраща зброя партизанів	124
К. Бурий — У засідці і в оточенні	134
Коник — Засідка і — прорив з оточення	140
Богдан Б. Скала — Під її покровом	144
Г. Макаренко — Несподіваний гість	150
Рубач — „Ой, там під лісом...”	158
М. Макаренко — Їх було сімнадцять	163
Богдан Мельодія-Крук — Я спізнився на один день	168
Лісовик — Загибель генерала Сверчевського	174
Рубач — Присмирення Кузмини	180
Верниволя — До останнього набою	185
Буркун — Повстанський Свят-Вечір	190
Верес — Свят-вечірня пригода	196
Кум — Кривава відправа	199
Роман — Відплата	206
Лісовик — Великдень 1947 в Устрицькому лісі	210
М. Макаренко — З обіймів смерти	214
С. Г. Мар — Повстанцям і Бог помагає	220
С. Г. Мар — Малий Івась	226
Туча — „Не скажу!”	228

Чура — Через долину смерти	235
Роман — „Щасливе” число	246
Королик — Останні дні на Закерзонні	251
М. Данів — Від Сокальщини до Східніх Прус	256
Шраменко — На Закерзонні зимою 1947-48 року	268
Соколенко — Останній бій на рідній землі	282
Роман — Ціною крові і життя	289
Туча — Один крок до свободи	295
Б. Скала — Перші два дні за залізною заслоною	299
М. Дорошенко — Одинцем у підпіллі	310
Ема Ольська — Зв'язкова Тетяна	327
В. С-ко — На стриху	336
Д-р Стелла Кренцбах — Живу ще завдяки УПА	342